

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Roberts Spīrgis. Bruņrupuču saktas Gaujas lejtecē 12.–13. gadsimtā • *Vitolds Muižnieks.* Arheoloģiskās liecības par 14.–18. gs. apbedīšanas tradīcijām mūsdienu Latvijas teritorijā • *Muntis Auns.* Grobiņas iedzīvotāji pēc Grobiņas 16. gs. beigu – 18. gs. metriku grāmatu ziņām • *Līga Lapa.* Mežabrāļi Vidzemē 1906. gadā • *Anete Karlsonē.* Latviskā tēpa attīstība saistībā ar dziesmu un deju svētkiem Latvijā 20. gs. četrdesmito gadu otrajā pusē un piecdesmitajos gados • Vēstures avoti • Zinātnes dzīve • Recenzijas • Jaunākās literatūras apskats • Personālijas

2009

4

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

2009. gadā žurnāls ir iznācis, pateicoties Valsts pētījumu programmas
“Letonika” finansiālajam atbalstam

LET NIKA

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors
GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore
INETA LIPŠA

Redakcijas padomes priekšsēdētājs
JĀNIS STRADIŅŠ

Redakcijas padome
JĀNIS BĒRZIŅŠ, VALDIS BĒRZIŅŠ, SAULVEDIS CIMERMANIS,
RAISA DENISOVA, ANDRIEVS EZERGAILIS (ASV),
INESIS FELDMANIS, KĀRLIS KANGERIS,
IMANTS LANCMANIS, ĒVALDS MUGURĒVIČS,
ANDREJS PLAKANS (ASV)

Redakcijas kolēģija
MUNTIS AUNS, LĪGA LAPA, ILZE LOZE,
IRĒNE ŠNEIDERE, LILITA VANAGA

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukumā 1, 1217. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore
Ināra Stašulāne
Margita Gūtmane (vācu val.)
Vija Stabulniece (angļu val.)
Māksliniece *Ināra Jēgere*
Korektore *Brigita Vārpa*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387.

Iespiests LĢIA tipogrāfijā "Latvijas karte",
O. Vācieša ielā 43, Rīgā, LV-1004.

SATURS

ZINĀTNISKIE RAKSTI

<i>Roberts Spīrgis</i> . Bruņrupuču saktas Gaujas lejtecē 12.–13. gadsimtā	5
<i>Vitolds Muižnieks</i> . Arheoloģiskās liecības par 14.–18. gs. apbedīšanas tradīcijām mūsdienu Latvijas teritorijā	31
<i>Muntis Auns</i> . Grobiņas iedzīvotāji pēc Grobiņas 16. gs. beigu – 18. gs. metriku grāmatu ziņām	64
<i>Līga Lapa</i> . Mežabrāļi Vidzemē 1906. gadā	71
<i>Anete Karlsonē</i> . Latviskā tērpa attīstība saistībā ar dziesmu un deju svētkiem Latvijā 20. gs. četrdesmito gadu otrajā pusē un piecdesmitajos gados	92

VĒSTURES AVOTI

<i>Mirdza Lendiņa</i> . Daugavpils Latviešu dramatiskā teātra trupas fotogrāfija 1927./1928. gada sezonā	111
“... nevēlos būt Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas pilsonis”: Artura Stūres iesniegumi padomju varas iestādēm 1940. gada rudenī (materiālu publicēšanai sagatavojis <i>Dzintars Ērglis</i>)	114
<i>Daina Bleiere</i> . Vēsturnieki un 1958. gada diskusija par jaunlatviešiem	139

ZINĀTNES DZĪVE	155
----------------------	-----

RECENZIJAS	169
------------------	-----

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS	189
------------------------------------	-----

PERSONĀLIJAS	201
--------------------	-----

RAKSTU AUTORI	206
---------------------	-----

2009. GADA ŽURNĀLU SATURA RĀDĪTĀJS	207
--	-----

CONTENTS

Roberts Spirģis. 12th–13th Century Tortoise Brooches of the Lower Gauja Area * *Vitolds Muižnieks*. Archaeological Evidence on 14th–18th Century Burial Traditions in the Territory of Present-day Latvia * *Muntis Auns*. The Inhabitants of Grobiņa according to 16th–18th Century Data of Church Registers * *Līga Lapa*. “Forest Brethren” in Vidzeme in 1906 * *Anete Karlsonē*. The Development of Latvian-style Dress in Connection with the Latvian Song and Dance Festivals in the Second Half of the 1940s and the 1950s * Sources of History * Scientific Life * Reviews * Survey of Recent Publications * Nomina

INHALT

Roberts Spirģis. Schildkrötenfibeln am Unterlauf der Gauja im 12.–13. Jahrhundert * *Vitolds Muižnieks*. Archäologische Zeugnisse über die Bestattungssitten des 14.–18. Jh. auf dem Territorium des heutigen Lettlands * *Muntis Auns*. Die Bewohner von Grobiņa vom Ende des 16. Jh. bis zum 18. Jh. nach Unterlagen der Metrikbücher * *Līga Lapa*. Die Partisanen in Livland im Jahr 1906 * *Anete Karlsonē*. Die Entwicklung der lettischen Kleidung unter dem Einfluss der Sanger- und Tanzfeste in der Lettischen SSR * Geschichtsquellen * Wissenschaftliches Leben * Rezensionen * Umschau der neuer Literatur * Personalien

ZINĀTNISKIE RAKSTI

Roberts Spirģis

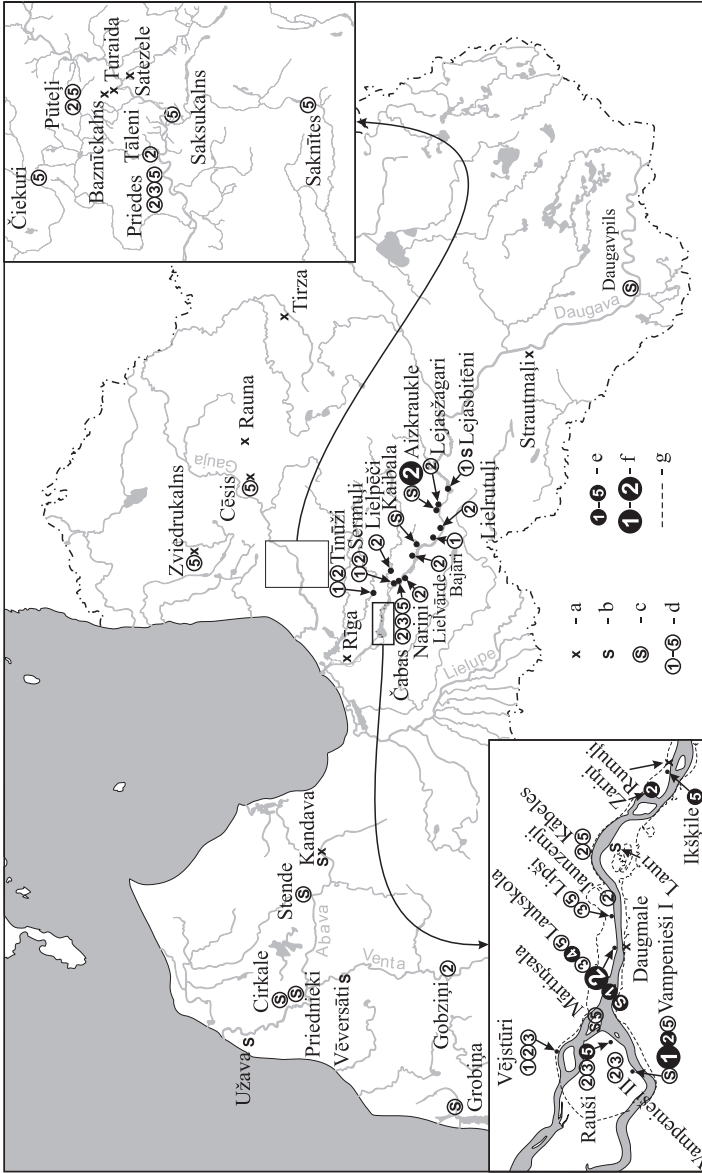
BRUŅRUPUČU SAKTAS GAUJAS LEJTECĒ 12.–13. GADSIMTĀ*

Rakstītie avoti liecina, ka vēlajā dzelzs laikmetā līdztekus Daugavas lejtes apgabalam otrs nozīmīgākais Vidzemes lībiešu apdzīvotības areāls atradās Gaujas lejtecē. Tur Krimuldas, Siguldas un Turaidas apkārtnē koncentrējas vairāki lībiešu uzkalniņu kapulauki, kur sievietes apbedījumos parasta piedeva ir bruņrupuču saktu pāris (1. att.). Atsevišķas bruņrupuču saktas atrastas arī Metsepolē (mūsdienu Limbažu raj.) un vendu apmešanās vietā Cēsis. Turpretim Idumejas teritorijā (ap mūsdienu Straupi), kur pēc Indriķa hronikas datiem lībieši dzīvoja kopā ar latgaļiem, bruņrupuču saktas pagaidām nav zināmas.

“Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” 2003. un 2004. gadā publicēta rakstu sērija par Daugavas lībiešu bruņrupuču saktām,¹ bet 2008. gadā iznāca šī raksta autora monogrāfija par Daugavas lībiešu bruņrupuču saktām un važiņrotām Daugavas lejtecē.² Protams, pateicoties lielajām arheoloģiskajām ekspedīcijām, kas notika sakarā ar Rīgas HES celtniecību, Daugavas lībiešu pieminekļi ir pētīti visplašāk un zinātnieku rīcībā nonākušo senlietu klāsts ir vislielākais, tomēr arī Gaujas lībiešu uzkalniņkapi, kaut gan tie ir pētīti mazāk un pieder hronoloģiski isākam laika posmam, devuši pietiekami svarīgus atradumus un ir atsevišķu padziļinātu studiju vērti. Tāpēc šis raksts ir veltīts bruņrupuču saktām no Gaujas lejtes. Apskatītas arī tās nedaudzās bruņrupuču saktas, kas ir iegūtas Ziemeļrietumvidzemē: vendu kapulaukā pie Cēsu dzelzceļa stacijas un Metsepoles lībiešu kapulaukā Vainižu Zviedrukalnā.

Rakstu papildina tabula, kurā apkopoti galvenie apskatīto bruņrupuču saktu parametri. Daugavas lejtes materiālam veltītajās publikācijās netika apskatītas bruņrupuču saktas, kurām nebija precīzi zināma atraduma vieta. Jādomā, ka daļa no tām varētu būt atrasta Gaujas lejtecē, tāpēc tabulas beigās sniegti dati arī par šīm senlietām.

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika” ietvaros.

1. att. Bruņrupu saktu izplatība Latvijā:

a – atsevišķu lībiešu bruņrupu saktu atradumu vietas, *b* – atsevišķu skandināvu bruņrupu saktu atradumu vietas, *c* – krūšu važiņrotas ar skandināvu bruņrupu saktām, *d* – krūšu važiņrotas ar lībiešu bruņrupu saktām (numurs norāda bruņrupu saktas tipu), *e* – piecas–desmit krūšu važiņrotas ar bruņrupu saktām (numurs norāda bruņrupu saktas tipu), *f* – vairāk nekā desmit krūšu važiņrotas ar bruņrupu saktām (numurs norāda bruņrupu saktas tipu), *g* – Rīgas hidroelektrostacijas apļūdinātā teritorija

Rakstā apkopotas visas zināmās Gaujas lībiešu bruņrupuču saktas, kas hronoloģiski pieder 12. un 13. gadsimtam un līdz ar to ir tikai daļēji vienlaicīgas ar vēlākajiem Daugavas lejteces atradumiem. Bez Gaujas lībiešu bruņrupuču saktu tipoloģiskās sagrupēšanas pētījuma uzdevums ir šī materiāla salīdzināšana ar Daugavas lejteces atradumiem, kas ļauj noskaidrot ne tikai pašu rotu izcelsmi un attīstību, bet arī precīzē visas Gaujas lībiešu uzkalniņkapu kultūras hronoloģiju.

BRUŅRUPUČU SAKTU IEGŪŠANAS GAITA

Pirmās mums zināmās lībiešu bruņrupuču saktas no Gaujas lībiešu apgabala atrastas 17. gs. beigās Allažu Saknišu kapulaukā. Toreiz izrakto divu bruņrupuču saktu attēls (tab.: 37, 38) atrodams Johana Kristofa Broces zīmējumu albumā.³ Kopā ar šīm saktām atrasta arī važiņrota no divriņķu važiņas un diviem sirdsveida važturiem, acīmredzot šie priekšmeti veido vienu komplektu un nāk no viena kapa.

19. gadsimta pirmajos gadu desmitos Baltijā radās nopietnāka interese par vietējo vēsturi. Šajā laikā savu kolekciju savācis arī igauņu mācītājs un novadpētnieks Eduards Filips Kerbers (*Körber*), un tajā atrodamas divas bruņrupuču saktas (tab.: 43, 46), kas, iespējams, uzietas Raunā, bet trešā sakta – kādā uzkalniņu kapulaukā Krimuldā (tab.: 23). Pašlaik kolekcija glabājas Tartu Universitātes Arheoloģijas kabinetā.

Nozīmīga loma izrakumu organizēšanā un to rezultātu saglabāšanā bija senatnes pētītāju biedrībām. Vidzemes senvietu pētniecībā liela nozīme bija 1834. gadā Rīgā dibinātajai Krievijas Baltijas provinču vēstures un senatnes pētītāju biedrībai un 1838. gadā Tartu izveidotajai Igauņu zinātnieku biedrībai. Rezultātā pirmie “zinātniskie” izrakumi Gaujas lejtecē notika jau 1835. gadā Siguldas barona Karla fon Volfa (*Wolff*) vadībā. Toreiz Siguldas Saksukalnā tika izpētīti pieci uzkalniņi un atrasta viena bruņrupuču sakta (tab.: 22). 1838. gadā mācītājs Adolfs Albanuss un īstenais valsts padomnieks Pēteris Oto fon Getce (*Goetze*) veica izrakumus kādā no Krimuldas uzkalniņu kapulaukiem, kuros atrastas četras bruņrupuču saktas (tab.: 10–12, 28).

Nākamie tam laikam ļoti plašie izrakumi notika 1846. gadā, kad Drēzdenes kultūrvēstures profesors Johans Karls Bērs (*Bähr*) Siguldas Saksukalna kapulaukā izpētīja 24 uzkalniņus.⁴ Jāsaka, ka savā grāmatā par lībiešu senkapjiem⁵ J. K. Bērs pieskaras izrakumiem Siguldā tikai virspusēji, nesniedz atsevišķu kapu aprakstus un vienā tabulā publicē tikai trīs kapu inventārus, to skaitā arī divas bruņrupuču saktas ar važiņrotu (tab.: 33, 34).⁶ J. K. Bēra savākto kolekciju pēc viņa nāves nopirka Londonas Britu muzejs.⁷

Izrakumi Gaujas lejtecē – Krimuldā, Turaidā, Allažos un Siguldā – atsākās 19. gadsimta 70. gadu pirmajā pusē grāfa Karla Georga fon Zīversā (*Sievers*) vadībā. Jāsaka, ka šie pētījumi (1873. g.) devuši tikai

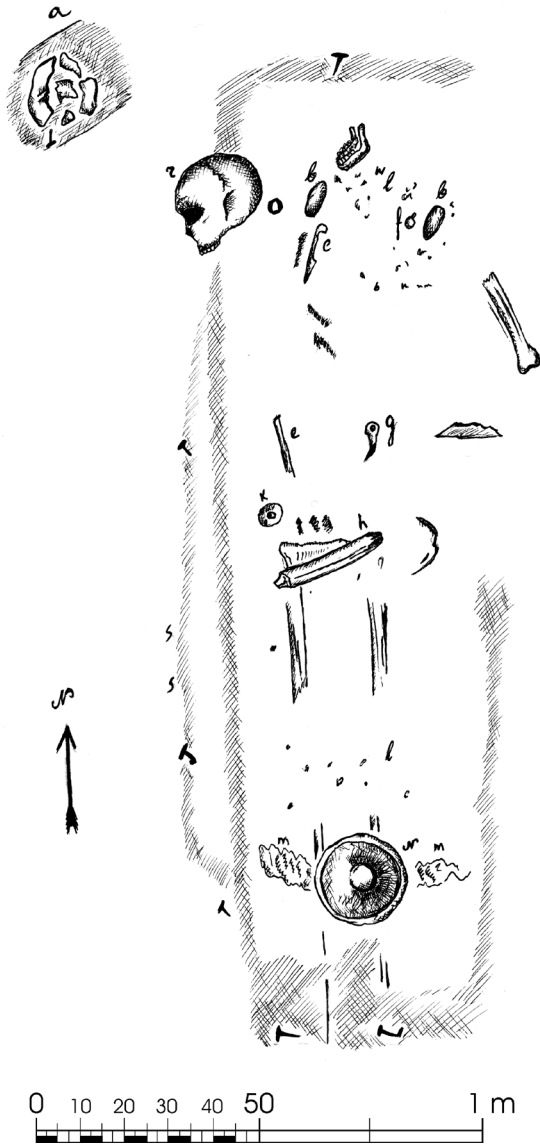
vienu bruņrupuču saktu pāri no Krimuldas Tāleni 1. uzkalniņa, kur bija atsegts vīrieša un sievietes dubultapbedījums (tab.: 18, 19).⁸ 1876. gadā viens bruņrupuču saktu pāris ar važiņrotu Krimuldas Priedēs atsegts pedagoģes baroneses Leokādijas fon Freitāgas-Loringhofenas (*Freitag-Loringhoven*) vadībā (tab.: 26, 27). Vēl vienas degušas bruņrupuču saktas pusi baronese ieguva šeit 1879. gadā (tab.: 25).

Kopš 19. gadsimta 80. gadiem par vadošo pētnieku Austrumbaltijas arheoloģijā izvirzījās Rihards Hausmanis (*Hausmann*). 1889. un 1890. gadā viņš veica pētījumus virknē Gaujas lībiešu uzkalniņu kapulauku un 1890. gadā 1. uzkalniņā Krimuldas Priedēs atsedza bruņrupuču saktu pāri ar krūšu važiņrotu (tab.: 48, 49). Vēl viens bruņrupuču saktu pāris ar krūšu važiņrotu iegūts 1889. gadā Georga Leškes (*Loeschke*) izrakumos uzkalniņu kapulaukā (7. uzkalniņā) pie Allažu Saknītēm (tab.: 29, 30). Jāatzīmē arī Cēsīs atrastā bruņrupuču saktā (tab.: 44) ar važiņrotu no vendu kapulauka, kas atklāts 1888. gadā, kad, ceļot Cēsu staciju Rīgas–Pleskavas dzelzceļam, tika uzieti vairāki skeletkapi ar bagātām rotu un ieroču piedevām. Šo atradumu tuvāki apstākļi nav dokumentēti, bet senlietu lielākā daļa nonāca Igaunijā un Maskavā. Toreiz atrastā bruņrupuču saktā pašlaik glabājas Tartu.⁹

Liela loma Austrumbaltijas arheoloģijas attīstībā bija 10. Viskrievijas arheologu kongresam, kas notika 1896. gadā Rīgā. Kongresa ietvaros norisa nozīmīgi pētījumi Turaidas Pūteļu kapulaukā. R. Hausmaņa virsvadībā divu dienu laikā tika izpētīts 21 uzkalniņš. Darbus protokolēja vairāki pazīstami baltvācu un krievu arheologi. Šajos izrakumos tika atsegti trīs bruņrupuču saktu pāri no 10., 18. un 22. uzkalniņa, kurus pētīja krievu arheologs Sergejs Bogojavlenskis (2. att.), Karls Šomahers (*Schomacher*) un bibliotekārs vēsturnieks Nikolauss Bušs (*Busch*) (tab.: 4, 5, 20, 21, 40, 41).¹⁰

Pārsvārā no Turaidas Pūteļos izraktajām senlietām sastāvēja arī vietējā muižnieka Eduarda Holberga (*Hollberg*) kolekcija, kas vēlāk nokļuva Vācijā. E. Holbergs šajā Gaujas lībiešu kapulaukā uzreiz pēc kongresa veica izrakumus 19 uzkalniņos, no kuriem četros tika iegūta pa vienai bruņrupuču saktai (tab.: 3, 24, 50, 56).¹¹

Pēc minētajiem izrakumiem Turaidas Pūteļos plaši pētījumi Gaujas lejtecē nenotika aptuveni 50 gadu. Starpkaru periodā – neatkarīgās Latvijas Republikas pastāvēšanas laikā dažos kapulaukos notika tikai nelieli pārbaudes izrakumi, kuros neviena bruņrupuču saktā netika atrasta.¹² Jāatzīmē vienīgi Eduarda Šturma un Valdemāra Ģintera izrakumi 1928. gada Vainižu Zviedrukalnā. Kaut gan pašos izrakumos (izpētīti četri uzkalniņi) neviena bruņrupuču saktā netika uzzieta, pētniekiem no vietējiem iedzīvotājiem izdevies saņemt trīs savrupatrastas bruņrupuču saktas (tab.: 42, 47, 55).¹³ Vēl viens bruņrupuču saktu pāris ar važiņrotu nejausi atrasts 1928. gadā, arot Turaidas Pūteļu kapulauka teritorijā (tab.: 8, 9).¹⁴

2. att. Turaidas Pūteļu kapulauka 1896. gada izrakumu 18. kapa skice no Sergeja Bogojavlenska izrakumu protokola (LNVM AA 3):

a – poda lauskas, *b* – divas bronzas bruņrupuču saktas, važiņu fragmenti, *c* – dzelzs dzirkļu fragments, *d* – bronzas gredzens, *e* – dzelzs asmens, *f* – monēta – dirhēms, *g* – piekariņš – lāča zobs, *h* – nazis ar bronzu apkaltā makstī, *k* – dzintara piekariņš, *l* – bronzas gredzentiņi un stikla krelles no tēra rotājuma, *m* – ar bronzas spirālītēm rotāta apģērba paliekas, *n* – bronzas bļoda, *r* – galvaskauss, *s* – ogļītes

Plašāki pētījumi Gaujas lejtecē atsākās pēc Otrā pasaules kara beigām¹⁵ un ir saistīti ar Igaunijas arheologa Ēvalda Tenisona (*Tõnisson*) vārdu. Apvienotā Latvijas un Igaunijas vēstures institūtu ekspedīcija 1959., 1960., 1962. un 1964. gadā veikusi apzināšanas darbus un izrakumus vairākos kapulaukos. No Latvijas puses šajos pētījumos piedalījās Jānis Graudonis un Ēvalds Mugurēvičs, no Igaunijas – Ē. Tenisons. Darbu galvenais uzdevums bija nevis meklēt senlietas, bet gan mēģināt ar jaunām metodēm iegūt labāku priekšstatu par uzkalniņu uzbūvi un ar tiem saistītiem apbedīšanas rituāliem. Jāatzīmē, ka toreiz Krimuldas Liepenēs visos 11 izpētītajos uzkalniņos tika atsegti vīriešu apbedījumi un neviena bruņrupuču sakta netika atrasta.¹⁶ Toties viena savrupa bruņrupuču sakta uzzieta 1962. gadā Krimuldas Priedēs 35. uzkalniņā (tab.: 17), un trīs bruņrupuču saktas ar divām važiņrotām atrastas 1964. gadā Biriņu Čiekuros 3. uzkalniņā, kurā konstatēti trīs apbedījumi (tab.: 35, 36, 53).

20. gadsimta 60. gadu beigās un 70. gadu sākumā nelielus izrakumus dažos Gaujas lībiešu pieminekļos veica toreizējais Siguldas novadpētniecības muzejs Dairas Kleperes vadībā. Šajos izrakumos iegūta viena bruņrupuču sakta – savrupatradums 1971. gada pētījumos kapsētā pie Turaidas baznīcas (tab.: 45). Vairākums šajā kapsētā izpētīto apbedījumu datējams ar 17. gadsimtu. Tikai divi kapi no apakšējās – piektās kārtas, kurus izrakumu autore attiecināja uz 12.–13. gadsimtu, kā arī savrupatradumi – bruņrupuču sakta, ažiūri piekariņi un važiņrotas fragmenti – norādīja, ka šī vieta izmantota apbedīšanai arī agrāk un ka šeit iepriekš atradušies lībiešu senkapi.¹⁷ Tomēr minēto kapu orientācija ar galvu rietumu virzienā liecina par labu kristiešu tradīcijai – un, kā rāda Daugavas lejteces senāko kristīgo kapsētu – pie Mārtiņsalas un Ikšķīles baznīcām – materiāls, bagātas piedevas nav pretrunā ar šādu pieņēmumu.

Jaunākie bruņrupuču saktu atradumi no Gaujas lejteces iegūti 2006. gadā, kad apzināšanas brauciena laikā Jānis Ciglis un šī raksta autors noartā Turaidas Pūteļu uzkalniņu kapulauka teritorijā atrada divas saktas (tab.: 31, 54).

Atšķirībā no uzkalniņu kapulaukiem Gaujas lībiešu dzīvesvietas pētītas maz, un ir zināmi tikai divu bruņrupuču saktu atradumi pilskalnos: viena atrasta J. Graudona izrakumos Turaidas pilī 1990. gadā, otra – G. Zemīša pētījumos Satezeles pilskalnā 2006. gadā (tab.: 32, 39).

Tātad kopumā raksta avotu bāzi veido kopš 19. gadsimta beigām Gaujas lejtecē un Vidzemes ziemeļrietumu daļā atrastas 56 bruņrupuču saktas. No tām 44 eksemplāri iegūti Gaujas lībiešu uzkalniņos, divas viņu dzīvesvietās, bet viena, iespējams, nāk no kristīgās kapsētas. Vēl četras saktas no Vainižu Zviedrukalna reprezentē senās Metsepoles rotas. Viena bruņrupuču sakta atrasta vendu kapulaukā pie Cēsu dzelzceļa stacijas, viena – latgaļu apdzīvotajā Gaujas augštecē

pie Madonas Tirzas baznīcas (tab.: 13),¹⁸ divas, iespējams, iegūtas Raunā (tab.: 43, 46).

Vēl piecām 20. gs. sākumā atrastajām saktām no bijušā Cēsu novadpētniecības muzeja (*Heimatskunde Museum in Wenden*) precīza atradumu vieta nav identificējama, vienīgi var pieņemt, ka tās atrastas kaut kur Vidzemē (tab.: 62–66).¹⁹ Bez tam tabulā atzīmētas arī piecas saktas no J. K. Bēra kolekcijas, kam precīza atradumu vieta nav zināma (tab.: 57–61). Tā kā J. K. Bērs lielākus izrakumus veica Siguldas Saksukalnā un Aizkrauklē, jādomā, ka minētās saktas atrastas tieši šajos kapulaukos. Tabulā atzīmētas arī sešas saktas no tuvāk nezināmām atradumu vietām, daļa varētu būt atrasta Gaujas lejteces lībiešu uzkalniņos (tab.: 68–73), viena sakta – 1901. vai 1902. gadā netālu no robežas ar Lietuvu, Šauļu apgabalu (tab.: 67).

AVOTU NOVĒRTĒJUMS

Kā avotam lielākā informatīvā vērtība noteikti ir senlietām no kapu kompleksiem, kas iegūti sistemātiskos pētījumos. Atšķirībā no Daugavas lejteces Gaujas lībiešu kapu pieminekļi visvairāk pētīti 19. gadsimtā, kad izrakumu metodika vēl bija maz attīstīta. Pirmos izrakumus šeit veica amatieri – vietējie baltvācu muižnieki, mācītāji, ierēdņi un citi inteligences pārstāvji, kurus interesēja sava novada vēsture. Izrakumu galvenais uzdevums bija iegūt senlietas, un, lai ātrāk nokļūtu pie kapa inventāra, uzkalniņu centrā tika raktas šauras bedres, apbedīšanas rituāla fiksācijai uzmanība netika pievērsta. Rezultātā parasti trūkst kapu aprakstu vai jebkādu sīkāku ziņu par atradumu apstākļiem. Dažkārt vairākos uzkalniņos uzietie priekšmeti sajaukti kopā un nevar izdalīt atsevišķus kapu inventārus, kas pazemina atrasto senlietu informatīvo vērtību. Šādi vērtējami 19. gadsimta sākuma atradumi no K. fon Volfa, A. Albanusa, P. O. fon Getces un daļēji J. K. Bēra izrakumiem.

Tā, piemēram, par mācītāja A. Albanusa 1838. gadā veiktajiem pētījumiem trūkst precīzas norādes, kurā no trim Krimuldas kapulaukiem rakumi notikuši. Tagad, salīdzinot vienu viņa iegūto saktu (3. att.: 1; tab.: 10) ar 1962. gadā Ē. Mugurēviča un Ē. Tenisona izrakumos Krimuldas Priedēs 35. uzkalniņā atrasto (3. att.: 2; tab.: 17), var secināt, ka abas sākotnēji veidojušas pāri. Tas nozīmē, ka A. Albanuss racis Krimuldas Priedēs tieši to uzkalniņu, kas 1962. gadā jau ar mūsdienīgām metodēm tika atsegts vēlreiz.

Savukārt 19. gadsimta otrajā pusē pētnieki aizvien vairāk sāk apzināties arheoloģisko izrakumu neatgriezeniskās sekas un atradumu precīzas fiksācijas nepieciešamību. Līdz ar to informatīvā bāze kļuva aizvien pilnīgāka: gandrīz visu atsegto kapu kompleksi ir identificējami, parādās arī rūpīgi kapu apraksti, atsevišķos gadījumos kapi skicēti, kas

3. att. 2d varianta bruņrupuču saktas no Krimuldas:

1 – sakta no mācītāja A. Albanusa izrakumiem kādā Krimuldas kapulaukā (RDM I 1048), 2 – sakta no Ē. Mugurēviča un Ē. Tenisona izrakumiem Krimuldas Priežu kapulauka 35. uzkalniņā 1962. gadā (VI 71: 30)

palīdz labāk izprast apbedīšanas rituālu (2. att.). 19. gadsimtā atrasto senlietu studijas apgrūtinā arī tas, ka daļa npublicēto atradumu ir nonākusi ārzemēs un tāpēc Latvijas pētniekiem ir grūti pieejama. No ārzemēs nonākušajām saktām autoram bija pieejamas vienīgi bruņrupuču saktas, kas glabājas Igaunijā. Turklāt Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā atrodas kartotēka ar attēliem, kurā savākti dati no Tartu Universitātes fondos esošajām Latvijas teritorijā atrastajām senlietām. Jāatzīmē arī arheoloģes Heidi Luikas raksts par Igaunijas teritorijā iegūtajām bruņrupuču saktām, kurā publicēts arī katalogs ar atradumiem no Latvijas teritorijas, kas pašlaik glabājas Tartu, Vilandē un Tallinā.²⁰

HISTORIOGRĀFIJA

Pirmās mums zināmās bruņrupuču saktas Gaujas lībiešu apgabalā iegūtas 17./18. gs. mijā Allažu Saknīšu kapulaukā. Šo rotu attēli redzami Johana Kristofa Broces zīmējumu albumā.²¹ Tās acīmredzot nāk no viena kapa un ir piederīgas vienai važiņrotai. Bruņrupuču saktas ar važiņrotu toreiz tika interpretētas kā zirglietas. Jāsaka, ka 19. gs. arheoloģija Baltijā vēl tikai sāka attīstīties un Gaujas lībiešu teritorijā atrastu bruņrupuču saktu pieminējumi un īpaši attēli literatūrā parādījās ļoti

reti. Vienīgā publikācija, kurā redzams Siguldā atrastais bruņrupuču saktu pāris, ir J. K. Bēra monogrāfija.²² Turklāt gan nepilnīgās izrakumu metodikas dēļ, gan Daugavas lībiešu Aizkraukles kapulauka palu postījumu rezultātā kapu kompleksi toreiz ne vienmēr korekti izdalīti, un J. K. Bērs lībiešu važiņrotas uzskatīja par priesteru, resp., vīriešu rotu.²³

Kā jau tika minēts, liela loma bija 10. Viskrievijas arheologu kongresam Rīgā 1896. gadā. Gatavojoties kongresam, tika pārskatīti un apkopoti līdzšinējie pētījumu rezultāti. Antons Būholcs (*Buchholz*) kongresa izstādei sagatavoja senlietu katalogu. Plašajā R. Hausmaņa sarakstītajā ievadā detalizēti raksturota lībiešu materiālā kultūra, kas ir nodalīta no latviešu tautas pieminekļos iegūtajiem materiāliem.²⁴ Šajā izdevumā atrodama arī informācija par lielāko daļu (līdz 1896. gadam) Gaujas lejtecē atrastajām bruņrupuču saktām, trīs no kurām ir redzamas arī attēlu tabulās.²⁵

20. gadsimta arheoloģiskajā literatūrā Daugavas un Gaujas lejteces atradumi parasti apskatīti vienkopus, atzīmējot, ka bruņrupuču saktas ar krūšu važiņrotu ir Vidzemes lībiešu etniskā rota,²⁶ neiedziļinoties važiņrotas elementu attīstības skaidrošanā. Vienīgi var minēt nepublicēto Lisijas Melkus 1944. gadā Rīgā izstrādāto diplomdarbu par lībiešu važiņrotām,²⁷ kurā īsi apskatīti visi toreiz zināmie bruņrupuču saktu, važturu un važiņu sadalītāju veidi. Tomēr tajā nav sīkāka iedalījuma variantos un nav izstrādāta hronoloģija, trūkst arī važiņrotu atradumu kataloga.

Plašākais Gaujas lībiešu materiālo liecību apkopojums atrodams igauņu arheologa Ēvalda Tenisona monogrāfijā, kas iznākusi 1974. gadā. Šīs publikācijas pamatā ir 1969. gadā aizstāvētā zinātņu kandidāta disertācija, kas balstās gan uz paša autora pētījumiem Gaujas lībiešu uzkalniņu kapulaukos, gan iepriekšējo pētnieku darbu rezultātiem. Grāmatā atrodama ne tikai svarīga informācija par Gaujas lībiešu uzkalniņu kapulaukiem, apbedīšanas paražām, datējumu un etniskajiem jautājumiem, bet arī īss atrasto bruņrupuču saktu apskats. Ē. Tenisons atzīmē, ka pavisam Gaujas lejtecē atrasts ap 50 vietējo bruņrupuču saktu, kas salīdzinājumā ar Daugavas lejteci reprezentē vēlās formas. Viņš norāda, ka lībieši ne tikai pārņēma no skandināviem pašas bruņrupuču saktas, bet arī līdzīgi tās nēsāja, saspraūžot ar saktu pāri apģērbu pie pleciem un pievienojot važiņām dažādus piekariņus. Tomēr Skandināvijā izgatavoto tipu atradumi Gaujas krastos nav zināmi. Tikai nedaudzām bruņrupuču saktām no Gaujas lejteces vēl ir redzams agrākām skandināvu saktām raksturīgais zvēru stila ornaments, kas jau stipri deģenerējies, bet lielai daļai ornaments ir gandrīz pilnīgi nodilis. Aptuveni trešdaļu veido saktas ar palmetēm.

Literatūras apskats liecina, ka Gaujas lībiešu saktas publikācijās parādās diezgan reti un speciāla tiem veltīta pētījuma trūkst. Arī jau atzīmētajā Ē. Tenisona apkopojošā pētījumā par Gaujas lībiešiem bruņrupuču saktu apskats ir ļoti vispārīgs.

Gaujas lībiešu bruņrupuču saktām un važiņrotām veltīta speciāla apakšnodaļa autora monogrāfijā par Daugavas lībiešu bruņrupuču saktām un važiņrotām Daugavas lejtecē.²⁸ Tomēr šeit lielāka uzmanība tika veltīta Gaujas lībiešu rotu komplektu analīzei, nevis saktām kā tādām. Turklāt netika apskatītas atsevišķi atrastās bruņrupuču saktas, kas Gaujas lejteces materiālā veido lielāko daļu.

GAUJAS LĪBIEŠU BRUŅRUPUČU SAKTU TIPI

Atšķirībā no Daugavas lejteces materiāla, kur senākās bruņrupuču saktas pārstāvētas ar skandināvu meistarū darinātajiem eksemplāriem, visas Gaujas lejtecē atrastās bruņrupuču saktas ir vietējie lībiešu izstrādājumi. Saktas iedalītas piecos tipos, septiņos variantos un septiņos apakšvariantos, kas ir tādi paši kā Daugavas lībiešu materiālā. Tikai atsevišķas rotas, kurām trūkst tiešas paralēles Daugavas lejteces materiālā, iedalītas jaunos apakšvariantos.

Gaujas lejtecē ir atrasta viena bruņrupuču sakta no kāda precīzi nezināma kapulauka Krimuldā (4. att.: 2; tab.: 1), kuru var attiecināt uz **1. tipu** jeb **ragu saktām**. Šim tipam pieder hronoloģiski visagrākie vietējie darinājumi, kas ir izplatīti Daugavas lejtecē, kur ir zināmi 54 atradumi. Salīdzinājumā ar 1. tipa Daugavas lībiešu saktām, kam raksturīgi divi ragu pāri – sānskatā trijstūrains izcilņi saktas virsmas vidusdaļā un vēl viens konisks vai segmentveida izcilnis centrā, bet virsmu rotā sīki svītroti laukumiņi, Krimuldā atrastā rota ir deģenerējusies. Tai ir pilnīgi gluda virsma un bojāta augšdaļa. Par saktas piederību 1. tipam liecina vienīgi neizteikti izvirzījumi tajās vietās, kur agrākiem variantiem atrodas izvirzījumi – ragi. Bez tam sakta ir ļoti maza: tās kupola garums ir 51 mm, platums – 30 milimetru. Līdzīgi izmēri, 50 × 32 mm, ir tikai vienai pašai mazākajai Daugavas lībiešu 1c₁ apakšvariānta bruņrupuču saktai no Skrīveru Lielrutļiem (4. att.: 1).

Ja salīdzina šo Krimuldā atrasto saktu ar Daugavas lejteces 1c variānta ragu bruņrupuču saktām, kuras attiecas uz 11. gadsimta vidu, var vērot stipru rotas deģenerāciju. Tātad apskatāmā sakta ir pieskaitāma atsevišķam 1d variantam un ir daudz jaunāka par pēdējām Daugavas lībiešu ragu saktām. Jāsaka, ka saktas un važiņrotas atraduma apstākļi tuvāk nav zināmi, turklāt arī otra sakta līdz mūsdienām nav saglabājusies, tomēr pēc Rīgas Latviešu biedrības kolekcijas kartotēkas zīmējuma²⁹ izskatās, ka tā piederējusi 2d variantam, kas datē visu kompleksu ar 12. gadsimta vidu.

Daudz vairāk Gaujas lejtecē izplatītas **2. tipa** jeb **medaljonus** saktas. Pavisam šeit ir zināmas 22 saktas – un vēl viena atrasta latgaļu apdzīvotajā Gaujas augštecē pie Tirzas baznīcas. 2. tipa saktu rotājumu veido centrālais rombs ar ieliektām malām un sīku puslodīti katrā

4. att. 1c₁ un 1d varianta bruņrupuču saktas no Skrīveru Lielrutuļu un Krimuldas kapulauka:
1 – 1c₁ apakšvarianta sakta no Skrīveru Lielrutuļu kapulauka (A 5664), 2 – 1d varianta sakta no kāda Krimuldas kapulauka (RLB 561)

stūrī un sānos novietotie četri ar haotiski izvietotām līnijām pildītie ovālie medaljoni. Jāatzīmē, ka šo saktu agrākie varianti ar skaidro reljefo ornamentu Gaujas lejtecē nav atrasti. 2. tipa medaljonu saktas Gaujas lībiešu materiālā pārstāvētas vienīgi ar vēliem 2c₁ un 2d varianta eksemplāriem.

2c variants Gaujas lejtecē pārstāvēts ar piecām 2c₁ apakšvarianta saktām no Turaidas Pūteļu kapulauka (5. att.: 1; tab.: 3–7). Četru saktu kupola garums ir 45, 49–50 mm, platums – 30, 33 mm (tab.: 4–7). Piektā sakta (tab.: 3) no E. Holberga izrakumiem 2. uzkalniņā ir lielāka (zināms tikai kopējais garums – 72 mm) un ar izteiktu ornamentu, kas liecina par tās agrāku izgatavošanu. Savukārt pārējām saktām ornaments ir izplūdis. Visu piecu saktu apmali rotā divas iegravētas paralēlas svītru rindas.³⁰

Daugavas lejtecē šī apakšvarianta bruņrupuču saktas datējamas ar 11. gadsimta beigām un tiek intensīvi lietotas 12. gadsimta pirmajā pusē. Uz šo laiku var attiecināt vienīgi Turaidas Pūteļu kapulauka 2. uzkalniņā atrasto saktu ar skaidru reljefu, bet pārējās rotas jau sāk zaudēt ornamentu, kas tās tuvina 2d variantam, un pēc datējuma attiecināmas uz 12. gadsimta vidu.

5. att. 2c₁ un 2d varianta bruņrupuču saktas no Turaidas Pūteļu kapulauka:
 1 – 2c₁ apakšvarianta sakta (RDM I 25A 159), 2 – 2d varianta sakta (RDM I 25A 160),
 3 – 2d varianta sakta (A 6350), 4 – 2d varianta sakta no 22. kapa (RDM I 485b)

2d variants Gaujas lībiešu teritorijā pārstāvēts ar 16 saktām, vēl viena šī varianta bruņrupuču sakta atrasta Gaujas augštecē pie Tīrzas baznīcas (tab.: 2, 8–23). Šo saktu kupola garums svārstās no 48 līdz 55 mm, platums – no 32 līdz 36 mm. Atšķirībā no 2c varianta saktām, kurām ir raksturīga izstiepti ovāla forma ar augstu kupolu, 2d varianta rotām kupols ir platāks, bet zemāks. Rezultātā tās izskatās noplacinātas. Atsevišķām saktām (tab.: 13, 14, 18, 19, 22) kupola sānos vēl ir samanāmas agrākām rotām raksturīgā ornamenta paliekas (5. att.: 2), bet pārējās saktas to zaudējušas (3. att.).

Šeit var atzīmēt vienu saktu no Turaidas Pūteļiem (tab.: 8), kura izceļas ar augstiem piramidāliem izvirzījumiem centrālā romba vidū un stūros (5. att.: 3). Arī dažām citām saktām veidoti augsti izvirzījumi (5. att.: 4; tab.: 9, 17–20), bet to forma ir izplūdusi.

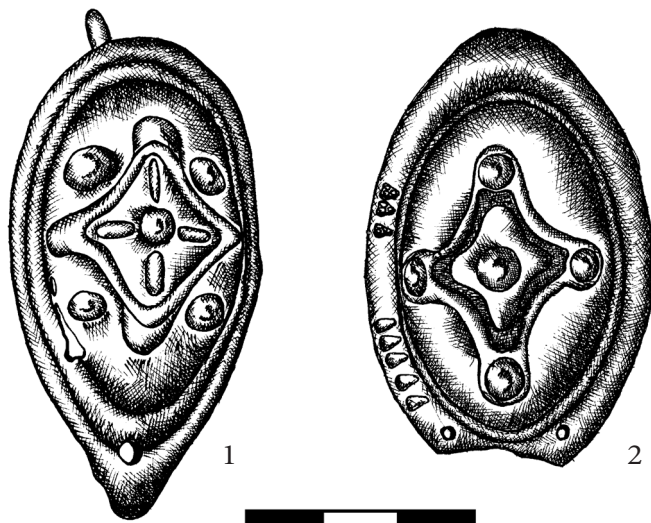
Gaujas lībiešu 2d varianta saktu apmaļu rotājumā raksturīgi dažāda veida iekalti punktēti trīsstūrīši (tab.: 8–10, 15, 16, 20, 21), un tikai vienai saktai apmali rotā divas iegravētas paralēlas svītru rindas (tab.: 22). Savukārt vienai saktai no Turaidas Pūteļu kapulauka 22. kapa (tab.: 21) apmales vienā pusē redzami pret centru vērsti iekalti trīsstūrīši ar vienu punktu centrā, bet otrā pusē – krustiņi ar apaļiem galiem (5. att.: 4).

Līdzīgi kā Daugavas krastu atradumi, 2d varianta saktas Gaujas lejtecē pārsvarā datējamas ar 12. gadsimta vidū.

Trīs bruņrupuču saktas no Krimuldas pārstāv **3. tipu** jeb **romba saktas** (tab.: 26–28). Tāpat kā Daugavas lejteces atradumi, arī minētās saktas ir individuālas rotas un veido divus atsevišķus variantus. Turpinot šī tipa Daugavas lejteces variantu numerāciju, tiem piešķirts apzīmējums 3g un 3h. Spriežot pēc attēliem, Krimuldas Priežu kapulauka 14. uzkalniņa bruņrupuču saktu (tab.: 26, 27) kupola garums ir 49 mm, platums – 27 mm (6. att.: 1). Rotas ir rūpīgi izgatavotas, centrālais rombs ar tajā ievilkto rozeti skaidri iezīmējas, sānu virsma gluda, ar četriem platiem, apaļiem izliekumiem. Savukārt viena 3h varianta bruņrupuču sakta no kāda precīzāk nezināma Krimuldas kapulauka (tab.: 28) ir mazāka, ar bojātu apmales apakšdaļu. Tās kupola garums ir tikai 44 mm un platums – 28 mm. Ornaments ir stipri vienkāršojies, centrālais rombs neizteiksmīgs un izplūdis, sānos trūkst izliekumu (6. att.: 2).

Tā kā Krimuldas Priedēs 3g varianta bruņrupuču saktām piestiprināta važiņrota ar 3e, apakšvarianta važturiem, tās var datēt ar 12. gadsimta otro pusi.³¹ Savukārt 3h varianta sakta jāvērtē kā vēlāka – deģenerējusies 3g varianta kopija.

Visvairāk Gaujas lībiešu pieminekļos atrastas **5. tipa saktas ar palmetēm** – pavisam 20 eksemplāri. Vēl četras saktas iegūtas senās Metsepoles uzkalniņu kapulaukā Vainižu Zviedrukalnā, divas nāk no vendu kapulauka pie Cēsu dzelzceļa stacijas un divas, iespējams, atrastas Raunā (tab.: 29–56).

6. att. 3. tipa bruņrupuču saktas no Krimuldas (Līgas Palmas zīmējums):
 1 – 3g varianta sakta (AI 1222, pēc: *Nerman B. Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit.* – Stockholm, 1929. – S. 147, Abb. 150), 2 – 3h varianta sakta (RDM I 1021).

Lielākā saktu daļa – pavisam 20 eksemplāri – pārstāv 5a variantu. Tā Allažu Saknišu kapulauka 7. uzkalniņā atrasts $5a_1$ *apakšvariante* bruņrupuču saktu pāris, kuru apmales apakšdaļā redzams neliels nodilis trīsstūrainis izvīrījums ar caurumu važturu piestiprināšanai (7. att.: 1; tab.: 29, 30). Šo saktu kupola garums ir 46 mm, platums – 30 mm. Lielākā skaitā atrastas $5a_2$ *apakšvariante* rotas – pavisam piecas saktas no Turaidas Pūteļu, Siguldas Saksukalna, Bīriņu Čiekuru un Allažu Saknišu kapulauka, kā arī Turaidas pilskalna (tab.: 31, 32, 34, 35, 37). To kupola garums ir 44–46 mm, platums – 29–30 mm. Saktām raksturīgs precīzs un skaidrs ornaments (7. att.: 2). Vēl sešas saktas ar nosmailinātu apmales apakšējo un augšējo galu attiecas uz $5a_3$ *apakšvariantu*. Tās ir atrastas Siguldas Saksukalna, Turaidas Pūteļu, Vainižu Zviedrukalna kapulaukā (7. att.: 3), kā arī Satezeles pilskalnā un kādā tuvāk nezināmā vietā, iespējams, Raunā (tab.: 33, 39–43). Šo saktu kupola garums ir 39–46 mm, platums – 26–31 mm.

Uz $5a_4$ *apakšvariantu* attiecināmas četras saktas no Krimuldas Priedēm, Cēsu dzelzceļa stacijas un Turaidas Baznīckalna (7. att.: 4; tab.: 44, 45, 48, 49). To kupola garums ir 39–42 mm, platums – 27 mm. Saktām ir skaidrs, reljefs ornamentals. Vēl divas līdzīga izmēra saktas (kupola izmēri 43 × 27 un 40 × 26 mm), bet ar neskaidru ornamentu atrastas Vainižu Zviedrukalna uzkalniņu kapulaukā un, iespējams, Raunā (tab.: 46, 47).

7. att. 5a varianta bruņrupuču saktas no Gaujas lejteces:
 1 – 5a₁ apakšvarianta sakta no Allažu Saknišu kapulauka 7. uzkalniņa (AI 1951: 1),
 2 – 5a₂ apakšvarianta sakta no Bīriņu Čiekuru kapulauka 3. uzkalniņa rietumu
 apbedījuma (VI 86: 10d), 3 – 5a₃ apakšvarianta sakta no Vainižu Zviedrukalna
 (A 5933), 4 – 5a₄ apakšvarianta sakta no Turaidas Baznīckalna (SM 3947)

8. att. 5b varianta bruņrupuču saktas no Gaujas lejteces:
 1 – 5b₁ apakšvarianta sakta no Bīriņu Čiekuru kapulauka 3. uzkalniņa rietumu ap-
 bedījumā (VI 86: 20); 2 – 5b₂ apakšvarianta sakta no Vainižu Zviedrukalna (A 5935);
 3 – 5a/b apakšvarianta sakta no Vainižu Zviedrukalna (A 5934)

5b variantu Gaujas lejtecē pārstāv četras saktas, kuras visas at-
 tiecas uz 5b₁ apakšvariantu (tab.: 36, 38, 53, 54). Rotu kupola garums
 svārstās no 43 līdz 47 mm, platums – 30 mm. Saktu rotājums ir pre-
 cīzi izpildīts, ar skaidru, dziļu reljefu. 5b₁ apakšvarianta bruņrupuču
 saktas iegūtas Bīriņu Čiekuru kapulauka 3. uzkalniņā (8. att.: 1) un
 kā savrupatradumi Allažu Saknīšu un Turaidas Pūteļu kapulaukos.
 Vienu savrupatrastu bruņrupuču saktu ar neskaidru ornamentu no
 Vainižu Zviedrukalna var attiecināt uz 5b₂ apakšvariantu (8. att.: 2;
 tab.: 55).

Visbeidzot jāatzīmē divas bruņrupuču saktas, no kurām viena,
 iespējams, atrasta Cēsīs, otra – Vainižu Zviedrukalnā (tab.: 51, 52).
 Tajās apvienojas 5a un 5b variantam raksturīgās pazīmes, respektīvi,
 kupolā redzams 5b varianta saktām raksturīgais ornaments, bet pro-
 filējums starp saktas kupolu un apmali nav rievots, kas ir 5a varianta
 pazīme. Saktu kupola garums ir 40 un 43 mm, platums – 29 mm.
 Bruņrupuču sakta no Vainižu Zviedrukalna ir nedaudz noplaci-
 nāta – tās augstums ir tikai 12 mm. Tās ornaments ir skaidrs, bet
 ne tik izteiksmīgs kā 5b₁ apakšvarianta izstrādājumiem (8. att.: 3).
 Savukārt varbūtējā Cēsu atraduma augstums ir 16 mm, ornaments
 neskaidrs, nodilis.

GAUJAS UN DAUGAVAS LEJTECES BRUŅRUPUČU SAKTU
SALĪDZINĀJUMS

Gan Daugavas, gan Gaujas lejtecē lībietes bruņrupuču saktas nēsāja līdzīgi, ar identiski noformētām važiņrotām, kas norāda uz vienādu apakšvariantu vienlaicīgu pastāvēšanu abos reģionos. Jāatzīmē, ka Gaujas lejtecē atsevišķas bruņrupuču saktas un važturi sastopami arī kapos ar ieročiem un citām vīriešu apbedījumiem raksturīgām piedevām (tab.: 3, 24, 50, 56).³² Tomēr, ņemot vērā apstākli, ka visas minētās saktas iegūtas E. Holberga izrakumos Turaidas Pūteļos 1896. gadā, iespējams, daļā uzkalniņu bija vīrieša un sievietes dubultapbedījumi, kas nepilnīgas izrakumu metodikas dēļ³³ netika noteikti.

Gan pēc ornamenta, gan aizdares mehānisma, gan apmales rotājuma abos reģionos bruņrupuču saktas lielākoties ir vienādas. Arī Gaujas lejtecē ir zināmi eksemplāri ar atliešanas procesā radušos auduma nospiedumu aizmugurē (5. att.: 3; tab.: 5, 17, 32) un saktas ar apmalēm, kurās nodilušo vietā izurbti jauni caurumi važturu piekārsanai (tab.: 1, 14, 23). Līdzīgi kā Daugavas lejtecē, Gaujas lībiešu bruņrupuču saktu zoslas izgatavotas no dzelzs, bronzas vai vara. Tā sešpadsmit saktām konstatētas dzelzs zoslu paliekas (tab.: 1, 4, 6, 7, 9, 10, 12, 14, 18, 20–23, 39, 52, 54), desmit saktām – bronzas zoslas (tab.: 5, 11, 16, 29, 30, 42, 44, 47–49) un piecām – no vara (tab.: 34, 35, 41, 45, 51). Turklāt vara zoslas zināmas vienīgi 5. tipa saktām, kas atbilst arī Daugavas materiālā novērotajam.³⁴ Tāpat līdzība saskatāma bojāto saktu labošanas veidā. Tā 14 (tab.: 1, 6, 7, 11, 14, 18, 20, 22, 29, 30, 32, 42, 46, 51) no apskatītajām 43 saktām liešanas brāķa dēļ kāds no balstiem vai zoslas turētājs ir piekalts pie saktas. Arī Daugavas lejtecē šāda parādība novērota aptuveni katrai trešajai saktai. Var atzīmēt arī Turaidas Pūteļos savrupatrasto bruņrupuču saktu ar salabotu apmali neveiksmīga lējuma vietā (5. att.: 3; tab.: 9).

Jāsaka, ka starp Daugavas un Gaujas lejteces bruņrupuču saktām vērojamas arī atšķirības. Var droši apgalvot, ka to izgatavošana notikusi abos reģionos. Arheoloģiskie izrakumi Daugavas lejteces dzīvesvietās devuši daudz materiālu par lībiešu juvelieru darbnīcām. Savukārt dzīvesvietas Gaujas lejtecē ir vēl maz pētītas, tomēr arī šeit konstatētas liecības par krāsainā metāla apstrādi,³⁵ ko uzskatāmi apstiprina arī lokālie, tikai Gaujas lejtecē atrastie bruņrupuču saktu varianti un apakšvarianti: 1d, 3g un 3h. Protams, arī pārējie abos reģionos parastie bruņrupuču saktu varianti varēja būt izgatavoti Gaujas lībiešu darbnīcās. Uz to norāda 2d varianta bruņrupuču saktas no Turaidas Pūteļu kapulauka 22. kapa, kuras apmalē iekalti krustiņi, bet Daugavas lejteces saktu rotāšanai šāds puansona veids netika izmantots. Acīmredzot arī Metsepolē bija savs bruņrupuču saktu izgatavošanas centrs, jo šeit ir atrasta gan viena specifiska

pārejas formas bruņrupuču sakta – 5a/b variants (8. att.: 3; tab.: 50), gan īpatnējie važturi un važiņu sadalītājs.³⁶

Tomēr galvenā atšķirība starp Daugavas un Gaujas bruņrupuču saktām ir tā, ka Gaujas lejtecē nav zināmas skandināvu bruņrupuču saktas, kā arī agrie 1. un 2. tipa varianti. Tas nozīmē, ka Gaujas lībiešu materiāls datējams ar hronoloģiski īsāku laika posmu.

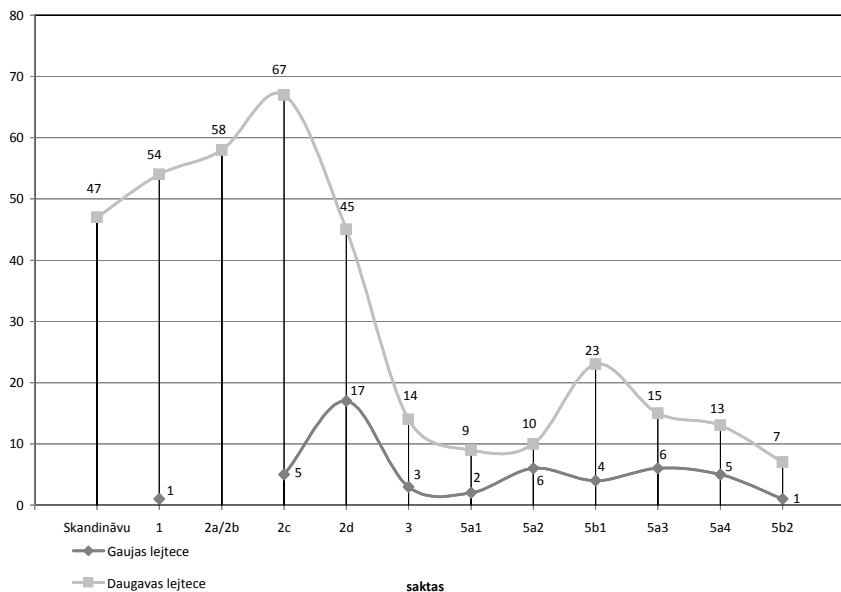
GAUJAS LEJTECES BRUŅRUPUČU SAKTU DATĒJUMS

Arheoloģiskajā literatūrā pieņemts uzskats, kas lībiešu ienākšana no Daugavas lejteces un līdz ar to arī lībiešu kultūras sākums Gaujas lejtecē attiecināms uz 11. gadsimta otro pusi.³⁷ Vai izstrādātā bruņrupuču saktu tipoloģija ievieš kādas korekcijas šādā datējumā?

Gaujas lejtecē skaita ziņā dominē divi bruņrupuču saktu tipi: 2. tipa medaljonu saktas un 5. tipa palmešu saktas. Jāatzīmē, ka 2. tips šeit pārstāvēts galvenokārt ar vēlākiem 2d varianta izstrādājumiem, kas lielākoties datējami ar 12. gadsimta vidu. Nedaudz agrāk – 11. gadsimta beigās – parādās 2c₁ apakšvariants, kas Daugavas lejtecē bija visplašāk sastopamais bruņrupuču saktu veids. Savukārt Gaujas lejtecē šis variants pārstāvēts daudz mazāk. Turklāt šeit atrastās saktas nepārstāv senākus eksemplārus, jo tām ir neskaidrs ornaments. Tātad tās jau ir agrāko eksemplāru vēlākās kopijas un attiecināmas uz 12. gadsimtu. Arī tipoloģiski senākā Gaujas lejtecē zināmā bruņrupuču sakta – 1d variants – ir ļoti vēls 1. tipa ragu saktu attīstības noslēgums. Turklāt vēlo datējumu apstiprina tas, ka sakta tika nēsāta pāri ar 2d varianta bruņrupuču saktu. Tas norāda, ka bruņrupuču saktas Gaujas lejtecē sāk plaši izmantot laikā, kad 2c₁ apakšvarianta bruņrupuču saktas jau sāk izzust un ieviešas 2d variants, tātad IIc hronoloģiskā posma sākumā vai, agrākais, 12. gadsimta pirmajā pusē.

Ja salīdzinām abos reģionos divu izplatītāko hronoloģiski secīgu 2. tipa saktu apakšvariantu (2c₁ un 2d variants) un 5. tipa saktu atradumu skaitu (9. att.), iegūstam šādas proporcijas: 1 : 3 : 4 – Gaujas lejtecē un 3 : 2 : 4 – Daugavas lejtecē. Tātad bruņrupuču saktu parādīšanās Gaujas lejtecē sakrīt ar to skaita samazināšanos Daugavas lejtecē. Sieviešu apbedījumu ar bruņrupuču saktu un važiņrotu skaita samazinājums II posma beigās (12. gadsimta vidus) atzīmēts arī, veicot Daugavas lejteces važiņrotu analīzi.³⁸ Skaidrojot šo parādību, izteikts pieņēmums, ka minētā lejupslīde saistīta ar pakāpenisku atteikšanos no bruņrupuču saktām ar važiņrotām, jo arvien biežāk parādās sieviešu apbedījumi bez šī rotu komplekta. Tomēr, ņemot vērā, ka tieši tai laikā bruņrupuču saktas parādās Gaujas lejtecē, var domāt, ka šajā gadījumā runa ir par lībiešu migrācijas atspoguļojumu arheoloģiskajā materiālā.

Jāatzīmē, ka senāk literatūrā lībiešu ienākšana no Daugavas lejteces un līdz ar to arī lībiešu kultūras sākums Gaujas lejtecē, balstoties gal-

9. att. Daugavas un Gaujas lejteces bruņrupuču saktu atradumu skaita grafiks

venokārt uz šeit atrasto ieroču datējumu pēc Skandināvijas paralēlēm, attiecināts uz 11. gadsimta otro pusi.³⁹ Savukārt izstrādātā lībiešu bruņrupuču saktu un važiņrotu hronoloģija dod iespēju izvirzīt jautājumu par Gaujas lībiešu materiāla datēšanas precizēšanas nepieciešamību.

No Daugavas un Gaujas lībiešu bruņrupuču saktu salīdzinājuma izriet, ka abos reģionos starp vienāda veida izstrādājumiem lielas atšķirības nav. Tomēr Gaujas lejtecē visas saktas ir vēlas – un līdz šim nav konstatēti eksemplāri, kas būtu agrāki par 12. gadsimtu. Šajā sakarā jāatzīmē viena zīmīga nianse. Kā zināms, Gaujas lībiešiem ir raksturīgi uzkalniņu kapulauki, kas plaši pētīti jau kopš 19. gadsimta pirmās puses, bet no līdzekļiem kapulaukiem (Krimuldas Mežšauti, Inciems, Turaida) ir zināmi tikai atsevišķi savrupatradumi.⁴⁰ Tomēr, kā parādīja plašie izrakumi Daugavas lejtecē, arī Daugavas lībiešiem 12. gadsimtā sastopami individuālie apbedījumi uzkalniņos, kas bieži izvietoti agrākā līdzenā kapulauka perifērijā un kuru uzbērums laika gaitā saimnieciskās darbības rezultātā nolīdzināti. Tāpēc nav izslēgts, ka arī mežiem apaugušajos Gaujas krastos blakus uzkalniņiem ir neskti saglabājušies hronoloģiski senāki līdzenie apbedījumi. Varbūt jauni arheoloģiskie izrakumi varēs atklāt Gaujas lībiešu kultūras parādīšanās laiku, kas, iespējams, ir tāds pats kā Daugavas lībiešiem.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Spīrgis R.* Skandināvu bruņrupuču saktas Daugavas lejtecē 7.–11. gs. // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls (turpmāk – LVIŽ). – 2003. – Nr. 3. – 23.–40. lpp.; *Spīrgis R.* Lībiešu 1. un 2. tipa bruņrupuču saktas Daugavas lejtecē 10.–12. gs. // LVIŽ. – 2003. – Nr. 4. – 31.–50. lpp.; *Spīrgis R.* Lībiešu 3.–5. tipa bruņrupuču saktas Daugavas lejtecē 12.–13. gadsimtā // LVIŽ. – 2004. – Nr. 2. – 27.–48. lpp.
- ² *Spīrgis R.* Bruņrupuču saktas ar krūšu važiņrotām un lībiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā. – Rīga, 2008. – 511 lpp.
- ³ IX, 33. Izmantots pēc: *Broce J. K.* Zīmējumi un apraksti. 3. sēj.: Latvijas mazās pilsētas un lauki. – Rīga, 2002. – 108., 109. lpp.
- ⁴ *Tōnisson E.* Die Gauja-Liven und ihre materielle Kultur (11. Jh.–Anfang 13. Jhs). Ein Beitrag zur ostbaltischen Frühgeschichte. – Tallinn, 1974. – S. 81.
- ⁵ *Bähr J. K.* Die Gräber der Liven. Ein Beitrag zur nordischen Alterthums-kunde und Geschichte. – Dresden, 1850.
- ⁶ Turpat. – Taf. 4: 1.
- ⁷ Pašlaik Latvijas Nacionālais vēstures muzejs (LNVM) gatavo J. K. Bēra kolekcijas kataloga izdošanu, un autors izsaka pateicību Antonijai Vilcānei un Jānim Cigliem par iespēju iepazīties ar vēl nepublicētajām senlietu fotogrāfijām.
- ⁸ *Tōnisson E.* Die Gauja-Liven .. – S. 46.
- ⁹ Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896 (turpmāk – RK). – Rīga, 1896. – Nr. 582, 583.
- ¹⁰ Protokoli glabājas LNVM AA 4.
- ¹¹ LNVM AA 4 glabājas uzkalniņos iegūtā inventāra saraksts un vairākas tabulas ar senlietu attēliem (vienā tabulā redzama arī bruņrupuču sakta). Autors izsaka pateicību Ingridai Virsei par iespēju iepazīties ar viņas savāktajiem materiāliem par Berlīnē esošo E. Holberga kolekciju.
- ¹² Var vienīgi atzīmēt Elvīras Šnores izrakumus 1936. gadā Allažu Saknītēs (3 uzkalniņi) un Mazstraupes Zvejniekos (2 uzkalniņi) senās Idumejas teritorijā.
- ¹³ *Šturms E.* Ziņojums Pieminekļu valdes priekšsēdētāja kng. par izrakumiem Valmieras apr. Vainižu pagastā Zviedrukalna mājās. Mašīnraksts glabājas LNVM AA 40. Pārskatā minēta tikai viena sakta, ko nodeva māju īpašnieks, bet kopā ar to kā ekspedīcijas guvums LNVM nodotas vēl divas saktas. Par vēl vienas Vainižu Zviedrukalnā bruņrupuču saktas (tab.: 47) atrašanās apstākļiem tuvāku ziņu nav, bet, spriežot pēc inventāra numura, saktu muzejs ieguva 20. gs. 30. gados vai Otrā pasaules kara laikā.
- ¹⁴ Pieminekļu valdes materiāli par Turaidas Pūteļu kapulauku. Glabājas LNVM AA 4.
- ¹⁵ Jau 1945. gadā Ādolfs Karnups veica nelielus izrakumus Krimuldas Tālenos (1 uzkalniņš).
- ¹⁶ *Тыниссон Э., Граудонис Я.* Раскопки ливских курганов в Кримулде // Известия Академии наук ЛССР. – Рига, 1961. – № 10. – С. 37–54; *Граудонис Я., Тыниссон Э.* Раскопки ливских курганов в Кримулде // Советская археология. – Москва, 1963. – № 1. – С. 241–252.

- ¹⁷ *Kleperē D.* Izrakumi Turaidas Baznīcā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1971. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1972. – 83. lpp.
- ¹⁸ Sakta atrasta 1913. gadā Ceumernu ģimenes kapličas celtniecības laikā.
- ¹⁹ Literatūrā ir ziņas par vēl vienu bruņrupuču saktu pāri, kas atrasts Līgatnes apkārtnē un pašlaik glabājas Valsts vēstures muzejā Maskavā. Tā kā šis atradums autoram nebija pieejams un nebija iespējams noteikt tipu, saktas šajā pētījumā nav iekļautas.
- ²⁰ *Luik H.* Ovaalsöld Eestis – importesemed mitmest piikonnast // Eesti arheologia ajakiri. – Tallinn, 1998. – Nr. 2. – Lk. 3–20.
- ²¹ IX, 33. Izmantots pēc: *Broce J. K.* Zīmējumi un apraksti. 3. sēj.: Latvijas mazās pilsētas un lauki. – Rīga, 2002. – 108., 109. lpp.
- ²² *Bähr J. K.* Die Gräber der Liven. .. – Taf. 4: 1.
- ²³ Turpat. – S. 7.
- ²⁴ RK. – S. XXXIV–XLV.
- ²⁵ Turpat. – Taf. 19: 29; 26: 9, 10.
- ²⁶ *Ebert M.* Die baltischen Provinzen Kurland, Livland, Estland // Prähistorische Zeitschrift. – Leipzig, 1913. – Bd. 5, H. 3/4. – S. 557; Latvijas arheoloģija. – Rīga, 1927. – 83. lpp.; *Šnore E.* Lībji // Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1938–1939. – 18. sēj. – 23 288. sl.; *Šturms E.* Zur Vorgeschichte der Liven // Eurasia Septentrionalis Antiqua. – Helsinki, 1936. – Bd. 10. – S. 45; *Ciglis J., Zirne S., Žeiere I.* Lībieši senatnē. The livs in antiquity. – Rīga, 2001. – 30., 31. lpp.; u.c.
- ²⁷ *Melkus L.* Lībiešu važiņu rota. – Rīga, 1944 (diplomdarbs mašīnrakstā LVI AA 530).
- ²⁸ *Spirģis R.* Bruņrupuču saktas .. – 344.–347. lpp.
- ²⁹ Glabājas LNVM Arheoloģijas nodaļā.
- ³⁰ *Spirģis R.* Lībiešu 1. un 2. tipa .. – 39. lpp., 4. att.: g₁; *Spirģis R.* Bruņrupuču saktas .. – 81. lpp., 39. att.: II g₁.
- ³¹ *Spirģis R.* Bruņrupuču saktas .. – 133. lpp.
- ³² *Tõnisson E.* Die Gauja-Liven .. – S. 120.
- ³³ *Hausmann R.* Übersicht über die archäologischen Forschungen in den Ostseeprovinzen im letzten Jahrzehnt // Arbeiten des ersten Baltischen Historikertages zu Riga 1908. – Riga, 1909. – S. 26.
- ³⁴ *Spirģis R.* Bruņrupuču saktas .. – 239. lpp.
- ³⁵ *Zemītis G.* Arheoloģiskie pētījumi Jaunsvirlaukā un Satezeles pilskalnā // Arheologu pētījumi Latvijā 2004. un 2005. gadā. – Rīga, 2007. – 97. lpp.
- ³⁶ *Spirģis R.* Bruņrupuču saktas .. – 346. lpp.
- ³⁷ *Tõnisson E.* Die Gauja-Liven .. – S. 154.
- ³⁸ *Spirģis R.* Bruņrupuču saktas .. – 327., 328. lpp., 134. att.
- ³⁹ *Tõnisson E.* Die Gauja-Liven .. – S. 154.
- ⁴⁰ *Apals J.* Arheoloģiskie pieminekļi Gaujas nacionālajā parkā. – Rīga, 1986. – 83. lpp.; *Spirģis R.* Ziņojums par atradumiem un novērojumiem dažos arheoloģiskajos pieminekļos Vidzemē un Kurzemē 2003. gadā. – 5., 6. lpp. (Mašīnraksts, glabājas LVI AN, inv. nr. AA 1097; LNVM AN, inv. nr. AA 790.)

Tabula

LĪBIEŠU BRUŅRUPUČU SAKTU ATRADUMI GAUJAS LEJTECĒ

Nr. p. k.	Atradumu vieta	Kapa nr.	Atrašanās gads	Izrakumu vadītājs	Inventāra nr.	Saktas								Publikācijas
						Tips, variants	Garums, mm	Augstums, mm	Kupola garums, mm	Kupola platums, mm	Malas ornaments	Auduma nospiedums	Piezīmes	
1	Krimulda	s.a.	?	–	RLB 561	1d	64	13	51	30	n	bc	9, 146	
2	Krimulda	s.a.	?	–	RLB 561	2d	72	17	57	32		p		
3	Turaidas Pūteji	31/2	1896	E. Holbergs	MVFB IIIa 54e	2c1	72				g1			
4	Turaidas Pūteji	18	1896	S. Bogojav-ļenskis	RDM I 476b	2c1	68	17	50	33	g1		10, 19: 11	
5	Turaidas Pūteji	18	1896		RDM I 476c	2c1	69	17	49	33	g1	+		10, 19: 11
6	Turaidas Pūteji	s.a.	?	–	RDM I 25A 158	2c1	62	17	45	30	g1			
7	Turaidas Pūteji	s.a.	?	–	RDM I 25A 159	2c1	62	17	45	30	g1			
8	Turaidas Pūteji	s.a.	1928	–	A 6350	2d	71	17	53	36	a4			
9	Turaidas Pūteji	s.a.	1928	–	A 6350	2d	72	19	55	36	a7	r		
10	Krimulda	s.a.	1838	A. Albanuss	RDM I 1048	2d	68	15	52	33	a5			
11	Krimulda	s.a.	1838		RDM I 1047	2d	70	17	52	32	?	l		
12	Krimulda	s.a.	1838	A. Albanuss	RDM I 1046	2d	73	17	52	33	?			
13	pie Tīrzas baznīcas	s.a.	1913		RDM I 2665	2d	69	15	51	34	?	? l		
14	Turaidas Pūteji?	s.a.	?	–	RDM I 25A 160	2d	67	18	51	35	?	cl		
15	Krimulda	s.a.	?	–	RLB 560	2d	68	17	51	33	a2		5, 15	
16	Krimulda	s.a.	?	–	RLB 560	2d	69	18	51	32	a2			10, 13: 5
17	Krimuldas Priedes	35/38	1962	Ē. Mugurēvičs, E. Tenisons	VI 71: 30	2d	69	15	50	35	n	+		
18	Krimuldas Tāleni	1/13	1873		AI 1161: 68	2d	66	17	49	34	n		10, 3	
19	Krimuldas Tāleni	1/13	1873	K. G. Zīverss	AI 1161: 68	2d	65	17	50	34	n			10, 3
20	Turaidas Pūteji	22/23	1896		RDM I 485b	2d	67	14	50	34	a6	l		
21	Turaidas Pūteji	22/23	1896	K. Šomahers	RDM I 485b	2d	68	14	50	33	a7			
22	Siguldas Saksukalns	s.a.	1835	K. Volfs	RDM I 1091	2d	65	16	48	32	g1			
23	Krimulda	s.a.	?	E. F. Kerbers	AI 366	2d	65	15	50	33	a5	c		
24	Turaidas Pūteji	45/17	1896	E. Holbergs	MVFB IIIa 68g	2?	68	19						
25	Krimuldas Priedes	bez nr.	1879	L. Freitāga-Loringhofena	AI 1352: 9	2?	?	?	?	?	?	? bd		
26	Krimuldas Priedes	14/25	1876		AI 1222	3g	70	13	49	27	n		6, 13; 8, 19: 29; 7, 150	
27	Krimuldas Priedes	14/25	1876	L. Freitāga-Loringhofena	AI 1222	3g					n			
28	Krimulda	s.a.	1838	P. O. Getce	RDM I 1021	3h	?	19	44	28	a5		9, 41	
29	Allažu Saknītes	7/3	1889		AI 1951: 1	5a1	67	17	46	30	–			
30	Allažu Saknītes	7/3	1889	G. Leške	AI 1951: 1	5a1	66	18	46	30	–			
31	Turaidas Pūteji	s.a.	2006	R. Spīrgis, J. Ciglijs	A 13376: 2	5a2	?	15	44	30	–	bd		

Nr. p. k.	Atradumu vieta	Kapa nr.	Atrašanās gads	Izrakumu vadītājs	Inventāra nr.	Saktas								Publikācijas
						Tips, variants	Garums, mm	Augstums, mm	Kupola garums, mm	Kupola plātums, mm	Mašas ornamenti	Auduma nospiedums	Piezīmes	
32	Turaidas pils		1990	J. Graudonis	TMR 15822	5a2	59	16	45	29	–	+		3, 8: 1; 4, 3: 8
33	Siguldas Saksukalns	6/1	1846	J. K. Bērs	BM52.3-29.45	5a3	66	46	31	–				1, 4: 1
34	Siguldas Saksukalns	6/1	1846	J. K. Bērs	BM52.3-29.45	5a2	56	44	30	–				1, 4: 1
35	Bīriņu Čiekuri	3 R	1964	Ē. Mugurēvičs,	VI 86: 10d	5a2	64	18	46	30	–			
36	Bīriņu Čiekuri	3 R	1964	Ē. Tenisons	VI 86: 20	5b1	59	16	47	30	–			
	Allažu Saknītes	s.a.	17.	gs.	–	5a2						–		2, IX, 33bb
37	Allažu Saknītes	s.a.	17.	gs.	–	5b1						–		2, IX, 33aa
39	Satezeles pilskalns	s.a.	2006	G. Zemītis	TMR 23920	5a3	57	15	41	26	–			11, 1
40	Turaidas Pūteļi	10/4	1896	N. Bušs	RDM I 474a	5a3	57	17	41	28	–			
41	Turaidas Pūteļi	10/4	1896	N. Bušs	RDM I 474a	5a3	58	17	? 27	–				
42	Vainižu Zviedrukalns	s.a.	1928	E. Šturms, V. Ģinters	A 5933	5a3	60	13	39	28	–			
43	Rauna?	s.a.	?	E. F. Kerbers	AI 370: 1	5a3	61	14	41	27	–			8, 26: 10
44	Cēsis	s.a.	1888	–	AI 1977: 2	5a4	59	16	42	27	–	+		6, 12; 7, 159
45	Turaidas Baznīckalns	s.a.	1971	D. Klepere	SM 3947	5a4	55	15	40	27	–			
46	Rauna?	s.a.	?	E. F. Kerbers	AI 370: 2	5a4	57	16	43	27	–			8, 26: 9
47	Vainižu Zviedrukalns	s.a.	?	–	A 10842: 1	5a4	55	15	40	26	–			
48	Krimuldas Priedes	20/1	1890	–	AI 1973: 1	5a4	56	14	40	27	–		d	
49	Krimuldas Priedes	20/1	1890	R. Hausmanis	AI 1973: 1	5a4	55	13	39	27	–		d	
50	Turaidas Pūteļi	48/20	1896	E. Holbergs	MVFB IIIa 71f	5a?	67					–	d	
51	Cēsis?	s.a.	?	–	RDM I 17A 112	5a/b	57	16	43	29	–			
52	Vainižu Zviedrukalns	s.a.	1928	E. Šturms, V. Ģinters	A 5934	5a/b	59	12	40	29	–			
53	Bīriņu Čiekuri	3 A	1964	Ē. Mugurēvičs, Ē. Tenisons	VI 86: 27b	5b1	59	16	45	30	–			
54	Turaidas Pūteļi	s.a.	2006	R. Spirģis, J. Ciglis	A 13376: 1	5b1	60	17	43	30	–			
55	Vainižu Zviedrukalns	s.a.	1929	E. Šturms, V. Ģinters	A 5935	5b2	58	14	42	26	–			
56	Turaidas Pūteļi	47/19	1896	E. Holbergs	MVFB IIIa 70b	5?	73					–		
Atradumu vieta precīzi nav zināma														
57	Sigulda/Aizkraukle	s.a.	1846	J. K. Bērs	BM52.3-29.296	2a3	70	56	35	b3				
58	Sigulda/Aizkraukle	s.a.	1846	J. K. Bērs	BM52.3-29.399	2b1	72	57	36	a5				

Nr. p. k.	Atradumu vieta	Kapa nr.	Atrašanās gads	Izrakumu vadītājs	Inventāra nr.	Saktas							Publikācijas	
						Tips, variants	Garums, mm	Augstums, mm	Kupola garums, mm	Kupola plātums, mm	Malas ornamenti	Auduma nospiedums		Piezīmes
59	Sigulda/ Aizkraukle	s.a.	1846	J. K. Bērs	BM52.3-29.295	2d	72	59	38					
60	Sigulda/ Aizkraukle	s.a.	1846	J. K. Bērs	BM52.3-29.297	2d	71	53	36	a5	+	c		
61	Sigulda/ Aizkraukle	s.a.	1846	J. K. Bērs	BM52.3-29.398	2d	70	57	37	a5?				
62	Vidzeme?	s.a.	?	–	A 173e	2b1	?	17	50	31	f		cbl	
63	Vidzeme?	s.a.	?	–	A 173c	5a2	66	19	44	28	–		l	
64	Vidzeme?	s.a.	?	–	A 173d	5a3	57	15	41	25	–		b	
65	Vidzeme?	s.a.	?	–	A 173a	5a3	59	13	40	28	–			
66	Vidzeme?	s.a.	?	–	A 173a	5a3	59	14	40	27	–			
67	Pierobeža ar Lietuvu	s.a.	1901	L. Šulcs	RDM I 30A	5b1	59	16	43	30	–			
68	Latvija	s.a.	?	–	RLB 1305	2a1?	72	52	33	a2			p	
69	Latvija	s.a.	?	–	RDM I ??A 171	2d	66	15					p	
70	Latvija	s.a.	?	–	RLB 1307	2d	67	15	51	34	?	+		
71	Latvija	s.a.	?	–	RLB 1306	2d	68	17	51	35	f		c	
72	Latvija	s.a.	?	A. V. Hupels	AI 637	2d	70	15	54	34			c	
73	Latvija	s.a.	?	A. V. Hupels	AI 637*	5b1?	63				–		p?	

Nozudušo, ārzemēs glabājušos vai citu iemeslu dēļ nepieejamo saktu parametri tabulā ir nepilnīgi, ailiēti ar trūkstošiem datiem šīm saktām nav aizpildītas. ? – attiecīgais rādītājs bojājumu dēļ saktai nav nosakāms. – – šīm saktu tipam attiecīgais rādītājs nav raksturīgs.

Kapa nr.: pirmais skaitlis atbilst uzkalniņu numerācijai E. Tenisona monogrāfijai, otrais – RK vai izrakumu autoru dotajai uzkalniņu numerācijai; s.a. – savrupatradums; R – rietumu apbedījums; A – austrumu apbedījums.

Inventāra nr.: VI – Latvijas vēstures institūts; A, RLB, RDM – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas kolekciju šifri; SM, TMR – Turaidas muzejrezervāta kolekciju šifri; MVFB – Aizvēstures un agrās vēstures muzejs Berlīnē; BM – Britu muzejs Londonā; AI – Tartu Universitāte.

Malas ornamenti: apzīmējumi pēc: *Spīrgis R.* Bruņrupuču saktas ar krūšu važiņrotām un libiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā. – Rīga, 2008. – 81. lpp., 39. att.; vai: *Spīrgis R.* Libiešu 1. un 2. tipa bruņrupuču saktas Daugavas lejtecē 10.–12. gs. // *LVIZ.* – 2003. – Nr. 4. – 39. lpp., 4. att.

Auduma nospiedums: + – ir auduma nospiedums.

Piezīmes: b – bojāta; c – papildu caurumi apmalē; p – sakta pazudusi; r – apmale preparēta; l – lējuma brāķis; d – degusi.

Publikācijas: 1 – *Bähr J. K.* Die Gräber der Liven. Ein Beitrag zur nordischen Alterthumskunde und Geschichte. – Dresden, 1850.

2 – *Broce J. K.* Zīmējumi un apraksti. 3. sēj.: Latvijas mazās pilsētas un lauki. – Rīga, 2002.

3 – *Graudonis J.* Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta Turaidas arheoloģiskās ekspedīcijas 15 darba gadi // *LZA Vēstures institūta Turaidas arheoloģiskā ekspedīcija:* 1976–1990.

4 – *Graudonis J.* Turaidas pils. 2. daļa. – Turaidas muzejrezervāts, 2003.

5 – *Ciglis J., Zirne S., Žeiere I.* Libieši senatnē. The livs in antiquity. – Rīga, 2001.

6 – *Luik H.* Ovaalsöled Eestis – importesemed mitmest piikonast // *Eesti arheologia aja-kiri.* – Tallinn, 1998.

- 7 – *Nerman B.* Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit. – Stockholm, 1929.
- 8 – Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. – Riga, 1896.
- 9 – *Spirģis R.* Bruņrupuču saktas ar krūšu važiņrotām un lībiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.-13. gadsimtā. – Rīga, 2008.
- 10 – *Tõnisson E.* Die Gauja-Liven und ihre materielle Kultur (11. Jh.–Anfang 13. Jhs). Ein Beitrag zur der ostbaltischen Frühgeschichte. – Tallinn, 1974.
- 11 – *Zemītis G.* Arheoloģiskie pētījumi Jaunsvirlaukā un Satezeles pilskalnā // Arheologu pētījumi Latvijā 2004. un 2005. gadā. – Rīga, 2007.
- * Rīgas 1896. gada arheoloģijas kongresam veltītajā katalogā (RK, Nr. 537) zem šī numura minētas divas saktas, viena no kurām acīmredzot līdz mūsdienām nav saglabājusies, jo tā Tartu Universitātes Arheoloģijas kabinetā vairs nav atrodamā un nav atzīmēta H. Luikas rakstā publicētajā bruņrupuču saktu sarakstā. Tomēr saktas attēls redzams LNVM pieejamā kartotēkā, kurā apkopoti Latvijas atradumi no bijušās Igaunijas zinātnieku biedrības kolekcijas.

Roberts Spirģis

12th–13th CENTURY TORTOISE BROOCHES OF THE LOWER GAUJA AREA

Summary

Covered in this paper are all the tortoise brooches of the Gauja Livs, which can be assigned chronologically to the 12th and 13th century. Forty-three brooches have been found at barrow cemeteries of the Gauja Livs, two come from settlement sites and one is from a Christian graveyard. The remaining nine have been found at other sites in the north-western part of the Vidzeme region. The tables of finds at the end of the paper include another 17 brooches whose provenience is not precisely known.

In contrast to the material of the Lower Daugava area, where the earliest forms of tortoise brooches are pieces made by Scandinavian craftsmen, all the finds from the Lower Gauja area are locally made by the Livs themselves. The brooches are divided into the same types, variants and sub-variants as the previously studied brooches of the Daugava Livs. Brooches of Sub-Variants 2c₁, 2d, 5a₁₋₄ and 5b₁₋₂ are represented. Only single examples of ornaments that have no direct parallels in the Lower Daugava area have been assigned to new variants: 1d, 3g and 3h.

The tortoise brooches of the two areas are similar. The metals used and the mechanism of closure are the same. From the Lower Gauja area, too, there are examples with textile impressions on the back of the casting and indications of repairs to the brooches.

It has to be said that there are also differences between the tortoise brooches of the Lower Daugava area and that of the Lower Gauja. It can be stated with confidence that the brooches were being made in both areas. Evidently, the Metsepole district, too, had its own centre of tortoise

brooch production. The main difference between the Daugava and Gauja tortoise brooches is that in the Lower Gauja area no Scandinavian tortoise brooches or early variants of Types 1 or 2 are known. This means that the Gauja Liv material as a whole is chronologically more restricted.

The view has become established in the archaeological literature that the arrival of the Livs from the Lower Daugava area and the beginnings of the Liv barrow grave culture in the Lower Gauja area occurred in the second half of the 11th century. Predominant numerically in the Lower Gauja area are two types of tortoise brooch: Type 2 medallion brooches and Type 5 palmette brooches. It should be noted that Type 2 is represented mainly by later forms, belonging to Type 2d, most of which date from the mid-12th century. Appearing slightly earlier, in the late 11th century, is Sub-Variant 2c₁, which became the most widespread form of tortoise brooch in the Lower Daugava area. In the Lower Gauja area, by contrast, this variant is much less common. Moreover, the brooches of this kind are newer, since the ornamentation on them is unclear. In other words, these are later copies of earlier examples, dating from the 12th century. In typological terms, too, the earliest known tortoise brooch from the Lower Gauja area – Variant 1d – represents a very late, terminal phase in the development of the Type 1 horned brooches. The late date is confirmed by the fact that it was worn in a pair together with a tortoise brooch of Variant 2d. All of this indicates that tortoise brooches came into common use in the Lower Gauja area at a time when 2c₁ tortoise brooches were already going out of use and when Variant 2d appeared, i.e. at the beginning of chronological Phase IIc or, at the earliest, in the first half of the 12th century.

The comparison of the material from the Lower Daugava and Lower Gauja areas shows that the appearance of the tortoise brooches in the Lower Gauja area coincides with a fall in the number of brooches in the Lower Daugava area, which may reflect Liv migration from the banks of the Daugava to the Lower Gauja area in the first half of the 12th century. It should be noted that in the archaeological literature the arrival of the Livs from the Lower Daugava area and thus the beginnings of Liv culture in the Lower Gauja area have been regarded as occurring in the second half of the 11th century. However, the chronology obtained for the Liv tortoise brooches and chain ornaments suggests that the dating of the Gauja Liv material may need to be refined. However, as shown by the major excavation work in the Lower Daugava area, individual burials in barrows also occur among the Daugava Livs in the 12th century, often located at the margins of earlier flat cemeteries. In the course of land tillage, the barrows have gradually been flattened. So, it is not impossible that chronologically earlier flat burials are still preserved intact adjacent to the barrows along the wooded banks of the Gauja. It may be that further archaeological work will indicate that the Gauja Liv culture appeared earlier, possibly at the same time as that of the Daugava Livs.

Translated by *Valdis Bērziņš*

Vitolds Muižnieks

ARHEOLOĢISKĀS LIECĪBAS
PAR 14.–18. GS.
APBEDĪŠANAS TRADĪCIJĀM
MŪSDIENU LATVIJAS TERITORIJĀ

14.–18. gs. apbedījumu vietas ir uzlūkojamas par atsevišķu arheoloģisko pieminekļu grupu, kas sniedz nozīmīgu informāciju viduslaiku un agro jauno laiku materiālās un garīgās kultūras izpētē. Līdzšinējos pētījumos viduslaiku un agro jauno laiku iedzīvotāju reliģiskās dzīves dažādi aspekti galvenokārt analizēti, vadoties pēc rakstīto avotu un folkloras liecībām. Arheoloģiskais materiāls izmantots pamatā tikai pašu arheologu darbos. Daļēji tas skaidrojams ar to, ka līdz pat 20. gs. otrajai pusei 14.–18. gs. apbedīšanas vietu arheoloģiskā materiāla bāze nav bijusi pietiekama, lai veiktu plašākus secinājumus. Tāpat garīgās dzīves norišu pētniecība pēc Otrā pasaules kara – Padomju Savienības pastāvēšanas laikā nebija no aktuālākajām un vēlamākajām izpētes tēmām. Toreiz lielāka uzmanība tika pievērsta materiālajai kultūrai, etniskajiem procesiem un ar saimniecisko dzīvi saistītajiem jautājumiem. Pēdējo 20 gadu laikā pēc politiskajām pārmaiņām un izmaiņām ideoloģiskajās nostādnēs ievērojami palielinājies viduslaiku un jauno laiku apbedīšanas vietu arheoloģiskā materiāla analīzei veltīto publikāciju skaits. To vidū vēsturisko laiku apbedīšanas vietu arheoloģiskās liecības izmantotas mūsdienu Latvijas teritorijas 14.–18. gs. iedzīvotāju apbedīšanas tradīciju raksturošanai. Šī raksta ietvaros mēģināts ilustrēt viduslaiku un jauno laiku apbedīšanas vietu arheoloģiskā materiāla iespējas garīgās dzīves norišu izpētē un tā nozīmi rakstīto avotu un folkloras materiāla analizē.

ARHEOLOĢISKAIS MATERIĀLS
UN CITAS AVOTU GRUPAS

Tagadējā Latvijas teritorijā arheoloģiskie izrakumi veikti vairāk nekā 230 14.–18. gs. apbedīšanas vietās, atsedzot aptuveni 15 000 apbedījumu.¹ Šobrīd ir uzkrājusies pietiekami plaša arheoloģiskā materiāla avotu bāze, lai analizētu dažādus materiālās un garīgās kultūras

aspektus noteiktā laika posmā atsevišķu reģionu un visas tagadējās Latvijas teritorijas mērogā. Atšķirībā no aizvēstures perioda pētniecības vēsturisko laiku arheoloģijā pastāv lielākas iespējas salīdzināt arheoloģisko materiālu ar citām avotu grupām. Neskatoties uz to, ka 14.–18. gs. notikumu izpētē arheoloģijai vairs nav noteicošā nozīme, tomēr atsevišķos momentos arheoloģija var ievērojami papildināt rakstīto avotu liecības, jo tie vienlīdz plaši neatspoguļo visus sabiedriskās dzīves aspektus. Rakstītie avoti vairāk satur informāciju par politiskajiem un saimnieciskās dzīves notikumiem, kas lielākoties atspoguļo augstāko aprindu un pilsētu iedzīvotāju dzīves apstākļus. Mazāk informācijas gūstams par ikdienas dzīvi, tajā skaitā arī Latvijas 14.–18. gs. pamatiedzīvotāju garīgās dzīves norisēm.² Arheoloģisko izrakumu materiāls šajā ziņā ļauj izvērtēt situāciju ilgākā laika posmā, sākot ar neseno pagātni līdz pat aizvēsturei, kā arī sasaistīt arheoloģisko materiālu ar rakstīto avotu un folkloras liecībām.

RAKSTĪTIE AVOTI

Senākās rakstīto avotu ziņas par vietējo iedzīvotāju reliģiju un tradīcijām ir atrodamas 13., 14. gs. hronikās, pāvestu bullās un līgumos.³ Parasti tie ir lakoniski apraksti bez tuvāka sniegto liecību iztirzājuma. Tajos ietvertā informācija ir vispārīga, nesatur nianšes, pēc kurām varētu precizēt apraksta piederību vienai vai otrai tautai. Šķiet, ka 13., 14. gs. autori apzināti izvairījušies no seno kultu un tradīciju detalizētas aprakstīšanas un plašāka apskata. Svarīgāk bija aplūkot ar kristīgās ticības izplatīšanu saistītos notikumus, nevis analizēt pagānu tautu reliģisko dzīvi. Sākot ar 15. gs., rakstīto avotu klāsts pakāpeniski pieaug un liecības kļūst arvien detalizētākas un konkrētākas. Šajā un vēlākajos gadsimtos plašāku informāciju sniedz ceļotāju apraksti un ar katoļu, luterāņu baznīcu darbību saistīti dokumenti (baznīcas sinožu lēmumi, vizitāciju protokoli, draudžu hronikas, jezuītu annāles u.c.).⁴ Neskatoties uz rakstīto avotu skaita pieaugumu, tomēr jānorāda vairāki trūkumi, ar kuriem nākas saskarties, atsaucoties uz šiem avotiem. 16.–18. gs. hroniku un zemju vēstures aprakstu autori bieži izmantojuši agrākus sacerējumus, tos nekritiski iestrādājot vai pārpublicējot savos darbos. Rezultātā viņu sniegtās liecības ir grūti sasaistīt ar noteiktu vietu, teritoriju vai konkrētu laiku. Vienas vai otras cilts tradīcijas pierakstītas vairākām tautām. Piemēram, vairākos 16. gs. sacerējumos, kuros aprakstīta lietuviešu un latviešu mitoloģija, par paraugu kalpojusi Prūsijā 16. gs. sākumā sarakstītā tā dēvētā “Sudaviešu grāmatiņa” (*“Das Sudauerbüchlein”*). Šī darba tapšanas laiks nav precīzi zināms, iespējams, tas sarakstīts 16. gadsimta pirmajā pusē. Darba rašanās apstākļi ir cieši saistīti ar reformāciju Prūsijā un, iespējams, atspoguļo luterāņu baznīcas pirmo rīkoto vizitāciju rezultātus.⁵

Darbā iekļauti seno dievu, mirušo apbedīšanas tradīciju un to pieņemšanas gadadienu svinību apskati. Analizējot vēlākus – 16., 17. gs. rakstītos avotus, var pamanīt, ka atsevišķus bērū tradīciju elementus savos sacerējumos izmantojuši vairāki autori (Johans Maļeckis (1551), Matīss Strijkovskis (1582) u.c.).⁶

16., 17. gs. populāra kļūst vietējo tradīciju salīdzināšana arī ar svešzemju, galvenokārt antīko (grieķu un romiešu) mitoloģiju, kas tā laika autoriem bija labāk pazīstama. Piemēram, jezuītu annālēs atzīmējama vairākkārtēja atkārtotāšanās un ar baltu mitoloģiju nesaistītu tēlu minēšana. Jesuītu tēvu Johana Stribinga un Ertmaņa Tolgsdorfa 1606. gada ziņojumos un Cēsu bīskapijas 1613. gada draudžu vizitācijā iekļautajos bērū aprakstos ir norādīts, ka kapā tiek likta nauda – samaksai pārcēlājam (Haronam) un maizes klaips Cerberam – paradīzes vārtu sargam.⁷ Līdzīgi arī Kurzemes un Zemgales hercogistes superintendents Pauls Einhornš vairākos savos sacerējumos 17. gs. latviešu tradīciju skaidrošanā atsaucies uz antīko tautu mitoloģiju.⁸

Tāpat vēra ņemami ir rakstīto avotu tapšanas apstākļi, laiks, kā arī to autoru konfesionālā piederība. Reformācijas un kontrreformācijas gaitā kristīgajā mācībā tika ieviestas korekcijas, kas atšķīrās no viduslaiku reliģiskās dzīves prakses. Gan katoļu, gan luterāņu autoru darbos kritizēts vietējo iedzīvotāju reliģiskais sinkrētisms, kas bija veidojies viduslaikos. Īpaši asi pret tā dēvētajiem katoļu laiku māņiem vērsās luterāņu baznīcas pārstāvji. Par minētajām rakstīto avotu satura īpatnībām ir rakstījuši vairāki pētnieki. Tostarp Vilhelms Manharts un Norberts Vēļus ir veikuši plašu ar prūšu, leišu un latviešu mitoloģiju saistīto rakstīto avotu apkopošanu un analīzi.⁹

FOLKLORAS MATERIĀLS

Bez rakstītajiem avotiem vēl jāmin folkloras materiāls, kas plaši izmantots mitoloģijas pētījumos.¹⁰ Atšķirībā no rakstītajiem avotiem šī avotu grupa satur dažādu laiku informāciju, kura grūti nošķirama un datējama. Tāpat mūsdienās lielākoties paliek neskaidrs izteikto domu saturs un konteksts. Par šo problemātiku rakstījuši vairāki pētnieki, nonākot pie atšķirīgiem secinājumiem.¹¹ Folkloras materiāla interpretācija dažkārt bijusi atkarīga no katra pētnieka subjektīvās pieejas un interesēm. Nereti folkloras liecības nekritiski izmantotas aizvēstures izziņāšanā un skaidrošanā, tautasdziesmās iekļauto informāciju nepamatoti salīdzinot ar neatminamu pagātņi (akmens, bronzas un dzelzs laikmetu). Šāda pieeja galvenokārt vērojama folkloras pētnieku un atsevišķu arheologu darbos, kuri veikuši arheoloģisko un folkloras liecību sasaisti. Piemēram, Kārlis Straubergs, atsaucoties uz A. Karnupu un F. Balodi, neadekvāti salīdzinājis tautasdziesmās ietvertās informācijas saistību ar agrā dzelzs laikmeta tradīciju mirušos apglabāt

uzkalniņu kapulaukos.¹² Tāpat arī L. Adamovičs saskatījis līdzību ar agrā dzelzs laikmeta uzkalniņiem un tautasdziesmās minētajiem smilšu namiem – smilšu kalniņiem.¹³ Savukārt K. Polis tautasdziesmas datējis vēl agrāk – ar akmens un bronzas laikmetu.¹⁴ Domājams, ka folkloras liecības daudz objektīvāk būtu sasaistīt ar nesenās pagātnes notikumiem, ticējumiem un tradīcijām. Savā ziņā veiksmīgi tas izdevies filologam K. Polim. Neskatoties uz to, ka viņš savā darbā centies rekonstruēt aizvēstures priekšstatus par Dievu, dvēseli un nāvi, rezultāts tomēr sasniegts pretējais. Nodaļā par dvēseli autors raksturojis krietni vēlākus uzskatus, kas liecina jau par kristīgās ticības atstāto iespaidu folkloras materiālā un viduslaikos radušos reliģisko sinkrētismu.¹⁵ Vairāki arhaiski elementi, kā dvēseles materializēšana, priekšlaicīgi, nelāgos apstākļos mirušo demonizēšana, rūpes par mirušajiem, to uzlūkošana par pilntiesīgiem sabiedrības locekļiem u.c., nebija sveši arī pārējā kristīgajā Eiropā.¹⁶ Jauktu reliģisko priekšstatu noturība, kas atspoguļojas folkloras liecībās un rakstītajos avotos, vērojama arī 14.–18. gs. apbedīšanas vietu arheoloģiskajā materiālā.

ARHEOLOĢISKĀS LIECĪBAS

Rakstīto avotu un folkloras materiāla iespējas garīgās kultūras izpētē nav pārvērtējamas. Katrai avotu grupai ir savi trūkumi un arī priekšrocības. Atsevišķu avotu nozīme nav absolutizējama, objektīvu rezultātu var iegūt, veicot kompleksu analīzi. Arheoloģiskais materiāls šajā ziņā var sniegt informāciju par apbedīšanas tradīciju atsevišķu elementu izzušanas vai saglabāšanās laiku, precizējot rakstīto avotu un folkloras liecības. Piemēram, 16. gs. vidū izdotā Sebastiāna Minstera “Kosmogrāfija”, kas no 1544. līdz 1650. gadam pieredzējusi 46 izdevumus sešās valodās, vēlāku autoru darbos vairākkārt citēta saistībā ar cirvja novietošanu mirušajam kapā kopā ar retorisku novēlējumu – “lai aizgājējs ar to dodoties uz citu pasauli, kur viņš par vāciešiem būšot kungs un pavēlnieks, tāpat kā tie ir bijuši valdnieki šajā pasaulē”.¹⁷ Līdzīga veida izteikumi atrodami vairāku citu autoru bērū aprakstos (M. Beļška (1564), M. Strijkovska (1582), D. Fabrīcija (1611/1620), J. Lasicka (1615), K. Kelha (1695) un J. A. Hilzena (1750) darbos).¹⁸ Neskatoties uz rakstīto avotu liecībām, līdzšinējie pētījumi vēsturisko laiku apbedīšanas vietās nav apstiprinājuši ieroču līdz došanu kapā 17., 18. gadsimtā. Šī laika apbedījumos cirvji vairs netiek atrasti.

Līdzīgi arheoloģiskais materiāls ļauj datēt arī folkloras liecības, noteikt atsevišķu tradīciju izzušanas laiku, savukārt citu – ilgstošu noturību. Piemēram, naži, kas no apbedījumu inventāra izzūd 17., 18. gs. gaitā, kā kapu piedevas nav minēti arī folkloras materiālā. Savukārt monētas, kas konstatētas jau dzelzs laikmeta apbedījumos un sastopamas vēl 19. gs. kapos, atzīmētas arī tautas ticējumos.¹⁹

Analizējot 14.–18. gs. apbedīšanas vietu materiālu, jākonstatē, ka folkloras liecības maz ko var sniegt hronoloģiski senāko apbedījumu raksturošanā. Tautasdziesmās un ticējumos neatspoguļojas vairākas ieražas, piemēram, mirušo kremācija, vairāku priekšmetu kategoriju līdzī došana kapā u.c., kas praktizētas vēl salīdzinoši nesenā pagātnē (15.–17. gs.). Tāpat tautasdziesmās lietotie formulējumi bieži neatklāj saktu, gredzenu, zobenu u.c. priekšmetu reālo izskatu. Folkloras materiāls nesatur pārliecinošu un precīzu informāciju, lai veiktu šī avota tiešu sasaisti ar arheoloģiskajām liecībām aizvēsturē. Krietni nozīmīgāks avots tas ir reliģisko priekšstatu, pasaules izpratnes, tradīciju izpētē, kas ievērotas vēl salīdzinoši nesenā pagātnē un ko tikai daļēji spēj atklāt arheoloģija.

Arheoloģisko izrakumu materiālā tieši neatklājas rituāla gaita, motivācija un daudzi citi faktori, kas pastāvējuši nāves brīdī, izvadot, apglabājot un vēlāk pieminot mirušos.²⁰ Izrakumu laikā mēs sastopamies jau ar rezultātu – noslēgtu procesu, kas līdz mūsdienām ir nonācis statiskā nemainīgā veidā. Atsegtie apbedījumi un iegūtie atradumi paši par sevi ir objektīvi rādītāji, kas atspoguļo noteikta laika apbedīšanas veidu, materiālo kultūru, etnisko piederību u.c. Arheoloģiskais materiāls šajā ziņā nav ierobežots, tas sniedz liecības ne tikai par atsevišķu sociālo grupu vai to pārstāvju dzīvesveidu un tradīcijām. Pētījumi arheoloģiskajos objektos ļauj spriest par visu sabiedrību kopumā. Rezultāti ir atkarīgi no fiksācijas veida un metodēm, izrakumu apjoma un materiāla atlases. Ar atklājumu fiksāciju arheoloģiskais materiāls tiek pakļauts arī subjektīviem faktoriem, ko nosaka pētnieka intereses, zināšanu līmenis, dokumentēšanas veids u.c. Arī vēlāk, veicot jau izrakumu rezultātu apkopošanu, katra pētnieka pieeja var būt subjektīva atkarībā no individuāliem un blakus faktoriem, kā arī no tā, kam pakārtots darba mērķis un uzdevumi. Arheoloģiskais materiāls galvenokārt reprezentē materiālās kultūras liecības. Ar lietisko avotu izpēti asociējas arī arheoloģija kā vēstures zinātnes nozare. Garīgās dzīves norises lielākoties atspoguļojas pastarpinātā veidā, vadoties pēc atsevišķām normām, kuras ievērotas, apglabājot mirušos.

APBEDĪŠANAS KRITĒRIJI (NORMAS)

Arheologu, etnogrāfu un folkloras pētnieku darbos apbedīšanas tradīcijas parasti tiek skaidrotas ar dažādu ticējumu un normu kopumu, kas tiek ievērots miršanas brīdī, sagatavojot, izvadot, apglabājot un pieminot mirušos.²¹ Apbedīšanas tradīciju uzdevums ir nodrošināt pāreju no esošā stāvokļa nākamajā. Šajā ziņā bēres ir līdzīgas kristībām, kāzām un citiem pārejas rituāliem.²² Arheoloģiskajā materiālā atspoguļojas tikai atsevišķi apbedīšanas tradīciju elementi. Piemēram, par mirušo sagatavošanu liecina to guldīšana šķirstā ar apģērbu, kapa

piedevām vai bez tām. Apbedīšanas aktu atspoguļo mirušo novietojums kapā, orientācija, virszemes konstrukcijas (uzkalniņi, akmeņu krāvumi), simboli, ziedojumi kapa bedres robežās, aizbērumā u.c. Tāpat, vadoties pēc apbedīšanas vietās dažkārt atsegtajiem pavardiem, kapa bedru aizbērumā atrastajām oglītēm un māla trauku lauskām, var spriest par kapa vietā noturētajiem mielastiem un ar apbedīšanas vietu sagatavošanu un mirušo pieminēšanu saistītajiem rituāliem.

Apskatāmā perioda apbedīšanas tradīciju analizē vērā ņemams ir kristīgās ticības atstātais iespaids. Vēsturnieku un arheologu darbos par kristīgās ticības ietekmes pamatkritērijiem bēru tradīcijās tiek pieņemta apbedīšana nesadedzinātā veidā jeb mirušo inhumācija, kapu orientācija rietumu virzienā, ar virzienā uz austrumiem vērstu skatu, apbedīšana liķautā, bez kapa piedevām, mirušo apbedīšana baznīcās un pie tām iesvētītās kapsētās.²³ Šie kritēji atbilst viduslaiku un jauno laiku baznīcas noteiktajām normām, kuras pēc kristīgās ticības pieņemšanas pakāpeniski ieviesās daudzu zemju iedzīvotāju apbedīšanas tradīcijās. Vadoties pēc tām, tiek vērtēta kristīgās ticības izplatīšanās dinamika un atstātais iespaids.²⁴ Minētie kritēriji izmantoti arī tagadējās Latvijas teritorijas viduslaiku un jauno laiku apbedīšanas tradīciju raksturošanā.²⁵ Bez tiem atsevišķi izdalāmas vēl vairākas citas pazīmes, piemēram, mirušo apbedīšana dēļu šķirstos, kas plašāk ieviešas pēc 13. gs., izmaiņas mirušo roku novietojumā, apbedīšanas vietu iekārtojumā, plānojumā u.c.²⁶ Acīmredzot tās līdzīgi atspoguļo kristīgās ticības atstāto iespaidu apbedīšanas tradīcijās, tomēr atšķirībā no iepriekš minētajām normām nav absolutizējamas, jo to ievērošanā pastāvējušas lielākas atkāpes un variācijas iespējas.

MIRUŠO KREMĀCIJA UN INHUMĀCIJA

Pirms tagadējās Latvijas teritorijas kristianizācijas mirušo kremāciju viskonsekventāk ievērojusi tikai viena no maztautām – kurši. Lībiešu apdzīvotajos novados ugunskaņi sastopami 20–30% apbedījumu. Zemgaļiem, latgaļiem un sēļiem to ir vēl mazāk.²⁷ Pēc 13. gs. notikumiem atsacīšanās no mirušo kremācijas visātrāk norisēja novados, kur tā tika praktizēta retāk. Piemēram, Austrumlatvijā mirušo kremācijas tradīcija izzūd 13. gs. gaitā, kamēr Kurzemē tā praktizēta līdz 15. gs. sākumam. Jāatzīmē, ka 13. gs. ugunskaņi vēl sastopami pie pirmajām kristīgo kapsētām, kas ierīkotas pie bīskapa Meinarda un Bertolda laikā celtajām baznīcām Ikšķilē un Mārtiņsalā.²⁸ Livonijas Indriķa 13. gs. hronikā atrodams interesants fakts, ka mirušo dedzināšana praktizēta saistībā ar svešumā kritušo karavīru transportēšanu. Šādi no Igaunijas uz Līvzemi tika pārvestas Turaidas vecākā Kaupo mirstīgās atliekas.²⁹ Hronikā diemžēl plašāk nav aprakstīta kremācijas gaita un motivācija – vai šāda prakse ievērota, respektējot lībiešu vēlā

dzelzs laikmeta apbedīšanas tradīcijas, vai aiz praktiskiem nolūkiem, lai atvieglotu mirstīgo atlieku transportēšanu. Katrā ziņā hronikas tekstā norādīts, ka Kaupo kauli (*ossa*) tika apglabāti Kubeselē. Krusta karu laikā ir zināmi vairāki līdzīgi gadījumi, kad sadalīti un vārīti mirušo valdnieku un augstāko garīdznieku liķi, lai miesu atdalītu no kauliem un tos ērtāk varētu nogādāt un apglabāt dzimtenē.³⁰ Indriķa hronikā aprakstītais gadījums varētu liecināt par sociālā statusa atspoguļojumu apbedīšanas tradīcijās, jo Kaupo hronikā minēts kā *quasi rex et senior* (it kā valdnieks un vecākais).³¹

14. gs. rakstītajos avotos vairākkārt atzīmēti Vācu ordenim adresēti pārmetumi, ka tā locekļi sadedzinot kaujā kritušos biedrus. Piemēram, Vartberges Hermana Livonijas hronikā norādīts, ka 1375. gada karagājienā uz Lietuvu tika nogalināti 25 ordeņa brāļi. Livonijas ordeņa landmaršals kopā ar viņam padotajiem kritušo liķus sadedzinājis un devies tālāk.³² Iespējams, ka Vācu un Livonijas ordeņa pārstāvji praktizējuši līdzīgu tradīciju, kā to veica, transportējot augstāko aprindu pārstāvjus, bet nav izslēgts, ka līdz ar vietējo iedzīvotāju – lībiešu, kuršu un prūšu iekļaušanu ordeņa aprindās tika aizgūta un praktizēta mirušo kremācija. Šāds pieņēmums nerunā pretī arī arheoloģiskajam materiālam, jo pēdējie ugunskaপি kuršu apdzīvotajā teritorijā sastopami vēl 15. gs. sākumā.³³ Šādu īpatnību 15. gs. sākumā pamanījis arī franču ceļotājs – bruņinieks Žilbērs de Lanuā.³⁴ Acīmredzot viņa novērojumi nav saistāmi ar vienu vai atsevišķām kopienām, kuras zinātniskajā literatūrā nepamatoti tiek identificētas ar kuršu ķoniņiem, bet gan vairāk liecina par izņēmuma gadījumiem, kas kuršu apdzīvotajās zemēs saglabājušies seno bērnu tradīciju ietekmē. Iespējams, ka to sekmēja Livonijas ordeņa pārstāvju attieksme un ieinteresētība. Kurši krusta kara akcijās, sākot ar 13. gs. vidu, tika iesaistīti biežāk nekā citu etnisko grupu pārstāvji.³⁵ Par to viņi saņēma lēņus, kā arī baudīja dažādas brīvības. Situācija mainījās līdz ar ordeņa varas un ietekmes mazināšanos. Acīmredzot ugunskaপি tradīcijas izzušana ir skaidrojama ar izmaiņām Livonijas iekšpolitiskajā dzīvē. Līdz ar Lietuvas kristīšanu mazinājās ordeņa politiskā ietekme un spriedze, kas vairāk nekā gadsimtu izpaudās konfliktā starp Livonijas ordeni un arhibīskapu.³⁶ 15. gs. sākumā tika sasauktas baznīcas sinodes (1428., 1437. g.), kurās izskatīja ar vietējo iedzīvotāju garīgo dzīvi saistītus jautājumus.³⁷ Šī laika dokumentos mirušo kremācija vairs netiek minēta, acīmredzot tā šajā laikā arī izzūd.

Par maldīgu būtu jāuzskata arheoloģiskajā literatūrā bieži atzīmētais pieņēmums, ka kurši savus mirušos konsekventi dedzinājuši līdz 14. gs. beigām.³⁸ Līdzšinējie pētījumi ļauj domāt, ka pāreja no ugunskaপি tradīcijas uz skeletapbedījumiem norisējusi jau 13. gadsimtā. Agrākie skeletkaপি kuršu apdzīvotajā teritorijā zināmi no 13. gs. sākuma.³⁹ Labāk pētīti hronoloģiski nedaudz vēlāki – 13./14. gs. mijas skeletapbedījumi ar kuršiem raksturīgu materiālo kultūru. Līdz šim

tie vairāk zināmi Kurzemes ziemeļdaļā (Dundagas Laukmuiža, Ance, Puzes Lejaskrogs), sastopami arī centrālajā daļā (Cīravas Bučas) un Daugavas lejtecē (Rīga).⁴⁰ Šīs pieminekļu grupas skaidrojumu apgrūtinā sasaistes trūkums ar agrāka perioda senkapiem. Pagaidām nav izdevies atsegt šādus apbedījumus vēlā dzelzs laikmeta Kurzemes lībiešu un kuršu kapulaukos. Tie ierīkoti jaunās – ar agrākiem senkapiem tieši nesaistītās vietās. Iegūtie savrupatradumi pašlaik liecina par ciešāku saistību ar kuršu ugunskapu kapulaukiem. Arheoloģiskajā literatūrā valdošais ir uzskats, ka šīs kapu veids raksturīgs tā dēvētajiem kuroņizētajiem lībiešiem, tas ir, Kurzemes lībiešu pēctečiem, kuri kuršu spiediena rezultātā aizguvuši viņu materiālo kultūru, bet saglabājuši skeletkapu tradīciju.⁴¹ Otrs mazāk izplatīts uzskats, ka tie ir kurši, kuri 13. gs. notikumu kontekstā sākuši praktizēt mirušo inhumāciju.⁴² Ziemeļkurzeme, kur šādas apbedīšanas vietas pētītas vairāk, daļēji sakrīt ar tā dēvēto Miera Kursu, kuras iedzīvotāji visagrāk (jau 13. gs. sākumā) nonāca Rīgas pakļautībā. Acīmredzot par šiem notikumiem liecina minētais kapu veids, kurā atspoguļojas kristīgās apbedīšanas tradīcijas.⁴³ Mirušie apglabāti nesadedzināti, jaunierīkotās apbedīšanas vietās, kas nošķirtas no vēlā dzelzs laikmeta kapulaukiem, ievērojot mirušo orientāciju ar galvu rietumu virzienā.

KAPU ORIENTĀCIJA

Saskaņā ar baznīcas mācību mirušie tika guldīti ar galvu uz rietumiem un skatu uz austrumiem. Šis virziens atbilda kristīgajai eshatoloģijai, jo no austrumiem gaidāma Pestītāja otrreizējā atnākšana. Uz šādu mirušo novietojumu ir norādījuši vairāki 12., 13. gs. katoļu baznīcas autori (Johans Belets † 1182, Sikards no Kremonas † 1215, Gvillielms Durands † 1296).⁴⁴ Tagadējā Latvijas teritorijā mirušo guldīšana rietumu virzienā kļūst par valdošo 13., 14. gs. gaitā. Pirms tam dažādām etniskām grupām pastāvēja atšķirīga mirušo orientācija. Pēc Latvijas teritorijas kristianizācijas šīs lokālās atšķirības mazinājās un nostabilizējās visai teritorijai vienots apbedīšanas veids ar galvu uz rietumiem.⁴⁵ Arheoloģiski pētītajās 14.–18. gs. apbedīšanas vietās šāds virziens ievērots 93% apbedījumu.⁴⁶ Domājams, ka R orientācijas nostabilizēšanās nav uzlūkojama par nejaušību vai sagadīšanos. Tas bija viens no apbedīšanas rituāla būtiskiem elementiem, ko šodien iespējams droši konstatēt arheoloģisko izrakumu gaitā. Savā ziņā kapu orientācija netieši atspoguļo tā laika cilvēku priekšstatus un liecina par izmaiņām arī domāšanā. Ja tika mainītas vairāku gadsimtu gaitā ievērotās tradīcijas, tad bija jāmainās arī nodomam un izpratnei. Par rietumu orientāciju kā stabilu, konsekventi ievērotu normu liecina salīdzinoši niecīgais citos virzienos apglabāto mirušo skaits. Atšķirīgi apglabāti tikai 7% apbedījumu. Iespējams, šajos gadījumos mirušie

ierakti nejaušas sagādīšanās, nevērīgas attieksmes, kara, bada, dažādu sērgu apstākļos vai kādu citu iemeslu dēļ. Tāpat tie var būt saistīti ar sabiedrības deklasētajiem elementiem (sodītajiem, noziedzniekiem, pašnāvniekiem u.c.), kuri apglabāti, neievērojot ierasto kārtību.⁴⁷ Par seno tradīciju zināmu atspulgu un noturību var runāt vienīgi latgaļu vēlā dzelzs laikmeta apdzīvotajā teritorijā. Šeit biežāk nekā pārējā Latvijas teritorijā sastopami apbedījumi ar atšķirīgu orientāciju. Turklāt vērojama arī diametrālās orientācijas noturība. Šeit saglabājas vēlā dzelzs laikmeta sieviešu un vīriešu diametrāli pretējā orientācija, gan arī veidojas tās modificētais veids.⁴⁸ Atšķirībā no vēlā dzelzs laikmeta 14.–18. gs. sastopams diametrāli pretējās orientācijas apgrieztais variants. Tā 8.–13. gs. sievietes guldīja ar galvu R virzienā, savukārt viduslaikos un vēlāk – A virzienā, bet vīriešus atbilstoši pretēji. Nav zināma motivācija un iemesli, kas pamudinājuši mainīt ierasto kārtību un saglabāt diametrāli pretējās orientācijas tradīcijas. Katrā ziņā šāda orientācija saglabājusies un nereti novērota vēl 16.–18. gs. apbedījumos.⁴⁹

KAPU INVENTĀRS

Sākot ar 13. gs., tagadējā Latvijas teritorijā ieviešas prakse mirušos apbedīt liķautā un bez kapa piedevām. Apbedījumi bez inventāra biežāk sastopami pārvaldes centru kapsētās, kas ierīkotas pie pilsētu un lauku novadu draudžu baznīcām. Izteikti atšķirīga situācija veidojusies pilsētu kapsētās, kur dominējošie ir apbedījumi bez kapa piedevām. Pie pilsētu baznīcām atsegtie kapi nepārprotami liecina par svešzemju iedzīvotāju klātbūtni, kas mirušo apbedīšanā daudz stingrāk ievērojuši baznīcas noteiktās normas. Paralēli Rietumeiropas praksei saglabājusies arī vietējo iedzīvotāju tradīcija mirušos apglabāt apgērbā. Salīdzinoši bieži apbedījumi ar kapa piedevām sastopami vēl 13. gs. un 14. gs. pirmajā pusē (piemēram, Rīgas Sv. Pētera un Doma baznīcas kapsētā). Vēlāk – līdz viduslaiku beigām – šādu apbedījumu skaits samazinās. Acīmredzot tas saistīts ar tirgotāju un amatnieku brālību ietekmes palielināšanos, kas reglamentēja pilsētnieku dzīvesveidu un tradīcijas.⁵⁰

Lauku novadu kapsētās periodā no 14. līdz 18. gs. kapa inventārs vidēji pārstāvēts 50% apbedījumu. Apbedījumi ar piedevām sastopami gan pārvaldes centru kapsētās, kas atradušās pie viduslaikos celtajām pilīm un baznīcām, gan ar tām tieši nesaistītās jeb lokālajās apbedīšanas vietās. Sākotnēji – galvenokārt 13. gs. nav vērojamas būtiskas izmaiņas apbedīšanas veidā, tajā skaitā arī mirušajiem līdzīgi dotajām inventārā. Šajā laikā sastopami apbedījumi ar bagātu kapa inventāru, kas ar reģionālām atšķirībām vērojams visā Latvijas teritorijā.⁵¹ 13. gs. beigās no apbedījumiem sāk izzust vairākas senlietu grupas (krūšu važiņrotas, aproces, kaklariņķi, atsevišķas darbarīku un ieroču kategorijas). Uzskatāmi tas vērojams Austrumlatvijas lielāko centru

kapsētās (Ikšķilē, Mārtiņsalā, Aizkrauklē, Sēlpilī u.c.).⁵² Rietumlatvijā senās tradīcijas bijušas daudz noturīgākas. Arī šeit samazinās kapu piedevu skaits un sortiments, tomēr līdz pat 15. gs. vidum un dažviet arī ilgāk paralēli saglabājas atsevišķas senlietu grupas (piemēram, ap-roces un kaklariņči), kuras Austrumlatvijas apbedīšanas vietu materiālā nav vairs sastopamas.⁵³ Kopējā tendence vērojama hronoloģiskā aspektā – jo tuvāk mūsdienām, jo piedevu mazāk. Laika gaitā izzūd arī vairākas senlietu kategorijas vai to skaits samazinās. Tas skaidrojams ar izmaiņām reliģiskajos priekšstatos, modē, tradīcijās, kā arī sociāli ekonomiskajā dzīvē. Piemēram, ieroču izzušana apbedījumos 16. gs. vidū varētu liecināt par vietējo iedzīvotāju lomas mazināšanos militārajās akcijās. Līdz ar Livonijas ordeņa sekularizēšanos vietējie iedzīvotāji vairs netika iesaistīti militārajā dienestā. Bez tam 16. gs. tika izdoti ieroču turēšanas un nēsāšanas aizliegumi.⁵⁴

Sākot ar 16. gs., var vērot izmaiņas modē, kas atspoguļojas arī mirušajiem kapā līdzīgi doto senlietu materiālā. 16., 17. gs. apbedījumos salīdzinoši reti sastopamas kaklarotas un piekariņi, izzudusi liela daļa darbarīku un sadzīves priekšmetu, daudzo rotaslietu vietā apbedījumu konstatējama viena divas saktas vai gredzens. 17. gs. gaitā no aprītes iziet pakavsaktas, iecienītas kļūst sadoto roku saktas un zīmogredzeni, ieviešas sirdsveida un burbuļsaktas. Vienlaikus izmaiņas vērojamas arī rotu un priekšmetu ornamentācijā. Izzūd viduslaikos nēsāto saktu veidi (rozetveida saktas, pakavsaktas ar lilijveida jeb ziedu galiem), kuru noformējumā vērojams gotikas mākslas stila iespaids. To vietā izplatās renesanses laikmetam raksturīgi motīvi – arkāde, lapu arabeska u.c. Par reformācijas iespaidu, iespējams, liecina reliģiska rakstura uzrakstu maiņa riņķsaktu ornamentā. Viduslaikos plaši izplatīto *Ave Maria* aizstāj *Verbum Domini manet in Eaternum*.⁵⁵

Vēlā dzelzs laikmeta un viduslaiku atstātais mantojums, bet it īpaši 16., 17. gs. modes tendences sekmējušas reģionālo atšķirību veidošanos, kas saglabājušas un atspoguļojas tradicionālajā jeb tautas tērpā. Šajā laikā parādās vairākas apģērba sastāvdaļas un rotu formas, kuras lietotas līdz 19. gs. beigām. Uzskatāmi tas atspoguļojas Rietumlatvijas arheoloģiskajā un etnogrāfiskajā materiālā. No 16. gs. sākuma zemgaļu un kuršu vēlā dzelzs laikmeta apdzīvotās teritorijās sievietes apbedījumos sastopami vainagi ar bronzas plāksnišu apkalumiem. 16. gs. beigās un 17. gs. to vietā plaši izplatās skārda vainagi, kas pagatavoti no plānas ornamentētas bronzas skārda lentes. Kurzemē šie vainagi ir šaurāki, parasti pie vainaga pamatnes piestiprināti ar bronzas podziņām – spangām.⁵⁶ Kurzemes 17. gs. apbedīšanas vietu materiālā parādās arī jauns jostu veids, tā dēvētās slenģenes, kuras saglabājas etnogrāfiskā tērpā un tautasdziesmās tiek dēvētas par ķēžu jostām.⁵⁷

Rakstītajos avotos ir atrodamas norādes, ka viduslaikos un vēlāk pastāvējis uzskats, ka kapu inventārs mirušajiem nepieciešams aizkapa

dzīvē, tāpēc tas viņiem līdzdots.⁵⁸ Iespējams, šī tradīcija saistīta arī ar viduslaiku priekšstatiem par mirušo kā pilntiesīgu kopienas locekli arī pēc nāves. Kapu inventārs uzlūkojams par mirušā īpašumu, kas viņam tika līdzdots kapā.⁵⁹ Viduslaiku Eiropā kapu inventāra izzušanu skaidro ar šī īpašuma – mirušā daļas – ziedošanu baznīcām, dvēseļu misēm un nabagiem, kas tika uzlūkoti par starpniekiem starp Dievu un cilvēkiem.⁶⁰ Ubagu mielošana ir atzīmēta arī Latvijā, bet tā nav aizstājusi tradīciju mirušajiem līdzdot kapa inventāru, kā arī ziedojumus, kas nesti uz kapiem mirušo piemiņas dienās. Būtiskas izmaiņas šajā ziņā nav vērojamas arī pēc reformācijas un kontrreformācijas. Kapa inventāra līdzdošanas tradīcija nav izzudusi. Gan katoliskajos, gan protestantiskajos novados kapu piedevas sastopamas 16., 17. gs. un vēlāk. Atšķirībā no viduslaikiem agrajos jaunajos laikos kapu inventārs ir kļuvis vairāk simbolisks. Lielākoties atradumi ir saistīti ar apģērbu (saktas, pogas, jostas, sprādzes, cilpiņas un āķīši). No sadzīves priekšmetiem bieži sastopami naži, šujamادات un adatturi. Iecienītas kļūst rituālās monētas, kuras procentuāli bieži veido lielāko šī laika apbedījumos iegūto atradumu daļu.

APBEDĪJUMU VIETAS

Kā viena no pazīmēm, kas liecina par kristīgās ticības nostiprināšanos, parasti tiek uzlūkota draudžu organizācijas izveidošanās, kam pamatā ir draudze ar baznīcu, kurai pakļauti noteiktas teritorijas iedzīvotāji. Draudzes ietvaros ir pakārtota gan administratīvā, gan garīgā pārvalde. Noteiktai draudzei piederīgie iedzīvotāji apmeklē draudzes baznīcu, šeit krista savus bērņus, laulājas, kā arī apglabā mirušos.⁶¹ Par šādas baznīcas organizācijas izveidošanos Livonijā ir ziņas, sākot jau ar 13. gadsimtu.⁶² Draudžu baznīcu skaits gadsimtu gaitā ir mainījies, citas ieguvušas šo statusu, bet citas zaudējušas. Šķiet, ka draudzes baznīcas nebūt neatspoguļo patieso dievnamu un kulta celtnu skaitu, kuras pastāvējušas viduslaikos. Skaidri nav zināmi principi, kā šo baznīcu celtniecība tika veikta un kā notika to uzturēšana. Sprotams, ka baznīcu celtniecības tiesības piederējušas bīskapiem un ordenim. Tomēr bez šiem lielajiem senjoriem, domājams, to veikuši vasaļi un arī zemnieki. Šīs kulta celtnes, kas, domājams, bija nelieli koka namiņi (kapelas) vai tikai krusti, reti vai nekad neieguva draudzes baznīcu statusu. Rīgas provinces baznīcas 1428. gada statūtos un vēlākos dokumentos vairākkārt norādīts, ka šādu objektu ir ļoti daudz un aizliegta patvaļīga to ierīkošana.⁶³ Konkrētākas liecības par šādiem kulta objektiem vairāk ir atrodamas Vidzemes 17., 18. gs. luterāņu baznīcu vizitāciju protokolos, kur bieži tie minēti kā vietējo iedzīvotāju iecienītas ziedošanas un apbedīšanas vietas.⁶⁴ Acīmredzot Livonijā, tajā skaitā arī tagadējā Latvijas teritorijā, varēja būt atzītas

kapsētas, kas nebija tieši saistītas ar draudzes baznīcām. Domājams, ka no citām profānām vietām tās atšķīra šeit uzstādītie ticības simboli kapelas un krusti.⁶⁵

Spriežot pēc viduslaiku un jauno laiku rakstītajiem avotiem, izmantotas arī citas "kategorijas" apbedīšanas vietas. 1428. gada Rīgas provinces baznīcas sinodes lēmumos norādīts, ka daži jaunkristītie jeb zemnieki pēc sena paraduma neapbedī mirušos iesvētītās kapsētās, bet mežainos laukos un citās profānās vietās, kur apglabāti viņu vecāki un draugi pagānisma laikā.⁶⁶ Ar baznīcām nesaistītu apbedīšanas vietu pastāvēšana un izmantošana ir atzīmējama kā īpatnība, kas pastāvēja Livonijas periodā un saglabājās arī vēlāk.⁶⁷ Arheoloģiski pētīto apbedīšanas vietu materiālā nav iespējams viennozīmīgi noteikt apbedīšanas vietu raksturu, lai gan par to var liecināt vairākas pazīmes (apbedīšanas intensitāte, plānojums, izmantošanas ilgums, saistība ar agrāka perioda kapulaukiem u.c.). Pēc reformācijas Kurzemes un Zemgales hercogistē un Vidzemē baznīcas vadība mēģināja ierobežot ar draudžu baznīcām tieši nesaistītu apbedīšanas vietu izmantošanu ar mērķi mirušo apbedīšanu koncentrēt pie draudžu baznīcām ierīkotajās kapsētās.⁶⁸ Rezultātā apbedīšanu aizliedza vairākās viduslaikos un kontrreformācijas laikā iekārtotās un atzītās kapsētās. Par to liecina Vidzemes 17., 18. gs. baznīcu vizitāciju protokolos minētie katoļu laiku svēto vārdi (Antons, Bartolomejs, Labrencis, Ignāts, Anna u.c.), kas lietoti saistībā ar "nelegālajām" kapelu vietām.⁶⁹ Jānorāda, ka, neskatoties uz baznīcas vadības kritisko attieksmi, atsevišķās Vidzemes draudzēs zemnieki paši cēlušī un izrādījuši ieinteresētību atjaunot kapelas. Piemēram, Siguldas draudzē zemnieki uzcēlušī Ignāta baznīcu, Smiltenes draudzē ierīkojuši kapelu Palsmanē. Līdzīgi arī Mellēnu ciema zemnieki Vecsalacas draudzē vēlējušies atjaunot Andreja kapelu, bet baznīcas vadība šo iniciatīvu nav atbalstījusi.⁷⁰

Šķiet, ka Kurzemes un Zemgales hercogistē situācija veidojusies citādi. Šeit, neskatoties uz līdzīgu nostāju,⁷¹ mirušo apbedīšana tomēr pieļauta ciemu teritorijā ierīkotajās kapsētās. To apstiprina līdz pat mūsdienām eksistējošo kapsētu izmantošana, kuru pirmsākumi bieži meklējami 17. gs. un agrāk.⁷² Acīmredzot ne visas ciemu kapsētas klasificētas kā nelegālas apbedīšanas vietas. Līdzīgi arī katoliskajā Latgalē raksturīgas nelielas ciemu kapsētiņas. Jāatzīmē, ka 16.–18. gs. jezuītu ordeņa annālēs ne reizi nav nosodīta mirušo apbedīšana ar baznīcām nesaistītās vietās. Domājams, šādai pieejai ir bijis loģisks risinājums. Draudžu tīkls Latvijā nekad neizveidojās ļoti intensīvs. Tādēļ, lai atvieglotu bērū rīkošanu, akceptēja mirušo apbedīšanu kapsētās, kas atradās tuvāk dzīvesvietām. Līdzīga prakse pastāvēja arī Lietuvā un Prūsijā, kur lauku (ciemu) kapsētas kā alternatīvas apbedīšanas vietas atzīmētas paralēli draudžu baznīcu kapsētām.⁷³ Ar baznīcām nesaistīto apbedīšanas vietu apkarošana aktualitāti zaudēja 18. gs. beigās, kad ar

valdības rīkojumiem tika aizliegta apbedīšana dzīvesvietās, baznīcās un pie tām.⁷⁴ No šī brīža mirušo apbedīšana vairs netika koncentrēta pie baznīcām, bet šim nolūkam atļāva ierīkot jaunas kapsētas.

ARHEOLOĢISKO LIECĪBU IZVĒRTĒJUMS UN KONTEKSTS

Aplūkotās pazīmes (mirušo kremācija un inhumācija, kapu orientācija, kapu inventārs, apbedīšanas vietas) liecina par situāciju, kāda izveidojās Latvijas teritorijā pēc tās kristianizēšanas 12./13. gs. mijā un pastāvēja vēlākajos gadsimtos. Salīdzinājumā ar Rietumeiropu ir vērojamas vairākas atšķirības, kas Latvijas gadījumā saglabājās kā atsevišķas īpatnības – lokālas tradīcijas. Līdzīga situācija veidojusies un pastāvējusi arī tuvākajās kaimiņu zemēs (Lietuvā, Igaunijā, Prūsijā), uz ko ir norādījuši vairāki pētnieki.⁷⁵ Acīmredzot situāciju Latvijas teritorijā un Baltijā nav iespējams tieši salīdzināt ar Rietumeiropu un par absolūtiem pieņemt visus šeit reliģiskās dzīves izpētē izmantotos kritērijus. Kristianizācijas gaita un priekšnosacījumi bija atšķirīgi dažādu tautu un zemju vidū. Kristīgā baznīca veidojās un attīstījās uz iepriekšējās (jūdu, antīkās, ģermāņu, slāvu u.c.) reliģisko priekšstatu bāzes, katrā reģionā saglabājot arī savas īpatnības. Balti un somugri kristietībai tika pievērsti samērā vēlu, kamēr pārējā Eiropā kristīgā ticība vairākus gadsimtus jau bija valdošā reliģija. Tas izskaidro seno tradīciju un priekšstatu ilgāku noturību, kas cītur laicīgās varas un baznīcas vadības ietekmē bija transformējušies vai izzuduši.

Spriestot pēc tagadējās Latvijas teritorijas arheoloģiskā materiāla, izmaiņas apbedīšanas rituālā izsekojamas jau 13. gadsimtā. Tomēr par vairāku normu nostabilizēšanos var runāt, sākot ar 15. gs., kad par valdošo kļuva rietumu orientācija, mirušos apglabā nesadedzinātā veidā, par dominējošo apbedīšanas vietu kļuva kapsētas. Paralēli šīm izmaiņām viduslaikos un arī vēlāk saglabājas no aizvēstures pārmantota tradīcija mirušos apglabāt apģērbā un ar kapa piedevām. Tāpat mirušie konsekventi netika guldīti pie baznīcām iesvētītās kapsētās, bet apbedīšanai izmantotas citas vietas. Šajā ziņā būtiskas izmaiņas nav sekojušas pēc reformācijas un kontrreformācijas 16.–18. gadsimtā. Acīmredzot apbedīšana ar kapa piedevām un ar baznīcām tieši nesaistītās vietās uzlūkojama par lokālu īpatnību, kas saglabājās reliģiskā sinkrētisma apstākļos.

Par jauktu priekšstatu pastāvēšanu uzskatāmi liecina kapu piedevas un to līdzī došanas tradīcija. No 13. gs. līdz 18. gs. vērojams, ka samazinās atradumu skaits un izzūd vairākas priekšmetu kategorijas, tomēr apbedīšana apģērbā un ar kapa piedevām saglabājas. Iespējams, ka viduslaikos rotu un citu priekšmetu grupu daudzveidība apbedījumu viennozīmīgi nav skaidrojama ar pagānismu vai seno – pirmskristīgo priekšstatu atribūtiķu. 13.–15. gs. bieži sastopami dažādi piekariņi, kuri, iespējams, pildījuši aizsargfunkcijas. To simboliskā

jēga lielākoties paliek neskaidra. Iespējams, tie liecina par jauktu ticējumu kopumu, kas ietvēra gan senos, gan ar kristietību saistītos reliģiskos priekšstatus. Piemēram, šeit jāatzīmē dzīvnieku nagu piekariņi bronzas ietvarā, kas bijuši iecienīti 14., 15. gs. un nereti sastopami vēl 16. gs. apbedījumos. Atradumu vietu topogrāfija liecina, ka šāda veida piekariņi vairāk izplatīti Latvijas rietumdaļā. Līdzīgi atradumi zināmi arī Lietuvā un Prūsijā.⁷⁶ Iespējams, to popularitāte skaidrojama ar Vācu ordeņa statūtos iekļautajiem noteikumiem, kas visu labumam, nevis izklaidei atļāva medīt vilkus, lūšus un lāčus.⁷⁷ Dzīvnieku nagu piekariņu popularitāte nepārprotami liecina, ka minēto dzīvnieku medišanā plaši iesaistījās Vācu un Livonijas ordeņa teritorijas vietējie iedzīvotāji, kas piekariņiem piedēvēja simbolisku jēgu. Vairākās 16. gs. hronikās norādīts, ka lūša un lāča nagi mirušajiem doti līdzī, lai pastarā (tiesas) dienā atvieglotu rāpšanos augstā kalnā, kura virsotnē visvarenais Dievs spriedīs tiesu.⁷⁸ Pastarās dienas un tiesas motīvs liecina par minēto piekariņu kristīgu interpretējumu, kas lietuviešu folkloras materiālā saglabājies un atrodams vēl 19. gs. pierakstos.⁷⁹

Domājams, par jauktu ticējumu kopumu, kas ietvēra senos un ar kristietību saistītos reliģiskos priekšstatus, liecina arī monētu atradumi vēsturisko laiku apbedījumos. Sākot ar 13. gs., apbedījumos ziedoto (rituālo) monētu skaits pakāpeniski pieaug. Par īpaši iecienītām kapu piedevām tās kļūst 16., 17. gs. un saglabājas līdz pat 19., 20. gadsimtam.⁸⁰ Interesanti, ka arī Latvijas pilsētu kapsētās un apbedījumos baznīcās, kur vērojama spēcīgāka Rietumeiropas tradīciju ietekme, nereti konstatētas monētas. Tās atklātas Livonijas arhibīskapa Mihaela Hildenbranda apbedījumā Rīgas Doma pagalmā un Livonijas ordeņa landmaršala Andreja Štenberga kapā Aizkraukles baznīcā. Acīmredzot rituālo monētu līdzī došanu kapā praktizējuši arī sveštautietīši. Domājams, ka naudu uztvēra ne tikai kā norēķinu līdzekli, bet arī kā sakrālu simbolu. Monētas plaši ieviesās un tika izmantotas dažādu svinību rituālos – kristībās, kāzās, bērēs. Spriežot pēc folkloras materiāla un 16.–18. gs. rakstītajiem avotiem, monētas kopā ar citām lietām nereti ziedoja pie akmeņiem, kulta alās, vecās baznīcu vietās, kapsētās un citur. Šķiet, ka monētas par iecienītām kapu piedevām un upurlietām kļuvušas, pateicoties baznīcās praktizētajai ziedošanai.⁸¹ Pamatojums šai praksei meklējams senākā priekšstatu līmenī un pārliecībā, ka ziedotā dāvana nes svētību – pēc principa *do ut des* (dodu, lai tu dod). Šāda ziedojuma motivācijas būtība ir saglabājusies arī katoļu baznīcas ziedošanas tradīcijās.⁸² Domājams, ka liela daļa 17., 18. gs. luterāņu baznīcu vizitāciju protokolos minēto ziedojumu bijusi cieši saistīta ar viduslaikos iedibināto praksi – atzīmēt svēto dienas, rīkot baznīcu tirgus, kas bieži sakrita arī ar pagastu svinībām, kad tika sanestas un vāktas nodevas.⁸³ Šī tradīcija saglabājās arī pēc reformācijas, par ko liecina baznīcu protokolos atrodamās norādes.⁸⁴ Acīmredzot vietējie

iedzīvotāji pēc 16. gs. pārmaiņām nebija gatavi citai reliģiskās dzīves kvalitātei. Rezultātā saglabājās senāku un viduslaiku reliģisko priekšstatu sinkrētisms, kas atspoguļojas rakstīto avotu, folkloras un arheoloģiskajā materiālā. Reformatori un kontrreformatori ar lielāku vai mazāku centību to mēģināja izskaust, vērsoties pret tautas reliģiskās dzīves izpausmēm. Kaut arī katoļu un protestantu nostāja bija līdzīga, abu konfesiju darbības metodes atšķīrās. Jeziiti, kuri aktīvi iestājās pret reformāciju, vienkāršās tautas uzmanības piesaistīšanai izmantoja ierastos līdzekļus – aizlūgumus, svētības dažādām vajadzībām un sakramentālijas (svētīto sāli, ūdeni, vaska figūras u.c.).⁸⁵ Neskatoties uz atvērtību un aktīvu iesaistīšanos ikdienas dzīves norisēs, jezuitiem tomēr bija svešas vietējo iedzīvotāju tradīcijas un reliģiskais sinkrētisms, kas bija veidojies viduslaikos. Piemēram, Māru un Teni, kas bija lokāli vārdu atvasinājumi Marijai un sv. Antonam, viņi identificēja ar elku dievībām.⁸⁶ Vēl jo vairāk pret dažādiem māņiem un katoļu laika tradīcijām jeb, kā toreiz bija populāri teikt, papistu blēņām vērsās luterāņu baznīcas pārstāvji.⁸⁷

Reformācijas un kontrreformācijas laika reliģiskās dzīves izpratne vietējo iedzīvotāju apziņā sāka nostiprināties tikai 18. gadsimta gaitā. Vidzemē to sekmēja hernhūtiešu kustība, Latgalē – garīgo ordeņu aktīva darbība. Pamatnosacījums, kas visas tagadējās Latvijas teritorijas mērogā noteica izmaiņas cilvēku domāšanā, bija cieši saistīts ar garīgās literatūras plašāku izdošanu latviešu valodā un lasītprasmes apguvi.⁸⁸ Radās iespējas, kādas nepastāvēja agrāk. Līdz ar to situācija 18., 19. gs. nav salīdzināma ar 15., 16. un agrākajiem gadsimtiem. Viduslaikos un jaunajos laikos garīdznieku darbības iespējas un metodes krietni atšķīrās. Acīmredzot viduslaiku garīdznieku nostāja Livonijā attiecībā pret vietējo iedzīvotāju tradīcijām un prasības garīgajā dzīvē paliks neatrisināts jautājums. Jāatzīmē, ka pašu laikabiedru vērtējums ir atšķirīgs. Piemēram, 1312. gadā Livonijas ordeņa prokurators norādījis, ka “jaunkristītajiem” ir kristiešu tikumi un ticība, gan sakramentus saņemot, gan dievkalpojumus klausoties, gan citās lietās, kas pieder pie katoļu ticības un kā dara patiesi kristieši. Turpretim 1428. gada Rīgas provinces diecēzes sinodes protokolā un vēlākajos dokumentos atrodama virkne norādījumu, kas liecina, ka ne viss ar pamatiedzīvotāju garīgās dzīves praksi ir bijis kārtībā un apmierinājis garīdzniecību.⁸⁹ Iespējams, šeit atspoguļojas augstākās garīdzniecības nostāja, kas varēja atšķirties no zemākās garīdzniecības, kas saskārās ar dažādām grūtībām ikdienas pastorālajā darbā, paustās attieksmes.

Periodu no 13. gs. līdz pat 19. gs. nevar aplūkot monolīti. Analizējot apbedīšanas vietu arheoloģisko materiālu, izdalāmi vairāki – vismaz pieci lūzuma brīži, kad vērojamas izmaiņas apbedīšanas tradīcijās, kapu inventārā u.c. Aizsākums izmaiņām apbedīšanas tradīcijās nenoliedzami ir saistāms ar 12./13. gs. miju, kad tika ierīkotas pirmās kristīgo kapsētas Daugavas un Gaujas lībiešu apdzīvotajos novados.

Šajās galvenokārt pārvaldes centru apbedīšanas vietās (Ikšķilē, Mār-
tiņsalā, Aizkrauklē, Turaidā u.c.) pēc Rietumeiropas parauga mirušos
sāka apglabāt baznīcās un pie tām, ievērojot mirušo inhumāciju un
orientāciju rietumu virzienā. Paralēli šajā laikā vēl nav vērojamas
būtiskas izmaiņas kapu inventārā, tāpat saglabājusies mirušo kremā-
cijas tradīcija (Ikšķilē un Mārtiņsalā). Lauku novados apbedīšana tiek
turpināta agrāka perioda kapulaukos. Situācija mainās 13. gs. vidū un
otrajā pusē. Šajā laikā tiek dibinātas vairākas jaunas draudzes, uzceltas
baznīcas un pie tām ierīkotas kapsētas. Lauku novados tiek pārtraukta
apbedīšana vairākos agrāka perioda kapulaukos un to vietā ierīkotas
jaunas, ar baznīcām tieši nesaistītas apbedīšanas vietas. Mirušo novie-
tojumu virzienā ar galvu uz rietumiem sāk ievērot arī lauku novados,
kuršu apdzīvotajā areālā parādās skeletapbedījumi, no kapu inventāra
izzūd atsevišķas priekšmetu grupas. Uzskatāmi šie procesi atspoguļo-
jas Vidzemes rietumu daļā un Ziemeļkurzemē. Sākot ar 15. gs. vidu,
visā tagadējā Latvijas teritorijā nostabilizējas vienots apbedīšanas
veids – skeletapbedījumos ar rietumu orientāciju. Mirušos pārstāj
apglabāt agrāka perioda uzkalniņu un akmeņu krāvuma kapulaukos,
kuru izmantošana dažviet turpinājās pēc 13. gadsimta. Apbedījumos
samazinās līdzīti doto priekšmetu skaits. 16./17. gs. mijā, domājams,
kara un dažādu epidēmiju ietekmē tiek pārtraukta vairāku 13.–15. gs.
gaitā ierīkoto apbedīšanas vietu izmantošana. To vietā visā Latvijas
teritorijā sastopamas nelielas kapsētiņas, kuras izmantotas neilgu laika
posmu. Mirušajiem kapā līdzīti doto priekšmetu klāsts standartizējas.
Lielākoties sastopami divi – četri priekšmeti (sakta, gredzens, nazis,
monēta, adatu kārba kopā ar šujamadatau). 17. gs. vidū un otrajā pusē
ierīkots daudz jaunu apbedīšanas vietu, kuru izmantošana Rietum-
latvijā un Latgalē daudzviet turpinās līdz pat mūsdienām. Vidzemē ar
baznīcām nesaistītu apbedīšanas vietu izmantošana tiek pārtraukta pēc
Lielā mēra (1710. g.) vai 18. gs. gaitā. Rotu klāstā vērojama spēcīgāka
Rietumeiropas modes ietekme (populāras kļūst sleņģenes, sadoto roku
saktas, burbuļsaktas un sirdsveida saktas). No kapa piedevu klāsta sāk
izzust pakavsaktas, naži un citi darbarīki. Par iecienītu piedevu kļūst
monētas, kas mirušajiem tiek dotas līdzīti kapā arī vēlākajos gadsimtos.

Aplūkotie lūzuma brīži nav vērtējami kā vienota progresijas līnija
bez atkāpēm. Izmaiņas apbedīšanas vietu materiālā var konstatēt katra
gadsimta gaitā. Tāpat katrā no tiem daudz kas paralēli saglabājas un
modificējas. Šeit gan jāatzīmē, ka būtiskas izmaiņas salīdzinājumā ar
17. un 18. gs. arheoloģisko materiālu 19. gs. apbedījumos nav vēro-
jamas. Vairāki rakstīto avotu pētnieki 18., 19. gs. saistījuši ar latviešu
pievēršanos kristīgajam dzīvesveidam un tradīcijām.⁹⁰ Līdzšinējie ar-
heoloģiskie pētījumi rāda, ka 19. gs. turpinājusies prakse mirušos ap-
glabāt apgērbā un ar kapa piedevām. Jāatzīmē, ka kapu inventārs, sā-
kot ar 16. gs., arvien biežāk sastopams arī tagadējās Vācijas teritorijas

kapsētās.⁹¹ Piedevu skaita palielināšanās jauno laiku apbedījumos tiek skaidrota ar viduslaiku reliģiozitātes kritumu, sabiedrības sekularizēšanos, kas veicināja seno tradīciju atdzimšanu. Līdzīgi procesi vērojami arī tagadējās Latvijas un Igaunijas teritorijas pilsētu kapsētās, kur lielākoties apglabāti sveštautieši.⁹²

Atsevišķu apbedīšanas normu ilgstoša noturība lauku novados, domājams, skaidrojama ar vietējo iedzīvotāju reliģiskās dzīves sinkrētisko raksturu, kas Livonijā veidojās viduslaikos un saglabājās vēlākajos gadsimtos. Jānorāda, ka arī pārējās Eiropas zemēs pēc kristianizācijas nesekoja tūlītējas izmaiņas. Tas bija ilgstošs process, kurā būtiska loma bija laicīgās varas un baznīcas vadības aktīvai iesaistei garīgās dzīves norisēs. Nesaskaņas starp Livonijas ordeni un arhibīskapu, kā arī vēlākie kari, kas vairākkārt skāra Latvijas novadus un iedzīvotājus, neveicināja kristīgo tradīciju nostiprināšanos.

Priekšnosacījumi seno tradīciju noturībai meklējami vairāku faktoru kopumā, tajā skaitā arī katoļu baznīcas mācībā par nāvi, mirušajiem, pēcnāves dzīvi u.c., kas netieši varēja sekmēt jauktu priekšstatu saglabāšanos un veidošanos. Attīstītajos un vēlajos viduslaikos vairāk nekā agrāk un vēlāk tika pievērsta uzmanība mirušajiem un pēcnāves dzīves jautājumiem. Rietumeiropas literatūrā norādīts, ka šajā laikā var runāt par sava veida mirušo reliģiju jeb kultu. Kopš 11. gs. tika ieviesta visu mirušo ticīgo piemiņas diena, ko svinēja 2. novembrī – dienu pēc Visu svēto dienas. Savā ziņā šajā laikā saplūda svēto un mirušo kults.⁹³ Tas bija cieši saistīts ar tā laika sabiedrībā valdošajiem reliģiskajiem priekšstatiem, kas balstījās katoļu baznīcas mācībā par svēto sadraudzību (*Communio Sanctorum*). Saskaņā ar to vienotība pastāv trīs līmeņos starp tiem, kas atrodas debesīs, virs zemes un šķīstītavā. Tieši šķīstītava kļuva par saikni, kas apvienoja abas pasaules. Šķīstītavas idejas noformēšana 12., 13. gs. radīja labvēlīgus apstākļus tautas reliģisko priekšstatu saplūšanai ar baznīcas mācību. Uzskatāmi tas atspoguļojas atklāsmju – vīziju literatūras žanrā. Saskaņā ar viduslaiku priekšstatiem aizkapa pasauli iztēlojās klātesošu, tajā var iekļūt un arī izkļūt, nepārkāpjot dzīvības un nāves sliksni. Aizkapa dzīves telpa kļuva par sava veida paralēlo pasauli, kuras interpretācijā saplūda kristīgā mācība ar tautas ticējumiem. Aizkapa dzīves vīzijās saglabājās atsevišķi arhaiski priekšstati, kas dzīvi pēc nāves iztēlojās līdzīgi šīs zemes dzīvei.⁹⁴ Piemēram, 12. gs. beigās pierakstītajā Ziemeļvācijas zemnieka Gotšalka aizkapa dzīves redzējumā (*Visio Godescalci*) parādās pārliecība, ka viņšaulē (debesu valstībā), līdzīgi kā virs zemes, vīrs un sieva turpina savu kopdzīvi, savukārt pazudinātie pēc pastarās tiesas turpinās šīs dzīves gaitas. Viduslaiku zemnieki elles mocības pielīdzināja šīs zemes eksistencei nabadzībā.⁹⁵ Līdzīgi arī skoloto aprindās viduslaiku sabiedrības struktūru dažkārt iedomājās pastāvam aizkapa pasaulē.⁹⁶ Acīmredzot šo pārliecību apstiprina kapa

inventāra saglabāšanās Rietumeiropas augstāko aprindu (valdnieku un garīdznieku) apbedījumos.⁹⁷ Iespējams, ka līdzīgi šīs tradīcijas noturība viduslaiku un vēlāku laiku apbedījumos ir skaidrojama arī tagadējā Latvijas teritorijā. Rakstītajos avotos vairākkārt norādīts, ka 14.–18. gs. iedzīvotāji aizkapa pasauli iztēlojās analogisku šīs zemes dzīvei.⁹⁸ Interesantu likumsakarību saskatījis igauņu pētnieks H. Valks, kurš analizējis Latvijas apstākļiem līdzīgu 13.–19. gs. arheoloģisko un folkloras materiālu Dienvidigaunijā. Viņš norādījis, ka vēsturisko laiku apbedījumos ievērojami samazinājies “lielo priekšmetu” skaits, kurus izmantoja ikdienā – zemkopībā, lopkopībā, tirdzniecībā, kara gaitās u.c. Acīmredzot viduslaikos un vēlākajos gadsimtos aizsauli vairs neiztēlojās kā tiešu šīs dzīves paralēli ar analogām aktivitātēm, rūpēm un nepieciešamībām, bet tā vairāk līdzinājies “gaidīšanas vietai”, kur kapā līdzīgi dotajiem priekšmetiem bijusi vairs tikai simboliska nozīme. Pēc pētnieka domām, sākot ar viduslaikiem, nostiprinājies uzskats, ka mirušo uzturēšanās vieta ir saistīta ar kapiem.⁹⁹ Līdzīgi motīvi atrodami arī latviešu folkloras materiālā. Tautasdziesmās, pasakās un teikās viņsauli visai bieži identificē ar kapiem. Tāpat tā ir vieta, no kuras sākas ceļojums aizkapa pasaulē. Viņsaulē var iekļūt arī caur mežu, purvu, alu, aku u.c. Tā atrodas tepat – debesu, zemes un pazemes sfēras nav šķirtas. Arī priekšstats par soda (ciešanu) un prieku (svētlaimes) atrašanās vietu ir saplūdis.¹⁰⁰ Pasaku un teiku sižeti līdzinās Rietumeiropas viduslaiku vīziju literatūras žanram, kur plaši apspēlēta ceļošana un pārbaudījumi aizkapa pasaulē. Viduslaiku aizkapa dzīves tēlojumos par paraugu izmantota reālās pasaules telpas izpratne un šīs zemes dzīves uztvere. Debess, elles un šķīstītavas lokalizācijā nav izslēgta to saistība ar šo pasauli. Paradīze salīdzināta ar nebeidzamu izpriecu, bet elle un šķīstītava – ar fizisku ciešanu vietu.¹⁰¹ Aizkapa pasaules aprakstos atrodams senāks ticējumu slānis arī attiecībā uz pārbaudījumiem, kas sagaida mirušos. Viņsaules ceļš klāts asiem akmeņiem, dzelkšņiem, ērkšķiem u.c., to nav iespējams šķērsot bez apaviem. Zināma saistība ar minēto uzskatu atrodama 13. gs. liturģista Vilhelma Duranda darbā *Rationale Divinorum Officiorum*, kurā norādīts, ka mirušajam zārkā jāliek apavi.¹⁰² Saprotams, ka baltu un somugru apdzīvotajā areālā saglabājas daudz vairāk arhaīsku tradīciju un priekšstatu, par ko liecina krietni plašāks mirušajiem līdzīgi dotu priekšmetu klāsts. Iespējams, ka kapu piedevas tika uzlūktas par mirušā īpašumu vai tā daļu. To nepieciešamību noteica rūpes un bailes no mirušajiem, kā arī uzskats par dzīvo un mirušo kopienas ciešu saistību. Šīs pārlicības pirmsākumi meklējami jau aizvēsturē. Tomēr to nevar viennozīmīgi sasaistīt tikai ar pagānisko pasaules skatījumu. Ticība mirušo un dzīvo vienotībai bija aktuāla arī viduslaiku kristīgajā Eiropā.¹⁰³ Baznīcas mācību par svēto sadraudzību viduslaiku cilvēki interpretēja tiešā nozīmē, ar to saprotot, ka mirušie

ir klātesoši un līdzdarboties spējīgi šīs pasaules dzīves norisēs. Mirušie tika uzskatīti par pilntiesīgiem kopienas locekļiem, uz kuriem attiecās tādas pašas tiesību normas kā uz dzīvajiem. Citiem vārdiem, mirušie netika izslēgti no dzīvo vidus. Tos varēja arī sodīt, apglabājot bez garīdznieka svētības, profānās vietās, veicot dažādas manipulācijas ar mirušā ķermeni.¹⁰⁴ Iespējams, par līdzīgiem gadījumiem liecina Latvijas 14.–18. gs. kapsētās atsegtie apbedījumi, kuros mirušie guldīti neparastā veidā – uz vēdera, sāniem u.c.¹⁰⁵ Plašāka informācija par mirušo pārmācīšanu atrodama folkloras materiālā – tautas ticējumos, pasākās un teikās.¹⁰⁶ Abpusējo saistību pārtraukšana jeb atsvešināšanās no mirušajiem un to nošķiršana no dzīvo sfēras ir jaunāko laiku parādība. To veicināja vēlo viduslaiku, jauno laiku mēra epidēmijas, reformācijas un industrializācija atstātais iespaids, kā rezultātā pagaisa vai tika pārskatīti daudzi agrākie priekšstati.¹⁰⁷

Mācība par svēto sadraudzību radīja priekšnosacījumu Rietumeiropā viduslaikos un jauno laiku sākumā ievērotajai praksei mirušos apglabāt dzīvesvietās baznīcās un pie tām.¹⁰⁸ Latvijā šī tradīcija galvenokārt vērojama viduslaiku pilsētās un pilsētveida apmetnēs – miestos, kur pie baznīcām ierīkotās kapsētas atradās dzīvesvietu centrā.¹⁰⁹ Baznīca kļuva par sava veida “debesu valstības” simbolu, kas apvienoja mirušos un dzīvos. Kapsētas un kapu vietas tika uzlūkotas par mirušo atdusas vietām, kur asociējās arī to klātbūtne.¹¹⁰ Mirušo uzturēšanās vietas identificēšana ar kapiem ir visai bieži sastopama atziņa latviešu tautasdziesmās, pasākās un teikās.¹¹¹ Šī pārliecība nebija pretrunā ar svēto kulta būtību. Svēto darbības sfēra un iespējas ir plašākas, tomēr arī to klātie tiek saskatīta relikvijās.¹¹² Iespējams, šī uzskata iespaidā saglabājās arī izpratne par mirušo kā vienotu veselumu. Dvēseli iztēlojās materializētā veidolā, kā sava veida cilvēka miesas dubultnieku, kuram piemīt miesai līdzīgas īpašības.¹¹³ Tāpat saskaņā ar vienkāršās tautas pārliecību pilnīgi netika šķirta cilvēka garīgā substance – dvēsele no miesas. It īpaši ķermeniskumu piedēvēja nedabiskā nāvē mirušajiem, pašnāvniekiem, ar nāvessodu sodītajiem u.c. Šo cilvēku dvēseles uzskatīja par pazudinātām, kuras nonāca ļauno garu varā un bija bīstamas dzīvajiem. Nelabā nāvē mirušie nevar rast mieru, tie apdraud un kaitē dzīvajiem. Pastāvēja uzskats, ka dažādu dēmonu darbības ietekmē cilvēki atrodas dzīves laikā, nāves brīdī un arī pēc tam. Pārliecība par velna un ļauno garu darbības dažādām izpausmēm saglabājās arī jaunajos laikos. Viduslaikos un arī vēlāk to izmantoja par ieganstu tā dēvētajām raganu un vilkaču medībām.¹¹⁴ Ļauno garu atbaidīšanai lietoja dažādus aizsarglīdzekļus (svētīto ūdeni, sāli, sveces u.c.). Uzskatīja, ka ļaunie gari baidās no dzelzs.¹¹⁵ Šīs funkcijas varēja pildīt arī agrāka laika atribūti – dažādi piekariņi u.c. Iespējams, ka Livonijā ļauno garu atbaidīšanai kalpoja dzīves laikā nēsātie un kapā līdzīgi dotie priekšmeti.

Dzīvo un mirušo ciešā saistība atspoguļojas arī mirušo pieminēšanas tradīcijās. Rūpes par mirušajiem varēja izpausties garīgā un materiālā līmenī. Saskaņā ar katoļu baznīcas mācību šķīstītavā nošķlūvušo dvēseļu pestīšanai ir nepieciešami aizlūgumi, dievkalpojumi (mises), ziedojumi. Viduslaikos valdīja pārliecība, ka mirušo likteni spēj mainīt tuvākmlēstības darbi. Tie izpaudās rūpēs par nabagiem, kurus uzlūkoja par starpniekiem un aizbildņiem Dieva priekšā. Ikdienā, bērēs un mirušo piemiņas dienās ubagiem izdalītās veltes var līdzēt “nabaga dvēselēm”, kas atrodas šķīstītavā. Pastāvēja uzskats, ka apgērbumu un jebkuru citu lietu, ko atdod nabagajiem, mirušais var saņemt viņšaulē.¹¹⁶ Šādi priekšstati parādās arī latviešu pasakās un teikās.¹¹⁷ Ubagu mielošana tagadējā Latvijas teritorijā vairākkārt minēta 17., 18. gs. rakstītajos avotos.¹¹⁸ Visai bieži atzīmēta arī pārtikas ziedošana, dvēseļu mielošana kapsētās un sētās bērnu un mirušo piemiņas dienās.¹¹⁹ Pārtikas ziedošana un atstāšana apbedījumu vietās netika apkarota ortodoksālajā baznīcā. Savukārt latīņu rīta (katoļu) baznīcas nostāja šajā ziņā bija kategoriska. Sākot ar 4. gs., baznīcas tēvi iestājas pret bērnu mielastu noturēšanu, bet atbalstīja ubagu mielošanu.¹²⁰ Neskatoties uz to, mielasts kā vienojošs simbols saglabājas viduslaiku kooperatīvajā sabiedrībā (cunftēs, ģildēs) un šaurākā – ģimenes lokā.¹²¹ Piemēram, Rīgas latviešu nastu nesēju brālības 1450. gada statūtos norādīts, ka kārtējie mielasti jārīko katru svētku dienu, lai šīs ģildes mirušos biedrus varētu pavadīt ar vigilijām (nakts dievkalpojumiem), dvēseles aizlūgumiem un upuriem.¹²² Rūpes par mirušajiem bija jāuzņemas tuvākajiem radniekiem vai korporatīvajām struktūrām. Ar to izskaidrojama atsevišķu vikāriju dibināšana un altāru ierīkošana pilsētu draudžu baznīcās. Lauku novados rūpes par mirušajiem varēja saglabāties arhaiskākā veidā – kā pārtikas ziedojumi kapsētās un pie kapelām, kas atradās tuvāko radnieku dzīvesvietu (ciemu) tuvumā.

Vēlme mirušos apglabāt dzīvesvietu tuvumā, nevis pie baznīcām ierīkotajās kapsētās liek domāt, ka Livonijas lauku iedzīvotāju izpratne par dzīvo un mirušo saistību pastāvējusi šaurākā, nevis visaptverošā nozīmē. Radniecības princips dominējis pār universālo priekšstatu – svēto sadraudzību.¹²³ Apstiprinājums šim pieņēmumam rodams Livonijas perioda un vēlāku laiku rakstītajos avotos.¹²⁴ Acīmredzot šī īpatnība skaidrojama ar teritoriāli plašajām draudzēm, kas izveidojās Livonijā un pastāvēja arī vēlāk. Rietumeiropas zemēs draudžu tīkls bija ievērojami intensīvāks, kādēļ draudze aptvēra nelielu teritoriju ar mazāku atsevišķu ciemu kopienu skaitu. Draudzei Rietumeiropā bija lielāka vienojošā nozīme. Iespējams, ka Livonijā līdzīga loma bija pagastu un muižu novadiem.¹²⁵ Neskatoties uz draudzes universālo raksturu, tomēr arī Rietumeiropā, apglabājot mirušos, radniecības princips netika ignorēts.¹²⁶ To neizslēdza arī kanoniskie likumi un baznīcu nolikumi.¹²⁷ Dzimtu kapu ierīkošana baznīcās un vēlāk ārpus

tām vairāk bija raksturīga sabiedrības augstāko aprindu vidū. Šādas kapu vietas Latvijas teritorijā veidojuši svešautieši, un acīmredzot pēc līdzīgiem principiem tādas pastāvējušas arī vietējiem iedzīvotājiem.¹²⁸

Spriezot pēc Vidzemes 17., 18. gs. baznīcu vizitāciju protokoliem, pie baznīcām galvenokārt apglabāti tuvākās apkārtnes iedzīvotāji, savukārt attālākajos novados mirušo apbedīšana turpināta dzīvesvietu tuvumā agrāk ierīkotajās kapelās vai citās no jauna izraudzītās vietās.¹²⁹ Izvairīšanās no mirušo apbedīšanas pie baznīcām daļēji varētu būt skaidrojama ar izmaiņām teoloģiskajā mācībā, kas sekoja pēc reformācijas un nebija savietojama ar katoļu baznīcas koncepciju un arī senāko ticējumu slāni. Latvijas lauku iedzīvotājiem, kas 17., 18. gs. vēl atradās katolisko un nekristīgo tradīciju iespaidā, nebija pieņemama luterāņu baznīcas izpratne par mirušajiem un svēto kultu. Iespējams, vietējie iedzīvotāji nevarēja atrast pamatojumu nepieciešamībai mirušos apglabāt pie baznīcām ierīkotajās kapsētās, ja šeit vairs neatradās svēto relikvijas un netika noturēti aizlūgumi par mirušo dvēselēm. Saskaņā ar protestantu mācību ikviena cilvēka aizkapa dzīves liktenis tiek izšķirts, iestājoties nāvei. To nespēj mainīt dievkalpojumi, aizlūgumi un ziedojumi. Mirušā cilvēka dvēsele pastāv divas iespējas – vai nu tā nokļūst debesīs, vai ellē. Tādēļ nav nepieciešami aizlūgumi par mirušo dvēselēm šķīstītavā un ar to saistītā ziedojumu vākšana, atsevišķiem svētajiem vēltītu altāru un kapelu uzturēšana, ubagu mielošana u.c. Mirušo likteni nespēj mainīt dzīvie. Mirušo un dzīvo sfēras ir šķirtas, un starp tām nepastāv abpusēja saikne.¹³⁰ Vietējo iedzīvotāju vidū acīmredzot šāda nostāja bija sveša un nepieņemama, kas, protams, neveicināja mirušo apbedīšanas koncentrēšanu pie draudžu baznīcām ierīkotajās kapsētās. Tāpat 16.–18. gs. vairs nepastāvēja vienprātība jautājumā par kapsētas statusu. Pēc Mārtiņa Lutera ieskatiem, kapsētai vajadzēja būt klusai, estētiskai pārdomu vietai, šķirtai no ikdienas rosības un dzīvesvietām.¹³¹ Saskaņā ar reformatoru teoloģisko mācību nebija aktuāla mirušo apbedīšana baznīcās un pie tām. Vairs netika saskatīta atšķirība, vai mirušais tiek apglabāts iesvētītā zemē vai klajā laukā.¹³² Praksē tomēr kapsētu saistība ar dzīvesvietām un baznīcām luterāņu zemēs saglabājās, kaut ideoloģiski tā bija sarauta. Viduslaiku tradīciju iespaidā līdz pat 18./19. gs. mijai mirušos daudzviet turpināja apglabāt baznīcās un pie tām.¹³³ Latvijas teritorijā šī tradīcija nebija iedzīvināta un konsekventi netika ievērota jau viduslaikos. Pēc reformācijas minēto iemeslu dēļ panākt mirušo apbedīšanu pie baznīcām bija daudz grūtāk.

Vairāki arhaiski elementi, kā apbedīšana apgērbā, ar kapa piedevām, dzīvesvietu tuvumā, mirušo mielošana u.c., Latvijas teritorijā un daudzviet citur varēja saglabāties un transformēties viduslaiku reliģisko priekšstatu iespaidā. To sekmēja iepriekš minētie uzskati, kas pēc būtības bija radniecīgi un universāli reliģiskie priekšstati. Vēlo

viduslaiku pietāte un rūpes par mirušajiem nodrošināja sinkrētiska pasaules skatījuma veidošanos, kura noturība atspoguļojas 14.–18. gs. apbedīšanas tradīcijās.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Muižnieks V.* 14.–18. gs. apbedīšanas vietu pētniecības vēsture Latvijā // *Arheoloģija un etnogrāfija (turpmāk – AE).* – Rīga, 2005. – 22. laid. – 226.–254. lpp.
- ² Pamatiedzīvotāji jeb vietējie iedzīvotāji – iezemieši šeit lietoti kā sinonīmi viduslaiku rakstītajos avotos izmantotajiem apzīmējumiem: jaunkristītie (*neophiti*), laucinieki (*lantlude*), zemnieki (*geburen, rustici*) un nevāci (*undutschen*). *Šterns I.* Latvijas vēsture 1290–1500. – Rīga, 1997. – 606., 607. lpp.
- ³ *Indriķa hronika / No latīņu valodas tulkojis Ā. Feldhūns; Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri (turpmāk – IH).* – Rīga, 1993. – 451 lpp.; *Atskaņu hronika / No vidusaugšvācu valodas tulkojis V. Bisenieks; Ē. Mugurēviča, K. Kļaviņa komentāri.* – Rīga, 1998. – 387 lpp.; *Švābe A.* Senās Latvijas vēstures avoti. – Rīga, 1937. – I burtn. – 214 lpp.; Rīga, 1940. – II burtn. – 283 lpp.; u.c.
- ⁴ *Spekke A.* Latvieši un Livonija 16. gs. – Rīga, 1935. – 336 lpp.; *Kurtz E.* Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu über ihre Wirksamkeit in Riga und Dorpat. 1583–1614. – Rīga, 1925. – 254 S.; *Kleintjenss J.* Latvijas vēstures avoti Jezuītu ordeņa arhīvos. I–II daļa. – Rīga, 1940–1941; *Bregžis K.* Baznīcu vizitāciju protokoli. – Rīga, 1931. – 136 lpp.; u.c.
- ⁵ *Mannhardt W.* Letto–preussische Götterlehre. – Rīga, 1936. – S. 271; *Vēlius N.* Baltu reliģijas ir mitoloģijas šaltiniai, II. – Vilnius, 2001. – P. 123–127.
- ⁶ *Vēlius N.* Baltu reliģijas ir mitoloģijas šaltiniai, II. – P. 199–202, 499–502.
- ⁷ *Kurtz E.* Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu über ihre Wirksamkeit in Riga und Dorpat 1583–1614. – S. 184; *Kleintjenss J.* Latvijas vēstures avoti Jezuītu ordeņa arhīvos. II daļa. – 78., 107. lpp.; *Protocoll der Catholischen Kirchenvisitation in Livland vom Jahre 1613 // Bunge F.* Archiw für die Geschichte Liv-, Esth- und Curland. – Dorpat, 1842. – Bd. I. – S. 76, 77.
- ⁸ *Einhorn P.* Historia Lettica // Über die religiösen Vorstellungen der alter Völker in Liv- und Ehistland. – Rīga, 1857. – S. 32; *Einhorn P.* Reformatio Gentis Letticae in Ducatu Curlandiae 1636 // Über die religiösen Vorstellungen der alten Völker in Liv- und Ehistland. – Rīga, 1857. – S. 64; u.c.
- ⁹ *Mannhardt W.* Letto–preussische Götterlehre. – 674 S.; *Vēlius N.* Baltu reliģijas ir mitoloģijas šaltiniai, I. – Vilnius, 1996. – 742 p.; II. – Vilnius, 2001. – 821 p.; III. – Vilnius, 2003. – 840 p.; IV. – Vilnius, 2005. – 284 p.
- ¹⁰ *Adamovičs L.* Senlatviešu reliģija // Vēstures atziņas un tēlojumi. – Rīga, 1937. – 46.–51. lpp.; *Biezais H.* Die Religionsquellen der baltischen Völker und die Ergebnisse der bisherigen Forschungen. – Uppsala, 1954. – S. 63–128; *Ambainis O.* Latviešu folkloristikas vēsture. – Rīga, 1989. – 125 lpp.
- ¹¹ *Biezais H.* Seno latviešu galvenās dievietes. – Rīga, 2006. – 13.–44. lpp.
- ¹² *Straubergs K.* Lettisk folkro om de döda // Nordiska Museets Hanlingar: 32. – Stockholm, 1949. – S. 24; *Straubergs K.* Pār deviņi novadiņi. – Rīga, 1995. – 283., 284. lpp.
- ¹³ *Adamovičs L.* Senlatviešu reliģija. – 60. lpp.
- ¹⁴ *Polis K.* Dievs un dvēsele kā reliģiozs priekšstats aizkristietisko latviešu tradīcijās. – Linkolna, 1962. – 261 lpp.

- ¹⁵ Turpat. – 191.–231. lpp.
- ¹⁶ *Dinzelbacher P.* Die letzten Dinge. Himmel, Hölle, Fegefeuer im Mittelalter. – Freiburg; Basel; Wien, 1999. – 213 S.; *Grabmayer J.* Zwischen Diesseits und Jenseits. Oberrheinische Chroniken als Quellen zur Kulturgeschichte des späten Mittelalters. – Köln; Weimar; Wien, 1999. – 293 S.; *Lecoutex C.* Geschichte der Gespenster und Wiedergänger im Mittelalter. – Köln; Wien, 1987. – 306 S.; *Соболев А. Н.* Загробный мир по древнерусским представлениям // Мифология славян. – Санкт-Петербург, 2000. – 268 с.; *Седакова О. А.* Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян. – Москва, 2004. – 319 с.; *Ле Гофф Ж.* Средневековый мир воображаемого. – Москва, 2001. – С. 114–171; и.с.
- ¹⁷ *Spekke A.* Latvieši un Livonija 16. gs. – 242. lpp.
- ¹⁸ *Brežgo B.* Kā XVI gs. vēsturnieki B. Vapovskis un M. Beļskis apraksta Latviju un latviešus // Sējējs. – 1939. – Nr. 10. – 1024. lpp.; *Spekke A.* Latvieši un Livonija 16. gs. – 286. lpp.; *Mannhardt W.* Letto-preussische Götterlehre. – S. 359, 457, 458; *Zeile P.* Ai, māte Latgale. Atskati Latgales vēsturē un kultūrvēsturē. – Talsi, 2001. – 190., 196. lpp.
- ¹⁹ *Šmits P.* Latviešu tautas ticējumi. – Rīga, 1940. – II daļa. – 788., 789. lpp.; III daļa. – 1272., 1279. lpp.
- ²⁰ *Никитина Г. Ф.* Систематика погребального обряда племен Черняховской культуры. – Москва, 1985. – С. 3, 79; *Fahlander F., Oestigaard T.* The Materiality of Death: Bodies, Burials, Beliefs. – England, 2008. – P. 6, 7.
- ²¹ *Никитина Г. Ф.* Систематика погребального обряда племен Черняховской культуры. – С. 3; *Седакова О. А.* Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян. – С. 85–94; *Loze I., Graudonis J.* Apbedīšanas tradīcijas Latvijā pirmatnējās kopienas laikā // AE. – Rīga, 1970. – 9. laid. – 41. lpp.; *Ancelāne A.* Latviešu bērū ierāžas // Latviešu tautasdziesmas. Izlase. – Rīga, 1957. – III daļa. – 576. lpp.; *Berger P.* Religiöses Brauchtum im Umkreis der Sterbeliturgie in Deutschland // Forschungen zur Volkskunde begründet von Georg Schreiber herausgegeben von Bernhard Kötting und Alois Schröder. – Münster, 1966. – H. 41. – S. 11–13; *Панова Т. Д.* Царство смерти. Погребальный обряд средневековой Руси XI–XVI веков. – Москва, 2004. – С. 14, 15; и.с.
- ²² *Ван Геннеп А.* Обряды перехода. – Москва, 2002. – 198 с.; *Седакова О. А.* Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян. – С. 31.
- ²³ *Fehring G. P.* Missions- und Kirchenwesen in archäologischer Sicht // Vorträge und Forschungen. Geschichtswissenschaft und Archäologie. Untersuchungen zur Siedlungs-, Wirtschafts- und Kirchengeschichte. – Sigmaringen, 1979. – Bd. XXII. – S. 547–591; *Valk H.* About the transitional period in the burial customs in the region of the Baltic Sea // Acta Visbyensia XI. – Visby, 1998. – P. 237–250; *Zoll-Adamkova H.* Wczesnośrednowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1971. – Cz. II. – 215 s.; *Gräslund A. S.* Pagan and Christian in the Age of Conversion // Proceedings of the Tenth Viking Congress Larkollen, Norway, 1985. – Oslo, 1987. – No. 9. – P. 81–94; и.с.
- ²⁴ *Valk H.* About the transitional period in the burial customs in the region of the Baltic Sea. – P. 237–250.

- ²⁵ Šturms E. Hroniku un senrakstu ziņas par baltu tautu bēru parašām 13. un 14. gs. // Tautas vēsturei. – Rīga, 1938. – 84.–110. lpp.; Graudonis J. Arheoloģiskie izrakumi Auru Agrāriešu kapulaukā // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1960. – Nr. 6. – 13.–26. lpp.; Urtāns V. Vīnakalna kapulauks pie Stukmaņiem (13.–17. gs.) // AE. – Rīga, 1962. – 4. laid. – 26., 27. lpp.; Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 295.–300. lpp.; Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. – Rīga, 1980. – 217. lpp.; Caune A. Christentum und heidnischer Volksglaube in Lettland während des 13.–14. Jahrhunderts im Spiegel archäologischer Quellen // Rom und Byzanz im Norden. – Stuttgart, 1999. – Bd. II. – S. 69–80; Tilko S. Apbedišanas tradīcijas Doma viduslaiku kapsētā // Senā Rīga. – Rīga, 1998. – 273.–288. lpp.; u.c.
- ²⁶ Latvijas PSR arheoloģija. – 297. lpp.; Radiņš A. 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi // Latvijas Vēstures muzeja raksti. – Nr. 5. – Rīga, 1999. – 24., 25. lpp.; u.c.
- ²⁷ Asaris J. Par kuršu izplatību Ziemeļkurzemē 11.–13. gs. // AE. – Rīga, 1996. – 18. laid. – 39. lpp.; Zariņa A. Lībieši Daugavas lejtecē. Ieskats arheoloģiskajā materiālā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa (turpmāk – LZAV). – 1996. – Nr. 4/5. – 124. lpp.; Radiņš A. 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. – 30., 31. lpp.; Sēļi un Sēlija. – Rīga, 2005. – 63., 64. lpp.; Zemgaļi senatnē. – Rīga, 2003. – 38. lpp.
- ²⁸ Mugurēvičs Ē. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Mārtiņsalas kapulaukā 1973. gadā (glabājas Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē, VI AA 297); Graudonis J. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Ikšķiles baznīcas kapos laika posmā no 1968. līdz 1973. gadam (glabājas Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē, VI AA 296).
- ²⁹ IH. – XXI: 4.
- ³⁰ Хейзинга Й. Осень средневековья. – Москва, 2004. – С. 172; Wollgast S. Zum Tod im späten Mittelalter und in der frühen Neuzeit // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. – Berlin, 1992. – Bd. 132, H. 1. – S. 15.
- ³¹ IH. – VII: 3.
- ³² Vartberges Hermaņa Livonijas hronika / Ē. Mugurēviča tulkojums, priekšvārds un komentāri. – Rīga, 2005. – 141. lpp.
- ³³ Šnore E. Izrakumi agro vēsturisko laiku kapulaukā Jūrkalnes pag. “Darvdedžos” // Senatne un Māksla (turpmāk – SM). – 1937. – Nr. 2. – 57.–64. lpp.
- ³⁴ Šturms E. Hroniku un senrakstu ziņas par baltu tautu bēru parašām 13. un 14. gs. – 93. lpp.
- ³⁵ Šterns I. Latvijas vēsture 1180–1290: Krustakari. – Rīga, 2002. – 600.–603. lpp.
- ³⁶ Šterns I. Latvijas vēsture 1290–1500. – Rīga, 1997. – 350.–369. lpp.
- ³⁷ Arbusow L. Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland. – Leipzig, 1921. – S. 50–60; Adamovičs L. Latvieši un katoļu baznīca // Latvieši. – Rīga, 2003. – 141. lpp.
- ³⁸ Latvijas PSR arheoloģija. – 296. lpp.; Мугуревич Э. Некоторые вопросы этнической истории Курземе в X–XIV веках // Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. – Рига, 1970. – С. 30, 31; u.c.

- ³⁹ *Asaris J.* Pārskats par 1989. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Talsu rajona Lībagu c.p. Sārāju senkapos (glabājas LNV M Arheoloģijas nodaļas arhīvā, AA 584).
- ⁴⁰ *Muižnieks V.* 14., 15. gs. ugunskaņi Kurzemē // Pētījumi kuršu senatnē. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti. Nr. 14. – Rīga, 2008. – 43. lpp.
- ⁴¹ *Šturms E.* Zur Vorgeschichte der Liven // *Eurasia Septentrionalis Antiqua*. – Helsinki, 1936. – Bd. 10. – S. 47–51; *Mugurēvičs Ē.* Lībiešu izcelsmes un kultūras veidošanās problēmas // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls (turpmāk – LVIŽ). – 2006. – Nr. 4. – 24. lpp.; u.c.
- ⁴² *Šnore E.* Kuršu senlietu atradumi Rīgā // SM. – 1936. – Nr. 3. – 72., 73. lpp.; *Latviešu vēsture* / F. Baloža un A. Tentela redakcijā. – Rīga, 1938. – 1. sēj. – 139. lpp.; *Šnore E.* Dundagas kājauti // SM. – 1938. – Nr. 2. – 111.–119. lpp.; u.c.
- ⁴³ *Мугуревич Э.* Некоторые вопросы этнической истории Курземе в X–XIV веках. – С. 34.
- ⁴⁴ *Migne J. P.* *Patrologiae cursus completus*. – Paris, 1855. – T. 202. – P. 159; *Angenendt A.* *Geschichte der Religiosität im Mittelalter*. – Darmstadt, 2000. – S. 438, 439; *Davril A., Thibodeau T. M.* *Gvillelmi Duranti Rationale Divinorum Officiorum III*. – Tvrnholti, 2000. – P. 99.
- ⁴⁵ Latvijas PSR arheoloģija. – 297. lpp.; *Мугуревич Э.* Проблемы формирования латышской народности в средневековье (по данным археологии) // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. – Вильнюс, 1985. – С. 63, 64.
- ⁴⁶ *Muižnieks V.* Kapu orientācija Latvijas teritorijas 14.–18. gs. apbedīšanas vietās // LVIŽ. – 2008. – Nr. 3. – 43. lpp.
- ⁴⁷ *Muižnieks V.* Neparasti guldīti mirušie Latvijas vēsturisko laiku kapsētās // LVIŽ. – 2007. – Nr. 1. – 31.–59. lpp.
- ⁴⁸ *Radiņš A.* 10.–13. gadsimta senkaņi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. – 25.–27. lpp.
- ⁴⁹ *Muižnieks V., Vilcāne A.* Preiļu kapsēta un dažas apbedīšanas tradīcijas Latgalē 17. gs. otrajā pusē un 18. gs. // *Civitas et Castrum ad Mare Balticum*. – Rīga, 2002. – 559. lpp.
- ⁵⁰ *Muižnieks V.* Apbedīšanas tradīcijas Mārtiņsalas baznīcas kapsētā // AE. – Rīga, 2006. – 23. laid. – 177., 178. lpp.
- ⁵¹ Latvijas PSR arheoloģija. – 295., 296. lpp.
- ⁵² Turpat. – 297., 298. lpp.
- ⁵³ *Muižnieks V.* Arheoloģiskie pētījumi Puzes Lejaskroga kapsētā un viduslaiku apbedīšanas tradīcijas Ziemeļkurzemē // Ventspils muzeja raksti, III. – Rīga, 2003. – 94.–112. lpp.
- ⁵⁴ *Lazdiņa A.* Aizliegums latviešu un igauņu zemniekiem turēt ieročus zviedru laikos // Pagātne un tagadne. Vēstures skolotāju biedrības rakstu krājums. – Rīga, 1936. – 42., 43. lpp.; *Dunsdorfs E.* Mūžīgais latviešu karavīrs. – Melburna, 1967. – 114., 115. lpp.
- ⁵⁵ *Vaska B.* Dobeles riņķšakts un to ornaments (14.–17. gs.) // *Letonica*. – 2002. – Nr. 8. – 75.–94. lpp.
- ⁵⁶ *Žeiere I.* Arheoloģiskās liecības par apģērbu Latvijā 13.–18. gadsimtā. – Rīga, 2008. – 94., 95. lpp.
- ⁵⁷ Pelē mana ķēžu (oriģinālā – ķegsu) josta, pelē spangu vainadziņš: Vai bij mani mīla Māra tautiņām pavēlejsi? (www.dainuskapis.lv: Nr. 10527, Kuldīgas apr.)

- ⁵⁸ *Vēlius N.* Baltu religijas ir mitoloģijas šaltiniai, I. – P. 334; *Straubergs J.* Alūksnes mācītāja Dāvida Celaka ziņojumus konsistorijai par latviešu bērnu paražām 1664. g. // SM. – 1936. – Nr. 2. – 117–125. lpp.; *Einhorn P.* Widerlegunge der Abgötterey und nichtigen Aberglaubens 1627 // Über die religiösen Vorstellungen der alten Völker in Liv- und Ehistland. – Rīga, 1857. – S. 80; u.c.
- ⁵⁹ *Švābe A.* Straumes un avoti. – Rīga, 1938. – I daļa. – 35. lpp.
- ⁶⁰ *Fehring G. P.* Missions- und Kirchenwesen in archäologischer Sicht. – S. 568–570; *Angenendt A.* Das Frühmittelalter. – Stuttgart; Berlin; Köln, 2001. – S. 282, 283.
- ⁶¹ *Valk H.* Rural cemeteries of southern Estonia 1225–1800 AD. – Visby; Tartu, 2001. – P. 18, 19; *Fehring G. P.* Missions- und Kirchenwesen in archäologischer Sicht. – S. 565; *Angenendt A.* Das Frühmittelalter. – S. 279, 280, 370, 371; u.c.
- ⁶² Indriķa hronika. – Rīga, 1993. – 451 lpp.; *Kuujo E. O.* Die Rechtliche und Wirtschaftliche Stellung der Pfarrkircken in Alt-Livland // *Annales Academiae Scientiarum Fennicae.* – Helsinki, 1953. – Ser. B. – Tom. 79, 2. – S. 31–52; *Šterns I.* Draudžu baznīcas un latviešu reliģiskā dzīve pirms reformācijas // *Archīvs (Melburna).* – 1973. – 1. sēj. – 13.–42. lpp.
- ⁶³ *Hildebrand H.* Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. – Reval, 1881. – Bd. VII. – Doc. Nr. 690, 29.
- ⁶⁴ *Bregžis K.* Baznīcu vizitāciju protokoli. – 136 lpp.
- ⁶⁵ *Westren-Doll A.* “Abgötterey” zu Ausgang der schwedischen und Beginn der russischen Zeit // *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft* 1925. – Tartu (Dorpat), 1926. – S. 22–24; *Valk H.* Rural cemeteries of southern Estonia 1225–1800 AD. – P. 94–98; *Muižnieks V.* Baznīcas apbedīšanas vietas Rietumvidzemē 13.–18. gs. // LZAV. – 2003. – Nr. 5/6. – 16.–19. lpp.
- ⁶⁶ *Hildebrand H.* Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. – Reval, 1881. – Bd. VII. – Doc. Nr. 690, 19.
- ⁶⁷ *Hausmann R.* Auserkirchliche Begräbnisplätze im Estlande in christlicher Zeit // *Separatabdruck aus der Illustr. Beilage d. Rig. Rundsch.* – Rīga, 1902. – Nr. 11. – S. 3–20; *Valk H.* Rural cemeteries of southern Estonia 1225–1800 AD. – P. 101–104.
- ⁶⁸ *Sehling E.* Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts. – Leipzig, 1913. – Bd. 5. – S. 53, 104, 105; *Einhorn P.* *Historia Lettica.* – S. 30, 32; *Einhorn P.* *Reformatio Gentis Letticae in Ducatu Curlandiae* 1636. – S. 63, 70; *Bregžis K.* Baznīcu vizitāciju protokoli. – 136 lpp.; *Adamovičs L.* Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710–1740. – Rīga, 1933. – 456. lpp.
- ⁶⁹ *Bregžis K.* Baznīcu vizitāciju protokoli. – 136 lpp.
- ⁷⁰ Turpat. – 36., 44., 57., 79., 80. lpp.
- ⁷¹ Kurzemes 17., 18. gs. baznīcu vizitāciju protokolos, līdzīgi kā Vidzemē, visai bieži norādīts, ka mirušie jāapbedī draudžu kapsētās, nevis citās vietās. *Strods H.* Latviešu zemnieku 17. gs. dzīves veids un tradīciju apskats // AE. – Rīga, 1970. – 9. laid. – 101. lpp.
- ⁷² *Muižnieks V.* Pārskats par 2004. gada arheoloģisko pieminekļu apzināšanas ekspedīciju Kurzemē (glabājas Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē).

- ⁷³ *Kosman M.* Drogi zaniku pogaństwa u bałtów. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1976. – S. 66–71; *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579) // Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae I.* – Vilnius, 1998. – P. 20, 74, 120, 268; *Mannhardt W.* Letto–preussische Götterlehre. – S. 428, 429.
- ⁷⁴ *Campe P.* Begräbnisstätten und Friedhöfe Lettlands // *Baltische Hefte.* – 1956. – S. 20.
- ⁷⁵ *Урбанавичиус В.* Материальная и духовная культура сельского населения Литвы в XIV–XVII вв. (автореферат). – Вильнюс, 1967; *Žulkus V.* Heidentum und Christentum in Litauen im 10.–16. Jahrhundert // *Rom und Byzanz im Norden.* – Stuttgart, 1999. – Bd. II. – S. 143–161; *Valk H.* Rural cemeteries of southern Estonia 1225–1800 AD; *Svetikas E.* Alytaus kapinynas: christianizacijos šaltiniai. – Vilnius, 2003.
- ⁷⁶ *Zemītis G.* Ar bronzu apkaltie lāča naga piekariņi Latvijas arheoloģiskajā materiālā // *Ornaments un simbols Latvijas aizvēsturē.* – Rīga, 2004. – 68.–71. lpp.
- ⁷⁷ *Hering E.* Der Deutsche Ritterorden. – Leipzig, 1943. – S. 48.
- ⁷⁸ *Vēlius N.* Baltu reliģijos ir mitoloģijos šaltiniai, II. – P. 373, 483, 511.
- ⁷⁹ *Gimbutienė M.* Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit. – Tübingen, 1946. – S. 141, 142, 150, 151.
- ⁸⁰ *Berga T.* Numismātika par Latvijas senatni. – Rīga, 1992. – 44.–46. lpp.
- ⁸¹ *Muižnieks V.* Apbedīšanas tradīcijas Mārtiņšalas baznīcas kapsētā. – 176., 177. lpp.
- ⁸² *Biezais H.* Seno latviešu galvenās dievietes. – 159., 160. lpp.
- ⁸³ *Švābe A.* Pagasta vēsture, I. – Rīga, 1926. – 41.–71. lpp.; *Kuujo E. O.* Die Rechtliche und Wirtschaftliche Stellung der Pfarrkirchen in Alt-Livland. – S. 118–142; *Jensch G.* Livländische und kurländische Jahrmärkte im 17. Jahrhundert // *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga.* – Riga, 1931/1932. – S. 24–30.
- ⁸⁴ *Bregžis K.* Baznīcu vizitāciju protokoli. – 136 lpp.
- ⁸⁵ *Adamovičs L.* Latvieši un katoļu baznīca. – 145. lpp.; *Straubergs K.* Latviešu buramie vārdi. – Rīga, 1939. – I daļa. – 48.–50. lpp.
- ⁸⁶ *Biezais H.* Seno latviešu galvenās dievietes. – 68., 69. lpp.; *Johansons A.* Tennis und das altlettische Schweinfest // *Baltische Hefte.* – Hirschheydt, 1961. – Nr. 4. – S. 208.
- ⁸⁷ *Einhorn P.* Reformatio Gentis Letticae in Ducatu Curlandiae 1636. – S. 51; *Lācis M.* Latvieši un luterāņu baznīca 17. gs. Vidzemē // *Valsts arhīva raksti.* – Rīga, 1935. – Sērija B. Pētījumi I. – 57.–77. lpp.; *Westren-Doll A.* “Abgötterey” zu Ausgang der schwedischen und Beginn der russischen Zeit. – S. 5–25; u.c.
- ⁸⁸ *Adamovičs L.* Latvieši un evaņģēliskā baznīca // *Latvieši.* – Rīga, 2003. – 179., 180. lpp.; *Johansons A.* Latvijas kultūras vēsture 1710–1800. – Stockholm, 1975. – 247.–318. lpp.
- ⁸⁹ *Šterns I.* Latvijas vēsture 1290–1500. – 60. lpp.
- ⁹⁰ *Adamovičs L.* Latvieši un evaņģēliskā baznīca. – 179., 180. lpp.; *Strods H.* Latviešu zemnieku 17. gs. dzīves veids un tradīciju apskats. – 105. lpp.; u.c.
- ⁹¹ *Schmiedt F. S.* Die Sachkultur des Mittelalters im Lichte der archäologischen Funde // *Europäische Hochschulschriften.* – Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien, 1993. – Bd. 42. – S. 230–232; *Wittkopp B.* Beigabenlose Neuziet? Tracht- und Beigabensitte auf einem Dorffriedhof der Renaissance- und Barockzeit in Brandenburg // *Χρόνος.* Beiträge zur

- Prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel 1997. – S. 809–817; *Michas U.* Geschichte aus der Gruft. Ausgrabungen in der Marienkirche, Berlin-Mitte // Archäologie in Berlin und Brandenburg 2003. – Berlin, 2004. – S. 131, 132; *Kersting Th., Schmahlfeldt K.* „...auf Christi Tod abscheiden ..“. Frühneuzeitliche Totenbrauchtum in Caputh, Lkr. Potsdam-Mittelmark // Archäologie in Berlin und Brandenburg 2003. – Berlin, 2004. – S. 140–142; *Petzold U.* Letztes Geschirr. Neuzeitliche Bestattungen mit Beigaben auf dem Weinberg im Cottbus // Archäologie in Berlin und Brandenburg 2003. – Berlin, 2004. – S. 143–145.
- ⁹² *Valk H.* Artefacts in Estonian Urban Churchyards: Reflections on Different Traditions and Ideologies // Der Ostseeraum und Kontinentaleuropa 1100–1600 Einflußnahme-Rezeption-Wandel. – Schwerin, 2004. – P. 103–112.
- ⁹³ *Dinzelbacher P.* Die letzten Dinge. Himmel, Hölle, Fegefeuer im Mittelalter. – S. 26, 36–39; *Gurjewitsch A. J.* Himmlisches und irdisches Leben. – Leipzig, 1997. – S. 129–131; *Ле Гофף Ж.* Средневековый мир воображаемого. – С. 151; u.c.
- ⁹⁴ *Dinzelbacher P.* Die letzten Dinge. Himmel, Hölle, Fegefeuer im Mittelalter. – S. 59–118; *Ле Гофף Ж.* Средневековый мир воображаемого. – С. 114–154.
- ⁹⁵ *Dinzelbacher P.* „Verba hec tam mistica ex ore tam ydiote glebonis“ Selbstaussagen der Volkes über seinen Glauben – unter besonderer Berücksichtigung der Offenbarungsliteratur und der Vision Gottschalks // Quellen und Forschungen aus dem Gebiet der Geschichte. Volksreligion im hohem und spätem Mittelalter. – Paderborn; München; Wien; Zürich, 1990. – H. 13. – S. 96–99.
- ⁹⁶ *Dinzelbacher P.* Klassen und Hierarchien im Jenseits // *Miscellanea Mediaevalia*. Soziale Ordnung im Selbverständnis des Mittelalters. – Berlin; New York, 1979. – Bd. 12/1. – S. 20–40.
- ⁹⁷ *Grabmayer J.* Zwischen Diesseits und Jensaits. Oberrheinische Chroniken als Quellen zur Kulturgeschichte des späten Mittelalters. – S. 51, 52; *Oexle O. G.* Mahl und Spende im mittelalterlichen Totenkult // Frühmittelalterliche Studien. – Berlin; New York, 1984. – S. 420; *Dinzelbacher P.* Die letzten Dinge. Himmel, Hölle, Fegefeuer im Mittelalter. – S. 35.
- ⁹⁸ *Vēliuss N.* Baltu reliģijos ir mitoloģijas šaltiniai, I. – P. 334, 556; *Kurtz E.* Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu über ihre Wirksamkeit in Riga und Dorpat. 1583–1614. – S. 184; *Einhorn P.* Reformatio Gentis Letticae in Ducatu Curlandiae 1636. – S. 62; u.c.
- ⁹⁹ *Valk H.* Rural cemeteries of southern Estonia 1225–1800 AD. – P. 92–94.
- ¹⁰⁰ *Zicāns E.* Die Ewigkeitsahnung im lettischen Volksglauben // *Studia Theologica* II. – Rīga, 1940. – S. 41–63; *Straubergs K.* Viņa saule // *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. – 1922. – Nr. 6. – 604.–618. lpp.; *Adamovičs L.* Senlatviešu pasaules ainava // *Latvijas Universitātes raksti. Teoloģijas fakultātes sērija*. – Rīga, 1938/1940. – I sēj. – Nr. 1. – 28.–38. lpp.
- ¹⁰¹ *Dinzelbacher P.* Die letzten Dinge. Himmel, Hölle, Fegefeuer im Mittelalter. – S. 20–26, 59–153; *Ле Гофף Ж.* Средневековый мир воображаемого. – С. 114–154.
- ¹⁰² *Dinzelbacher P.* „Verba hec tam mistica ex ore tam ydiote glebonis“ Selbstaussagen der Volkes über seinen Glauben – unter besonderer Berücksich-

- tigung der Offenbarungsliteratur und der Vision Gottschalks. – S. 79–93; *Grabmayer J.* Zwischen Diesseits und Jenseits. Oberrheinische Chroniken als Quellen zur Kulturgeschichte des späten Mittelalters. – S. 52, 53.
- ¹⁰³ *Oexle O. G.* Die Gegenwart der Toten // *Death in the Middle Ages / Ed. by H. Braet and W. Verbeke.* – Leuven Univ. Press, 1983. – S. 19–77; *Lecoutex C.* Geschichte der Gespenster und Wiedergänger im Mittelalter. – 306 S.
- ¹⁰⁴ *Oexle O. G.* Die Gegenwart der Toten. – S. 33; *Kyll N.* Die Bestattung der Toten mit dem Gesicht nach unten // *Trierer Zeitschrift für Geschichte und Kunst der Trierer Landes und seiner Nachbargebiete.* – 1964. – Jahrgang 27. – S. 168–183; *Lecoutex C.* Geschichte der Gespenster und Wiedergänger im Mittelalter. – 306 S.; u.c.
- ¹⁰⁵ *Muižnieks V.* Neparasti guldīti mirušie Latvijas vēsturisko laiku kapsētās. – 31.–59. lpp.
- ¹⁰⁶ *Šmits P.* Latviešu tautas ticējumi. – Rīga, 1940. – III sēj. – 1286. lpp.; *Lerchis-Puškaitis A.* Latviešu tautas teikas un pasakas. – Cēsis, 1903. – VII daļa. – 133.–135., 151., 154., 159. lpp.; u.c.
- ¹⁰⁷ *Oexle O. G.* Mahl und Spende im mittelalterlichen Totenkult. – S. 414, 415; *Oexle O. G.* Memoria als Kultur // *Memoria als Kultur.* – Göttingen, 1995. – S. 54–57; *Koslofsky C.* Die Trennung der Lebenden von den Toten: Friedhofverlegungen und die Reformation in Leipzig, 1536 // *Memoria als Kultur.* – Göttingen, 1995. – S. 335–385; *Angenendt A.* Heilige und Reliquien: die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart. – München, 1997. – S. 261–270, 335, 336.
- ¹⁰⁸ *Kötting B.* Der Frühchristliche Reliquienkult und die Bestattung im Kirchengebäude. – Köln; Opladen, 1964. – 77 S.; *Angenendt A.* Das Frühmittelalter. – S. 59, 186–188, 279, 280, 338–340.
- ¹⁰⁹ *Muižnieks V.* Baznīcas apbedīšanas vietas Rietumvidzemē 13.–18. gs. – 10.–34. lpp.
- ¹¹⁰ *Oexle O. G.* Die Gegenwart der Toten. – S. 56, 57; *Dinzelbacher P.* Die letzten Dinge. Himmel, Hölle, Fegefeuer im Mittelalter. – S. 34, 35; *Gurjewitsch A. J.* Himmlisches und irdisches Leben. – S. 131; u.c.
- ¹¹¹ *Zicāns E.* Die Ewigkeitsahnung im lettischen Volksglauben. – S. 42, 43, 53; *Adamovičs L.* Tautas dziesmas par debesu kāpnēm // *Latvijas Universitātes raksti. Teoloģijas fakultātes sērija.* – Rīga, 1938/1940. – I sēj. – Nr. 6. – 447. lpp.; u.c.
- ¹¹² *Oexle O. G.* Die Gegenwart der Toten. – S. 30; *Angenendt A.* Heilige und Reliquien: die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart. – S. 128, 335.
- ¹¹³ *Dinzelbacher P.* Europäische Mentalitätsgeschichte. – Stuttgart, 1993. – S. 168, 169, 172, 173; *Angenendt A.* Heilige und Reliquien: die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart. – S. 102–115.
- ¹¹⁴ *Lecoutex C.* Geschichte der Gespenster und Wiedergänger im Mittelalter. – 306 S.; *Grabmayer J.* Zwischen Diesseits und Jenseits. Oberrheinische Chroniken als Quellen zur Kulturgeschichte des späten Mittelalters. – S. 133–143; *Straubergs K.* Latviešu buramie vārdi. I–II daļa. – Rīga, 1939–1941.
- ¹¹⁵ *Dinzelbacher P.* Europäische Mentalitätsgeschichte. – S. 288–290; *Lecoutex C.* Geschichte der Gespenster und Wiedergänger im Mittelalter. – S. 165; *Straubergs K.* Latviešu buramie vārdi. II daļa. – 538. lpp.

- ¹¹⁶ *Dinzelbacher P.* "Verba hec tam mistica ex ore tam ydiote glebonis" Selbstaussagen der Volkes über seinen Glauben – unter besonderer Berücksichtigung der Offenbarungsliteratur und der Vision Gottschalks. – S. 82, 83.
- ¹¹⁷ "Reiz dzīvoja skops puisis, kas bija sakrājis daudz naudas, bet tomēr mērdējās badā un arī nabagiem nekā neatmeta. Viņš reiz nomiris un aizgājis viņā dzīvē un izsauca: "Kur mans naudas pods!" Tie, kas tur bija, ielika naudu sietā, no kura izkrita tikai viens vērdiņš, ko no pārskatīšanās viņš bija kādam nabagam iedevis." – *Šmits P.* Latviešu pasakas un teikas. – Rīga, 1936. – XIV sēj. – 356. lpp.
- ¹¹⁸ *Bregžis K.* Baznīcu vizitāciju protokoli. – 47., 62., 99., 112. u.c. lpp.; *Straubergs I.* Alūksnes mācītāja Dāvida Celaka ziņojums konsistorijai par latviešu bērnu paražām 1664. g. – 122. lpp.
- ¹¹⁹ Jāatzīmē, ka abas tradīcijas – ubagu mielošana un pārtikas ziedošana – bija saplūdušas. Vidzemes baznīcu 17., 18. gs. vizitāciju protokolos vairākkārt norādīts, ka mirušo mielasti rīkoti Visu svēto dienā. *Bregžis K.* Baznīcu vizitāciju protokoli. – 47., 62., 106., 128. lpp.
- ¹²⁰ *Oexle O. G.* Mahl und Spende im mittelalterlichen Totenkult. – S. 408, 409.
- ¹²¹ Turpat. – 409.–413., 415.–420. lpp.; *Angenendt A.* Heilige und Reliquien: die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart. – S. 112; *Löffler P.* Studien zum Totenbrauchtum in den Gilden, Bruderschaften und Nachbarschaften Westfalens vom Ende des 15. bis zum Ende des 19. Jh. // Forschungen zur Volkskunde begründet von Georg Schreiber. – Münster, 1975. – H. 47. – S. 247–291.
- ¹²² *Stieda W., Mettig C.* Schragen der Gilden und Aemter der Stadt Riga bis 1621. – Riga, 1896. – S. 414.
- ¹²³ *Valk H.* Rural cemeteries of southern Estonia 1225–1800 AD. – P. 100; *Adamovičs L.* Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710–1740. – Rīga, 1933. – 460., 486. lpp.
- ¹²⁴ *Hildebrand H.* Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. – Reval, 1881. – Bd. VII. – Doc. Nr. 690, 19; *Bregžis K.* Baznīcu vizitācijas protokoli. – 136 lpp. Dāvida Gergkes 1587. gada ziņojumā par baznīcas stāvokli Grobiņas novadā norādīts, ka Liepājas draudzes nevācu iedzīvotāji savus mirušos apbedī vecās baznīcas vietā, jo viņi vēlas būt aplabāti tur, kur atrodas viņu senči. – *Seraphim A.* David Gergkes Bericht über das Kirchenwesen im Grobinschen Kreise (der damals im Pfandbesitze des Markgrafen Georg Friedrich von Brandenburg war) an Markgraf Georg Friedrich von Brandenburg, Administrator von Preußen, d. 20. Juli 1587 // Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresbericht des kurländischen Provinzialmuseums aus dem Jahre 1896. – Mitau, 1897. – S. 45.
- ¹²⁵ Vidzemes baznīcu 17., 18. gs. vizitāciju protokolos atrodamas norādes, ka katram pagastam ir bijusi sava apbedīšanas vieta. Tāpat kapelu vietas bieži minētas pie muižām. – *Bregžis K.* Baznīcu vizitācijas protokoli. – 136 lpp. Baltazars Rusovs 1584. gadā publicētajā Livonijas hronikā norādījis, ka bija muižnieki, kuri, gribēdami glābt savu zemnieku dvēseles, turējuši muižās uz sava rēķina mācītājus – nevācu valodas pratējus. – *Baltazars Rusovs.* Livonijas kronika / Tulkojis cand. hist. Ed. Veispals. – Rīga, 1926. – 65. lpp.

- ¹²⁶ *Derwein H.* Geschichte des Christlichen Friedhofs in Deutschland. – Frankfurt am Main, 1931. – S. 139–149.
- ¹²⁷ *Lex P.* Das kirchliche Begräbnisrecht (historisch–kanonisch dargestellt). – Regensburg, 1904. – S. 35–44; *Grün H.* Der deutsche Friedhof im 16. Jahrhundert // Hessische Blätter für Volkskunde. – Sissen, 1926. – Bd. XXIV. – S. 76, 77.
- ¹²⁸ *Sehling E.* Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts. – Leipzig, 1913. – Bd. 5. – S. 104, 105; *Agenda ministrorum ecclesiae evangelicae in districtu Piltinensi.* – Königsberg, 1756. – S. 46, 47; *Pētersone P.* Rīgas Doma baznīcas tiesu protokolu grāmatas – vēstures avots // Latvijas Arhīvi. – 2001. – Nr. 4. – 27., 28. lpp.; u.c.
- ¹²⁹ Piemēram, 1640. un 1641. gada Madlienas un Piebalgas draudzes baznīcu vizitāciju protokolos norādīts, ka tikai tie, kas dzīvo baznīcas tuvumā, mirušos apbedī kapsētā (*Kirchof bergraben*), no draudzes attālākos novados mirušie tiek guldīti bez mācītāja ziņas. – *Mannhardt W.* Letto–preussiche Götterlehre. – S. 500.
- ¹³⁰ *Hemnic M.* Enhiridions. Kristīgās mācības rokasgrāmata. – ASV, 2000. – 142.–145., 151.–155. lpp.
- ¹³¹ *D. Martin Luthers Werke.* – Weimar, 1901. – Bd. 23. – S. 375.
- ¹³² *Koslofsky C.* Die Trennung der Lebenden von den Toten: Friedhofverlegungen und die Reformation in Leipzig, 1536. – S. 344.
- ¹³³ *Bauer F.* Von Tod und Bestattung in Alter und Neuer Zeit // Historische Zeitschrift. – München, 1992. – Bd. 254. – S. 6, 7; *Grün H.* Der deutsche Friedhof im 16. Jahrhundert. – S. 64–97; *Derwein H.* Geschichte des Christlichen Friedhofs in Deutschland. – S. 68–94, 101.

Vitolds Muižnieks

ARCHÄOLOGISCHE ZEUGNISSE ÜBER DIE BESTATTUNGSSITTEN DES 14.–18. JH. AUF DEM TERRITORIUM DES HEUTIGEN LETTLANDS

Zusammenfassung

Die Bestattungsstätten des 14.–18. Jh. bilden eine Sondergruppe der archäologischen Denkmäler, die wesentliche Informationen zur Erforschung der materiellen und geistlichen Kultur des Mittelalters und der Neuzeit geben. Bisher wurden die verschiedenen Aspekte des religiösen Lebens des Mittelalters und der Neuzeit hauptsächlich auf Grund der schriftlichen Quellen und der Folklore analysiert. Das archäologische Material wurde meist nur in den Forschungen der Archäologen verwandt. Dies erklärt sich teilweise dadurch, dass sogar bis in die zweite Hälfte des 20. Jh. das archäologische Material über die Bestattungsstätten des 14.–18. Jh. nicht ausreichend war,

um Folgerungen zu ziehen. Die Erforschung der religiösen Sitten war auch nach dem Zweiten Weltkrieg in der Sowjetunion kein aktuelles und gefördertes Forschungsthema. Damals wurde größere Aufmerksamkeit der materiellen Kultur, den ethnischen Prozessen und den wirtschaftlichen Fragen gewidmet. Heute ist eine ziemlich reiche Sammlung archäologischen Materials vorhanden, um verschiedene Aspekte der materiellen und geistlichen Kultur in einer bestimmten Periode in einer Region und auf dem ganzen Territorium des heutigen Lettlands zu analysieren.

In den Untersuchungen der Archäologen, Ethnografen und Volkskundler werden die Bestattungssitten gewöhnlich durch die Gesamtheit des Volksglaubens und der verschiedener Normen erklärt, die beim Eintritt des Todes, während der Vorbereitung der Bestattung und der Bestattung selbst sowie dem Gedächtnis der Verstorbenen beachtet werden. Aus dem archäologischen Material ist die Abfolge des Rituals, die Motivation und viele andere Faktoren nicht direkt ersichtlich. Bei den Ausgrabungen begegnen wir bereits dem Resultat – einem abgeschlossenen Prozess, der bis heute statisch – unverändert geblieben ist. Die aufgedeckten Bestattungen und gewonnenen Funde sind aber an sich objektive Hinweise, die die Bestattungssitten einer bestimmten Periode, die materielle Kultur, die ethnische Zugehörigkeit u.a. widerspiegeln. Auf Grund einzelner Normen, die bei der Bestattung der Toten beachtet wurden, kann man auch über die Ereignisse des geistlichen Lebens urteilen.

Bei der Analyse der Bestattungssitten der betrachteten Periode ist der Einfluss des christlichen Glaubens zu beachten. In den Arbeiten der Historiker und der Archäologen werden folgende Merkmale als Einfluss des christlichen Glaubens auf die Bestattungssitten betrachtet – keine Feuerbestattung oder die Inhumifizierung der Toten, die Graborientierung nach Westen mit Blick nach Osten, die Bestattung im Leichentuch ohne Grabbeilagen, die Bestattung der Toten in Kirchen und in geweihten Kirchhöfen. Diese Kriterien entsprechen den Normen der Kirche des Mittelalters und der Neuzeit, die sich nach der Christianisierung allmählich in vielen Ländern in den Bestattungssitten einbürgerten. Mit ihrer Hilfe wird die Dynamik der Ausbreitung des christlichen Glaubens und dessen Einfluss gemessen. Die erwähnten Merkmale gelten auch der Beschreibung der Bestattungssitten des Mittelalters und der Neuzeit auf dem Territorium heutigen Lettlands.

Das archäologische Material lässt den Einfluss der Christianisierung auf die Bestattungssitten seit der Wende des 12.–13. Jh. feststellen. Von der Stabilisierung verschiedener Normen kann man aber erst seit dem 15. Jh. sprechen, als die W-Orientierung zu dominieren begann, als die Toten nicht verbrannt wurden und die Kirchhöfe und Friedhöfe zum dominierenden Ort der Bestattungen wurden. Parallel zu diesen Veränderungen wurde im Mittelalter und auch später die vorgeschichtliche Sitte geerbt, die Toten bekleidet und mit Grabbeilagen

zu bestatten. Die Verstorbenen wurden aber nicht konsequent in geweihten Bestattungsstätten, sondern auch an anderen Orten begraben. In diesem Sinne folgten keine wesentlichen Veränderungen nach der Reformation und der Gegenreformation im 16.–18. Jh. Das Festhalten an einzelnen Bestattungssitten in ländlichen Gebieten ist wahrscheinlich durch den synkretischen Charakter des religiösen Lebens der Einheimischen zu erklären, der sich in Lettland im Mittelalter bildete und in den späteren Jahrhunderten erhalten blieb. Die Bestattung mit Grabbeilagen und abseits von kirchlichen Plätzen ist als eine lokale Sonderheit zu betrachten, die auch in den Nachbarländern (Litauen, Estland, Preußen) zu beobachten ist.

Offensichtlich kann man die Situation in Baltikum nicht direkt mit Westeuropa vergleichen und alle hier in der Forschung des religiösen Lebens verwendeten Kriterien für absolut halten. Der Verlauf der Christianisierung und die Voraussetzungen waren unterschiedlich zwischen den Völkern und Ländern. Die christliche Kirche entwickelte sich auf der Basis der früheren religiösen Vorstellungen (jüdischen, antiken, germanischen, slawischen u.a.), indem sie in jeder Region ihre Besonderheiten erhalten hat. Die Balten und Finnougren wurden verhältnismäßig spät christianisiert – in einer Zeit, als der christliche Glauben im restlichen Europa bereits mehrere Jahrhunderte die herrschende Religion gewesen war. Das erklärt die lange Festigkeit der alten Sitten und Vorstellungen, die andersort unter dem Einfluss der weltlichen und kirchlichen Macht bereits transformiert oder verschwunden war. Auf jeden Fall folgten in keinem Land nach der Christianisierung sofortige Veränderungen in der Denkweise der Menschen und in ihren religiösen Vorstellungen. Parallel zur christlichen Lehre herrschten lange Zeit die älteren Sitten vor. Mehrere archaische Elemente wie Materialisierung der Seele, Dämonisierung der vorzeitig und unter bösen Umständen Gestorbener, Sorge um die Toten, ihre Aufnahme als vollberechtigte Mitglieder der Gesellschaft u.a. erhielten sich in Livland und hatten Bestand auch im restlichen christlichen Europa. Diese gewissermaßen universellen Vorstellungen wurden im Mittelalter der christlichen Lehre unterstellt. Im Hoch- und Spätmittelalter bestanden besonders günstige Voraussetzungen (die Formierung der Idee des Fegefeuers, verstärkte Sorge für die Verstorbenen), die die Verschmelzung des Volksglaubens mit der Lehre der Kirche förderten. Offensichtlich zeugt die Festigkeit der archaischen Traditionen (die Bestattung in Bekleidung mit Grabbeilagen und in der Nähe der Siedlungen, das Totenmahl u.a.) in baltischen und finnougriischen Ländern von regionalen Unterschieden, die unter dem Einfluss des christlichen Glaubens transformierten und sich bewahrten.

Übersetzung aus dem Lettischen von *Inga Aleinikova*

Iesniegts 31.03.2009.

Muntis Auns

GROBIŅAS IEDZĪVOTĀJI PĒC GROBIŅAS 16. GS. BEIGU–18. GS. METRIKU GRĀMATU ZIŅĀM

Pētot Latvijas mazpilsētu vēsturi, nereti nākas saskarties ar avotu trūkumu, jo mazpilsētu arhīvi ir slikti saglabājušies, taču par pilsētas vēsturi var vēstīt arī daudzi dokumenti, kas nav radušies pilsētas administrācijas darbības rezultātā. Šajā gadījumā raksta autora mērķis bija izziņāt, kādu informāciju iespējams iegūt no metriku grāmatām, izvēloties Grobiņas draudzes vecākās saglabājušās baznīcas grāmatas.

Vecākā Grobiņas draudzes baznīcas grāmata¹ satur metriku ierakstus no 1750. līdz 1771. gadam, taču tajā ietvertas arī senākas baznīcas hronikas ziņas, sākot ar 16. gadsimta beigām, kā arī Grobiņas draudzes locekļu saraksti.² Saistībā ar Grobiņas pilsētas vēsturi nozīmīgi ir 1598. un 1609. gada saraksti par pilsētas iedzīvotāju maksājumiem baznīcai.³ Pirmajā sarakstā uzrādīti 48 maksātāji, otrajā – 95 maksātāji. Vairākos gadījumos kā maksātājs norādīta nevis konkrēta persona, bet gan kādas mājas iedzīvotāju kopums (“galdnieka otra māja”, “Kaspera Bekera otra māja” utt.), pie kā varēja piederēt vairākas ģimenes.

Lielās skaita atšķirības 1598. un 1609. gada sarakstā nenozīmē, ka Grobiņa 10 gadu laikā būtu strauji attīstījusies. 1598. gadā tika pabeigta Grobiņas baznīcas būvniecība – un baznīcas grāmatā ierakstītas naudas summas, kas pēdējā būvniecības gadā tika reāli saņemtas no muižniecības, zemniekiem un pilsētas iedzīvotājiem. Turpretī 1609. gada sarakstā fiksētas summas, kas konkrētām personām *būtu* jāmaksā baznīcas uzturēšanai, tādējādi 1609. gada saraksts netieši varētu atspoguļot Grobiņas iedzīvotāju skaitu. Pieņemot, ka maksātāji bija gan ģimenes galvas, gan neprecēti ļaudis un ka ģimenē vidēji bija trīs cilvēki (aprēķinos ieskaitot arī neprecētos maksātājus), var lēst, ka Grobiņā tajā laikā bija ap 300 iedzīvotāju. Iespējamais vidējais cilvēku skaits ģimenē šajā gadījumā gan izvēlēts voluntāri un nav dokumentāri pamatots.

Skaidrāka, taču ne pilnīga informācija iegūstama par Grobiņas iedzīvotāju nodarbošanos. Lielai daļai 1609. gada sarakstā ietvertu personu līdzās norādīts kāds amats.⁴ Kopumā minēti 29 amatnieki

jeb domājamie amatnieki, kas pārstāvēja 15 arodus: 5 kalēji (*Schmidt*), 5 kurpnieki (*Schuster*), 4 skroderi (*Schneider*), 2 audēji (*Weber*), 2 podnieki (*Töpffer*), 2 ratnieki (*Rademacher*), pa vienam maizniekam (*Becker*), balbierim (*Balbierer*), cepurniekam (*Huttmacher*), kažocniekam (*Kurschner*), alvas lējējam (*Kannengiesser*), galdniekam (*Tischler*), namdarim (*Zimmerman*), muciniekam (*Bötticher*), virpotājam (*Dreyger*).

1654. gadā Grobiņas baznīcā ierīkoja pulksteņi. Tika sastādīts ziedotāju saraksts, kas bija palīdzējuši finansēt pulksteņa uzstādīšanu.⁵ Jaunajā sarakstā daudzu ziedotāju amats norādīts jau nepārprotami – tie bija pieci skroderi, trīs kurpnieki, divi podnieki, kā arī audējs, stiklinieks, kalējs un piešu darinātājs (*Spornmacher*), taču tā bija tikai daļa no pilsētas amatniekiem. Sarakstā minēts arī dzintara apstrādātājs (*Berensteindryer*) Georgs Brāss, kurš Grobiņā darbojies vismaz kopš 1648. gada, kad viņš dāvinājis baznīcai smilšu pulksteņi.⁶

Nav šaubu, ka daļa pilsētas iedzīvotāju bija tirgotāji, taču konkrētu personu piederība šai grupai 17. gadsimta ziņās nav minēta.

Pilsētā vai tās pievārtē atradās vairāki krogi, kas dēvēti to īpašnieku vārdā: Dēnhofa (*Dönhoffs*), Rādena (*Rahden*), Grothusa (*Grotthuesen*) un Rapes (*Rappen*) krogs.

Pēc 1678. gada baznīcas ziņām jauni ieraksti atsākas tikai 1750. gadā. Tās ir parastās atzīmes par kristītajiem, laulātajiem, mirušajiem un dievgaldniekiem. Vācu un latviešu draudzes metriku ieraksti ir šķirti. Ierakstu nepilnību dēļ tomēr ir grūtības nodalīt ziņas par Grobiņas pilsētas un pārējā draudzes novada iedzīvotājiem. Ziņās par vācu draudzes locekļiem bieži vien fiksēts personas amats, taču trūkst norādes par dzīvesvietu. Pēc vairākām pazīmēm var spriest, ka lielākā daļa personu bez dzīvesvietas norādes bija Grobiņas pilsētas iedzīvotāji, taču šāda paļāvība nav droša – un katrā konkrētā gadījumā nepieciešama papildu informācija, ko var sniegt, piemēram, piezīme “namnieks” (*Bürger*), “no pilsētas” u.tml.

Pēc P. Keizerlinga un E. Deršava 19. gadsimta sākumā sniegtajām ziņām (būtībā – pēc 1797. gada iedzīvotāju revīzijas datiem), Grobiņā bija 625 iedzīvotāji (293 vīrieši, 332 sievietes), kas pēc piederības dažādām kārtām sadalījās šādi: 14 literāti, 17 ierēdņi, 92 tirgotāji, 304 amatnieki, 196 brīvie ļaudis, 2 dzimtcilvēki.⁷ Ņemot vērā tikai vīriešus, pie literātiem piederēja 7 personas, pie ierēdņiem – 9, pie tirgotājiem – 43, pie amatniekiem – 162, pie brīvajiem ļaudīm – 71 un pie dzimtcilvēkiem – 1 persona. Tā kā vismaz 30% iedzīvotāju bija bērni vecumā līdz 14 gadiem, Grobiņā varēja būt apmēram 30 tirgotāju un 100 amatnieku.⁸ Pilsētā tajā laikā reģistrētas 70 dzīvojamās mājas – 60 pilsētā un 10 priekšpilsētā. Vidējais iemītnieku skaits katrā mājā bija 8,9; tas nešķiet pārāk liels, ja ņem vērā, ka bez saimnieka un viņa ģimenes mājā varēja dzīvot arī kalpotāji, amatnieku mācekļi un zeļļi un citas personas, tomēr, piemēram, Piltenē, kur tajā pašā

laikā bija 60 mājas ar 335 iedzīvotājiem, katrā mājā vidēji bija tikai 5,6 iemītnieki.⁹ Šie dati varētu būt pamatorientieris, lai tos varētu salīdzināt ar informāciju, kāda iegūstama pēc metriku grāmatām.

Atlasot Grobiņas metriku grāmatas 1750.–1758. gada ierakstos personas, kam dzīvesvieta nav minēta, iegūstam vairāk nekā 100 personu sarakstu. Lielākā daļa (ap 90) ir dažādi amatnieki – skroderi, cepurnieki, kurpnieki, jostnieki, mūrnieki, kalēji, virpotāji, ormanis un citi. Ieraksti liecina, ka gandrīz visiem amatniekiem bija ģimene un viņi gāja pie dievgalda gan ar sievām un pieaugušajiem bērniem, gan ar mācekļiem un zeļļiem. Pa māceklim vai zellim bija daudziem amatniekiem, bet visvairāk – četri zeļļi – galdniekam Štirmeram.

Pēc nodarbošanās 50. gadu dievgaldnieku sarakstos visvairāk minēti kurpnieki – to bija 17, neskaitot zeļļus un mācekļus. Nākamo lielāko amatnieku grupu veidoja skroderi – 10, tiem sekoja jostnieki, kalēji un mūrnieki – pa sešiem, maiznieki un cepurnieki – pa pieciem. Pie kalēju grupas būtu vēl pieskaitāmi trīs atslēdznieki, divi bisu meistari un varkalis. Citos pilsētai nepieciešamos arodos lielākoties darbojās pa trīs – četriem amatniekiem – miesnieki, galdnieki, namdari, mucinieki, virpotāji, podnieki, audēji, diķu racēji. Minēti arī divi ķieģeļnieki (*Ziegelstreicher*) un pa vienam pavāram, būvmeistaram, stikliniekam, zeltkalim, podziniekam, ormanim, muzikantam, dārzniekam. Dažiem amatniekiem piebilsts, ka viņi pieder pie Kurpnieku vai Seglinieku cunftes. Iespējams, ne gluži visi amatnieki Grobiņā darbojās vienlaicīgi, tomēr lielākā daļa amatnieku starp dievgaldniekiem minēta regulāri visā pārskatāmajā periodā. Pieskaitot arī amata mācekļus un zeļļus, var spriest, ka 18. gadsimta 50. gados Grobiņā dzīvoja nedaudz vairāk par 100 amatniekiem, bet, pierēķinot arī viņu ģimenes locekļus, varētu iegūt skaitli, kas tuvs 1797. gada revīzijā uzrādītajam Grobiņas amatnieku kārtai piederošo skaitam.

No tirgotājiem 50. gadu ierakstos minēti Salomons Cīglers, Eliass Dreslers, Gebhards, Helmans, Johans Ernsts Kēlers, Kramps, Johans Georgs Milhenzels, Joahims Šade, Štefens un Vite, tātad 10 personas. Tas ir mazāk, nekā sagaidāms pēc 1797. gada ziņām, taču iespējams, ka šo situāciju daļēji var izskaidrot ar tirgotāju nodarbes specifiku – ilgstošu atrašanos ārpus dzīvesvietas. Zīmīgi, ka 1750.–1757. gadā regulāri pie dievgalda gāja J. G. Milhenzela sieva, taču ne Milhenzels pats (1757. gadā viņš nomira, būdams 52 gadus vecs).

50. gadu dievgaldnieku sarakstos un citos metriku gāmatas ierakstos konstatējami šādi Grobiņas namnieki:

<i>Brauns</i> ¹⁰	rātskungs
<i>Goercke</i>	rātskungs
<i>Krum</i>	rātskungs
<i>Maletius</i>	rātskungs

<i>Stern</i>	rātskungs
<i>Vick</i>	rātskungs
<i>Hellman</i>	rātskungs, tirgotājs
<i>Elias Dresler</i>	tirgotājs, šejienietis (<i>hiesiger</i>)
<i>Joachim Schade</i>	tirgotājs
<i>Salomo Ziegler</i>	tirgotājs
<i>Heinrich Steffens</i>	tirgotājs
<i>Franz Sahn</i>	atslēdznieks
<i>Johann Friedrich Heerse</i>	bisu meistars
<i>Christoph Conrad Jordan</i>	kurpnieks
<i>Berend Jürgen Haack</i>	maiznieks
<i>Christian Radeike</i>	mucinieks
<i>Joachim Striestermann</i>	podnieks
<i>Schrumpf</i>	skroderis

Ši ir tikai daļa namnieku – astoņpadsmit. Diemžēl metriku grāmatas ieraksti neļauj droši spriest, kuri no pilsētas iedzīvotājiem vēl piederēja pie šīs grupas. Droši vien tie bija daži iepriekš minētie, taču sarakstā neiekļautie tirgotāji (Gebhards, Kēlers, Kramps, Vite), kā arī daudzi amatnieki, taču nepārprotamu norāžu par viņu piederību Grobiņas namniekiem nav.

Arī 60. gados, veicot ierakstus baznīcas grāmatā, norādes “namnieks”, “no pilsētas” u.tml. Grobiņas draudzes mācītājs minējis reti; piederība namniekiem vai vispār pilsētas iedzīvotājiem apliecināta vēl šādām personām:

<i>Kölzsch</i>	birģermeistars
<i>Jochum Daniel Glagau</i>	tirgotājs, namnieks
<i>Kramp</i>	tirgotājs, šejienietis (<i>hiesiger</i>)
<i>Christoph Grim</i>	namnieks
<i>Joseph Herr</i>	namnieks
<i>John</i>	namnieks
<i>N. Strauss</i>	namnieks, ādminis
<i>Friederich Milch</i>	namnieks, atslēdznieks
<i>Johann Gottlieb Nachtgall</i>	namnieks, Kurpnieku cunftes meistars
<i>Christian Rohd</i>	namnieks, Kurpnieku cunftes meistars
<i>Andreis Stiebner</i>	namnieks, Seglinieku cunftes meistars
<i>Johann Jacob Neuman</i>	namnieks, meistars
<i>Heinrich Arendt</i>	zeltkalis
<i>Werkmeister</i>	pulksteņmeistars
<i>Drubki</i>	Grobiņas dzirnavnieks
<i>Möller</i>	Grobiņas pils notārs
<i>Gebhard</i>	leitnants pilsētā

Abos sarakstos minētās personas nav automātiski apvienojamas vienā pilsētas iedzīvotāju kopumā, jo daļa pirmajā sarakstā iekļauto personu jau 50. gados nomira, bet lielākā daļa otrā saraksta personu baznīcas grāmatā pirmoreiz minēta tikai 60. gados, un tas liecina par zināmu pilsētas iedzīvotāju sastāva nomaiņu.

Pēc Grobiņas baznīcas grāmatām iespējams iegūt ziņas arī par Grobiņas latviešiem. 1598. un 1609. gada sarakstā minēts Jānis Vārdulis (*Jahn Wardull*), 1609. gada sarakstā – vairāki vārdā nenosaukti zemnieki, kuri acīmredzot dzīvoja pilsētas lauku novadā.

18. gadsimta 50. gadu latviešu draudzes ierakstos atsevišķi izdalīti Grobiņas pilsētas iedzīvotāji, taču kopā ar tiesneša Dāvida Kapela (4 sētas) un Vīganta zemniekiem, līdz ar to ir grūti noteikt, tieši kuri dievgaldnieki bija pilsētnieki. Dievgaldnieku sarakstā ierakstīts saimes vai ģimenes galva, sniedzot arī kopējo viņam līdzatnākušo skaitu. Kopumā pie dievgalda ik gadu gāja ap 130 Grobiņas pilsētas un Kapelam un Vīgantam piederošo sētu iedzīvotāju, no tiem Kapela un Vīganta ļaudis bija vismaz 30–40. Tā kā dievgaldnieku sarakstos ierakstīti tikai pilngadīgie, var spriest, ka Grobiņā dzīvoja kādi 100–150 latvieši.

Starp latviešiem, kuri acīmredzot piederēja pie pilsētniekiem (taču ne namniekiem), dievgaldnieku sarakstā atzīmēts krodziniēks Šterns, skroderis Daniels Mačkēvics (*Matskewiz*, *Matschkewiz*), zāģeris Valku Jānis (citur: Vāje Jānis, Vāģe Jānis), rātskunga Šterna kalps Viļums, rātskunga Branda kalpone Magdalēna, vairāki kambarnieki un citi. Piemēram, 1751. gadā pie dievgalda gāja četri un pēc tam vēl trīs vārdā nenosaukti Makena ērberģa iemītnieki, 1751. un 1752. gadā – 5–7 Gērkena ērberģa iemītnieki.

50. gadu kristību, laulību u.c. ierakstos atrodams vēl arī skroderis Bērents Vārna, audējs Vilhelms Freimanis, pilsētas kalpotājs Jānis, pilsētas gans Jēkabs un citi latvieši, taču pārsvarā bez norādes par viņu nodarbošanos. No pēdējiem minams Štrimps (*Strimp*) Ansis, kurš, kā liecina 70. gadu dievgaldnieku saraksti, bijis audējs. Ansis amatu acīmredzot mantoja no tēva – 1750. gada laulību ierakstos minēta tobrīd jau mirušā audēja Štrimpa meitas Grietas un Daniela Mačkēvica laulība; pēc pāris dienām salaulājās arī Ansis.

70. gadu dievgaldnieku sarakstos¹¹ atrodami divi Grobiņas audēji – Ansis Libanovičs un jau minētais Ansis Štrimps, kā arī divi audēja zeļļi – Ansis un Vilis. Vēl minēts skroderis Daniels [Mačkēvics],¹² skroderis kambarnieks Vārens, kambarnieks Bruzinskis, zāģeris (*Brettschneider*) Evalds, pilsētas govju gans Juris Vēvers, pilsētas kalpotājs Jēkabs Zengers. Spriežot pēc dievgaldnieku sarakstā norādītās personas un tās līdznācēju skaita (parasti 2 vai 4), viņi visi, izņemot audēja zeļļus, bija precējušies un pie dievgalda gāja kopā ar pieaugušajiem ģimenes locekļiem.

Nereti mācītājs fiksējis notikumus, kas saistīti ar pilsētas sadzīvi. Piemēram, 1753. gada 19. oktobrī ap pulksten 9 vakarā pie tiesneša Kapela nama durvīm tika atrasts zīdains (zēns) ar zīmīti, ka viņš ir nekristīts, un 8 florīni naudas;¹³ nākamajā dienā bērnu nokristīja par

Gothelfu, taču viņš drīz nomira. 1771. gada 9. maijā noturēts aizlūgums par pilsētas ganu,¹⁴ kurš tajā dienā pirmoreiz dzinis ganībās lopus.¹⁵ 1757. gada 15. jūnijā pie dievgalda gāja 10 krievu virsnieki, pēc tam līdz 21. jūnijam vēl divas reizes pa pieciem virsniekiem.¹⁶ Jādomā, ka šie “krievu virsnieki” bija vācieši, kas dienēja Krievijas armijā, un viņu uzturēšanās Grobiņā varēja būt saistīta ar Krievijas piedalīšanos Septiņgadu karā (1757. gada jūlijā Krievijas karaspēks ieņēma Prūsijai piederošo Mēmeli jeb Klaipeņu). Gan laulību, gan citos ierakstos tāpat atspoguļojas Grobiņas amatnieku sakari ar Liepāju, Mēmeli un citām pilsētām. Apliecinot solidaritāti, 1771. gadā Grobiņas baznīcā vākta kollekte nodegušās Skodas baznīcas, skolas un ķestera mājas atjaunošanai.¹⁷

Metriku grāmatas, protams, nevar sniegt pilnasinīgu pilsētas dzīves ainu. Dažādu draudžu grāmatas atšķiras arī informācijas saturīguma ziņā. Grobiņas draudzes vecāko baznīcas grāmatu apskats liecina, ka šāds avots tomēr satur pietiekami daudz informācijas par pilsētas vēsturi – ziņas par dažādiem pilsētas iedzīvotāju slāņiem, viņu nodarbošanos, mājas saimi, arī sadzīvi, saikni ar citām tuvākām un tālākām pilsētām, mazākā mērā – apbūvi. Pēc Grobiņas draudzes metriku ierakstiem var spriest, ka 18. gadsimta 50. gados Grobiņā dzīvoja apmēram 90 vācu amatnieku, kas visumā saskan ar iespējamo amatnieku skaitu 18. gadsimta beigās. Kopā ar ģimenes locekļiem (provizoriski – ap 300) viņi acīmredzot veidoja Grobiņas iedzīvotāju un namnieku lielāko daļu. Grobiņā dzīvojošie latvieši (vismaz 100) bija galvenokārt kalpotāji un strādnieki.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 235. fonds, 1. apraksts, 61. lieta; internetā pieejama: <http://www.lvva-raduraksti.lv/lv/menu/lv/2/ig/1/ie/39/book/4399.html>
- ² Draudzes hronika pieejama arī izdevumā: Kurzemes draudžu hronikas. 2. d. – Rīga, 1930.
- ³ LVVA, 235. f., 1. apr., 61. l., 14.–16., 23.–27. lpp.
- ⁴ Nav īsti droši, vai visas šīs atzīmes atbilst konkrētās personas nodarbei, vai arī kāda no tām bija uzvārds. Ir pamats domāt, ka vairākumā gadījumu tās tomēr ir personas nodarbošanās norādes.
- ⁵ Kurzemes draudžu hronikas. 2. d. – 52.–54. lpp.
- ⁶ Turpat. – 52., 53. lpp.
- ⁷ [Keyserling P., Derschau E.] Beschreibung der Provinz Kurland. Nach Anleitung des unter Allerhöchstem Schutz Seiner Kaiserlichen Majestät von Einer freien ökonomischen Gesellschaft zu St. Petersburg im Jahre 1802 angefertigten Entwurfs. – Mitau, 1805. – S. 248, 249, Tabelle.
- ⁸ Precizākas ziņas varētu iegūt pēc iedzīvotāju revīziju sarakstiem, taču raksta sagatavošanas laikā autora rīcībā to nebija.
- ⁹ Marburgas Herdera institūta Dokumentu krātuve: Kurländische Seelenrevisionen, Städte, 92, S. 344, 345.

- ¹⁰ Personvārdu rakstībā baznīcas grāmatā nav ievērota konsekvence. Personām, kuru vārda un uzvārda rakstība dažādos ierakstos atšķiras, dota biežāk lietotā forma.
- ¹¹ LVVA, 235. f., 1. apr., 65. l. (<http://www.lvva-raduraksti.lv/lv/menu/lv/2/ig/1/ie/39/book/4400.html>).
- ¹² Daniela Mačkēvica uzvārds nosaukts tikai 1750. gadā, pēc tam viņš minēts vienkārši kā “skroderis Daniels”. Arī citām personām uzvārds dažos gadījumos minēts, dažos – ne.
- ¹³ LVVA, 235. f., 1. apr., 61. l., 111. lpp.
- ¹⁴ Städsche Hütter (pilsatu Kehrneeks).
- ¹⁵ LVVA, 235. f., 1. apr., 65. l., 7. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 61. l., 189. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 65. l., 15., 21. lpp.

Muntis Auns

THE INHABITANTS OF GROBIŅA ACCORDING TO 16th–18th CENTURY DATA OF CHURCH REGISTERS

Summary

The oldest church register of the Grobiņa parish which dates back to the end of the 16th century contains a chronicle of the parish, as well as several lists of the inhabitants of the town of Grobiņa – donors and tax payers. The list of 1609 testifies to the presence of about 30 craftsmen representing 15 branches of handicraft in Grobiņa at that time.

The chronicle ends in 1678 and is followed by metric records starting from 1750. The records from the 1750s and 1760s give evidence of about 90 German craftsmen working in Grobiņa and representing circa 25 branches of handicraft. The largest groups of craftsmen were shoemakers (17 persons), tailors, belt makers, smiths, masons, bakers and hatters (5–10 persons). Together with members of their families they composed the majority (probably about 300 persons) of the inhabitants and full-fledged burghers of Grobiņa. There were also about 100 Latvians among the townspeople – several craftsmen, yet mainly servants and labourers.

Metric records testify also to the presence of a group of merchants (at least 11 persons), however, it is much less than could be expected according to data of 1797 census.

The oldest church registers of the Grobiņa parish give also some evidence about everyday life, as well as connections between Grobiņa and other towns – kinship links, solidarity (for example, donations for the renewal of the Skoda Church in 1771 were collected) etc. Residence of at least 20 Russian officers (supposedly, Germans by nationality) in Grobiņa in June 1757 was, probably, connected with participation of Russia in the Seven Years' War.

Iesniegts 30.04.2009.

Līga Lapa

MEŽABRĀĻI VIDZEMĒ 1906. GADĀ

Mežabrāļu kustība Latvijas laukos, t.sk. Vidzemē, sākās vienlaikus ar soda ekspedīcijas vienību parādīšanos 1905. gada decembra otrajā pusē un 1906. gada sākumā. Tomēr jāatzīst, ka nedaudz agrāk – 1905. gada vasarā un rudenis mēnešos – laukos tika veikts ievērojams daudzums operāciju, kurām bija partizānu kara iezīmes. Pētnieki vienprātīgi ir atzinuši, ka dokumentos pirmo reizi partizānu karš ir minēts 1905. gada jūnijā notikušā LSDSP II kongresa rezolūcijā par bruņoto sacelšanos, kas ieteica “pastāvīgi gatavot proletariātu uz apbruņotu sacelšanos, dodot jau tagad ar ieročiem rokās atsparu katrai patvaldības varmācībai un pārvēršot sadursmi ar patvaldības kalpiem par nemitīgu partizānu cīņu”.¹ Var piekrist vēsturniecei I. Jonānei, kura raksta, ka sociāldemokrātija uzskatīja partizānu cīņu par līdzekli bruņotās sacelšanās sagatavošanai.² Tādēļ, vadoties no šī kongresa rezolūcijas (faktiski jau nedaudz pirms tās), strauji paplašinājās kaujinieku darbība. Policija un uz laukiem izvietotās karaspēka daļas bija bezspēcīgas – nelielās kaujinieku partizānu grupas bija kustīgas, labi informētas par apkārtnē notiekošo, operācijas bija labi izplānotas un parasti veiksmīgas. 1905. gada vasarā un rudenī Latvijas laukos notika krogu un monopoltirgotavu ekspropriācijas, dega muižniekiem piederošās ēkas, sodīti tika muižnieku un cara varas pārstāvji un to atbalstītāji. Tā 3. jūlija naktī Veckalsnavas muižā nodega divi siena šķūņi; naktī uz 20. jūliju Bērzones muižā nodega šķūnis ar āboliņu un kuļamais šķūnis ar mašīnām vairāk nekā 6000 rbļ. vērtībā; turpat 10. jūlija vakarā tika izpostīta vietējā monopolpārdotava, materiālie zaudējumi bija ap 700 rbļ. vērtībā; 10. augustā uzbrukumā Doles pagasta namam tika iznīcināti cara armijas rezervistu saraksti, mobilizāciju grāmatas, nodokļu reģistrs, paņemtas neaizpildītas pasu veidlapas, pagasta valdes zīmogi; 1. septembrī veikts atentāts pret Saikavas muižas mežsargu, kuru ievainoja; 10. septembrī nogalināts Nitaures evaņģēliski luteriskās baznīcas mācītājs Šilings.³ Bez

minētajām tika veikts vēl daudz citu operāciju. To izpildītāji bija gan kaujinieku pulciņu dalībnieki no tuvējās pilsētas vai Rīgas, gan kaimiņu pagastu sociāldemokrātisko pulciņu locekļi. Tiem sniedza aktīvu atbalstu, informāciju un palīdzēja slēpties pēc operācijas izpildīšanas vietējās sociāldemokrātiskās kustības pārstāvji. Šo efektīvo cīņas taktiku partizānu karā izmantoja arī vēlāk. Lietu izmeklēšanas materiālos liecinieku nopratināšanas protokolos visbiežāk izskan atziņa, ka attiecīgajā uzbrukumā ir piedalījušies citu pagastu iedzīvotāji, jo lieciniekiem nav izdevies nevienu pazīt.

1905. gada novembra beigās un decembra sākumā Latvijas laukos paklīda baumas par tā saucamās melnās sotņas ierašanos, baumas likās maz ticamas un mītiskas, tomēr soda ekspedīcijas ierašanās un darbība praksē daudzkārt pārspēja iedomāto. Īso laika sprīdi, kurā uzplauksnija cerības kaut nedaudz mainīt netaisnīgo iekārtu, kas neapmierināja praktiski visus iedzīvotāju slāņus, nomainīja dziļa depresija un bezpalīdzība labi apbruņota un apmācīta karaspēka priekšā, kas pret savas valsts civiliedzīvotājiem izturējās kā pret bruņotiem ienaidniekiem svešā teritorijā. Materiāli, kas atrodas Latvijas Valsts vēstures arhīvā, rāda iespaidīgas ainas Latvijas laukos, īpaši 1906. gada ziemas mēnešos. Māju dedzināšana, atklāta laupīšana, aizdomās turamo un viņu ģimenes locekļu nežēlīga piekaušana, nogalināšana kļuva parasta parādība. Tika zaudētas cerības uz kaut daļēju objektīvu izmeklēšanu un apstākļu noskaidrošanu, tādēļ 1905. gada pašas beigās un 1906. gada pirmajos mēnešos revolucionārajos notikumos iesaistītie vai vienkārši cilvēki, kuri pastāvošo kārtību uzskatīja par netaisnīgu un savus uzskatus neslēpa, bija spiesti atstāt dzimto vietu un doties bēgļu gaitās uz Krievijas iekšējām guberņām, turienes latviešu kolonijām, emigrēt uz ārzemēm. Dažādās situācijas un atšķirīgie materiālie apstākļi visbiežāk piespieda pieņemt lēmumu – paslēpties mežos, cerot, ka draudošās briesmas drīz pāries, ar tuvinieku palīdzību tiks sagādāta nauda un pavērsies iespēja uz laiku aizbraukt. Attiecībā uz sociāldemokrātijas aktīvistiem laukos “Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmatā” pat atzīts, ka “dažās Latvijas vietās gandrīz vai visa vietējā partijas organizācija, vismaz viņas aktīvākā daļa, bija spiesta pārvietoties uz mežiem un no šejienes dažreiz pat vadīja visu partijas darbu savā apgabalā”.⁴

Laikabiedri viņus dēvēja par mežabrāļiem, šis apzīmējums parādījās presē jau 1906. gada sākumā un visai drīz kļuva sabiedrībā pieņemts un saprotams. Tā laikraksts “Arājs” 1906. gada augustā raksta: “.. citi, kuri, zaldātu postošiem bariem Baltiju pārpludinot, patvērumu atrada galvenām kārtām tepat vietējos dzimtenes mežos, tie dabūjuši tautas mutē nosaukumu “meža brāļi”.⁵ Šis nosaukums ir iegājis arī vēstures literatūrā.

Mežabrāļu kustība sākās pēkšņi, tā netika iepriekš paredzēta un gatavota. Tās dalībniekiem trūka ziemas apstākļiem piemērota apģērba,

pārtikas un ieroču. Rīgas Dabas pētnieku biedrības veiktie meteoroloģiskie novērojumi rāda, ka 1906. gada ziema nav bijusi barga, tai sekojis samērā vēss pavasaris. Janvāra vidējā temperatūra bijusi $-2,3^{\circ}\text{C}$; februāra $-1,8^{\circ}\text{C}$; marta $-0,7^{\circ}\text{C}$. Šajos trijos mēnešos dzīvsudraba stabiņš tikai divas reizes nokrities līdz -11°C atzīmei.⁶ Neskatoties uz to, ka šie mērījumi, kas tika veikti Rīgas pilsētā, uz laukiem, īpaši Vidzemes augstienē, varēja būt nedaudz atšķirīgi, kopējo priekšstatu par laiku 1906. gada sākumā tie sniedz. Tomēr ilgstoši dzīvot zem kļājas debess, sildoties pie uguns kuriem vai uzturoties siena šķūņos, pat smagā fiziskā darbā rūdītiem cilvēkiem nebija viegli, tam pievienojās rūpes par pārtiku, raizes par tuviniekiem, nepārtrauktā izvairīšanās no vajātājiem un pēdu slēpšana. Mežā nonākušajiem trūka izdzīvošanas un cīņas pieredzes. Tas viss tika apgūts praksē. Mežos slēpās gan pa vienam, gan apvienojās grupās un pulciņos, kas tomēr radīja lielākas iespējas izdzīvot, nezaudēt cīņas un dzīves sparū. Malienas zemnieks Jēkabs Augulis, atcerēdamies savu īso mežabrāļa dzīves laiku, atmiņās ir skarbs: “.. mēs vairs nejutāmies droši, un nebija arī iespējams tādu dzīvi turpināt. Dienu nekur nedrīkstēja rādīties, un, ja arī kādreiz kur iegājām kaut ko pirkt, dažas resnas mamma negribēja dot ne paēst. Daudzreiz nācās brauniņu vai naganu piebāzt zem deguna. Lai nu tas viss izklausās šausmīgi, bet katrs izsalcis zvērs ir rijīgs, un mēs tak ar bijām meža zvēri, reti kāds no mums nebēga. Kādreiz gadījās satikt cilvēku, kuru es pazinu, un arī šis cilvēks mani pazina, ieraudzījis mūs – aizmeta krustu un skriešus metās atpakaļ, tiešām tura par ko briesmīgu ..”⁷ Atmiņu autoram mežabrāļu dzīve likusies pārāk bezcerīga un grūta, viņš devies atpakaļ uz mājām, kur tajā pašā dienā ticis arestēts.⁸ Neskatoties uz visām pārciestajām grūtībām, mežā pavadītais laiks tomēr palīdzēja J. Augulim saglabāt dzīvību un izvairīties no soda ekspedīcijas izrēķināšanās, kura Tirzas muižā 1906. gada 6. janvārī par piedalīšanos revolucionārajos notikumos viņa dzimtajā pagastā Tirzā un apkaimē nošāva Jāni Apini (Apinīti), Jāni Cimdiņu, Andreju Kanģizeru, Ernestu Ķapu (Ķopu), Jāni Lāci, Kārli Pinni, Jāni Pipri (Piparu), Kārli Pipri (Piparu), Kārli Aleksandru Treiju, Kārli Eduardu Vēverbrandu, Pēteri Vitolu (Vitolīņu).⁹

Nītaures puses mežabrālis Jānis Bērziņš par mežabrāļu dzīves sākuma posmu stāsta šādi: “Baidīdamies palikt mājās, mēs, kādi septiņi cilvēki, aizgājām uz mežu, paņemdami līdz ieročus. Pirmās divas nakts pārgulējām kāda mezsarga mājiņā, bet pēc tam sadalījāmies grupās pa diviem trim cilvēkiem un noslēpāmies dziļāk mežā. Es un vēl divi biedri, kas bijām no vienas mājas, paslēpāmies kādas meža mājas pirtī, bet vēlāk pavadījām nakts kādā siena šķūnī meža vidū.”¹⁰

Stāvokļa nopietnības nenovērtēšana un neuzmanība izraisīja traģisku iznākumu Ainažu pagastā. Tur Puncūru mājās 1906. gada 6. janvārī vēl vakarā sapulcējās vietējie revolūcijas aktivisti, lai

pārrunātu radušos situāciju, tai skaitā arī mežabrāļu grupas organizēšanu. Agrā rītā izklistot, viņus pārsteidza karaspēka nodaļa, kas pārmeklēja mājas. Izcēlās sadursme, kur nevienādā cīņā krita Kārlis Bārs, Kārlis Būrītis, Erihs Ozols, Pēteris Virsis, Jānis Vītols.¹¹

Mežabrāļu grupas lielākoties, apstākļu spiestas, radās stihiski, tomēr zināmu kodolu veidoja sociāldemokrātisko pulciņu biedri. Materiāli liecina, ka gandrīz katrā pagastā vai tā apkaimē ir pastāvējusi kāda mežabrāļu grupa. Tā Lejasciema apkārtnē darbojās Rūdolfs Knoks, Aleksandrs Alfrēds Kundziņš, Eduards Dinguldiņš, Jānis Jansons, Oto Krieviņš; Lielā pagastā – Jānis Andersons, Jānis Bērzens, Eduards Putniņš; Lielvārdē – Juris Balodis, Jānis Bankovičs, Eduards Blauss, Pēteris Grīviņš; Nītaurē – Jānis Ādamsons, Jānis Apalups, Pēteris Rudzītis, Pēteris Rullis u.c. Spiežot pēc grupu darbošanās intensitātes, organizēšanās periods bijis ļoti īss, faktiski tās uzreiz sāka aktīvi darboties.

1905. gada decembrī un īpaši 1906. gada janvārī – praktiski vienlaikus ar soda ekspedīciju parādīšanos – sākās uzbrukumi pagastu valdēm, lai iegūtu pasu veidlapas, zīmogus, pagasta naudas līdzekļus, iznīcinātu dokumentāciju, kas noderēja, slēpjot pēdas. Šīs operācijas veica vietējie tautas miliči, sociāldemokrātisko pulciņu pārstāvji un tikko izveidojušās mežabrāļu grupas. Uzbrukumi tika veikti, neskatoties uz soda ekspedīciju nodaļu un karaspēka vienību klātbūtni, un varas iestādes pret tiem bija bezspēcīgas. Tā 1905. gada 28. decembrī pusnaktī Cēsu apriņķa Kaives pagasta namā ieradās apbruņoti cilvēki, daļu pagasta dokumentācijas sadedzināja, daļu paņēma līdzī. Naktī uz 29. decembri tika izpostītas Cirstenes un Veļķu pagasta valdes telpas, dokumenti sadedzināti, cara varas atribūtika sašauta un iznīcināta.¹²

1906. gada 3. janvārī Jumurdas pagasta valdē ienāca pieci nepazīstami apbruņoti cilvēki, paņēma pagasta dokumentus un pagalmā sadedzināja.¹³ Tajā pašā dienā nepazīstami apbruņoti vīri ieradās arī Ķēču pagasta namā, atlauza pagasta tiesas naudas skapi, kancelejas skapi. Tika paņemta pagasta nauda 34 rubļi, pagasta tiesas zīmogs, iznīcināti dokumenti.¹⁴ Naktī uz 3. janvārī bruņoti vīri apmeklēja Lubējas pagasta rakstveža dzīvokli, atņēma viņam atslēgas, no pagasta valdes telpām iznesa dokumentāciju un kopā ar cara portretu pagalmā sadedzināja.¹⁵ 1906. gada 7. janvārī Nītaures pagasta rakstvedis Voldemārs Andersons ziņoja, ka viņa prombūtnes laikā pagasta mājā ienākuši trīs apbruņoti vīri, atlauzuši skapi, kur atradies pagasta arhīvs, iznesuši to pagalmā un sadedzinājuši.¹⁶ Pretrunīgas ziņas ir par Lielvārdes pagasta valdi. Pēc "Rīgas Avīzes" ziņām uzbrukums veikts naktī no 5. uz 6. janvārī, atlauzts naudas skapis, kas bijis tukšs. Savukārt Rīgas apriņķa priekšnieks savā ziņojumā Rīgas apgabaltiesas prokuroram 1906. gada 11. janvārī vēsta, ka no Lielvārdes pagasta nama nozagta nauda un vērtspapīri par kopsummā 20 000 rubļiem, pasu blankas un pagasta zīmogs.¹⁷ "Rīgas Avīze" 30. janvārī raksta par

līdzīgu uzbrukumu Meņģeles pagasta valdei naktī uz 16. janvāri, kur revolucionāri sabojājuši pagasta arhīvu, vēl ir ziņas par tādiem pašiem uzbrukumiem Vestienā, Iršos, Rembatē. Visās iepriekš minētajās lietās vainīgie netika atklāti, un Rīgas apgabaltiesas administrācija šī iemesla dēļ bija spiesta pēc zināma laika tās apturēt. Ar dokumentu iznīcināšanu tika mēģināts izvairīties no nodokļu maksāšanas, parādu atmaksas, rekrūšu iesaukšanas cara armijā, kā arī kavēt policijai un izmeklēšanas iestādēm atrast pagastam piederīgo personu datus. Būtiska nozīme bija pasu veidlapu un zīmogu iegūšanai, kas palīdzēja ar viltotu dokumentu palīdzību šķērsot Krievijas impērijas robežu un izglābties ļoti daudziem revolucionārās kustības dalībniekiem. Prasmīgi tika izmantots savā ziņā bezvaras periods pagastā, kad jaunievēlētās rīcības komitejas, ienākot karaspēkam, bija atkāpušās, bet vecās pagastu valdes vēl nebija atjaunojušas savu darbu. Arhīva materiāli un tajos fiksētās liecības rāda, ka iepriekš minētie uzbrukumi nav sastapuši nekādu pretestību, jo pret bruņotiem cilvēkiem tas nav bijis iespējams, bet nav izslēgts, ka tie varēja notikt, arī savstarpēji sadarbojoties. 1906. gada sākumā mežabrāļu uzbrukumu bija visvairāk. Šajā laikā liela uzmanība jau pievērsta naudas iegūšanai. Līdzīgas darbības veica arī kriminālie elementi uz laukiem, un, skatot izmeklēšanas materiālus, pētniekam bieži rodas grūtības tos atšķirt. Pagastam, kā jebkurai pašvaldībai, nauda bija nepieciešama gan veco un trūcīgo pagasta ļaužu mītnes un skolas uzturēšanai, gan skolotāju un pagasta valdes locekļu atalgošanai. Mēģinot saglabāt jau tā nelielos naudas līdzekļus, daudzus pagastos valdes ēkās tika norīkoti sargi, kuri pēc pastāvošiem noteikumiem nedrīkstēja būt apbruņoti, tādēļ viņu praktiskā nozīme bija niecīga. Pagastos par saviem līdzekļiem vajadzēja uzturēt arī soda ekspedīciju nodaļas, maksāt lielas soda naudas pēc mežabrāļu vai kaujinieku operācijām. Nav veikti speciāli pētījumi par lauku pagastu pašvaldību budžetiem 1905. gada revolūcijas laikā un pēc tās, tomēr, pārskatot īsās atskaites guberņu oficiālajos preses orgānos, nākas secināt, ka pagastos visvairāk šajā laikā tiek samazināti līdzekļi izglītībai.

Jāatzīmē, ka arī 1905. gada revolūcijas tiesvedībā iezīmējas laika pārrāvums – apmēram no decembra līdz 1906. gada janvāra beigām, t.i., par revolucionārajiem notikumiem laukos netiek ierosināta nekādu lietu izmeklēšana. Tas ir vissmagākais soda ekspedīciju darbības periods, kur netika ievēroti elementārākie tiesību principi. Situāciju zināmā mērā izskaidro dokuments ar atzīmi “pilnīgi slepeni”, ko Pēterburgas tiesu palātas prokurors 1906. gada 6. janvārī nosūtījis Jelgavas, Rēveles (Tallinas) un Rīgas apgabaltiesas prokuroriem par prokurora uzraudzības pielietojumu cīņā pret revolucionāro kustību soda ekspedīcijas darbības laikā. Viņš norāda, ka “prokurora uzraudzības īstenotājiem ir jāpieņem doma, ka karaspēks ir atsaukts sacelšanās apspiešanai, ka ieroču lietošana no karaspēka puses ar visām no tā

izrietošajām sekām ir likumīga rīcība, ka likums nedod viņiem tiesības ne iejaukties karaspēka vadības rīkojumos, ne arī kontrolēt tos un ka visi prokurora uzraudzības lēmumi, kaut arī formāli pareizi, tomēr īstenībā tiek virzīti nevis pret vainīgajiem dumpiniekiem, bet pret karaspēka daļu, to pārstāvju vai administrācijas pārstāvju, kas apspiež sacelšanos, pareizas vai nepareizas rīcības izmeklēšanu un ir likuma piesegta pati necienīgākā noziedzīgās nolaidības forma”.¹⁸ Apgabaltiesu prokuroriem tika stingri noliegts uzklaut un fiksēt iedzīvotāju sūdzības par karaspēka rīcību un ierosināt atsevišķu lietu izmeklēšanu.

Mežabrāļi jau no pašas pirmās to pulciņu pastāvēšanas dienas kļuva par draudīgu spēku, ar ko bija spiesti rēķināties pagastu iedzīvotāji, cara administrācijas pārstāvji, muižu īpašnieki. Par savas darbības galveno uzdevumu viņi uzskatīja bruņotu pretestību valdības pasākumiem, spiegu un nodevēju sodīšanu. Tā vienā no pirmajiem LSDSP CK uzsaukumiem, kas izdots soda ekspedīciju darbības laikā 1906. gada janvārī un saucas “Spoku stundā”, ir vēstīts: “Tikai viens sauciens spiežas pār visu lūpām: atmaksa briesmīga visiem varmākām! Mēs klidīsim kā skudras pa visu zemi, mēs uzbruksim tur, kur cara kalpi mūs negaidīs. Lai tie zina, ka par viņiem tiek spriesta barga tiesa. Šis spriedums agri vai vēlu tiks izpildīts.”¹⁹ Tālāk uzsaukums aicina atbrūnot kazaku un dragūnu patruļas, boikotēt vecās pagastu valdes, nemaksāt nodokļus, nepildīt šķūtis un pasludina vecos pagasta amatvīrus par nodevējiem. Tas tad arī būtībā noteica mežabrāļu vienību cīņas taktiku to darbības laikā. Revolucionārās prasības vēstures literatūrā ir vērtētas atzinīgi, atzīmējot to principialitāti, bezkompromisa attiecības ar cara varu. Tomēr šobrīd nākas atzīt, ka tās ir rakstītas no tādu cilvēku pozīcijām, kuriem ir iespējas briesmu brīdī pazust drošā vietā, nevis pakļaut tām savu ģimeni, pašiem sevi un arī savu mantu, kas nodrošina tālāku eksistenci. Laikā, kad Latvijas laukus bija pārklājis biezs soda ekspedīciju tīkls, jebkāds protests izraisīja neierobežotas eksekūcijas ar smagām sekām.

Spilgts piemērs tam ir notikumi Drustu pagastā 1906. gada vasarā. 1905. gada nogalē tur, tāpat kā citur, tika izveidota rīcības komiteja. Tautas sapulcē pieņemtās rezolūcijas ir saprātīgas un apdomātas: neaizskart baznīcas, boikotēt kazakus, cīnīties pret huligāniem, kā toreiz dēvēja kriminālos elementus, uzaicināt Drustu muižas īpašnieku slēgt krogus, aģitācijas iespaidā pieņemta politiska prasība – boikotēt Valsts domi.²⁰ Soda ekspedīcijas darbība šajā pagastā nebija tik represīva kā citur. 1906. gada vasarā ticis nolemts izrēķināties ar Drustu uradņiku Šiliņu vai Siliņu. Lēmumu pieņēma vietējā LSDSP pulciņa pārstāvji, pēc citām ziņām – mežabrāļi, kādās atmiņās tie dēvēti par “revolucionāri noskaņotiem pagasta jauniešiem”.²¹ Visticamāk, tie bija gan nelegāla pulciņa pārstāvji, gan mežabrāļi. Nācis zināms, ka uradņiks piedalīsies kādās kristībās, kas noliktas uz 6. augustu. Šajā dienā Vec-

drustu baznīcā dievkalpojuma laikā kāds jauns cilvēks pie baznīcas visu acu priekšā nošāva uradņika formā tērptu cilvēku, proti, kaimiņu Gatartas pagasta uradņiku Reinvaldu, kas simpatizēja revolucionārajai kustībai un ne reizi vien bija tās dalībniekus glābis. “Rīgas Avīzes” korespondents 1906. gada 15. augustā atzīmē, ka slepkavam bijuši sarkani mati, uradņiks nogalināts no mugurpuses ar trim šāvieniem mugurā. Pēc tam šāvējs izbēdzis no baznīcas uz krogu, bet, redzēdams, ka neviens pakal nedzenas, mierīgi atnācis atpakaļ, apskatījis līķi, paņēmis nošautā revolveri, izvēlējies baznīcas priekšā zirgu un licis kādam jauneklīm viņu aizvest. Pievakarē no Jaunpiebalgas ieradusies karaspēka vienība, kas kopā ar iedzīvotājiem pārmeklēja tuvējo mežu, bet vainīgo neatrada. Publikācijas presē gandrīz vienprātīgi atzīt notikušā bezjēdzīgumu, iedzīvotāju neizpratni un atklātas simpātijas pret nogalināto. Tā laikraksts “Latvija” raksta, ka “nošautais uradņiks Reinvalds bijis klusas dabas satiecīgs cilvēks un neviens šejienietis neesot viņa dēļ cietis, tādēļ šī slepkavība pavisam neizprotama”.²²

Soda ekspedīcija kazaku sotņas podjesaula Krasnova vadībā no Alūksnes Drustus ieradās pēc dažām dienām, t.i., 10. augustā. Pie baznīcas tika sapulcināti visi iedzīvotāji vecumā no 15 līdz 65 gadiem. Viņi tika aicināti atklāt uradņika slepkavu, jo gan soda ekspedīcijas vadītājs, gan vietējais muižnieks bija parliecināts, ka iedzīvotāji viņu pazīst, bet negrib nodot. Kad vainīgais netika izdots, no klātesošiem tika atdalīti tie, kas Reinvalda nošaušanas brīdī bija atradušies baznīcā, apmēram 60 cilvēku, un pa nakti ievietoti Drustu pagasta namā. Līdz diviem naktī tika pratināti iepriekš apcietinātie aizdomās turētie – Drustu skolotājs J. Šīrons, rentnieks D. Šūlmeisters ar diviem dēliem un vēl deviņi cilvēki. Arī nākamajā dienā neviens nenosauca šāvēju. Tad trijiem cilvēkiem – Drustu pagasta skolas skolotājam Jēkabam Šīronam, Auļu māju rentniekam Dāvim Šūlmeisteram un viņa dēlam Jānim piesprieda nāves sodu un nošāva. Soda ekspedīcijas vadītājs raportā Vidzemes soda vienības komandierim savu izvēli paskaidrojis šādi: “Ņemot vērā apstākļu neparastumu un nepieciešamību uz teroru atbildēt ar teroru, lai piespiestu izdot slepkavu un pārtrauktu mežabrāļu slēpšanu, par upuriem es izvēlējos Šīronu, kā arī Šūlmeisteru, tēvu, un vecāko dēlu kā personas, kuras aģitējušas pret valdību.”²³ Saglabājušās ziņas, ka baronam nav bijis simpātisks pagasta skolotājs, jo 1905. gada revolucionāro pārveidojumu idejiskais centrs atradās skolā, tautas sapulcēs vairākkārt bija uzstājies palīgskolotājs Šīrona brālēns Voldemārs Rucelis, kas bija pagasta rīcības komitejas loceklis un kuram 1906. gada sākumā izdevās aizbēgt uz Iekškrīeviju. Minēts arī tas, ka skolotājs audzinājis savus bērnus nepiedienīgā lepnībā – meitas nav skūpstījušas baronam roku, skolā notikušas nelegālas sapulces. Dāvis Šūlmeisters ar kuplu ģimeni – seši dēli un divas meitas – rentēja mājas, simpatizēja sociāldemokrātiskajai kustībai. Piemiņas grāmatā

atzīmēts, ka Jānis Šulmeisteris bijis aktīvs sociāldemokrātiskā pulciņa biedrs, atbalstījis mežabrāļus, tāpat, visticamāk, viņš arī zinājis īsto vainīgo, bet to neatklājis. Cietsirdīgajai eksekūcijai turpinoties, smagi cieta, pēc dažām ziņām, visi nošaušanas liecinieki – viņiem piesprieda lielus miesas sodus. Soda ekspedīcijas vadītāja atskaitē gan atzīmēts, ka sodīti 19 cilvēki. Piecdesmit sitienus saņēma arī jaunākie brāļi Šulmeisteri – 17 gadu vecais Pēteris un 15 gadu vecais Roberts. Šis notikums guva plašu atbalsi presē, un pat “Rīgas Avīze” visai lakoniski atzīmēja, ka nošautie bijuši nevainīgi. Nelegālais LSD centrālgāns “Cīņa” visu atbildību par notikušo uzvēla vietējam muižniekam un soda ekspedīcijas nodaļai, plaši aprakstīja eksekūcijas detaļas, izmantojot to sociāldemokrātisko ideju propagandai.

Latvijas Republikas IV Saeimas deputāts Pēteris Zālīte 6. sesijas 27. sēdē 1933. gada 4. jūlijā, apspriežot valsts budžetu 1933., 1934. saimniecības gadam, atcerējās ar šo notikumu saistītu epizodi, ka viņš vērsies ģenerālgubernatora kancelejā un vēstījis, ka šie trīs cilvēki ir nošauti nevainīgi: “Es biju tas, kas griezās pie Baltijas ģenerālgubernatora ar aizrādījumu, ka viņi izdarījuši slepkavību, ka viņi nevis nomierina, bet taisni sacēļ nemieru. Viņi ar savu rīcību sacēla nemieru visā Latvijā. Jā, tautā sāka valdīt pārliecība – gan saimniekos, gan kalpos –, ka valdība, kas tā rīkojas, nav Dieva valdība, ka tā ir netaisna valdība, kas nošauj nevainīgus cilvēkus.”²⁴ P. Zālīte apgalvoja, ka viņa dzīvība atradusies briesmās, kamēr visaugstākajā līmenī noskaidrojies, ka šie trīs cilvēki, kas bijuši nošauti pie Drustu baznīcas, tiešām cietuši nevainīgi, ko viņam ar nožēlu oficiāli apliecinājis Baltijas ģenerālgubernatora kancelejas sekretārs Koškins.

Mežabrāļu vienība, kurā atradās uradņika Reinvalda šāvējs, uzturējās Raunas, Baižkalna, Drustu pagasta apkaimē, kur netrūka arī viņu atbalstītāju. Mežabrāļu darbības lokā visbiežāk bija apkaimes krogu un monopolveikalu slēgšana, aplaupīšana, naudas iekasēšana par nelikumīgu darbību. Tā ir izdevies atrast ziņas par uzbrukumu Cēsu pastorāta mežsargam Priekuļu pagasta Mežiņu mājās 1906. gadā naktī uz 5. oktobri un uzbrukumu Šturcenburgas krogam iepriekšējā naktī. Pēdējā uzbrukuma izmeklēšanā iegūtās liecības rāda, ka bijuši trīs uzbrucēji, viens no tiem maskā. Viņi šāvuši ar revolveri griestos, sasītuši pudeles un izdauzījuši logu stiklus, visu laiku bezmērķīgi šaudījušies un ievainojuši krodzinieku Jēkabu Leiti, kā arī šāvuši durvis, kas iet uz dzīvojamām telpām, un sašāvušu krodzinieka sievu kājā.²⁵

Varas iestādes ilgi un nesekmīgi centās viņus notvert, tas izdevās tikai 1906. gada rudenī. 1906. gada 6. novembrī notverts grupas dalībnieks Jānis Zariņš un notikusi viņa nopratināšana. J. Zariņš nosaucis visus grupas dalībniekus un pastāstījis vēl par citām operācijām, kuras viņi veikuši: naktī uz 30. septembri aplaupījuši Baižkalna pagasta vecāko Andžu Upīti, naktī uz 3. oktobri – Jaunraunas muižas pār-

valdnieku Pilmani un pagasta vecāko Dāvi Vistuci. J. Zariņš stāstīja, ka krodzinieka Leites sievu ir ievainojis Paeglītis, uradņiku Reinvaldu nogalinājis Pauris, kas dzīvo Raunas pils pagastā.²⁶

Zinot mežabrāļu īstos vārdus un dzīvesvietas, policijai bija viegli rīkoties tālāk. Tā 1906. gada 16. novembrī tika aizturēts Baižkalna pagasta Baiduļu māju zemnieks Jānis Pētera d. Ozols. Aizturēšanas brīdī viņš pretojies un mēģinājis bēgt, uz viņu ticis vairākkārt šauts. J. Ozolu smagi ievainoja kājā un labajā sēnā.²⁷ Neilgā laika posmā tika apcietināti visi grupas dalībnieki, un 1907. gada 26. janvārī Vidzemes vienības priekšnieks no Valmieras varēja ziņot Valkas apriņķa 1. iecirkņa tiesu izmeklētājam, ka novembrī atklāta un notverta bruņotu laupītāju banda, kurā darbojās seši cilvēki: Jānis Aleksandra d. Zariņš, Jānis Voldemārs Pētera d. Zariņš, Augusts Paeglītis, Jānis Pauris, Jānis Ozols, Jānis Lācis.²⁸ Pēc lauka karatiesas lēmuma Jānim Voldemāram Zariņam tika piespriests samērā viegls sods – seši gadi katorgā. No-pratināšanas protokolā viņš liecinājis, ka kopā ar citiem piedalījies daudzos uzbrukumos krogiem Jaunraunas, Raunas, Baižkalna un Lubējas pagastā. Lauka karatiesas spriedumā 1906. gada 16. decem-bri ir īpaša piezīme: ņemot vērā labprātīgu atzišanos un nožēlošanu, liecību došanu, kas ļāva apcietināt laupītāju bandu, lauka karatiesā Jānim Voldemāram Zariņam piespriež visu tiesību atņemšanu un nosūtīšanu katorgas darbos uz sešiem gadiem.²⁹

Mežabrāļus Jāni Aleksandru Zariņu, A. Paeglīti, J. Lāci, J. Pauri un J. Ozolu tiesāja lauka karatiesā 1906. gada 24. novembrī. Viņus apsūdzēja daudzos bruņotas laupīšanas uzbrukumos: 1906. gada 30. septembrī Baižkalna pagasta vecākajam, Priekules pagasta mežsargam Bērziņam, Bērzes, Vēliņu, Līča, Rāceņu krogam u.c. J. A. Zariņam, A. Paeglītim, J. Ozolam un J. Paurim piesprieda nāves sodu, Jāni Lāci attaisnoja, bet no apcietinājuma neatbrīvoja. J. A. Zariņu un A. Paeglīti nošāva Cēsu–Raunas ceļa malā nākamajā dienā – 25. novembrī.³⁰ “Rīgas Avīze” 1906. gada 29. novembrī rakstīja, ka 25. novembrī ap pieciem vakarā pie Drustu baznīcas ticis nošauts uradņika Reinvalda slepkava Pauris, kurš nožēlojis grēkus un pieņēmis svēto vakarēdienu no Jaunpils mācītāja. Viņš ticis nošauts un aprakts tur, kur izdarījis slepkavību, kā to paredzēja nolikums par lauka karatiesu darbību. Jānim Ozolam sprieduma izpildīšana tika atlikta līdz brīdim, kad viņš izveseļosies. Kādā citā lietā gan ir dokuments, kas liecina, ka 1911. gada 3. jūlijā Cēsu apriņķa priekšnieka vecākais palīgs Zabeļins nopratinājis Cēsu cietumā esošo Jāni Pētera d. Ozolu, kurš izteicis vēlēšanos sniegt liecības par darbību 1905. un 1906. gadā.³¹ Savukārt Jāņa Lāča lietu lauka karatiesā izskatīja 16. decembrī un apsūdzēja viņu citos nodarījumos: uzbrukumā Jaunraunas muižas pārvaldniekam Tilmanim 1906. gada 3. oktobrī un Jaunraunas pagasta vecākajam Vistucim. Pēc tiesas lēmuma viņu nošāva tajā pašā dienā Sāvienas pagastā.³²

Viena no lielākajām, labāk apbruņotajām un saliedētākajām mežabrāļu organizācijām darbojās Madlienas apkaimē un tās tuvākos pagastos Taurupē, Ūķeipenē, Meņģelē, Lielvārdē, Skrīveros, Lēdmanē, Krapē, Nītaurē, Jaunpilī. Mežabrāļus vadīja bijušais Madlienas tautskolotājs LSDSP biedrs Jānis Liepiņš (Steņka), kurš bija viens no revolucionāro notikumu organizētājiem Madlienas, Skrīveru, Lielvārdes apkaimē 1905. gada vasarā un rudenī, Fēliksa Cielēna un Kārļa Skalbes tuvs draugs. Kokneses–Lielvārdes bruņotās sacelšanās prāvas izmeklēšanas materiāli liecina, ka tieši pēc Jāņa Liepiņa ierosinājuma tika nošauts 1905. gada 27. novembrī sagūstītais Rīgas apriņķa priekšnieka jaunākais palīgs fon Pētersons, rakstvedis Maksimovičs un trīs čerkesi. Viņa vadītā vienība darbojās no 1906. gada janvāra līdz rudenim, kad pats J. Liepiņš devās uz Pēterburgu, tad Somiju un beidzot emigrēja uz Amerikas Savienotajām Valstīm, kur vēlāk piedalījās ASV Komunistiskās partijas dibināšanā. LSD II kongresa materiālos ir atzīmēts, ka Madlienas apkaimē darbojās līdz 30 vairāk vai mazāk disciplinētu mežabrāļu. Bez tam Madlienas rajonā atradās pāris desmitu bēgļu, kuri pa daļai piekopa mežabrāļu dzīvi, bet ar mežabrāļu organizāciju nebija saistīti.³³ 1906. gadā dažādā laikā tur darbojās tādi cīnītāji kā Jānis Jēkabs Apalups, Konstantīns Balodis (Slimais), Miķelis Balodis, Miķelis Bite (Dundurs), Miķelis Kāpostiņš, J. Liepiņa (Steņkas) brālēns Jānis Liepiņš, Jānis Ozoliņš u.c.³⁴ Šajā rajonā, neskatoties uz lielo policijas un karaspēka daudzumu, nepārtraukti notika visdažādākās mežabrāļu operācijas, kas rāda, ka nelielajā reģionā patiešām bija karš, kurā tika iesaistīti visdažādākie sabiedrības slāņi. Minēsim tikai dažas no šīm operācijām.

1906. gada 11. martā Lielvārdes pagastā notika bruņoti uzbrukumi Sprastiņū, Mazstaldātu un Bērziņu mājām, kuru saimnieki pēc mežabrāļu ieskatiem sadarbojās ar policiju. Tā Bērziņu saimnieks Jānis Krūmiņš policijai ziņoja, ka vakarā starp astoņiem un deviņiem ieraušies pieci apbruņoti cilvēki, nosaukuši viņu par spiegu un pieprasījuši 300 rubļus un vakariņas. Viņi pārmeklējuši māju un paņēmuši vērtlietas un 20 rubļus zeltā.³⁵

1906. gada 22. marta vakarā notika uzbrukums Jumpravas pagasta Lāčplēšu mājām. Ielauzušies seši apbruņoti nepazīstami vīrieši un prasījuši naudu ieročiem, atraduši mājās degvīnu un likuši visai saimei dzert, tad visus, to skaitā arī divus mazgadīgus bērnus, ieslodzījuši aukstā pagrabā. Nākamajā dienā ieradies uradņiks Mozdriņš vietas apskates protokolā rakstīja, ka visā mājā valda šausmīgs haoss, tā ir pilnīgi izdemolēta, atviktnes izrautas, gultas apgāztas, saimnieks Strautiņš gul piekauts, piekauta arī viņa sieva Anna. Uzbrucējuši nolaupijuši naudu, divus zirgus un dažādas mantas, tad aizbraukuši Jaunjelgavas apriņķa Lindes pagasta virzienā, kur tajā pašā naktī izlaupītas Upenieku mājas.³⁶

1906. gadā naktī uz 10. maiju Lielās muižas Vārnu krogam, kurā saimniekoja Pēteris Grencions,³⁷ uzbruka 12 apbruņotu cilvēku grupa.

Tika nolaupīta kase, papirosi un cigāri, sasistas 20 vīna un 100 alus pudeles, paņemts apzeltīts pulkstenis, zelta ķēde, Leitnera velosipēdu fabrikas velosipēds 200 rubļu vērtībā, dažādas zeltlietas.³⁸

1906. gada vasarā daudzi aplūkotā reģiona iedzīvotāji saņēmuši uzaicinājumus ziedot prāvas naudas summas. Nav zināms, cik daudzi ir pakļāvušies šiem aicinājumiem, bet nepaklausīgie tika sodīti. Tā 1906. gada 13. jūnija vakarā ar 20 revolvera šāvieniem tika nogalināts Aizkraukles Ignatu māju saimnieks – rakstnieka Purapuķes brālis, viņa sieva smagi ievainota un pēc dažām dienām Rīgā pilsētas slimnīcā mirusi. M. Purapuķe bija saņēmis uzaicinājumu nolikt zināmā vietā 400 rubļus, bet nebija to pildījis. Uzbrucēji atņēmuši nošautajam kabatas pulksteni un 8 rubļus.³⁹

1906. gada 19. augustā ap deviņiem vakarā Lielvārdes mācītāja Ludviga Cimermaņa muižā ienākuši trīs apbruņoti vīrieši. Mācītāja nav bijis mājās, viņa ģimene – sieva Jekaterina, meita, divas māsas, brālameita un ekonomē – ēdusi vakariņas. Svešie savākuši no galda sudraba galda piederumus, sameklējuši ieročus, paņēmuši dārglietas, sudraba traukus, pulksteni, naudu. Promejot virtuves durvīs satikuši mācītāju un to nošāvuši, ar diviem šāvieniem nogalināta arī atskrējusi sieva. Nogalinātajam mācītājam uzbrucēji vēl paņēma zelta pulksteni. Rīgas apgabaltiesas ierēdņa ziņojumā prokuroram atzīmēts, ka nogalinātais mācītājs bijis “ļoti bagāts, ļoti apspieda vietējos zemniekus, kuri viņu ļoti nemīlēja”. Tuvinieki liecināja, ka nošautais pirms divām nedēļām saņēmis draudu vēstuli.⁴⁰ Lietas izmeklēšana ilga vairāk nekā gadu. Tās laikā apsūdzību izvirzīja vairākiem cilvēkiem. Tā “Rīgas Avīze” 1906. gada 20. septembrī ziņoja, ka 14. septembrī Rīgā apcietināts Cimermaņa un viņa kundzes slepkava – kāds Bādērs no Kokneses pagasta. Uz aizdomu pamata policija apcietināja Lielvārdes rokpelni Mārtiņu Krūmiņu, kurš nošaušanas dienā viesojies pie sava radnieka Rembates Skujenieku mājās. Bez tam M. Krūmiņš bijis viens no trijiem zemnieku delegātiem, kurš 1905. gada beigās mācītājam pavēstīja, ka jāatstāj vieta. Mācītājmuižas kalpones M. Krūmiņu par uzbrukuma dalībnieku neatzina. Atpakaļceļā uz Lielvārdi viņam pavēlēja izkāpt no ratiem un “bēgot” nošāva.⁴¹ “Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmatā” ir ziņas, ka pēc Cimermaņa nāves mācītāja dokumentos atrasts to zemnieku saraksts, kuri piedalījušies Lielvārdes kaujā, starp tiem minēts arī viņa pusgraudnieks Mārtiņš Lablaiks, kuru tādēļ apcietināja. Vēlāk viņš apsūdzēts, ka piedalījies daudzos kaujinieku pasākumos. M. Lablaiks bija ieslodzīts Centrālcietumā, piedalījies bēgšanas mēģinājumā 1907. gada 31. martā, ticis smagi ievainots un nākamajā dienā cietuma slimnīcā miris.⁴² Izmeklēšanas materiāli gan liecina, ka ir bijis Lielvārdes mācītājmuižas kučieris Mārtiņš Dāvja d. Lablaiks un viņa dēls rentnieks Kārlis Mārtiņa d. Lablaiks. Rīgas apgabaltiesas svarīgu lietu izmeklētāja redzeslokā viņi nokļuva 1906. gada

1. septembrī, kad tika nopratinātas zemnieces Anna Vītola, Emīlija Pazara un Trīne Ozola, kuras apsūdzēja par piedalīšanos sadursmē ar karaspēka nodaļu pie Ūbeļu kroga Lielvārdē. Zemnieces liecināja, ka viņas uz kroga telpām pārsiet ievainotos ir aizvedis tieši Mārtiņš Lablaiks, kurš kalpojis par kučieri un gribējis atvest mājās savu dēlu Kārli. Ar to pieticis, lai viņiem inkriminētu piedalīšanos sadursmē. M. Lablaika piedalīšanos revolucionārajos notikumos atzinuši vēl daudzi citi pratinātie, arī viņš pats to nav noliedzis, vien piebilstot, ka to ir darījis piespiedu kārtā.⁴³ Tālākā izmeklēšanas gaitā Mārtiņš Lablaiks no apsūdzēto vidus izslēgts, savukārt viņa dēlam Kārlim Lablaikam pagaidu karatiesa 1907. gada 5. septembrī, pasludinot spriedumu Skrīveru bruņotās sacelšanās prāvā, piesprieda nāves sodu, kuru ģenerālgubernators nomainīja ar mūža katorgu. 1907. gada 22. novembrī pēc Rīgas apgabaltiesas slēdziena lieta par Cimermaņa un viņa sievas nogalināšanu tika apturēta, jo vainīgos nevar atrast.

1906. gada 18. oktobrī pie Rīgas apriņķa priekšnieka jaunākā palīga 3. iecirknī ieradās Skrīveru pagasta zemnieks Kārlis Kalniņš, kurš rentēja no muižas Auziņu mājas. Viņš liecināja, ka 17. oktobrī ap deviņiem vakarā tur ieradušies divi nepazīstami apbruņoti cilvēki. Viņš nobijies un paslēpies citā istabā, bet māte teikusi, ka saimnieks aizbraucis uz Rīgu maksāt renti. Ienākušie atgādinājuši, ka bijuši šeit 22. augustā. Toreiz tiešām ienākuši trīs nepazīstami cilvēki, no kuriem Kalniņš izbēdzis pa logu, paņēmuši 6 rubļus un likuši sagādāt vēl 100, soloties nākt vēl. Tagad māte viņiem stāstījusi, ka nauda vēl nav sagādāta. Laupītāji pārmeklējuši māju un atraduši 13 rubļus, likuši sagādāt vēl 87 rubļus un draudējuši nošaut visus mājas iedzīvotājus un mājlopus, atgādinājuši, ka neliks mierā, jo Kalniņš pirms gada nav piedalījies revolucionārajā kustībā, nav devies uzbrukumā Rembates muižai.⁴⁴ Nākamais uzbrukums notika 1906. gada 1. novembrī piecos no rīta, kad divi nepazīstami bruņoti cilvēki ielauzās Auziņu mājās, bet to saimniekam Kārlim Kalniņam atkal izdevās izbēgt caur logu un aizskriet līdz kaimiņiem. Māja tika pārmeklēta, mēbeles sadauzītas, paņemti 15 rubļi un pavēlēts septiņu dienu laikā sadabūt vēl 70 rubļus, citādi mājas tiks nodedzinātas.⁴⁵

“Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata” ir materiāls, kas stāsta, ka 1906. gada 26. jūnijā Kastrānes Bražģu māju saimnieks Reinis Tilliks agri no rīta ieraudzījis mežmalā cilvēkus un nospriedis, ka tie ir mežabrāļi, paziņojis par to dragūniem, kas atradušies Lielajā muižā. Ieraušies dragūni nošāvuši Pauli Keipenvarlicu, smagi ievainojuši Jāni Kļaviņu, kurš 5. jūlijā cietuma slimnīcā miris, trešais mežabrālis Lazdiņš ticis ievainots un miris tajā pašā dienā. Tālāk vēstīts, ka citi mežabrāļi atriebrušies Reinim Tillikam un viņu nogalinājuši.⁴⁶

1906. gada 29. jūnijā 12. Mariupoles dragūnu pulka 6. eskadrona komandieris par šiem notikumiem rakstījis raportu, kas rāda, ka Reinis

Tilliks vismaz šīnī apsūdzībā nav vainīgs. 28. jūnijā ap sešiem no rīta eskadrona dislocēšanās vietā Lielajā muižā ieradies kalps Antons Čepiks no Kastrānes pagasta Bražģu mājām un stāstījis, ka viņam agri no rīta mežā uzbrukuši nepazīstami cilvēki, likuši grietzt pajūgu atpakaļ un draudējuši ar revolveri. Viņam izdevies izbēgt, kaut uz viņu vairākkārt izšāvuši. Uz notikuma vietu devies kornets Leskinens ar sešiem kareivjiem, viņi atraduši rasā sliedi un gājuši pa pēdām 3 verstis. Beigās atraduši trīs guļošus vīriešus un vienu sardzē pie koka aizmigušu. Pēc dragūna sauciena visi pietrūkušies kājās, bet nav varējuši atklāt uguni, jo ieroči nav bijuši kārtībā. Tomēr pavēli pacelt rokas izpildījis tikai sardzē stāvošais. Tad mežabrāļi šāvuši uz kornetu Leskinenu, bet neveiksmīgi, pēc tam uguni atklājuši arī dragūni, kas ievainojuši zemnieku Keipenvarlicu rokā. Mežabrāļi metušies bēgt uz visām pusēm. Dragūni nošāvuši Pāvelu Keipenvarlicu, smagi ievainojuši ziemā no Kastrānes pagasta izsūtīto Jāni Lazdiņu, tomēr vienam izdevies aizbēgt. Sardzē stāvošais Mālpils pagasta zemnieks Jānis Kļaviņš, kas bijis ierindnieka Mošlova apsardzībā, izrāvis brauniņu un arī mēģinājis šaut, bet Mošlovs pasteidzies pirmais un viņu ievainojis. Ievainoto Lazdiņu dragūni aizveda uz Kalna Kinenu mājām un pārsēja, viņš pastāstīja, kā visus sauc, un liecināja, ka izbēgušais ir Ņeipenes pagasta zemnieks Eduards Jura d. Putniņš. Raportā atzīmēts, ka ievainojums ir smags, ievainotais bieži zaudējis samaņu un ticis nosūtīts uz cietuma slimnīcu, kur 5. jūlijā miris.⁴⁷ Tālāk notikumi risinājušies šādi. Pēc vairāk nekā nedēļas, t.i., naktī uz 12. jūliju, mežabrāļi atriebdamies uzbruka Reiņa Tillika Bražģu mājām, bez brīdinājuma sāka šaut ēkas logos, kas bija apgaismoti. Nav zināms mājas iedzīvotāju daudzums un Tillika ģimenes locekļu skaits, bet “Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmatā” minētais sauciens, lai nāk ārā sievietes, ir ļoti maz ticams. Tomēr vērā ņemams fakts ir tas, ka nekārtīgajā apšaudē, jo Reinis Tilliks sparīgi ar revolveri aizstāvējās, neviens cilvēks netika ievainots, vismaz izmeklēšanas lietā par to nav ziņas. Nepareizas ir arī ziņas, ka mežabrāļi būtu nošāvuši pašu Tilliku, izmeklēšanas lietā ir viņa liecība par notikušo. Toties tika aizdedzinātas visas ēkas, nodega dzīvojamā māja, divas klētis, pūne, piedarbs. Sadega mājlopi: zirgs, desmit govīs, desmit aitas, trīs cūkas, izdevās izglābt tikai vienu zirgu. Nopratināšanas protokolā R. Tilliks liecināja, ka vienu no ļaundariem degošo ēku gaismā pazinis, tas bijis kalps Purgailis no šī paša pagasta. Nav izdevies atrast kādu viņa nopratināšanas protokolu, tikai lietai ir pievienotas ziņas, ka Skujenes muižā 1907. gada naktī no 23. uz 24. jūliju karcerī pakāries Kārlis Purgailis,⁴⁸ kas acīmredzot nav varējis izturēt spīdzināšanu. Tālāk Rīgas apgabaltiesa lietas izmeklēšanu apturējusi, jo vainīgos nav iespējams atrast.

1906. gadā naktī no 9. uz 10. augustu ap desmit cilvēku liela grupa uzbruka Cēsu apriņķa Ogres pagasta Pūres krogam, kas piederēja

Ogres muižas īpašniekam fon Panderam un ko rentēja Jānis Purgailis. Uzbrucēji prasījuši naudu un, pēc kalpotāju ziņām, stipri sasītuši vecāko dēlu – 17 gadu veco Pāvelu. Viņa māte Anna tikusi ievesta veikala telpās un ar vairākiem šāvieniem nogalināta vai ievainota, veikals aizdedzināts. Pāvelu nogalināja vai ievainoja kroga telpās, kuras arī aizdedzināja. Kalpotājiem ar grūtībām izdevās no liesmām izglābt trīs mazgadīgos bērnus un atdot tos tēvam, kurš naktī pārbraucis mājās no pilsētas. Tiesu medicīniskās ekspertīzes rokās nonāca tikai abu bojāgājušo nelieli kaulu fragmenti, un notikumu gaitu tie neizskaidroja. Pavisam kopā mantiskie zaudējumi sasniedza ap 8000 rubļu. Izmeklēšana bija nesekmīga un drīz tika pārtraukta. Lietā sastopamas izmisīgas krodzinieks Jāņa Purgaiļa vēstules, ka tuvinieku slepkavas staigā nesodīti, Ogres tirgū tikušas pārdotas viņa mantas, noziegums ir izdarīts pēc Ogres kaujas organizācijas lēmuma un par to ir izlaista pat proklamācija. Rodas iespaids, ka daudzi zinājuši īstos vainīgos, bet baidījušies runāt. Izmeklēšana tika atjaunota, bet atkal pierādījumu trūkuma dēļ 1910. gada 2. decembrī slēgta.⁴⁹

Šeit aplūkota tikai neliela daļa no Madlienas mežabrāļu operācijām, kaut gan nav precīzi iespējams pateikt, vai tiešām visi minētie notikumi ir saistīti ar J. Liepiņa (Steņkas) grupas darbību. Pats viņš nelielajās atmiņās “Revolucionārajās cīņās kritušo piemiņas grāmatā” par konkrētām operācijām neraksta, bet atzīst, ka grupas likvidācijai būtiska nozīme bijusi notikumiem 1906. gada 19. decembrī Meņģeles pagasta Āpsēnu mājās: “Sadursmē ar mežabrāļiem krita divi uradņiki, valdība atriebās ar četru nevainīgu iedzīvotāju nobendēšanu (tēvu un dēlu – Brenci un Jāni Ābolus, tēvu un dēlu – Jāni un Ādolfu Ozoliņus), mēs nolēmām galīgi likvidēt savu pulciņu un gatavojāmies izceļošanai.”⁵⁰ Tā laika prese stāsta, ka kādas četras verstis no Meņģeles pagasta nama atradusies stikla fabrika, par kuras iemītņiem policijai bijis maz ziņu. Tos pārkontrolēt 1906. gada 18. decembra vakarā devies vietējais uradņiks Andrejs Kārkliņš un Aderkašu uradņiks Roberts Libers, līdzī gājis kareivja uniformā ģērbies pagasta rakstveža palīgs. Pēc stikla fabrikas un tuvumā esošo Āpsēnu māju pārmeklēšanas apcietināja kādu aizdomīgu personu. To iesēdināja vienās kamanās ar sargiem, otrās kamanās sēdās abi uradņiki, lai dotos atpakaļ. Tad no mājām atskanēja šāvienu, Kārkliņu nogalināja uzreiz, Libers tika smagi ievainots un drīz mira. Kad nākamajā dienā ieradies karaspēks visu pārmeklēja, arestētā persona bija aizbēgusi, prom bija arī Āpsēnu rentnieka 18 gadu vecais dēls Jānis Ābols un stikla fabrikā dzīvojošais Ādolfs Andrejs Ozoliņš. Visi mājas iedzīvotāji tika apcietināti un sisti. Pēc lauka karatīes sprieduma četri Āpsēnu un stikla fabrikas iedzīvotāji tika nošauti par mežabrāļu atbalstīšanu. Bez tam no Meņģeles pagasta sakarā ar šiem notikumiem izraidīja virkni zemnieku: pagasta vecāko Dāvi Dambīti par to, ka atļāvis pie sevis mājās pārgulēt vie-

nam no uradņiku šāvējiem, izsūtīja uz pieciem gadiem uz Jeņisejas guberņu; Emiliju un Matildi Greifānes, Helēnu Grobiņu, Mārtiņu Vitolu – uz trijiem gadiem uz Jeņisejas guberņu; Mārtiņu Jansonu, Ievu un Mildu Kreibergas – uz trijiem gadiem uz Vologdas guberņu; Mārtiņu Lubavu, Reini Olti, Reini Pureniņu – uz trijiem gadiem uz Toboļskas guberņu; Pēteri Rudzīti – uz pieciem gadiem uz Jeņisejas guberņu.⁵¹ Tātad, glābjot vienu mežabrāli, četri zemnieki tika nošauti un divpadsmit izsūtīti.

Liekas, ka J. Liepiņš (Steņka) ir arī autors palielajam ziņojumam “No Madlienās draudzes”, kas ievietots sociāldemokrātiskas ievirzes laikrakstā “Tautas Tiesības” 1906. gada oktobrī, par ko mudina domāt publikācijas paraksts “Steņka”. Ziņojumā ir aprakstīta visai traģiska Madlienās partizānu cīņas lappuse, kad viens no 1906. gada 19. augustā sagūstītajiem mežabrāļiem Upenieks, kļuvis par nodevēju, kopā ar soda ekspedīcijas nodaļu jādēlējis pa apkārtnes pagastiem, bijis Visgalē, Plāterē, Taurupē, Aderkašos, Vatrānē, Kastrānē. Tika sagūstīti un nogalināti mežabrāļi Kārlis Akermanis un Kārlis Lūsis, izpostītas un izlaupītas neskaitāmas mežabrāļu atbalstītāju mājas, to iedzīvotāji apcietināti un nežēlīgi piekauti.⁵²

Mežabrāļu kustība kulmināciju sasniedza 1906. gada vasarā, ko arī rāda lielais operāciju skaits. Cīnītāju vienības varēja mobili pārvietoties un efektīvi izvairīties no vajātājiem. Vienlaikus arvien palielinājās represijas pret jebkādu pretošanos varas pārstāvjiem, un 1906. gada 19. augustā tika izdots likums par lauka karatiesām, kas stājās spēkā 24. augustā. Latvijas presē tas tika publicēts jau nākamajā dienā un izraisīja gan šoku, gan neizpratni. Likums faktiski pasludināja varas iestāžu un to pārstāvju pilnīgu patvaļu nodarījumu izmeklēšanas un soda piespriešanas gaitā. To ieteica piemērot “gadījumos, kur civilpersonas vaina noziedzīgā darbā tik skaidri redzama, ka nav vajadzīga nekāda izmeklēšana”,⁵³ kas praksē nozīmēja nošaušanu bez izmeklēšanas – tikai uz aizdomu vai denunciacijas pamata. Jāpiebilst, ka lauka karatiesas sēdes paredzēja noturēt aiz slēgtām durvīm, bez aizstāvjiem, tikai ar tās priekšsēdētāja un četru virsnieku klātbūtni, spriedumu vajadzēja pieņemt ne ilgāk kā 48 stundu laikā un izpildīt ne vēlāk par 24 stundām. Likums faktiski izslēdza arī apžēlošanas procedūru, to varēja veikt vienīgi visaugstākā vara, t.i., cars Nikolajs II. Jau pēc dažām dienām laikrakstos parādījās ziņa, ka 28. augustā Rīgas pilsētas policijas pārvaldes telpās notikusi lauka karatiesas pirmā sēde apakšpulkveža Vitkovska vadībā un apsūdzētajiem kaujiniekiem Mārtiņam Melnbārdim un Antonam Armanjevam piespriests nāves sods paka-rot.⁵⁴ Rīgas apgabaltiesas prokurora fondā gan atrodami šīs lietas materiāli, kas rāda, ka izmeklēšana tomēr notikusi un ka 23. augustā ap- laupītā Zihmaņa grāmatveikala pārvaldnieks Arturs Valtes un kasiere Elizabete Lele ir atzinuši A. Armanjevu par laupīšanas dalībnieku.⁵⁵

Likumu par lauka karatiesas izveidošanu un darbību papildināja vēl divi Ministru padomes priekšsēdētāja Stolipina cirkulāri ģenerāl-gubernatoriem, gubernatoriem, pilsētu galvām 1906. gada 6. septembrī un 9. oktobrī. Tie pieprasīja izrādīt vislielāko aktivitāti valdības piešķirto ārkārtējo pilnvaru izmantošanā cīņā ar dumpiniekiem, noteica ierēdņu konkrētu personisku atbildību par tiesu efektīvu darbību, vēlreiz atgādināja, ka šo tiesu spriedumi nekādā gadījumā nevar tikt atcelti.⁵⁶ Zīmīgs ir laikraksta “Tautas Tiesības” redakcijas komentārs sakarā ar šo likumu: “Kas attiecas uz Baltiju, tad tā ar sāpīgu ironiju var teikt par sevi: man tas nav it nekas jauns! Mēs atrodamies jau daudz briesmīgākā stāvoklī. Soda ekspedīcijas šauj un kar cilvēkus pat bez lauka kara tiesas un pēdējā laikā sāk šaut gluži nevainīgus “galveniekus” tik par to, ka viņu apgabalā notiek kāds uzbrukums uradņikam vai citam kārtības sargam. Tāpēc Baltijas posts ar jauno likumu nebūt netop lielāks.”⁵⁷ Jāpiezīmē, ka lauka karatiesas turpmāk galvenokārt darbojās laukos un tika izmantotas cīņā pret mežabrāļiem. Šis pats laikraksts pēc divām nedēļām lasītājiem ziņoja, ka Vidzemē jau izveidotas un sekmīgi darbojas 14 lauka karatiesas.

Jāatzīst, ka, sākot ar 1906. gada vasaru, mežabrāļu kustība aizvien vairāk zaudēja tautas simpātijas un atbalstu. Zemnieku stāvoklis bija neapskauzams. Karaspēka daļu uzraudzība, represijas, fiziskā izrēķināšanās, muižu īpašnieku veiktās ekonomiskā rakstura represijas un atriebība, kolektīvās atbildības sistēmas izveidošana par mežabrāļu uzbrukumiem un milzīgās soda naudas, kas tika uzliktas pagastiem par katru pārkāpumu, bija zemnieku ikdiens. Neviena mežabrāļu veiktā operācija nepalika bez pēdām, visām tām sekoja soda ekspedīciju operācijas, kurās cieta gan nevainīgi cilvēki, gan mežabrāļu atbalstītāji. Savukārt daudzu vienību cīnītāji samērā īsā laikā morāli pagrīda un kļuva par parastiem laupītājiem, kas postīja un nogalināja bez izšķirības. Mežabrāļu grupas, kas darbojās LSDSP vadībā, kļuva patstāvīgākas, un bieži to saistība ar politisko partiju kļuva formāla. Tā Nītaures mežabrālis J. Bērziņš bija spiests atzīt, ka “mežabrāļu grupas ne vienmēr sekoja partijas organizācijas norādījumiem. Bija gadījumi, kad teroristiskos aktus tās izdarīja pašas pēc savas iniciatīvas. Daļa, kaut neliela, šo mežabrāļu ar laiku pārvērtās par bandītiem, kas piemirsa revolūcijas intereses un pirmajā vietā izvirzīja personīgās intereses. Sakarā ar to dažās mežabrāļu grupās sākās idejiskā sairšana.”⁵⁸ Padomju vēstures literatūrā ir pieņemts uzskatīt, ka daudzas mežabrāļu grupas sākušas aizrauties ar anarhismu, bijušas meņševistiskas, izgājušas no partijas ietekmes, bet citas darbojušās partijas vadībā. Faktiski ar dažāda veida ekspropriācijām nodarbojās visu sociāldemokrātisko partiju kaujinieki, sākot jau ar 1905. gada pirmajiem mēnešiem, to pašu darīja arī mežabrāļi. Daudzas mežabrāļu grupas, tāpat kā kaujinieki, balansēja uz kriminālu darbību

robežas, daudzas to arī pārkāpa. Liekas, ka vērtējuma pamatā savā ziņā bija apstākļi – vai iegūtā nauda aizgāja garām partijas kasei vai ne. Sarežģītajos apstākļos 1906. gadā vērojams, ka mežabrāļi visai drīz mantīgo zemniecības daļu sāka uzskatīt par saviem ienaidniekiem un likumīgu materiālo labumu iegūšanas avotu, pieprasot soda naudas, atņemot pārtikas līdzekļus, konfiscējot vērtslietas un dažādu citu mantu. Sociāldemokrātisko presi un revolucionārās lapiņas arī pārpludināja spiegu un nodevēju saraksti pa pagastiem un novadiem un aicinājumi katram godīgam cilvēkam izrēķināties ar tiem, kas nerada pārliecību par objektivitāti, bet gan par nekontrolējamās vardarbības ekspansiju. Tā pētnieks I. Lancmanis atzīmē, ka 1905. gada revolūcijas noslēguma fāzē ir aptumšojusi mežabrāļu aukstasinīgā izrēķināšanās ar cilvēkiem, kas tika uzskatīti par revolūcijas ienaidniekiem, un raksta, ka 1906. gadā mežabrāļi ir nošāvuši 74 latviešu zemniekus.⁵⁹ Iedzīvotāji tika aicināti bruņoties, izrādīt bruņotu pretestību soda ekspedīcijām, neizpildīt valdības rīkojumus. Tajā pašā laikā mežabrāļu vienības nespēja vai arī neuzskatīja par savu pienākumu iedzīvotājus pasargāt no varas iestāžu represijām.

1906. gada vēlā rudenī mežabrāļu kustība saruka, daudzi tās atbalstītāji bija fiziski iznīcināti vai atradās cietumos un izsūtījumā, citi vēlējās pēc vairāku gadu nemierīgās un nestabilās dzīves atgūt mieru. Arī LSD vadošajos orgānos pēc ilgām debatēm tika pieņemts lēmums – mežabrāļu kustību apturēt. Jau LSD lauku organizāciju konference 1906. gada oktobrī iebilda pret mežabrāļu organizāciju dibināšanu un uzsvēra, ka “atsevišķas slepenas kaujas organizācijas, nestāvēdamas zem sociāldemokrātijas kontroles, neizbēgami izvirst par vienkāršiem bandītiem, sēj tautā naidu pret revolucionāro cīņu vispār un pret mežabrāļiem sevišķi”, atzīstot, ka mežabrāļi ir pārejas organizācija un tiem jādod iespēja aizceļot un legalizēties. Nākamajā – novembra konferencē nolēma mežabrāļu organizācijas galīgi likvidēt un pasludināja, ka sociāldemokrātiskās partijas organizācijām ar mežabrāļiem nav vairs nekā kopēja.⁶⁰ Daļa grupu un vienību dalībnieku aizceļoja uz Krieviju, Somiju, Rietumeiropu un vēl tālāk, daļa ar viltotu dokumentu palīdzību legalizējās Latvijā – lielajā rūpniecības centrā Rīgā tas nebija īpaši grūti. Mežabrāļu kustība Latvijas laukos izbeidzās. Tās vērtējums nav viennozīmīgs. Gan mežabrāļi, revolucionāru dogmu iedvesmoti vai arī zaudējuši morālās vērtības, gan valdības represīvo orgānu pārstāvji lietoja vardarbīgas cīņas metodes, kas atstāja postošas pēdas Latvijas laukos. Tomēr mežabrāļu kustība palīdzēja daudziem 1905. gada revolūcijas cīnītājiem izbēgt no represijām, saglabāt dzīvību un izglābties, kā arī pelnīti atmaksāt nodevējiem. 1906. gads Latvijas iedzīvotāju atmiņā ir palicis kā mežabrāļu gads.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi. I daļa. 1904–1940. – Rīga: LVI, 1958. – 19. lpp.
- ² *Jonāne I.* Partizānu cīņas pret kontrrevolūciju 1905.–1907. gada revolūcijā Latvijā // P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes zinātniskie raksti. XXVI sēj. – 1958. – 124. lpp.
- ³ Apskats. – 1905. – 3. aug., nr. 60; Rīgas Avīze. – 1905. – 6. jūl., nr. 144; 1906. – 23. dec., nr. 285; Baltijas Vēstnesis. – 1905. – 13. sept., nr. 201; Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata (turpmāk – PG). 1. sēj., 1. d. – Rīga: Avots, 1976. – 183. lpp.; 2. d. – Rīga: Avots, 1980. – 45. lpp.
- ⁴ Revolucionārās cīņas kritušo piemiņas grāmata. 1. sēj. 1905. g. revolūcija. – Maskava: Prometejs, 1933. – 273. lpp.
- ⁵ Arājs. – 1906. – 31. aug., nr. 4.
- ⁶ Meteorologische Beobachtungen in Riga und Ustj-Dvinsk für 1906 // Korrespondenzblatt des Naturforscher-Vereins zu Riga. – 1906.
- ⁷ *Augulis-Mazais J.* Meža brāļu dzīve (1906. g.) // Krievijas Cīņa. – 1925. – 5. sept., nr. 103.
- ⁸ Jēkabs Augulis (1874–1938) strādājis par galdnieku Jaungulbenes un tās apkārtnes muižās, aktīvs 1905. gada notikumu dalībnieks, piedalījies sadursmēs ar kazakiem Stāmerienā un Cesvainē, ieroču konfiskācijās, Tirzas muižas alus brūža demolēšanā, tautas milicis. Tiesāts Tirzas revolucionāro notikumu prāvā 1908. gada novembrī, piespriests 5 gadi arestantu rotā. Sodū izcietis 1912. gadā un atgriezies Latvijā (PG. 1. sēj., 1. d. – 204. lpp.).
- ⁹ PG. 1. sēj., 3. d. – Rīga: Avots, 1983. – 78., 82., 83. lpp.
- ¹⁰ *Bērziņš J.* Tautas milīča atmiņas // Noietais ceļš. – Rīga, 1965. – 242. lpp.
- ¹¹ Turpat. – 84., 91. lpp.
- ¹² Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 117. f., 1. apr., 996. l., 1. lp., 1. lp. o.p.; 991. l., 7. lp.; 989. l., 14. lp.
- ¹³ Turpat, 998. l., 5. lp.
- ¹⁴ Turpat, 988. l., 3. lp.
- ¹⁵ Turpat, 992. l., 14. lp., 14. lp. o.p.
- ¹⁶ Turpat, 995. l., 1. lp.
- ¹⁷ Rīgas Avīze. – 1906. – 10. janv., nr. 6; LVVA, 117. f., 1. apr., 985. l., 3., 28. lp., 28. lp. o.p.
- ¹⁸ Революция 1905–1907 гг. в Латвии. Документы и материалы. – Рига: ЛГУ, 1956. – С. 399, 400.
- ¹⁹ LVVA, 4568. f., 1. apr., 1042. l., 2.a lp.
- ²⁰ Apskats. – 1905. – 22. nov., nr. 90; Baltijas Vēstnesis. – 1905. – 5. nov., nr. 244.
- ²¹ PG. 1. sēj., 2. d. – 181., 182. lpp.; *Arājs J.* Ne visu dzēsuši gadu desmiti. 1905.–1907. gada revolucionārie notikumi Drustos // Padomju Druva. – 1976. – 23. nov., nr. 139; Rīgas Avīze. – 1906. – 15. aug., nr. 177.
- ²² Latvija. – 1906. – 11. aug., nr. 147.
- ²³ Революция 1905–1907 гг. в Латвии. Документы и материалы. – С. 419.
- ²⁴ LR IV Saeimas 6. sesijas 27. sēde 1933. gada 4. jūlijā. – 1118. sl.
- ²⁵ LVVA, 117. f., 1. apr., 1232. l., 1. lp., 1. lp. o.p., 3. lp. o.p., 4. lp.
- ²⁶ Turpat, 44.–45. lp. o.p.
- ²⁷ Turpat, 37. lp., 37. lp. o.p.
- ²⁸ Turpat, 1216. l., 44. lp.
- ²⁹ Turpat, 1232. l., 56. lp., 56. lp. o.p., 61. lp.

- ³⁰ Augusts Paeglītis – 1906. gadā 18 g. v., nelielu māju saimnieka dēls, Jaunraunas muižas kalps, LSDSP biedrs. 1905. gada vasaras laukstrādnieku streika laikā pārstāvējis kalpus Jaunraunas muižā. Pagaidu karatiesa Cēsīs 1906. gada 24. novembrī piesprieda viņam nāves sodu par piedalīšanos bruņotā uzbrukumā Vēliņu, Bērzu, Liču un Rāceņu krogam, pagasta vecākā palīga un mežsarga nošaušanā. Nošauts Cēsu–Raunas lielceļa malā 1906. gada 25. novembrī, turpat kopējā kapā arī aprakts. Jānis Zariņš (1887–1906) – dzimis Jaunraunā, nelielu māju saimnieka dēls. Bijis labs aģitators un propagandists, runājis mītiņos un sapulcēs. Apsūdzēts par to, ka piedalījies uzbrukumos vairākiem krogiem un pagasta vecākā palīga un mežsarga nošaušanā. Pagaidu karatiesa Cēsīs 1906. gada 24. novembrī piesprieda viņam nāves sodu, nošauts 25. novembrī kopā ar A. Paeglīti Cēsu–Raunas ceļa malā, turpat kopējā kapā apglabāts (PG. 1. sēj., 2. d. – 183. lpp.).
- ³¹ LVVA, 117. f., 1. apr., 1218. l., 45. lp.
- ³² Turpat, 1232. l., 61. lp. o.p.
- ³³ Latvijas Sociāldemokrātijas II kongress. Londonā, 3.–7. jūnijā 1907. g. – Maskava: Prometejs, 1935. – 270. lpp.
- ³⁴ PG. 1. sēj., 2. d. – 157.–162., 166. lpp.
- ³⁵ LVVA, 117. f., 1. apr., 757. l., 9., 10. lp.
- ³⁶ Turpat, 727. l., 8., 22.–23. lp. o.p.
- ³⁷ Pēteris Grencions bija dzejnieces Konstānces Grenciones (Zemgaliešu Birutas) tēvs. K. Grencione aktīvi piedalījies pagasta sabiedriskajā un revolucionārajā dzīvē, bijusi saderināta ar tur praktizējošo ārstu Andreju Priedkalnu. 1906. gada septembra sākumā kopā ar citiem Latviešu sociāldemokrātu savienības darbiniekiem apcietināta. Pēc iznākšanas no slepenpolicijas 1906. gada novembra beigās izdarījusi pašnāvību.
- ³⁸ LVVA, 117. f., 1. apr., 1180. l., 1. lp., 1. lp. o.p.
- ³⁹ Rīgas Avīze. – 1906. – 15. jūn., nr. 127; 19. jūn., nr. 130.
- ⁴⁰ LVVA, 117. f., 1. apr., 691. l., 3.–5. lp. Lieta daļēji numurēta.
- ⁴¹ PG. 1. sēj., 3. d. – 43. lpp.
- ⁴² Turpat. – 27. lpp.
- ⁴³ LVVA, 117. f., 1. apr., 1396. l., 117. lp., 117. lp. o.p., 118. lp. o.p., 123. lp.
- ⁴⁴ Turpat, 749. l., 17., 18. lp.
- ⁴⁵ Turpat, 752. l., 17. lp.
- ⁴⁶ Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata. 1. sēj. – 310. lpp.
- ⁴⁷ LVVA, 117. f., 1. apr., 597. l., 18.–21. lp.
- ⁴⁸ Turpat, 937. l., 4., 16. lp., 16. lp. o.p., 32. lp. o.p.
- ⁴⁹ Turpat, 1206. l., 12., 104. lp., 104. lp. o.p., 219. lp., 219. lp. o.p., 285. lp. Lieta daļēji numurēta.
- ⁵⁰ Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata. 2. sēj. – Maskava: Prometejs, 1936. – 372. lpp.
- ⁵¹ Rīgas Avīze. – 1906. – 21. dec., nr. 283; 27. dec., nr. 286; 28. dec., nr. 287; 1907. – 6. marts, nr. 54; 20. marts, nr. 65.
- ⁵² Tautas Tiesības. – 1906. – 6. okt., nr. 18; PG. 1. sēj., 2. d. – 156. lpp.
- ⁵³ Rīgas Avīze. – 1906. – 25. aug., nr. 186.
- ⁵⁴ Turpat. – 29. aug., nr. 189. Turpmākie laikraksta numuri vēsta, ka karatiesas lēmumu par pakāršanu nav iespējams izpildīt, jo amatnieki atsakās gatavot karātavas. Notiesātos Latviešu sociāldemokrātu savienības kaujiniekus nācās nošaut 1906. gada 31. augustā Centrālcietuma pagalmā.
- ⁵⁵ LVVA, 117. f., 1. apr., 67. l., 159. lp. o.p.

- ⁵⁶ Революция 1905–1907 гг. в Латвии. Документы и материалы. – С. 420–423.
- ⁵⁷ Tautas Tiesības. – 1906. – 29. aug., nr. 7.
- ⁵⁸ *Bērziņš J.* Tautas miliča atmiņas. – 244., 245. lpp.
- ⁵⁹ *Lancmanis I.* 1905. gada revolūcija Latvijā un piektais bauslis // Starptautiska konference “Informācija, revolūcija, reakcija: 1905–2005. 2005. gada 23.–25. novembris, Rīga (Latvija)”. – Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2005. – 25. lpp.
- ⁶⁰ Latvijas Sociāldemokrātijas II kongress. Londonā, 3.–7. jūnijā 1907. g. – Maskava: Prometejs, 1935. – 289., 290. lpp.

Līga Lapa

“FOREST BRETHREN” IN VIDZEME IN 1906

Summary

The “forest brethren” (partisan) movement in Latvian countryside, and namely in the Vidzeme region, started simultaneously with the appearance of punitive expeditions – in the second part of 1905 and at the beginning of 1906. However, it is to be noted that also in the summer and autumn of 1905 a considerable number of operations were carried out, which bore the features of partisan warfare. This was determined by the course to armed uprising defined by a political party – the Latvian Social Democratic Workers’ Party.

The arrival of punitive expeditions were characterized by burning houses, open plundering, beating or murdering the suspects and their family members. A well-armed army, skilled in military matters, treated the civilians of its own country like an armed enemy in an alien territory. The hopes were lost to any, even partial, objective investigation, therefore, persons who were involved in revolutionary events escaped to the woods, with the hope that the imminent danger would soon cease and an opportunity would arise to return home or proceed to emigration in a foreign country. The contemporaries called them forest brethren, and this term has taken a stable place in the historical literature.

The movement of forest brethren started all of a sudden, there was a lack of winter clother, food, weapons. Those having got to the woods lacked the experience of survival and struggle, all of which was acquired in practice. People were hiding in the woods individually as well as joined into groups. Forming of groups to a large extent occurred spontaneously, but still some core was formed by members of Social Democratic circles. At the beginning of 1906, forest brethren were acting almost in every civil parish. Despite the activity of punitive expeditions, regular attacks were made to civil parish councils to acquire money, destroy or obtain different documents that could aid in becoming legal elsewhere. Attacks caused enormous damage to the scanty local budgets.

During the operation of punitive expeditions, a gap in records is noted. According to documents, it was a policy authorized by the government, which prohibited supervising by the Public Procurator and reviewing of complaints by inhabitants during the repressive operations by the army.

Forest brethren became a threatening force since the very first day of their existence, and the population of civil parishes as well as representatives of Tsar's administration and landlords had to count with them. They considered as their main task punishing of spies and traitors, and organising resistance against government activities. Operations accomplished by forest brethren caused heavy repressions against the population. This is testified to, for example, by the activities of punitive expeditions in Drusti civil parish of Cēsis District. Due to ill-judged activities of forest brethren, three hostages were shot and many peasants were heavily switched.

Repressions by the authorities against civil population were extended and on 19 August 1906 the law on drumhead court-martials was passed. This law accepted punishing without investigation, on suspicion, within 24 hours, without the right of pardon.

Beginning with the summer of 1906, the forest brethren movement began to lose people's support. The state of peasants was really unenviable. Supervising by punitive expeditions was part of their daily life, as well as physical reprisals and revenge, formation of a collective system of responsibility for operations carried out by forest brethren, penalties. Whereas many units of forest brethren, during a rather short course of time, experienced moral degradation and became a bunch of common robbers who ravaged and killed without sorting. Groups of forest brethren who were functioning under the guidance of the Latvian Social Democratic Party became more self-dependent in their activities and their connection with the party became formal, their personal interests became more important for them. They began to consider prosperous peasants as an enemy and a legal source of material goods. Social Democratic press and revolutionary leaflets were flooded with lists of spies and enemies and appeals to deal physically with them, which fails to assure of their objectivity. On the one hand, forest brethren call the population to a revolutionary struggle, but on the other hand, they are not able or willing to protect them from repressions.

In the autumn of 1906, the movement of forest brethren was reduced, many had left, became legal or killed. In November, the field conference of the Latvian Social Democratic Party declared termination of the movement. Forest brethren, inspired by revolutionary dogmas or having lost their ethical values, as well as the repressive authorities left devastating traces in the Latvian countryside. However, the movement helped many fighters of the 1905 revolution to escape from repressions and stay alive, and take revenge on the traitors. The year 1906 has remained in the collective memory of the population as the year of forest brethren.

Anete Karlsonē

LATVISKĀ TĒRPA ATTĪSTĪBA SAISTĪBĀ AR DZIESMU UN DEJU SVĒTKIEM LATVIJĀ 20. GS. ČETRDESMITO GADU OTRAJĀ PUSĒ UN PIECDESMITAJOS GADOS

Šis raksts ir iesāktās tēmas turpinājums par īpaša, etnisko piederību izteicoša svētku tērpa izveidi saistībā ar vispārējiem latviešu dziesmu svētkiem. Tajā aplūkotas norises Latvijā padomju varas apstākļos, šoreiz pievēršoties 20. gadsimta četrdesmito gadu otrajai pusei un piecdesmitajiem gadiem. Laika posms no 19. gadsimta nogales līdz 20. gadsimta trīsdesmito gadu beigām izsekots autores iepriekšējās publikācijās.¹

Šeit un citās autores publikācijās vārdu savienojumi “latviskais/ tautiskais tērps” lietoti, ar tiem saprotot īpaši radītu svētku tērpa veidu, kurā izmantoti mazāk vai vairāk pārveidoti iepriekšējos gadsimtos (pārsvārā 18.–19. gs., bet arī senāka posma, piemēram, 12. gs.) Latvijas teritorijā dzīvojušo pamatiedzīvotāju apģērba atdarinājumi vai tā elementi, valkāšanai sākotnēji dziesmu svētkos, vēlāk – arī citos sabiedriskos un svinīgos pasākumos. Apzīmējums “tautiskais tērps” lietots arī apskatāmā perioda rakstītajos avotos, kuros kā tā sinonīms izmantota vārdkopa “tautas tērps”. Latviskā tērpa izveide un attīstība šeit paskaidrotajā nozīmē aizsākās 19. gs. 80. gados un turpinās līdz pat mūsdienām. Dažādos vēstures posmos šim procesam ir bijusi atšķirīga dinamika un sabiedriskā nozīmība.

PĒTĪJUMA AVOTI

Pētījumā izmantotas dažādos ziņu avotos rodamās liecības. Latvijas Valsts arhīva 236. fondā “Latvijas Republikas Kultūras ministrijas Emiļa Melngaiļa Tautas mākslas centrs” apkopoti dažāda veida administratīvi dokumenti.² Tajos atrodamas liecības par to, vai dziesmu svētku organizatori pievērsa uzmanību latviskajiem tērpiem, to kvalitātei, kādas bija prasības attiecībā uz to lietojumu, kā tika organizēta tērpu iegāde u.c. Oficiālā nostāja

par tautisko tērpu lietojumu atspoguļojas dažādos augstākstāvošo organizāciju rīkojumos un norādījumos svētku sagatavošanas gaitā, dziesmu svētku žūrijas komisijas protokolos, atskaitēs par rajonu dziesmu svētku norisi, koru un deju kolektīvu statūtos u.c. dokumentos.

Cita veida avotu kopa ir publikācijas presē, īpaši vietējos laikrakstos, kuros vairāk nekā republikas centrālajos izdevumos atspoguļojās reālās kultūras dzīves norises. Tā kā latvisko tērpu izveides un lietojuma process bija līdzīgs dažādās Latvijas vietās, turklāt lielā preses apjoma dēļ nav iespējams detalizēti pētīt visas Latvijas reģionālos izdevumus, pastiprināta uzmanība veltīta viena reģiona – kādreizējā Madonas apriņķa, vēlāk – Madonas un Cesvaines rajona izdevumiem.³ Avīžu korespondentu rakstos un atskaitēs par dažādu pasākumu norisi nereti uztverama divu veidu informācija: oficiālais, politizētajai sabiedriskās dzīves vadībai atbilstošais viedoklis un “starp rindām” izlasāmā reālā dzīves īstenība un cilvēku attieksme pret notiekošo.

Sabiedrībai pieejamais informācijas līmenis par tautiskā tērpa izskatu daļēji atspoguļojas publicētajos materiālos.⁴ Protams, šeit jāņem vērā, ka interesei turpināja izmantot arī Latvijas brīvvalsts laika izdevumus, lai gan oficiāli tas tika nosodīts. Savukārt koru un deju kolektīvu fotogrāfijas sniedz vizuālās liecības par dzīvē īstenoto latviskā tērpa izskatu un valkāšanas veidu.⁵ Mazākā mērā šī informācija iegūstama no padomju laikā darinātajiem koristu un deju tērpiem, jo tie mūsdienās tikai retumis nonākuši muzeju fondos.

Pirms pievērsties virsrakstā minētajai tēmai, jāsniedz neliels ieskats par latviskā tērpa iepriekšējo izveides gaitu. Sākot ar III vispārējiem latviešu dziesmu svētkiem (1888. gads), pirms katriem svētkiem Apģērbu komisija publicēja zīmējumus ar aprakstiem par koristu tautiskā tērpa izskatu. Mainoties latviešu inteliģences aprindās valdošajiem uzskatiem un pieaugot zināšanu līmenim par mūsu kultūras mantojumu, mainījās arī latviskā tērpa vizuālais veidols. Pēdējie oficiālie ieteikumi bija publicēti 1931. gadā – pirms VII vispārējiem latviešu dziesmu svētkiem.⁶ Sākot ar šiem svētkiem, par koristu latviskajiem tērpiem oficiāli tika atzīti tradicionālo etnogrāfisko goda tērpu pēc iespējas precīzāki atdarinājumi. Šis viedoklis nomainīja līdz tam pastāvējušos idejiskos meklējumus jauna, laikmetīga (t.i., moderna) latviskā tērpa izveidē, kurā būtu apvienotas laikmetīgās modes iezīmes ar etnogrāfiskā tērpa stilizētiem elementiem. Tā kā par tērpu izveides pamatu pieņēma muzejos esošās etnogrāfisko tērpu kolekcijas, vairs nebija nepieciešamības pirms katriem nākamajiem svētkiem izdot jaunus ieteikumus. Latvijas okupācija, Otrais pasaules karš un turpmākie padomju varas gadi būtiski mainīja latviskā tērpa attīstības apstākļus.

KORU UN DEJU KOPU DARBĪBAS AKTIVIZĒŠANĀS, GATAVOJOTIES 1948. GADA DZIESMU SVĒTKIEM

Pēc Otrā pasaules kara koru darbība pamazām sāka atjaunoties, īpaši tajos pagastos, kur strādāja iepriekšējie diriģenti un bija saglabājies veco koru kodols. Rīgā no 1948. gada 19. līdz 22. jūlijam notika "Padomju Latvijas Pirmie Dziesmu svētki", kas patiesībā bija pēc skaita jau desmitie vispārējie latviešu dziesmu svētki. Tos, tāpat kā visus turpmākos, rīkoja Centrālā republikāniskā dziesmu svētku komisija. Kopš šī gada svētkos piedalījās arī deju kopas, lai gan oficiālajā nosaukumā deju svētku vārds parādījās tikai 20. gadsimta nogalē. Pirms vispārējiem svētkiem aprīņķos notika vietējie dziesmu svētki. Dalība koros un deju kopās un dziesmu svētki saistījās ar cilvēku cerībām kopt latvisko kultūru arī padomju varas apstākļos. Līdztekus uzspiestajam obligātajam padomju ideoloģiju slavinošajam repertuāram koristi izmantoja iespēju dziedāt latviešu tautas dziesmas un klasiskās kora dziesmas. Arī pret iespēju vilkt latviskos tērpus cilvēki izturējās ar lielu dedzību. Ilggadējie koristi, kas bija jauno koru kodols, kā arī vidējās un vecākās paaudzes deju kolektīvu dalībnieki turpināja lietot savus tērpus, kas bija saglabāti no Latvijas brīvvalsts laika (1. att.). Daudziem korīem un deju kopām tautiskos tērpus gatavoja no jauna. Tā varēja būt tiklab koristu vai dejojāņu pašiniciatīva, kā arī amatpersonu uzdevums. Uz pēdējo norāda dokuments, kurā lasāms, ka viens no Dziesmu svētku republikāniskās komisijas Organizatoriski saimnieciskās apakškomisijas uzdevumiem ir: "*Pilsētu korīem jāizdala materiāli tautisko tērpu gatavošanai un jānodrošina to apstrādāšana.*"⁷ Rikojumā pieminēti tikai pilsētas kori, kas liek domāt, ka lauku kori materiālu sagādes jautājumu kārtoja paši. Par šī pieņēmuma pamatotību varētu liecināt, piemēram, Madonas aprīņķa presē vairākkārt pieminētais Saikavas koris. Viņi tērpus darināja kopīgi – paši vāca dziju, auda un šuva: "*Dziedātāji nolēma šī gada dziesmu svētkos piedalīties visi ar vienveidīgiem tautas tērpiem. Jau laikus savāca nepieciešamos materiālus tērpu pagatavošanai, un labākās šī amata speciālistes kora dalībnieces Randere un Dimpena cītīgi strādā pie tērpu izgatavošanas.*"⁸ Atbilstoši darba kolektīvajam raksturam un tā laika ideoloģijai arī visi brunči bija vienādi (2. att.). Ar to tad Saikavas koris izcēlās pārējo Madonas aprīņķa koru un deju kopu vidū, kuriem toreiz pārsvarā vēl bija dažādi – pašu, mantoti vai aizlienēti tērpi.

Tomēr ne jau visur koru un deju kolektīvu izveide bija vienlīdz aktīva. Daudzos pagastos vietējie kultūrizglītojošā darba speciālisti saņēma aizrādījumus par nepietiekamu aktivitāti kolektīvu izveidē. Tā laika politizētā gaisotne labi manāma presē publicētajās atskaitēs: "*Šinīs dienās Madonas kultūras namā pulcējās aprīņķa tautas namu*

1. att. Lazdonas jauktais koris 1948. g. aprīlī (diriģents skolotājs Vāliņš). Kora dalībnieču tautas tērpi galvenokārt darināti Latvijas brīvvalsts laikā (MNM 7339)

2. att. Saikavas koris ar iegūto ceļojošo dziesmu svētku karogu Madonas apriņķa dziesmu svētkos 1948. gadā. Kora dziedātājas vienādos pašu darinātos tērpos (MNM 8121)

vadītāji un bibliotekāri, lai apmainītos darba pieredzē un saņemtu jaunus norādījumus turpmākajam darbam. Semināra dalībnieki noklausījās lekcijas: “Par kolektīvo saimniecību organizēšanu” un “Izpildīsim piecgadi četros gados”.

Viens no vissvarīgākajiem kultūrizglītības darbinieku pašreizējiem uzdevumiem ir labi un savlaicīgi sagatavoties lielajiem dziesmu svētkiem. Par to tuvākus norādījumus deva apriņķa koru virsdiriģents b. Stabulnieks.

Biedrs Stabulnieks ziņoja, ka apriņķī sagatavošanās dziesmu svētkiem norit ļoti gausi un neapmierinoši, jo mazu vērību šim uzdevumam pievērsuši daudzi kultūras nami un skolas, sevišķi tas sakāms par Madonas vidusskolu.⁹ Līdzīgi pārmetumi izteikti arī kultūras un izglītības darba aktīvistu un mākslinieciskās pašdarbības kopu vadītāju seminārā.¹⁰

Atbilstoši padomju dzīves stilam ar trieciendarbu un sociālistiskajām sacensībām gandrīz it visās dzīves jomās pēc vietējo partijas organizāciju norādījumiem arī koru u.c. pašdarbības kolektīvu apgādāšana ar tautiskajiem tērpiem tika iekļauta sociālistiskās sacensības aicinājuma formā. Vēstures ironija ir tā, ka tieši Saikavas pagastā, kur koris darbojās jau kopš 1868. gada, turpinādams patiesi un dziļi kopt kordziedāšanas tradīcijas, bija ļoti aktīvs partorgs – biedrs P. Eglons. Viņa aģitācijas rezultātā Saikavas koris uzaicināja pārējos apriņķa korus stāties sociālistiskajā sacensībā: “Šovasar paiet 75 gadi, kopš pirmajiem latviešu vispārējiem dziesmu svētkiem. Visās mūsu republikas malās gatavojas šī svarīgā notikuma atcerei, organizējot jaunus un paplašinot līdzšinējos koru sastāvus, gatavojot tautas tērpus. Lai mūsu apriņķa kori iesaistītos šajā svarīgajā pasākumā intensīvāk, mēs, Saikavas pagasta koru dziedātāji [...] uzaicinām stāties visus apriņķa tautas namu vadītājus, korus un diriģentus dziesmu svētku sagatavošanas sociālistiskā sacensībā.[..]:

1. Paplašināt jauktā kora sastāvu par 50%.

2. Līdz 15. februārim noorganizēt pagastā vīru kori [aicinājums apstiprināts 8. februārī. – A. K.].

3. Jauktais koris dziesmu svētku repertuāru apņemas iestudēt līdz 15. martam.

4. Vīru koris dziesmu svētku repertuāru iestudēs līdz 18. martam.[..]

7. Līdz 1. aprīlim 100% visus pieaugušo koru dalībniekus apgādāt ar vienveidīgiem Cesvaines novada tautas tērpiem [izcēlums mans. – A. K.].¹¹

Tomēr, neņemot vērā latvisko tērpu sagādes kolektīvo raksturu, koru dziedātāji, iespējams, vēl Latvijas brīvvalsts laika paradumu iespaidā tos labprāt vilka ne tikai koncertos, bet pat piedaloties apriņķa koru kopmēģinājumos (mūsdienās tas vairs nav novērojams).

3. att. Sarkaņu ciema jauktais koris. Diriģents J. Beitiks. 1955. g.
(MNM 14266)

Tautiskos tērpus piemin arī aprīļa avīzes korespondents: “28. martā Sausnējā sabrauca apkārtējie kori no Pērses, Liepkalnes, Vietalvas un Sausnējas, lai sadziedātos, pārbaudītu sagatavotos dziesmu svētkiem. Pavisam piedalījās 110 dziedātāju. Liela daļa no tiem, sevišķi no Pērses un Sausnējas, ieradusies tautiskos tērpos.”¹² Arī par koptmēģinājumu Ļaudonā, kurā piedalījās Ļaudonas, Sāvienas un Mētrienas kori, tika rakstīts: “Patīkami, ka viena daļa dziedātāju bija paspējuši izgatavot tautas tērpus un tajos ieradusies koptmēģinājumā. Šajā ziņā čaklākie – laudonieši un sāvēnieši.”¹³ Līdzīga situācija arī turpat blakus esošajā Kalsnavā.¹⁴ Tomēr jau šajā laikā parādījās kāda iezīme, kura raksturīga visam turpmākajam padomju varas periodam, – korim vai deju kolektīvam izvēlējās jebkura Latvijas novada tērpu neatkarīgi no to dalībnieku dzīvesvietas. Par galvenajiem kritērijiem kļuva tērpa vizuālā pievilcība (košums) un pagatavošanas vieglums, tai skaitā mazākas tērpa izmaksas (popularitāti ieguva tērpi, kuros dominēja vienkrāsaini audumi – Abrenes baltie, Rucavas zilie, Nīcas sarkanie vai arī rūpnieciski austie rūtainie). Reportāžā par Madonas aprīļa 1948. gada dziesmu svētkiem lasāms: “Vairāk kā pusotra tūkstoša dziedātāju sapulcējas uz estrādes. Kā krāšņs, daudzkrāsains zieds atmirdz dziedātāju tautas tērpi. Tur liesmo Lielvārdes novada sarkanrūtainie, gan Cescvaines zaļgie un Rucavas zilie. Liekas, viss mūsu daudzveidīgais dabas košums izteikts tautas mākslas darinājumos.”¹⁵

Veicinot košāko un vieglāk pagatavojamo tērpu izvēli, neņemot vērā to atbilstību kultūrvēsturiskajām novada tradīcijām, tika mazināta lokālpatriotisma un dzimto sakņu nozīmība. Kā galveno izceļot tērpa spilgtumu, aizvien vairāk sāka degradēties tā kultūrvēsturiskā vērtība. Tērpa komplektācijā galvenā uzmanība tika pievērsta kopskatā dominējošajām daļām – svārkkiem, kreklam. Stilistiski (kultūrvēsturiski) atbilstošs kāju āvums un galvassega izpalika kā mazsvarīgi (3. att.). Tas norāda, ka sabiedrības lielas daļas uztverē latviskais tērps savu vizuālo funkciju veica arī daļēji nokomplektēts. Šāda uzskata izveidi veicināja arī pēckara laika ierobežotās materiālās iespējas. Attieksme pret tautisko tērpu turpmākajos gados aizvien vairāk mainījās; tā sāka kļūt divējāda: sabiedriski oficiāla un personiski individuāla.

Lai arī koru un deju kopu dalībnieku latviskie tērpi bija oficiāli atļauti, pat vēl vairāk – to sagāde bija iekļauta amatpersonu darba pienākumos, ne šajos, ne kādos turpmākajos padomju Latvijas dziesmu svētkos tērpu skates, kādas notika, sākot ar 7. dziesmu svētkiem Latvijas brīvvalsts laikā, vairs netika rīkotas. Arī Latvijas Vēstures arhīvā ar 1948. gada datējumu pagaidām izdevies uziet tikai vienu, jau iepriekš citēto dokumentu, kurā pieminēti tautiskie tērpi, resp., to sagāde.¹⁶ Tomēr turpmāk, it īpaši gatavojoties 1950. un 1955. gada dziesmu svētkiem, no oficiālo valsts iestāžu puses tika pievērsta lielāka uzmanība tautisko tērpu lietojumam.

1949. GADA DZIESMU DIENAS

Pēc 1949. gada deportācijām koru darbībā iestājās aktivitātes atplūdi. Daudzviet kori pārstāja darboties, jo daļa koristu bija izsūtīta, citi bija vilušies sākotnējās cerībās arī padomju okupācijas apstākļos turpināt latviskās kultūras sabiedriskās aktivitātes. Deportāciju radīto traģēdiju var izlasīt “starp rindām” asā, pavēles tonī rakstītā avīzrakstā “Arī Mētrienā jāskan dziesmām”: “*Pagājušā gadā Mētrienas pagastā bija noorganizēts labs koris. Mētrēnieši dziedāja gan aprīņķa Dziesmu svētkos, gan arī republikāniskajos Dziesmu svētkos Rīgā. [...] Kad visā aprīņķī kori sāka gatavoties šī gada dziesmu dienai, sarosījās arī mētrēnieši. Bet neviens nerūpējās, lai kori regulāri sasauktu uz mēģinājumiem, lai būtu diriģents, kas to vada. [...]*”

Pagasta izpildkomitejas darbinieki apgalvo, ka kori neesot, kas dzied. [...]

Pagasta komjauniešiem un aktīvistiem kopā ar izpildkomitejas un kultūras darbiniekiem jāpalīdz b. Viksniņai organizēt kori, pašiem tanī aktīvi piedaloties. Mēģinājumiem jānotiek regulāri un, jo biežāk, jo labāk. Tas, kas līdz šim nokavēts, jāpanāk spraigā darbā. Ja vajadzīgs, jāprasa palīdzība aprīņķa kultūras un izglītības iestāžu nodaļai. Šogad dziesmu dienā mētrēnieši nedrīkst nebūt dziedātāju pulkā, un viņu balsīm jāskan vēl daļāk kā pagājušajā gadā.”¹⁷

Līdzīga situācija atspoguļojās arī oficiālajās atskaitēs par gatavošanos 1949. gada dziesmu dienām.¹⁸ Valdošajai politiskajai elitei koru un deju kopu aktivitāte, kā arī vispārējo un vietējo dziesmu svētku un dziesmu dienu rikošana bija nepieciešama kā propagandas līdzeklis: “*Dziesma nav tikai atpūta, tā ir liels mūsu darba veicinātājs. Tā izraisa lielus spēkus, kas līdz šim snauduši cilvēkā. Tātad dziesma ir liels komunistiskās celtniecības ierocis.*”¹⁹

Lai arī 1949. gadā koru darbībā iestājās apstākums, vadošo organizāciju pūlēm bija rezultāti – un dziesmu dienas kā aprīņkos, tā arī Rīgā 1949. gada vasarā tomēr notika. Domājams, ka koristu un deju kopu lielam lielais vairums vienojās kopkorī ar gluži citu motivāciju nekā skanēja oficiālajos saukļos. Iespējams, ka arī uz šīm dziesmu dienām var attiecināt O. Grāvīša izteikumu par kopkora koncertu Rīgā 1946. gadā: “*Tauta dzied. Varbūt tieši tāpēc dzied – lai šajā kultūras tradīcijā atrastu kādu stipru, nesaraujamu pavedienu, pie kā turēties, kam ticēt...*”²⁰ Daudzi svētku dalībnieki, kā ierasts, bija gērbušies tautiskos tērpos. To lietojumam uzmanība bija pievērsta arī aprīņku dziesmu dienu norises vērtējumā. Tautas tērpi pieminēti dažās atskaitēs. Piemēram, Aizputes aprīņki: “*Izteikt atzinību par tautas tērpiem Alsungas tautas nama korim, Cīravas tautas nama korim un Basu tautas nama deju kolektīvam*”;²¹ Gulbenes aprīņki: “*Svētki noritēja uz laba politiski idejiskā līmeņa. Dziesmu dienu iepriekšēja popularizēšana izvesta vāja. Svētku vietas un pilsētas, kā arī estrādes dekoratīvais noformējums pietiekošs. Gājienā katram pagastam bij jauni, mobilizējoši lozungi. Disciplīna laba. Programmas mākslinieciskais izpildījums labs. Dziedātājas krāšņos tautas tērpos.*”²² Daudz lielāka vērība tautiskajiem tērpiem, to sagādes jautājumiem un svētku dalībnieku vērtējumam koncertos tika pievērsta nākamajos dziesmu svētkos – 1950. gadā.

PADOMJU LATVIJAS OTRIE UN TREŠIE DZIESMU SVĒTKI 1950. UN 1955. GADĀ

Gatavojoties nākamajiem dziesmu svētkiem, kuri tika nosaukti par Otrajiem Padomju Latvijas dziesmu svētkiem un rīkoti par godu padomju varas nodibināšanai Latvijā desmitgadei, svētku organizatoru interese par tautiskajiem tērpiem bija salīdzinoši lielāka nekā iepriekš. Republikāniskās Dziesmu svētku komisijas dokumentā ar nosaukumu “*Noteikumi par piedalīšanos Padomju Latvijas Otrajos Dziesmu svētkos un premijām*” lasāms, ka dziesmu svētkos Rīgā var piedalīties tikai tie kolektīvi, “*kam labi tērpi un ārējais noformējums*”²³ un, protams, kuri iemācījušies atbilstošo repertuāru. No šī dokumenta teksta vēl neizriet, ka runa ir par tautiskajiem tērpiem. Tas skaidrāk parādās turpmākajos dokumentos. Piemēram, 1950. gada 15. maijā izdotajos norādījumos “*Padomju Latvijas Otro Dziesmu svētku*

organizēšanai rajonos” tiek dots visai stingrs rīkojums: “*Jāpanāk, lai svētku dalībnieki ierastos tautiskos tērpos.*”²⁴ Uzmanība tika pievērsta arī tērpu gatavošanai – Dziesmu svētku biroja metodiskajā materiālā rajonu dziesmu svētku komisijām “Norādījumi Nr. 1” divi apakšpunkti attiecas arī uz tautiskajiem tērpiem:

“14. *Izvērst plašu rokdarbu, resp., tautisko tērpu darināšanas pulciņu tīklu, arī pie katra kolchoza noteikt vienu rokdarbu vadītāju. Rīkot tiem seminārus. Pulciņos obligāti gatavot arī jostas un prievītes. [...]*

22. *Ievākt aptaujas ceļā ziņas, cik dalībniekiem nepieciešams vilnas audums tautiskiem tērpiem un cik dalībniekiem – baltlinu blūziņu audums. Ziņas iesūtīt Dziesmu svētku birojam līdz 25. I.*”²⁵ Šajos noteikumos norādīts arī tas, kādām amatpersonām jāveido žūrija. Diemžēl komisijas sastāvā bija paredzēts tikai viens lietišķās mākslas speciālists, kura kompetencē varētu būt koristu un dejotāju tērpu daudzmaz profesionāls vērtējums: “*Rajonu un pilsētu žurijas komisijas organizējamās šādā sastāvā: Centrālās dziesmu svētku žurijas komisijas pilnvarotais (priekšsēdētājs), rajona (pilsētas) dziesmu svētku komisijas priekšsēdētājs vai pārstāvis, rajona (pilsētas) virsdiriģents, rajona (pilsētas) kultūras un izglītības iestāžu nodaļas vadītājs, tautas izglītības nodaļas vadītājs, arodbiedrības pārstāvis, deju kolektīvu vadītājs rajonā (pilsētā), Centrālās dziesmu svētku žurijas pilnvarotie deju kolektīviem un tēlotāja-lietišķajā mākslā, LK(b)P un LĻKSJ rajona komiteju pārstāvji.*”²⁶

Līdz 1949. gadam vēl iezīmējās personiska attieksme pret latvisko tērpu un tā valkāšanu (darināšanu), bet turpmāk dekoratīvais parādīskums un vienveidība aizvien vairāk sāka dominēt tā lietojumā. Iespējams, to veicināja arī tērpu centralizētā sagāde, iesaistot tajā gan vietējos “rūpkombinātus” un “arteļus”, gan LPSR Viegglās rūpniecības ministriju – tās pakļautībā esošās fabrikas.²⁷ Lai radītu pilnīgāku priekšstatu par tautisko tērpu vienotās sagādes raksturu, sniegts garāks citāts no Dziesmu svētku biroja priekšnieka M. Edžiņa rīkojuma visiem rajonu dziesmu svētku komisiju priekšsēdētājiem: “*Dziesmu svētku birojs noorganizējis iespēju centralizētā kārtā apgādāt mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu dalībniekus ar etnografiski pareiziem vilnas, kokvilnas un zīda audumiem tautisko tērpu gatavošanai. Lai vismaz aptuveni noteiktu vajadzīgo audumu daudzumus Vidzemei, Latgalei, Kurzemei, Zemgalei un Rīgas pilsētai, nekavējoties izdarāma aptauja rajonu kolchozos, tautas namos, skolās, uzņēmumos un iestāžu arodbiedrību mākslinieciskās pašdarbības kolektīvos.[...] Šai sakarā sniedzam sekojošus norādījumus:*

- 1) *Vilnas audumi sieviešu tautisko tērpu brunčiem (16 novadu etnograf. zīmējumos – Vidzemei, Latgalei, Zemgalei, Kurzemei, Rīgai [izcēlums mans. – A. K.] – izņēmot Nīcas brunču audumu), tāpat vīriešu taut. tērpiem – pelēks un balts vilnas audums – platums 140 cm – Rbļ. 40,- metrā*

- 2) Vilnas audums "Saule" siev. kleitām – visās pamatkrāsās – melns, tumši zils, gaiši zils, bordo utt. – Rbļ. 100,- metrā (140 cm plats). Audums noder krāsainajām tautas tērpu jaciņām, ņieburēm, arī Rucavas (tumši zili) un Bārtas (melni) brunčiem
- 3) Kokvilnas audums siev. taut. tērpu brunčiem (tajos pašos vilnas audumu zīmējumos) no 18,- – 25,- rbļ. metrā, 80 cm platumā
- 4) Zīda audums tikai vienā Zemgales (saulīšu) zīmējumā Rbļ. 90,- metrā, 80 cm platumā
- 5) Pusbalināts līnu audums siev. tautiskajām blūzītēm – Rbļ. 20,30 metrā, 80 cm platumā
- 6) Pusbalināts līnu audums ("Zemnieku audekls") vīr. tautiskajiem krekiem – Rbļ. 28,40 – 102 cm platumā
- 7) Aužamie dziedziņi vilnas audumu metiem no Nr. 14–18 (šķetināti).

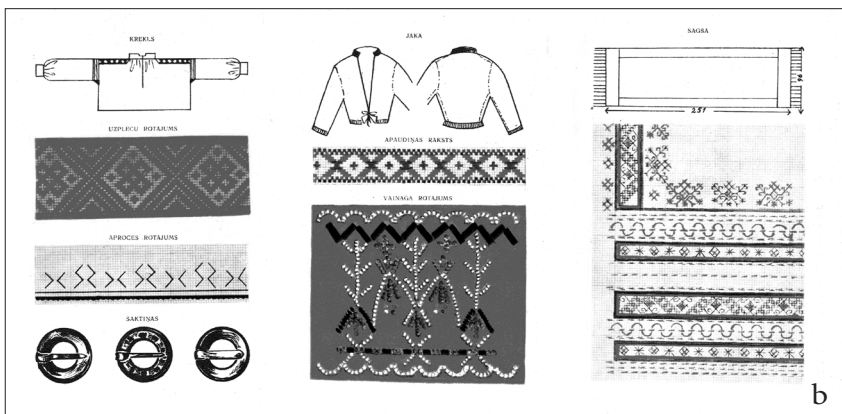
Sieviešu brunču rakstainie audumi un baltais vilnas audums vīriešu tautiskajiem tērpiem būs dabūjams ar š.g. 1. maiju. Tāpat būs dabūjams sarkanais tūks galvas vainagu darināšanai un baltas kokvilnas zeķes. Visi pārējie audumi un aužamie dziedziņi jau dabūjami iepriekš min. pieprasījumu kārtībā.

Tāpat arī izšujamo dziedziņu pieprasījumi, ja nav iespējams tos sagādāt vietējām organizācijām, piesakāmi Dziesmu svētku birojam Rīgā, Vaļņu ielā 2. **Turpat apskatāmi paredzēto tautisko tērpu audumu, kā arī visu pārējo novadu tērpu zīmējumi. [...] Kolektīvi un pašdarbnieki, kuriem ir krievu u.c. brālīgo republiku tautas tērpi, Dziesmu svētkos var piedalīties šajos tērpos, un tiem nav obligāti jāgādā latvju tautas tērps** [izcēlums mans. – A. K.]²⁸

Kā redzams no audumu cenām, kokvilnas audumi bija ievērojami lētāki, kas veicināja to izmantojumu tautiskajos tērpos. No šī dokumenta uzzinām, ka bija ieviests arī zīda audums Zemgales brunčiem, kas neatbilst vēsturiskajai patiesībai, toties izskatījās gana koši un grezni. Atļauja ierasties svētkos arī citu tautu tērpos varētu norādīt uz svētku organizētāju centieniem padarīt šos svētkus "internacionālākus". Uzmanība būtu pievēršama piebildei, ka Dziesmu svētku birojā apskatāmi ne tikai audumu paraugi, bet arī novadu tērpu zīmējumi. Diemžēl līdz šim nav izdevies atrast tajā laikā tapušus attēlus, kuri varētu būt minētie paraugi. Šeit iespējami divi varianti: 1) kā paraugus izmantoja novadu tērpu zīmējumus no kāda Latvijas brīvvalsts laika izdevuma, piemēram, "Latvju raksti",²⁹ "Latviešu tautas uzvalki"³⁰ vai kāda cita, nenorādot zīmējumu avotu; 2) pēc Dziesmu svētku komitejas pasūtījuma bija izgatavoti jauni tautisko tērpu zīmējumi, kurus pagaidām nav izdevies atrast. Varbūt tie bijuši līdzīgi tiem, kuri publicēti vēlāk kā bukletu sērija "Latviešu tautas tērpi".³¹ Izdevumiem nav norādīts ne to teksta, ne zīmējumu autors. Tāpat nav norādīts ne izdevējs, ne izdošanas vieta un gads. Nav skaidrs šī izdevuma adresāts, jo teksts, kurā nebija iekļautas nekādas nodevas

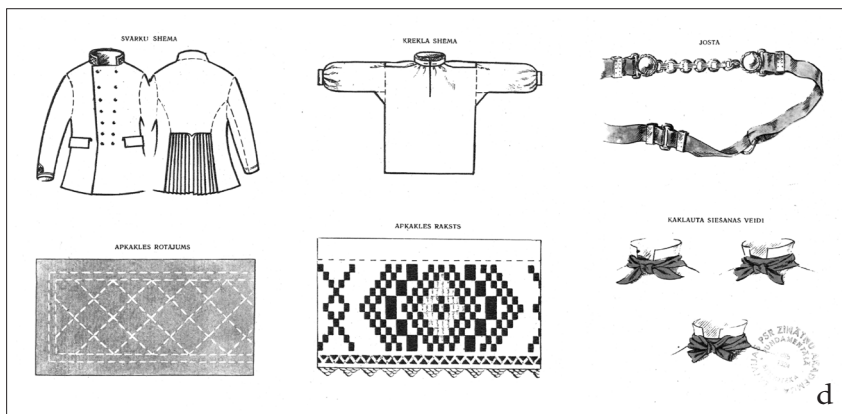
a

b

4. att. Buklets "Latviešu tautas tērpi":
a, b – sieviešu tērps "Abrene";

politiskajam režīmam, iespiests trīs valodās – latviešu, krievu un angļu. Zīmīgi, ka gan Dziesmu svētku birojā aplūkojamie novadu tērpu zīmējumi, gan atlokāmie, nelielā izmēra bukleti ir 16. Publikācijās dažādu novadu tērpa kopskats ir papildināts ar atsevišķu apģērba daļu un to rotājumu zīmējumiem (4. att.) un paskaidrojošo tekstu. Jāatzīmē, ka šajā tautas tērpu zīmējumu sērijā pirmo reizi publicēts arī lībiešu

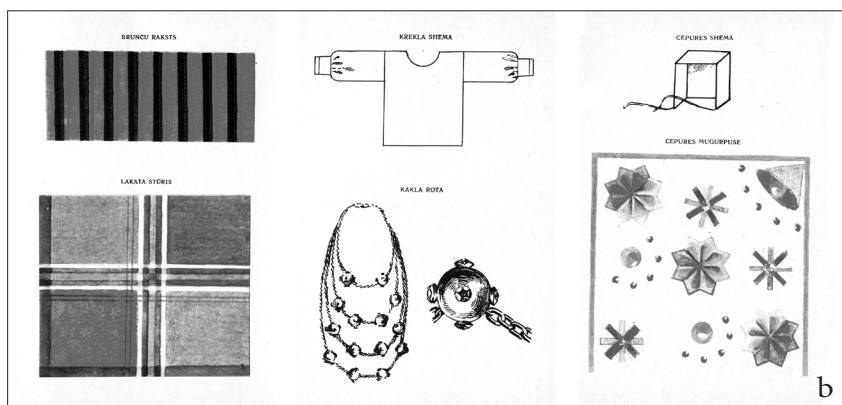

c, d – vīriešu tērps “Alsunga”

tērps (5. att.). Bukletos esošā tekstuālā un vizuālā informācija atbilst jau 20. gs. trīsdesmitajos gados sasniegtajam tradicionālā goda tērpa izpētes līmenim, kuru turpināja atspoguļot arī vēlākie padomju gadu izdevumi. Tātad var pieņemt, ka oficiālo ieteikumu līmenī attiecībā uz tautiskajiem tērpiem saglabājās iepriekš (20. gs. 30. gados) izveidojies vizuālais tēls. Protams, šo ieteikumu praktiskā realizācija bija atkarīga

no atbildīgās amatpersonas ieinteresētības un zināšanu līmeņa, kā arī kolektīvam pieejamajiem materiālajiem līdzekļiem. Tā kā tautisko tērpu gatavošana notika kolektīvi un tērpi bija kopīpašums, koru un deju kopu dalībniekiem vairs nebija motivācijas pašiem meklēt informāciju par to izskatu, komplektācijas un valkāšanas veidu.

Dziesmu svētku organizatorus interesējošais informācijas minimums par tautiskajiem tērpiem ietverts koru un deju kolektīvu aptaujas lapu paraugos,³² kuros iekļauti jautājumi: “*Cik koristiem (dejojājiem) ir tautas tērpi?*” un “*Kā kārto tautas tērpu iegādi?*”. Arhīvā ir saglabājušās arī rajonu dziesmu svētku žūrijas komisijas aizpildītas kolektīvu novērtējuma lapas, kurās ir ailes par tautiskajiem tērpiem. Šie dokumenti sniedz ziņas par situāciju tālaika sešos Latvijas rajonos: Abrenes,³³ Aknīstes,³⁴ Alojas,³⁵ Alsungas,³⁶ Alūksnes³⁷ un Siguldas rajonā,³⁸ kopumā par 76 kolektīviem. Pārējo rajonu attiecīgie protokoli arhīvā diemžēl nav nonākuši. Rajonu žūrijas komisijas protokolos atzīmēti arī tās locekļu uzvārdi, norādot ieņemamo amatu. Tādējādi redzams, ka personas, kuru kompetences jomā varēja būt arī tautas tērpi, bija protokolos norādītie “lietišķās un tēlojošās mākslas speciālisti”: Gusārs Arvīds (Abrenes un Alūksnes raj.), Martinsone Ella Augusta m. (Aknīstes raj.), Grosberga Anna Kristapa m. (Alojas raj.), Balodis Kārlis Kārļa d. (Alsungas raj.). Par Siguldas rajonu ziņu nav. Kopainu raksturo dalībnieku skaits kolektīvā un tas, cik sievietēm un cik vīriešiem ir tautiskie tērpi. Pēc anketās ietvertajām ziņām redzams, ka tautiskie tērpi bija pārsvarā sievietēm. Vīriešiem to vai nu nebija, vai arī bija tikai dažiem. Alsungas rajonā kolektīvu vērtējums papildināts ar ziņām, cik pareizi vai nepareizi ir dalībnieku tērpi, minot arī, kāda novada tērps tas ir. Tērpu lokālā piederība konkretizēta arī dažu citu rajonu vērtējumā. Piemēram, Siguldas rajonā norādīts, ka kolektīviem ir Rucavas vai Lielvārdes novada tērpi. Alūksnes rajona kolektīvi uzstājās Lielvārdes, kā arī Malienas tērpos. Dažiem kolektīviem norādīts, ka dalībniekiem ir dažādu novadu tērpi vai arī tautas tērpu nav vispār. Šāds kora ietērps dažkārt uzskatīts par neapmierinošu, bet citkārt tas nav liedzis kora noformējumu atzīt par glītu. Iespējams, ka koris bijis vienādos koncerttērpos, kas nav bijuši tautiskie tērpi. Deju kolektīvos tautiskie tērpi atzīmēti vienmēr, vismaz sievietēm. Skolu kori nereti uzstājās pionieru formas tērpos, vai tikai dažiem koristiem bija tautiskie tērpi. Tomēr kopumā uniformai līdzīgais, visam kolektīvam vienāda tautiskais tērps oficiālajā nostājā, kā redzams no tērpu vērtējuma, tika atzīts par koncerttērpa etalonu. Arī plašāka sabiedrība to pakāpeniski sāka pieņemt par normu. Tā, piemēram, par Cēsaines rajona dziesmu svētkiem 1955. gadā avīzē “Cēsaines Komunārs” rakstīts: “*Lubānieši var lepoties ar saviem pašdarbniekiem, jo viņu ciema kolonnā soļo vairāk kā divi simti dziedātāju un dejojāju krāšņos, vienādos Cēsaines novada tērpos*”

5. att. Buklets "Latviešu tautas tērpi":
a, b – sieviešu tērps "Lībieši"

[izcēlums mans. – A.K.]. *Bet nav jau tie vieni, garajai kolonnai grūti saskatīt beigas, tāpat grūti noteikt, kurš kolektīvs krāšņāk tērpiēs. Lūk, "Ļeņina ceļš" kolchozniekiem arī visiem skaisti jauni tērpi – tā kolchoza velte saviem pašdarbniekiem.*³⁹

Lai arī arhīva dokumentos pagaidām nav izdevies atrast ne 1950., ne 1955. gada kopējo Dziesmu svētku koru vērtējumu protokolus no

koru kariem Rīgā, domājams, ka tautiskie tērpi jeb kora kopējais ietērps tika vērtēts arī tur. Par to liecina vietējā preses izdevumā publicētās atskaņas pēc 1955. gadā notikušajiem Trešajiem Padomju Latvijas dziesmu svētkiem. *“Klausoties, vērojot dziesmu un deju izpildījumu uz Rīgas skatuvēm, stadionos un uz estrādes, varēja droši teikt, ka madonieši izpildījumā ir līdzvērtīgi lielajiem klubu un rajonu kolektīviem. Kopmēģinājumos kolektīvs bija disciplinēts, izpildījums labs un saliedēts. Taču ne jau tas vien izšķīra iznākumu. Lielu vērību žūrijas komisija piegrieza arī ārējam ietērpam. Un, lūk, šeit jau pašā sākumā rūgtums izezāgās sirdīs. Vērojot to simtu kolektīvu krāšņos, vienādos sava novada tautas tērpus, pats par sevi nomāca jautājums: kādēļ mēs nevarējām būt tādi – vienādi sava novada pārstāvji?”*⁴⁰

“Latviešu tautas kultūra ir nacionāla pēc formas un sociālistiska pēc satura” bija padomju varas laikam raksturīgs sauklis, kurš nenozuda no oficiālās frazeoloģijas līdz pat 80. gadiem. Tas zināmā mērā izteica tā laika dubulto morāli. To veiksmīgi izmantojot, līdzīgā ārējā formā varēja iekļaut atšķirīgu iekšējo saturu – ar oficiāli parādisku vai arī ar individuāli personisku attieksmi. Privātais līmenis tautiskā tērpa uztverē saglabājās ģimenē pārmantotajā informācijas lokā, daļamatniecības vidusskolu apmācībā un tautas lietišķās mākslas pulciņu darbā, kā arī latviskā lietojumā ne tikai dziesmu svētkos. Šis jomas iztirzājumam būtu jāvelta atsevišķs pētījums.

KOPSAVILKUMS

Pēc Otrā pasaules kara dziesmu svētkus turpināja rīkot padomju varas organizācijas Latvijā, izmantojot tos par propagandas līdzekli. Toties daudziem kora un deju kopu dalībniekiem tie saistījās ar cerībām kopt latvisko kultūru arī padomju varas apstākļos. Līdztekus uzspiestajam obligātajam padomju ideoloģiju slavinošajam repertuāram koristi izmantoja iespēju dziedāt latviešu tautas dziesmas un klasiskās kora dziesmas. Arī pret iespēju vilkt latviskos tērpus cilvēki sākotnēji izturējās ar lielu dedzību.

Parādījās jaunas iezīmes tautiskā tērpa attīstībā: tērpus sāka gatavot vienādus visiem kora vai deju kopas dalībniekiem. Atšķirībā no Latvijas brīvvalsts laika tika veicināta košāko un vieglāk pagatavojamo tērpu gatavošana, bieži vien neņemot vērā vietējās kultūrvēsturiskās novada tradīcijas. Tādējādi tika mazināta lokālpatriotisma un dzimto sakņu nozīmība. Lai arī kora un deju kopu dalībnieku latviskie tērpi bija oficiāli atļauti, pat vēl vairāk – to sagāde bija iekļauta amatpersonu darba pienākumos, ne šajos, ne kādos turpmākajos padomju Latvijas dziesmu svētkos tērpu skates, kādas notika, sākot ar 7. dziesmu svētkiem Latvijas brīvvalsts laikā, vairs netika rīkotas. Tomēr tautiskie tērpi jeb kolektīva kopējais ietērps tika vērtēts kora skatēs kā priekš-

nesuma sastāvdaļa gan 1950. gada, gan 1955. gada dziesmu svētkos. Ar atzinīgu žūrijas vērtējumu tika veicināts košu, visam kolektīvam vienādu, uniformveidīgu tērpu lietojums. Šādu tērpu izveidi sekmēja arī centralizēti organizētā materiālu sagāde un tērpu gatavošana. Oficiālo ieteikumu līmenī attiecībā uz tautiskajiem tērpiem saglabājās iepriekšējos gados (20. gs. trīsdesmitajos) izveidojies vizuālais tēls. Tomēr šo ieteikumu praktiskā realizācija bija atkarīga no atbildīgās amatpersonas ieinteresētības un zināšanu līmeņa, kā arī kolektīvam pieejamajiem materiālajiem līdzekļiem. Tā kā tautisko tērpu gatavošana notika kolektīvi un tērpi bija kopīpašums, koru un deju kopu dalībniekiem vairs nebija motivācijas pašiem meklēt informāciju par to izskatu, komplektācijas un valkāšanas veidu. Tajā ieviesās būtiskas izmaiņas. Tērpa komplektācijā galvenā uzmanība tika pievērsta kopskatā dominējošajām daļām – svārkiem, kreklam. Stilistiski (kultūrvēsturiski) atbilstošs kāju āvums un galvassega izpalika kā mazsvarīgi. Tas norāda, ka sabiedrības lielas daļas uztverē latviskais tērps savu vizuālo funkciju veica arī daļēji nokomplektēts. Šāda uzskata izveidi veicināja arī pēckara laika ierobežotās materiālās iespējas. Attieksme pret tautisko tērpu turpmākajos gados aizvien vairāk mainījās; tā sāka kļūt divējāda: sabiedriski oficiāla un personiski individuāla. No vienas puses, pastāvēja oficiālais viedoklis un tautiskā tērpa izmantojums publiskajā tautas mākslas prezentācijā, jo tas visuzskatāmāk atbilda sauklim “Tautas kultūra ir sociālistiska pēc satura un nacionāla pēc formas”, bet, no otras puses, tas pieļāva uztvert koru un deju kopu koncerttērpa valkāšanu arī kā patiesu etniskās piederības simbolu, lai arī skaļi tas parasti netika afišēts.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Karlsonē A.* Dažas preses ziņas un vērtējumi par latviešu svētku apģērba attīstību 19. gs. otrajā pusē // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls (turpmāk – LVIŽ). – 2006. – Nr. 4. – 38.–60. lpp.; *Karlsonē A.* Inteliģences pārstāvju veidotie priekšstati par latviešu tautisko apģērbu 19. gs. beigās – 20. gs. sākumā (1888–1910) // LVIŽ. – 2007. – Nr. 1. – 60.–86. lpp.; *Karlsonē A.* Tautiskais apģērbs kā nacionālais simbols // Letonikas II kongress: Letonikas II kongresa materiāli. – Rīga: Zinātne, 2008. – 54.–72. lpp.; *Karlsonē A.* Latviskā tērpa attīstība saistībā ar dziesmu svētkiem 20. gs. 20.–30. gados // LVIŽ. – 2008. – Nr. 4. – 77.–96. lpp.
- ² Šajā rakstā izmantoti Latvijas Valsts arhīva (LVA) 236. fonda 1. apraksta dokumenti.
- ³ Madonas Arājs: LK(b)P Madonas apriņķa komitejas un Madonas apriņķa izpildu komitejas orgāns. – Madona, 1940–1953; Cesvaines Komunārs: LKP Cesvaines rajona komitejas un Cesvaines rajona padomes orgāns. – Cesvaine, 1950–1956; Stars: LKP Madonas rajona komitejas un Madonas rajona izpildu komitejas orgāns. – Madona, 1954–1990.

- ⁴ Bukletu sērija “Latviešu tautas tēpi”, bez izdevēja un izdošanas vietas, [1957–1959], Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas J. Misiņa bibliotēkas fondu numurs 902.7 (97.4).
- ⁵ Pētījumā izmantoti galvenokārt Madonas novadpētniecības un mākslas muzeja fondi; signatūra MNM.
- ⁶ Latviešu tautas uzvalki: Dziesmu svētku biedrības izdevums 12 burtnīcās. – Rīga: Konservatorija, 1931.
- ⁷ LVA, 236. f., 1. apr., 12. l., 30. lp.
- ⁸ *Eglons P.* Saikavas koris // Madonas Arājs. – 1948. – Nr. 53 (1. maijs).
- ⁹ *Bērziņa E.* Kultūras darbinieku seminārā // Madonas Arājs. – 1948. – Nr. 17 (8. febr.).
- ¹⁰ *Kviese V.* Lielāku rosmi dziesmu svētku sagatavošanā // Madonas Arājs. – 1948. – Nr. 20 (15. febr.).
- ¹¹ Posimies dziesmu svētkiem! // Madonas Arājs. – 1948. – Nr. 18 (11. febr.).
- ¹² *Dzilna J.* Kori sadziedas // Madonas Arājs. – 1948. – Nr. 41 (4. apr.).
- ¹³ Koru kopmēģinājums Ļaudonā // Madonas Arājs. – 1948. – Nr. 48 (21. apr.).
- ¹⁴ *Kalniņš J.* Arī Kalsnavā skan spēcīga dziesma // Madonas Arājs. – 1948. – Nr. 48 (21. apr.).
- ¹⁵ Ļaužu un dziedātāju tūkstoši svētku laukumā // Madonas Arājs. – 1948. – Nr. 85 (14. jūl.).
- ¹⁶ LVA, 236. f., 1. apr., 12. l., 30. lp.
- ¹⁷ *Ziemelis R.* Arī Mētrienā jāskan dziesmām // Madonas Arājs. – 1949. – Nr. 63 (26. maijs).
- ¹⁸ LVA, 236. f., 1. apr., 2. l., 17. lp. “Gulbenes apriņķa Dziesmu dienas komisijas lēmums par Gulbenes apriņķa gatavību 1949. gada Dziesmu dienai. Gulbenē 1949. gada 18. maijā”.
- ¹⁹ LVA, 236. f., 1. apr., 11. l., 132. lp. Republikāniskās dziesmu svētku komisijas priekšsēdētāja b. J. Ostrova runas teksts. 1950. g. 13. janv.
- ²⁰ *Grāvītis O.* Dziesmu svētki. Vēsture. Periods starp X un XIX Dziesmu svētkiem // <http://www.dziesmusvetki2003.lv/?sadala=28> (skatīts 2009. g. oktobrī).
- ²¹ LVA, 236. f., 1. apr., 1. l., 3. lp. “Aizputes apriņķa 1949. gada Dziesmu dienas žūrijas komisijas protokols”.
- ²² LVA, 236. f., 1. apr., 2. l., 4. lp. “Ziņojums par Gulbenes apriņķa dziesmu dienu norisi 1949. gada 16. un 17. jūlijā”.
- ²³ LVA, 236. f., 1. apr., 11. l., 5. lp.
- ²⁴ Turpat, 58. lp.
- ²⁵ Turpat, 156., 157. lp.
- ²⁶ Turpat.
- ²⁷ Turpat, 82., 97., 98. lp.
- ²⁸ Turpat, 153., 154. lp.
- ²⁹ Latvju raksti / Sastād. R. Zariņš. – I–III sēj. – Rīga: Vastspapīru spiestuve, [1924–1931].
- ³⁰ Latviešu tautas uzvalki: Dziesmu svētku biedrības izdevums 12 burtnīcās. – Rīga: Konservatorija, 1931.
- ³¹ Bukletu sērija “Latviešu tautas tēpi”, bez izdevēja un izdošanas vietas, [1957–1959] (LAB J. Misiņa bibliotēkas kartotēkā norādīts datējums: 1957. un 1959. g).

³² LVA, 236. f., 1. apr., 11. l., 86. lp.: “Rīgas pils. .. rajona deju kolektīva aptaujas lapa par gatavošanos Padomju Latvijas Otrajiem Dziesmu svētkiem”; turpat, 87. lp.: “Rīgas pils. .. rajona koru aptaujas lapa par gatavošanos Padomju Latvijas Otrajiem Dziesmu svētkiem”.

³³ LVA, 236. f., 1. apr., 15. l.

³⁴ Turpat, 16. l.

³⁵ Turpat, 17. l.

³⁶ Turpat, 18. l.

³⁷ Turpat, 19. l.

³⁸ Turpat, 20. l.

³⁹ *Jauniņš A.* Rajona Dziesmu svētki // *Cesvaines Komunārs.* – 1955. – Nr. 77 (6. jūl.).

⁴⁰ *Raits V.* Dziesmu svētku atskaņās // *Stars.* – 1955. – Nr. 88 (29. jūl.).

Anete Karlsonē

THE DEVELOPMENT OF LATVIAN-STYLE DRESS
IN CONNECTION WITH THE LATVIAN SONG
AND DANCE FESTIVALS
IN THE SECOND HALF OF THE 1940s AND THE 1950s

Summary

This paper continues the theme of the development of special festive dress expressing ethnic affiliation in connection with the Latvian song and dance festivals. Discussed are the developments under Soviet rule in Latvia, this time focussing on the second half of the 1940s and the 1950s. The period from the late 19th century up to the late 1930s has been covered in the authoress' previous publications. Utilised in the study are documents from the State Archives of Latvia, publications in the regional press, photos of choirs and dance ensembles, and published drawings of folk dress.

After the Second World War, the Soviet authorities in Latvia continued to hold song festivals, using them as a propaganda tool. At the same time, for many members of choirs and dance ensembles, the song festivals were connected with their hopes of nurturing Latvian culture under the conditions of Soviet rule. The choristers made use of this opportunity to sing not only the compulsory repertoire glorifying Soviet ideology that was forced on them, but also Latvian folksongs and classic choral pieces. Initially, there was also great enthusiasm for the opportunity to wear Latvian-style dress.

New traits appeared in the development of national-style dress: identical dress began to be made for all the members of a choir or dance ensemble. In contrast to the period of Latvia's independence, brighter and

more easily made dress was favoured, frequently disregarding the local cultural traditions of the particular area. In this way, the significance of local patriotism and local roots was diminished. Even though the Latvian-style dress of the choirs and dance ensembles was officially sanctioned, and providing it was one of the tasks of the officials, neither at the song festivals of this time or at subsequent festivals in the Soviet period were any dress competitions held of the kind that had taken place starting from the 7th Song Festival in independent Latvia. However, national-style dress, or the identical dress worn by performing ensembles, was judged at choir competitions as an element of the performance at the 1950 and the 1955 song festivals. The favourable attitude of the panel of judges promoted the use of bright dress, uniform for the whole group. The production of such dress was also promoted by centrally organised provision of materials and dressmaking. The visual image of national-style dress that had developed in earlier years (the 1930s) was retained at the level of official recommendations. However, the practical implementation of these recommendations was dependent on the interest and knowledge of the responsible official, and on the means available to the ensemble. Since the national-style dress was made collectively and the dress itself was common property, the members of choirs and dance ensembles were no longer motivated to learn about the appearance of dress, the combination of different garments or the mode of wearing them. Significant changes appeared. In putting together sets of garments, the main focus was on the elements that dominated in the overall appearance, i.e. the skirt and shirt. Footwear and headgear that corresponded stylistically (from the point of view of cultural history) were not considered, being regarded as less significant. This indicates that in the perception of a large section of society Latvian-style dress fulfilled its visual function even when it did not include a complete set of garments. The development of this kind of perspective was also fostered by many privations of the post-war period. The attitude towards national-style dress continued to shift in the years that followed, with the development of a dual attitude: social/official, and individual/personal. On the one hand there was the official view and utilisation of national-style dress in public presentations of folk art, corresponding very clearly to the slogan, "folk culture is socialist in content and national in form", and on the other hand it permitted the performance dress of choirs and dance ensembles to be seen as a true symbol of ethnic affiliation, even if such a view was not usually voiced in public.

Iesniegts 03.11.2009.

VĒSTURES AVOTI

Mirdza Lendiņa

DAUGAVPILS LATVIEŠU DRAMATISKĀ TEĀTRA TRUPAS FOTOGRAFĪJA 1927./1928. GADA SEZONĀ

Bija pagājuši tikai daži gadi, kopš beidzās Latvijas brīvības cīņas. Tās bija turpinājušās no valsts dibināšanas dienas (1918. gada 18. novembra) un prasījušas lielus materiālos un tautas dzīvā spēka upurus. Pagaidu valdība tikko bija sākusi valsts iekšējās dzīves izveidošanu. Atvēra skolas, darbu uzsāka augstākās mācību iestādes – Latvijas Universitāte, Konservatorija un Mākslas akadēmija. Rīgā darbu atsāka profesionālie teātri, darbojās teātru trupas Jelgavā, Liepājā, Valmierā u.c. 1921./1922. gada sezonā teātris tika noorganizēts arī Daugavpilī. Tas apvienoja toreizējos Daugavpils Latviešu biedrības, Latgales kultūras veicināšanas biedrības “Blāzma” un Dzelzceļnieku kultūras veicināšanas biedrības dramatiskos pulciņus. Sākot ar 1922. gada rudenī, teātris algoja dažus profesionālos aktierus – un teātra vadību uzņēmās no Liepājas pārnākusi aktrise un režisore Otilija Muceniece (mākslinieciskā vadītāja no 1922. līdz 1925. gadam). 1923. gadā režijas darbā iesaistījās līdz tam Rīgas Strādnieku teātrī strādājušī aktrise un režisore Olga Bormane, kas Daugavpils teātrī darbojās līdz 1928. gadam. Ņemot vērā, ka teātra galveno kodolu veidoja profesionālie aktieri un režisori, teātris saņēma pabalstu no valsts un Kultūras fonda, līdz ar to iegūdamis oficiālu Daugavpils Latviešu dramatiskā teātra nosaukumu. Teātra izrādes notika šķūņveidīgā dzelzceļnieku ēkā pie stacijas (Stacijas ielā).

1925. gadā O. Muceniece no teātra aizgāja, viņas vietā sāka strādāt Ērihs Lauberts, kas aktiera un režisora darba pieredzi jau bija ieguvis Apollo, Jaunajā Rīgas, kā arī Ceļojošajā teātrī un kas Daugavpils teātri vadīja līdz 1930. gadam. Kopā ar viņu režijas darbu turpināja O. Bormane. Ē. Lauberta laikā teātrī izveidojās profesionāla aktieru trupa. Pārsvarā bija jauni aktieri. Uz Daugavpili pārnāca uz ilgāku vai īsāku laiku daži aktieri no citiem teātriem (no Cēsīm Bernhards Priedītis un Milda Priedīte-Sietiņšone, no Liepājas Vilma Liepiņa, vēlāk no Jelgavas aktieris un režisors Jānis Kļava u.c.). Visus šos gadus Daugavpils teātra valdes pilnvarotais bija enerģiskais Jānis Vedējs, kurš rūpējās par teātra saimniecisko darbību, aktieru materiālajām vajadzībām un viņu radošā darba iespējām, īpaši laikā, kad teātris devās izbraukuma izrādēs uz Latgales pilsētām un pagastiem.

Liela daļa aktieru izauga praktiskā darbā, un viņiem Daugavpils teātris bija pirmā darbavieta pēc teātra kursiem vai studijām. Par to

savās atmiņās šīs publikācijas autorei stāstīja arī aktrise Alma Muceniece, kura Daugavpils teātrī sāka strādāt par suflieri 1925. gadā. Almas Mucenieces atmiņu pieraksts ļauj mums nedaudz tuvāk ieskatīties Daugavpils Latviešu dramatiskā teātra trupas darbības gaisotnē.

Kad A. Muceniece 1925. gadā uzsāka darba gaitas teātrī, par režisoru strādāja Ērihs Lauberts. A. Muceniece stāsta: “Teātris gatavoja jaunu izrādi ik pa divām nedēļām. Uz katru lomu bija tikai viens aktieris. Dublierus negatavoja. Bija 15 aktieru liela trupa. Latgale bija ļoti latviska. Teātra izrādes labi apmeklēja, tās vienmēr tika izpārdotas. Ik pa pieciem gadiem katram aktierim jāriko benefice. Aktierus angažēja uz gadu. Alga bija Ls 120 mēnesī. Algas izmaksāja regulāri. Materiālās rūpes nebija.

Izbraukuma izrādes bija labi noformētas. Aktieri uz izrādēm brauca ar vilcienu. Dekorācijas veda gan ar mašīnu, gan ar zirgu pajūgiem. Sabiedrība uzņēma aktierus ar lielu cieņu. Deva naktsmītnes, vakariņas.

Priecīgi un reizē uztraukuma pilni brīži bija, kad no Rīgas ieradās aktieri uz viesizrādēm, jo Rīgas aktieru tēlojums bija profesionāli augstvērtīgāks. Vairākās izrādēs 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā, kurās piedalījās no 2 līdz 18 personām (“Pūt, vējiņi!”, “Mērnieku laiki” u.c.), bez aktieriem spēlēja arī koristi un voluntieri (pašdarbnieki). Izrādēm nepieciešamos laikmetīgos tērpus darināja paši, vēsturiskos deva teātris.”

Alma Muceniece atceras, ka 1929. gada sezonā spēlēja Raiņa luga “Pūt, vējiņi!”, kurā darbojušās 12 personas, G. Dēvisa komēdijā “Modernā jaunatne” piedalījušās 9 personas.

30. gados spēlēja Gogoļa komēdija “Precības” ar 11 aktieru lielu sastāvu, K. Bramsones “Divas sirdis” (5 personas), brāļu Kaudzišu “Mērnieku laiki” (18 personas), L. Hiršfelda “Sieviete, ko katrs meklē” (7 personas), J. Pētersona “Jauneklis ar sapņainām acīm” (8 personas) utt.

Repertuārā bija arī A. Brigaderes “Raudupiete”, T. Bernāra “Mazā kafējnīca”, E. Skriba un E. Leguvē “Sievietes viltība” u.c.

Kā vērtīgs vēstures avots, kas papildina aktrises atmiņu stāstījumu un dod informatīvi vizuālu priekšstatu par šīs trupas darbības laiku, jāuzskata A. Mucenieces no personiskā arhīva autorei uzticētā 15 aktieru grupas fotogrāfija no 1927./1928. gada teātra sezonas.

Fotogrāfijā dokumentēta domubiedru grupa, kas nopietni raugās uz savu izvēlēto profesiju, lai teātris mākslas valodā paustu savu atieksmi pret laikmeta uzlikto pienākumu.

Fotogrāfijas izmērs ir 23 × 16 cm, tā ietonēta brūnā (sēpijas) krāsā. Fotogrāfijas kreisajā apakšējā stūrī apaļš spiedogs ar tekstu: “Foto LAZAREV Daugavpils”, kas liecina, ka Daugavpils fotogrāfs ir sava amata profesionālis, kuram piederējusi darbnīca vai fotoateljē.

Fotogrāfijas tehniskā kvalitāte ir laba. Kompozicionāli aktieru grupa izkārtota trijās rindās, kur katra persona veido it kā atdalītu portretējamo, līdz ar to grupa labi pārskatāma. Fotografēts kādā no teātra telpām (varbūt skatuve?) ar koka grīdu, bez jebkāda dekora. Uz

grīdas, abās fotogrāfijas sānu daļās, izklātas divas nelielas briežādas, uz tām izvietojušies pirmajā rindā sēdošie aktieri. Otrajā rindā izkārtotie sēž dažādu stilu un izmēru pītos krēslos. Trešo rindu veido septiņas kājās stāvošas personas.

Fotogrāfijas priekšplānā it kā nejauši novietotā rotaļlieta – putniņš darbojas kā simbols teatrālismam, spēlei, dekorācijai. Ņemot vērā Latvijas valsts neilgo pastāvēšanas laiku, tās ekonomiskās grūtības, pārsteidz aktieru labais apģērbs, kas ir moderns, tā laika modes atspoguļojums. Fotogrāfijā redzamajām personām norādīts tikai vārds un uzvārds, statuss teātrī, nesniedzot tuvākas ziņas par viņu profesionālo sniegumu, darbības ilgumu teātrī utt. Tas paliek teātra vēsturnieku ziņā.

Pirmajā rindā no kreisās sēž aktrise Skaidra Pence, atmiņu stāstītāja aktrise Alma Muceniece, aktieris Pauls Zālītis.

Otrajā rindā no kreisās sēž aktieris Nikolajs Dikmanis, aktrise Zelma Līce, režisors Ērihs Lauberts, aktrise, režisore Olga Bormane un aktieris Fricis Spurainis-Kūlups.

Trešajā rindā no kreisās stāv aktieris Rūdolfs Baltailsvilks, aktrise Lūcija Ādamsons, aktieris Teodors Rēpiņš, aktieris Giršs Rivkins, aktrise Milda Priedīte (Sietiņsonsone), teātra galvenais administrators Jānis Vedējs un aktieris Bernhards Priedītis.

Atmiņas pierakstītas 1989. gada 23. jūlijā Daugavpilī.
Atrodas publikācijas autores arhīvā

**“... NEVĒLOS BŪT LATVIJAS PADOMJU
SOCIĀLISTISKĀS REPUBLIKAS PILSONIS”:
ARTURA STŪRES IESNIEGUMI
PADOMJU VARAS IESTĀDĒM
1940. GADA RUDENĪ***

1940. gada 18. septembrī Rīgas strādnieks Arturs Stūre uzrakstīja Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (LPSR) iekšlietu tautas komisāram šādu iesniegumu – lūgumu:

**“Iekšlietu
Tautas Komisāram**

**18. / IX. 1940. g.
Stūre Arturs
Dzīvo Rīgā, Aldaru
ielā 6, dz. 7.**

Lūgums.

Ar šo lūdzu izsniegt man Latvijas ārzemju pasi un izraidīt mani no Padomju Sociālistisko Republiku Savienības un tās locekles Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas, kuras pilsonis es neesmu un kā bijušās Latvijas demokrātiskās Republikas pilsonis arī nevēlos būt Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas pilsonis. Tā kā Latvijas pievienošanai pie Padomju Sociālistisko Republiku Savienības nepiekrītu, jo protestēju pie balsošanas š. g. Saeimas vēlēšanās¹ par to, kā minēto vietu, vēlēšanas iecirkni bij² okupējis svešas valsts, tas ir, Padomju Sociālistisko Republiku Savienības karaspēks, jo toreiz vēl nebija Latvija pievienota pie P.S.R.S.,³ kādēļ zaudēju darbu, ko ar lielām grūtībām tagad atdabāju. Tādēļ pēc visā pasaulē pieņemta likuma, ko lieto visā civilizētā pasaulē, lūdzu mani izsūtīt vai apmainīt pret tādas valsts pilsoni, kura neietilpst Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā un nav okupēta no Vācijas, kas balstās uz diktatūru. Es vēlos iecelot Amerikas Savienotās Valstīs caur Somiju. Tā kā naudas man nav, tad lūdzu man izsniegt Latvijas ārzemju pasi bez maksas, atbrīvojot arī no 2 latu zīmognodevas par šo lūgumu un pārējiem nodokļiem šai lietā, un aizsūtīt mani uz U.S.A.⁴ pa brīvu.

Vienīgās valodas, ko protu bez latvju, ir franču un angļu. Esmu dzimis 1910. g. 7. / II. Rīgā. Tautība latvju. Karaklausību esmu beidzis, sastāvot Latvijas armijā 1930. un 1931. g.

* LETONIKA Avotu publikācija sagatavota Valsts programmas “Letonika” projekta “Okupācijas režīmi Latvijā un to sekas: politiskie, ekonomiskie, tiesiskie, sociālie un ētiskie aspekti. 1940–1965” ietvaros.

Klāt pielieku 2 eksemplārus fotogrāfijas un mazturības apliecību Rīgas pilsētas 15. iecirkņa miertiesneša⁵ Rīgā 1940. g. 26. augustā izdotu. Pasi vēlos sev, vienai personai.

A. Stūres paraksts.”⁶

Lūgums krasi izmainīja A. Stūres turpmāko dzīvi. Ārzemju pasi viņš nesaņēma, bet ar šāda iesnieguma uzrakstīšanu un piesūtīšanu padomju varas iestādēm pietika, lai tās varētu A. Stūri apsūdzēt smaga pretvalstiska nozieguma izdarīšanā un sākt pret viņu represijas. A. Stūres lūgumam uzspiestais zaļas krāsas zīmogs latviešu valodā apliecina, ka tas LPSR Iekšlietu Tautas Komisariātā (IeTK) ienācis 1940. gada 23. septembrī, ar numuru 16596. A. Stūres rakstītajam tekstam slīpi pāri rokrakstā “uzliktas” divas rezolūcijas krievu valodā: viena 1940. gada 23. septembrī, ar sarkanu zīmuli, otra 1940. gada 24. septembrī, ar sarkanu tinti. Savukārt 1940. gada 2. novembrī lapas kreisajā augšējā stūrī slīpi ar sarkanu tinti latviski uzrakstīts, ka A. Stūres lūgums jāpārtulko krievu valodā bez rindas.⁷

1940. gada 4. oktobrī Rīgā IeTK Valsts drošības pārvaldes (VDP) 2. daļas 1. nodaļa, caurskatot ienākušos materiālus, atrada, ka “Stūre A. A. aģitē pret Padomju Savienību, apgalvojot, ka Latvijai okupējusi sveša armija un ka vajag atgriezties pie iepriekšējās “demokrātiskās” iekārtas”.⁸ Ņemot vērā, ka, atrodoties brīvībā, A. Stūre varētu “turpināt savu noziedzīgo darbību”,⁹ LPSR IeTK VDP 2. daļas 1. nodaļa nolēma viņu apcietināt, bet A. Stūres dzīvesvietā Rīgā, Aldaru ielā 6–7, veikt kratīšanu. Šos lēmumus apstiprināja LPSR IeTK priekšnieka Alfona Novika (1908–1996) paraksts.¹⁰ 1940. gada 9. oktobrī, pamatojoties uz LPSR IeTK VDP 1940. gada 8. oktobra orderi ar numuru 003111, A. Stūre tika arestēts un viņa dzīvoklī Rīgā, Aldaru ielā 6–7, namu pārvaldes pārstāves Antonijas Gipsles (dzim. 1897. gada 23. maijā Rīgā)¹¹ klātbūtnē izdarīta kratīšana, kuras rezultātā nogādāšanai uz LPSR IeTK VDP tika paņemts sekojošais: 1) Latvijas pase uz A. Stūres vārda; 2) karaklausības apliecība uz A. Stūres vārda; 3) pakete ar piezīmju burtnīcām un dažādiem izrakstiem; 4) divas pudelītes ar šķidrumu; 5) pakete ar zilu vielu. Viss pārējais A. Stūres īpašums tika atstāts dzīvokļa saimnieces Emīlijas Salmiņas glabāšanā.¹² LPSR IeTK palīga vietas izpildītāja Jāņa Čiņa (1911–1942) apstiprinātā aresta un kratīšanas ordera otrajā pusē A. Stūre ar zīmuli parakstījies, ka viņš to lasījis 1940. gada 9. oktobrī.¹³ A. Stūres krimināllietai LPSR IeTK 1. specdaļa deva reģistrācijas numuru 647, kas redzams arī apcietinātā A. Stūres fotogrāfijā.¹⁴

Kas bija uzrakstītā iesnieguma autors? No krimināllietā esošajiem 1940. gada 4. oktobra lēmumiem par apcietināšanu un piesardzības līdzekļa izvēlēšanos, 1940. gada 18. oktobrī sastādītās arestētā anketas, kā arī 1940. gada 4. oktobra¹⁵ un 18. oktobra pratināšanas

protokoliem par A. Stūres personību var iegūt samērā plašu informāciju.¹⁶ To bija iespējams papildināt vēl ar citu arhīvu materiāliem.

Arturs Stūre Artura dēls dzimis 1910. gada 7. februārī Rīgā.¹⁷ Viņa pastāvīgā dzīvesvieta aresta brīdī bija Rīgā, Aldaru ielā 6–7. A. Stūrem bija 6 klašu pamatskolas izglītība.¹⁸ Viņš nebija precējies. Atbilstoši padomju sociālā iedalījuma klasifikācijai “pēc sociālās izcelšanās” A. Stūres vecāki bija sīkzemnieki, kuri viņa aresta laikā jau bija miruši.¹⁹ A. Stūrem nebija ne brāļu, ne māsu. Pēc sociālā stāvokļa gan pirms, gan pēc LPSR nodibināšanas A. Stūre bija strādnieks²⁰ – un viņam nekādi īpašumi un manta nepiederēja. A. Stūres specialitāte bija metālapstrādāšana, bet viņa pēdējā darbavieta – strādnieks Rīgā elektromehāniskajā un bakelītu²¹ izstrādāšanas darbnīcā (rūpnīca) “Elektrobūve. E. Zeltmanis” (daudzos dokumentos rakstīts arī saīsinātais nosaukums “Elektrobūve”).²² A. Stūre nekad nebija sastāvējis nevienā partijā, kā arī nebija iesaistījies sabiedriski politiskajā darbībā.²³ 1927. gada 26. oktobrī A. Stūre tika reģistrēts Rīgas XI policijas iecirkņa 3. daļas rezervistu sarakstā ar numuru 138.²⁴ 1930. un 1931. gadā A. Stūre kā kareivis dienēja Latgales divīzijas 7. Siguldas kājnieku pulkā.²⁵ Pēc demobilizācijas A. Stūre tika ieskaitīts no aktīvā dienesta atvaļināto karavīru 31. kategorijā, un viņu reģistrēja kā 2. šķiras rezervistu Rīgas kara apriņķī.²⁶ A. Stūres pasei bija numurs TZ 014322, un Rīgas Prefektūra to bija izdevusi 1936. gada 13. augustā, ar numuru 382912.²⁷ Darba grāmatiņu A. Stūrem bija izsniegusi Rīgas pilsētas Aizgādības valde 1936. gada 7. februārī.²⁸ A. Stūre pēc tautības bija latvietis. 1940. gadā viņš automātiski kļuva par PSRS pavalstnieku, bet pats nevēlējās par tādu būt un atzina sevi par Latvijas Republikas pavalstnieku. 30. gados A. Stūre bija saņēmis nelielus sodus par kriminālnoziedzumiem.²⁹

Ieraksti A. Stūres pasēs, Rīgas pilsētas mājas grāmatās un citos dokumentos parāda, ka kopš 20. gadu beigām viņš bieži mainījis dzīvesvietas. 1924. gada 6. septembrī A. Stūre dzīvoja Rīgā, Līves ielā 7–1.³⁰ 1929. gada 6. aprīlī A. Stūre policijā vēlreiz tika pierakstīts Līves ielā 7–1,³¹ 1929. gada 7. jūnijā – Marijas ielā 29–23,³² 1929. gada 3. septembrī – Avotu ielā 5–14,³³ 1929. gada 9. oktobrī – Ģertrūdes ielā 113–83,³⁴ 1930. gada 8. janvārī – Lielā Miesnieku ielā 12–2,³⁵ 1930. gada 8. jūlijā – 7. Siguldas kājnieku pulkā, ar dzīvesvietu Gulbenē,³⁶ pēc demobilizācijas 1931. gada maija beigās no Latvijas armijas – Palasta ielā 3–11,³⁷ 1931. gada 8. jūlijā – Parka ielā 6–17,³⁸ 1931. gada 6. novembrī – Kaļķu ielā 35–2,³⁹ 1931. gada 22. decembrī – Tērbatas ielā 14–16,⁴⁰ 1932. gada 6. maijā – Muietas ielā 4–21,⁴¹ 1932. gada 6. septembrī – Vilandes ielā 1–6,⁴² 1932. gada 18. oktobrī – Vilandes ielā 7–11,⁴³ 1932. gada 21. novembrī – Ausekļa ielā 4–19,⁴⁴ 1933. gada 14. martā – Avotu ielā 37–1,⁴⁵ 1933. gada 31. augustā – Akmeņu ielā 22/24,⁴⁶ 1933. gada 12. decembrī – Elizabetes ielā 9–3,⁴⁷ 1934. gada

Amiēls
16/10/2010
Saskaņotā
Pase Nr. 245-687

Bes termins 19... g.

Latvijas/Kauguru pag.
Valmieras apr. / pilsonis
** Arturs Artura d.
Stūre.

„3. „ Septembrī, 1924. gada.

 Pasu nodalās darbinājis
Gruļys

1. Kad un kur dzimis: 2. februārī, 1910. g.
Rīga.

2. Pasiņahviņa dzimmes nosaukums: Rīga.

3. Tautība: Latvietis.

4. Ētība: k. v. Luterā.

5. Nodarbošanās: Ekspluatē.

6. Beidzis (līdz 15 gadeem*):
Neprecējies.

7. Atteģības pret savu tautu:

8. Uz kāpdeem pamateem pase izdota: Kauguru pag. vald. apr. 11. sept. 1924. g. Nr. 245-687/1924

9. Veselīmes:

10. Pases izpildītāja paraksts: A. Stūre
pase ser. 155

*) pilnībā (adrese) vai mešā (adrese), aprīnēš, pagušk un mājišk.
*) ianšimē arī mešumē.

1924. gada 3. septembrī izdotā Artura Stūres Latvijas pase (LVVA, 2996. f., 17. apr., 54165. l., 1. lp.)

21. augustā – Marijas ielā 8a–4,⁴⁸ 1934. gada 12. decembrī – Lāčplēša ielā 62/66–47,⁴⁹ 1935. gada 2. aprīlī – Līves ielā 7–1,⁵⁰ 1935. gada 4. maijā – Matīsa ielā 69–5,⁵¹ 1935. gada 3. jūlijā – Dzirnāvu ielā 70–18,⁵² 1936. gadā 12. februārī – Valmieras apriņķa Vaidavas pagasta Telmēnos,⁵³ 1936. gada 14. martā – Artilērijas ielā 13–78,⁵⁴ 1936. gada 18. augustā – Elizabetes ielā 77–9,⁵⁵ 1937. gada 4. martā – Akas ielā 8–6,⁵⁶ 1937. gada 22. decembrī – Ģertrūdes ielā 99–7,⁵⁷ 1938. gada 8. augustā – Lielāsmuižas ielā 28–1,⁵⁸ 1938. gada 31. decembrī – Noliktavas ielā 3–10,⁵⁹ 1939. gada 14. novembrī – Marijas ielā 109–47,⁶⁰ 1940. gada 21. maijā – Aspazijas bulvārī 8–7⁶¹ un 1940. gada 5. jūlijā – Aldaru ielā 6–7.⁶² A. Stūres pēdējā dzīvesvieta pirms apcietināšanas – nams Vecrīgā, Aldaru ielā 6, – bija akciju sabiedrības “Calders, Latvia, Ltd” īpašums, ko 20. gadsimta 30. gadu beigās pārņēma Rīgas vispārējais kalpotāju artelis “Ekspress”.⁶³ Šīs mājas 7. dzīvoklī A. Stūre nedzīvoja viens. Laika posmā no 1940. gada 5. jūlija līdz 9. oktobrim, kamēr A. Stūre mitinājās 7. dzīvoklī, tur dzīvoja arī Rūdolfš Salmiņš (dzim. 1884. gada 15. novembrī Ezeres

pag.),⁶⁴ Emīlija Salmiņa, dzim. Vībe (dzim. 1897. gada 15. februārī Lēdurgas pag.),⁶⁵ Jevgenijs Salmiņš (dzim. 1920. gada 24. augustā Maskavā)⁶⁶ un līdz 1940. gada 3. augustam arī Marija Alise Žanete Firksa (*Baronin Fircks*), dzim. fon Levensterna (*von Löwenstern*; dzim. 1895. gada 13. aprīlī Koknesē).⁶⁷ Lai gan A. Stūri arestēja jau 1940. gada 9. oktobrī, mājas grāmatā ailē “Kad un uz kuriem aizgājis” atrodams ieraksts “21.10.1940., Rīgā, [adrese] nezināma”, bet ailē “Kad izrakstīts policijā” – “pieteikts izrakstīšanai 21.X.1940.”.⁶⁸

Neilgi pēc aresta A. Stūre uzrakstīja otru iesniegumu, ko Rīgas Centrālcietuma vadība, spriežot pēc violetas krāsas zīmoga latviešu valodā, saņēma 1940. gada 16. oktobrī, ar numuru 6116/R:

“15. / X. 1940. g.

**A. g. Iekšlietu Tautas Komisāram
caur Rīgas Centrālcietuma Priekšnieku.**

**Stūre Arturs
Artura dēls, dzīvo
Rīgā, Aldaru ielā
6, dz. 7.
(Tagad ieslodzīts).**

Lūgums.

Ar šo griežos pie Jums ar lūgumu izpildīt manu iepriekšējo lūgumu dēļ Latvijas ārzemju pasēs, ko Jums iesniedzu, pieliekot motīvējumu, un kādēļ jau tiku nopratināts. Tā kā mana vēlēšanās lūgumā un protokolējumā bij skaidri izteikta, tad nesaprotu, kādēļ tiku š.g. 9. / X. aizturēts un ievietots Rīgas Centrālcietumā, jo iemeslu man neteica. Laipni lūdzu Jūsu gādību, lai mani atbrīvotu, vai arī, ja tas nebūtu Jums iespējams, tad manu lūgumu sūtīt tālāk uz Ārlietu Ministriju un mani nosūtīt nomainas ceļā uz Amerikas Savienotām Valstīm (U.S.A.). Tagad vēlētos, lai man izsniedz manas piezīmes un lietas, ja nav iespējams atbrīvot, jo tur nav nekas par politiku.

Ar cienību:

A. Stūres paraksts.”⁶⁹

Pratināšanas reizēs 1940. gada 4. oktobrī un 18. oktobrī A. Stūre liecināja, ka viņam nepatīk komunistiskā iekārta un padomju vara, kas 1940. gadā tika nodibināta Latvijā, viņš grib dzīvot valstī, kur ir tāda iekārta kā ASV. Tautas Saeimas vēlēšanu laikā 1940. gada jūlijā A. Stūre protestēja pret “sveša karaspēka okupāciju balsošanas vietā”,⁷⁰ t.i., pret Sarkanās armijas atrašanos Latvijā, un pieprasīja, lai vēlēšanu komisija to ieprotokolētu. Saeimas vēlēšanu komisijas locekļi atteicās izpildīt šādu prasību, bet piedāvāja A. Stūrem savu protestu uzrakstīt uz vēlēšanu biļetena, ko viņš arī izdarīja. A. Stūre pastāstīja, ka pirms Latvijas pievienošanas PSRS viņa darbavietā

215

VALSTS STATISTISKĀ PĀRVALDE.
Ceturtais tautas skaitīšana 1935. gada 12. februārī.

Personas kartīte Nr. 6

Apdzīvotājs Pilsēta Rīga Skaitlis iedzīvotājiem 4 Skaitis apkārtnē 255

Apdzīvotās vietas (maln, ciematn, bēdai apdzīv. vietas, skolas u. t. l.) nosaukums Pagasts
Ielas nosaukums Laņķu ielā mājas Nr. 62/66 dzīvokļa Nr. 47 Nr. 129 pēc apdzīvoto vietu vai gruntsgabalu saraksta.

1. Uzvārds Stūre Vārds Arturs 2. Dzimums (otr. vai siev.) dzimēts 11

3. Pavalstniecība Latvija Ārzemniekiem jāuzrāda no kura gada dzīvo Latvijā

4. Dzimšanas gads (jau. kal.) 1910. mēnesis februāris diena 7 25

5. Kur dzimis (apņējis un pagājis vai pilseta) Rīga (ārzemes dzimšanas vietas)

6. Ģimenes ārvalsts (neprec. precēj., atraitn., šķirts) neprecējies

7. Ticība Ev. luth.

8. Tautība Latvija

9. Prot lasīt (jā, nē) jā
Prot rakstīt (jā, nē) jā

10. Jāatbild līdz 20 gadu veciem:
a) vai apmeklēja skolu (jā, nē)
b) cik gadus ir apmeklējis skolu

11. Vai prot valsts valodu runāt (jā, nē) jā atstāt (jā, nē) jā

12. Kādas valodas bez valsts valodas prot runāt: a) franču
b)
c)

13. Kādu valodu parasti lieto ģimenē Latvija

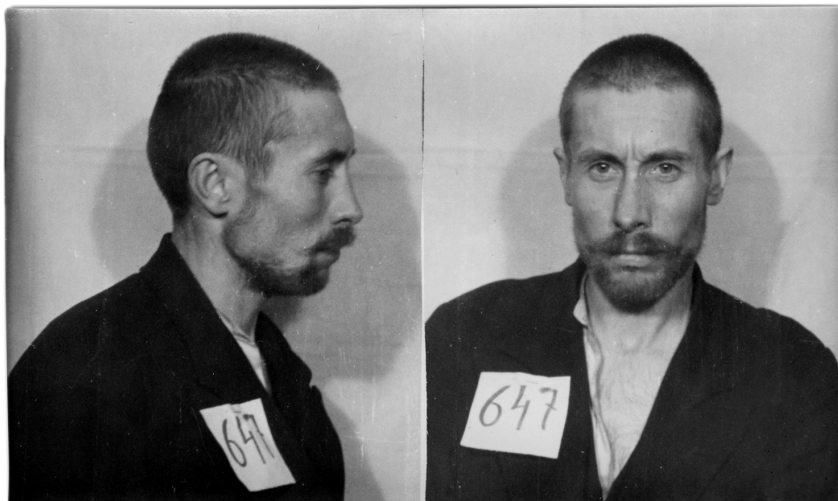
14. Jāatbild vienīgi a) vai piedalījies pasaules karā (jā, nē) nē
virsiem: b) vai piedalījies Latvijas atbrīvošanas karā (jā, nē) nē

15. Vai pastāvīgi dzīvo slauktīšanas vietā (jā, nē) jā Ja pastāvīga dzīves vieta citur, tad kur (sīka adrese):

Valstspilņu spiestuve.

1935. gada 12. februāra Ceturtais tautas skaitīšanas personas kartīte par Arturu Stūri (LVVA, 1308. f., 12. apr., 10117. l., 215. lp.)

notika vairākas sapulces. Vienas no tām atklāšanā sapulces vadītājs Kārlis Galiņš paziņoja, ka tagad Latviju pievienos PSRS un oficiālā valoda būs krievu valoda. Visi klātesošie tam piekrita, bet A. Stūre izteica protestu, jo krievu valodu neprata un nebija par to ar mieru. Drīz pēc tam – ap 1940. gada 27. jūliju – uz strādnieku pieprasījuma A. Stūri atlaida no darba. Visu augustu A. Stūre meklēja darbu, kamēr viņš beidzot pieņēma atpakaļ tajā pašā darbavietā uz laiku, līdz viņš dabūšot ārzemju pasi. A. Stūre apzinājās, ka viņam būs ļoti grūti dabūt citu darbu savu uzskatu un rīcības dēļ. A. Stūre par saviem uzskatiem runāja ar daudziem cilvēkiem, stāstot par savu protestu Saeimas vēlēšanu laikā, izsakot nožēlu par Latvijas pievienošanu Padomju Savienībai un uzsverot, ka būtu labi, ja atkal nodibinātos demokrātiska Latvijas Republika. A. Stūre norādīja, ka viņš jūtos ļoti neērti, jo pārējiem darbabiedriem ir citādi uzskati nekā viņam. Pēc A. Stūres domām, arī kolēģiem darbā šo uzskatu dēļ nebija ērti būt kopā ar viņu. A. Stūre padomju izmeklētājiem uzsvēra, ka viņš tieši neaģitēja par Kārļa Ulmaņa (1877–1942) atgriešanos pie varas. Tiesa, nedrīkst arī A. Stūri idealizēt. Jāatzīmē,

Arturs Stūre 1940. gadā pēc arestēšanas (LVA, 1986. f., 2. apr., P-5863. l., 7.a lp.)

ka A. Stūre neizprata, kas ir demokrātija, lai gan pats apgalvoja, ka esot “krass demokrātisma piekritējs”.⁷¹ Viņa izpratnē demokrātija bija tāda iekārta, kur Latvijā pie varas atrodas tikai latvieši. A. Stūre arī nemaz neslēpa izmeklētājiem šo savu pārliecību ne pratināšanas reizē 1940. gada 4. oktobrī, sakot, ka “vajadzīga tāda iekārta, kur tikai latvieši būtu Latvijā pie varas”,⁷² ne 1940. gada 18. oktobrī: “.. jo mans uzskats ir tāds, ka Latvija pieder latviešiem ..”⁷³ Pratināšanā A. Stūre akcentēja šādus interesantus novērojumus, kas atspoguļoja lielas daļas sabiedrības uzvedību un noskaņojumu pirmajos padomju režīma mēnešos 1940. gadā. A. Stūre sarunās centās pierādīt, ka turpmāk latviešu tautības strādniekiem būs sliktāki dzīves apstākļi, bet neviens strādnieks viņam nepiekrita, un visi atbildēja, ka tagad viņiem dzīve būs labāka. Savukārt, kad A. Stūre satikās ar paziņām, kurus kādu laiku nebija redzējis, un stāstīja viņiem par savu protestu Saeimas vēlēšanu laikā, neviens negribēja ar A. Stūri pat lāgā runāt – pārgāja uz citu tematu un atvadījās.⁷⁴

1940. gada 25. oktobrī LPSR IeTK VDP Izmeklēšanas daļa A. Stūrem inkriminēja apvainojumu – atklātas pretpadomju propagandas vešanu rūpnīcas “Elektrobūve. E. Zeltmanis” strādnieku vidū no 1940. gada jūlija līdz aresta brīdim – un nolēma saukt viņu pie atbildības pēc Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas (KPFSR) Kriminālkodeksa (KK) 58. panta 10. punkta,⁷⁵ par ko paziņoja apsūdzētajam. A. Stūres paraksts apliecina, ka šis lēmums viņam arī paziņots tajā pašā dienā – 1940. gada 25. oktobrī.⁷⁶

Šajā datumā A. Stūre arī pēdējo reizi tika pratināts, un izmeklētājs viņam uzdeva jautājumu: “Jums ir inkriminēta apsūdzība pēc 58. p. 10. Krim. lik. par to, ka jūs vedat pretpadomju propagandu starp strādniekiem. Vai atzīstiet sevi par vainīgu?” A. Stūre atbildēja: “Par vainīgu sevi atzīstu, bet neesmu darījis to ļaunprātīgi.”⁷⁷

1940. gada 25. oktobra pratināšanā A. Stūre nosauca divus darba kolēģus, ar kuriem viņš visvairāk runājis par politiku.⁷⁸ Viens no viņiem – Rīgā, Zaķusalas krastmalā 19–7, dzīvojošais elektrobūvju meistars Herberts Baumanis (dzim. 1905. gada 23. decembrī Rīgā)⁷⁹ – 1940. gada 3. decembrī tika nopratināts kā liecinieks. H. Baumanis pastāstīja, ka A. Stūre firmā “Elektrobūve. E. Zeltmanis” strādāja pie montāžas darbiem, būdams slimīgs cilvēks, izvairījās no smagiem darbiem un bija ļoti liels savādnieks.⁸⁰ H. Baumanis zināja, ka A. Stūre bija neapmierināts ar padomju iekārtu, jo A. Stūre pats stāstīja H. Baumanim par 1940. gada Saeimas vēlēšanu laikā izteikto protestu pret padomju karaspēka atrašanos Latvijā un braukšanu uz ārzemēm, sakot, ka Latvijā viņam neesot dzīves.⁸¹

1940. gada 14. novembrī LPRS IeTK cietumā nr. 1 (Rīgas Centrālciets) tika aizpildīta A. Stūres daktiloskopijas karte ar viņa abu roku pirkstu nospiedumiem. Uz kartes A. Stūrem vajadzēja arī parakstīties.⁸²

Neskatoties uz apsūdzības inkriminēšanu, 1940. gada 24. novembrī A. Stūre uzrakstīja vēl trešo – pēdējo iesniegumu, kas 25. novembrī LPRS IeTK cietumā nr. 1 tika “iegrāmatots” ar zīmogu latviešu un krievu valodā un ienākošo numuru 7283/R:

**“Ārlietu Tautas Komisāram
caur P.S.S.R.”⁸³**

**Iekšlietu Tautas Komisariāta
Valsts Drošības Pārvaldes
Priekšnieku**

**Ieslodzītā Stūres Artura
Artura dēla Rīgas cietumā
№ 1., dzīves vieta Rīgā, Aldaru
ielā № 6, dz. 7.**

Lūgums.

Laipni lūdzu atbrīvot mani no ieslodzījuma, kur tiku ievietots š.g. 9. / X., un ievērojot manu š.g. oktobra mēnesī iesniegto lūgumu dēļ Latvijas ārzemju pasēs, ko vēl neesmu saņēmis un vēlos saņemt reizē ar izceļošanas atļauju uz valstīm, kas atrodas ārpus P.S.S.R. robežām un nav okupētas no Vācijas vai Itālijas.⁸⁴

24. / XI. 1940. g.

**Rīgā, cietumā № 1., 27. kamerā
(I. korpusā)
A. Stūres paraksts.”⁸⁵**

27

Ch. 15

15./E. 1940. g. 27

A. S. Ievēlētu Tautas Komisarām

Latvijas Centrālciētuma Pārvalde

Stūre Artura dēls
Rīgas Aldaru ielā
6 da 7
(Tagad ieslodzīts)

Rīgas Centrālciētums
№ 6116/K.
S A P T M T S
16 OKT 1940
Izpildītis: [paraksts]

Lūgums.

Az šo gūšon pie jums ar lūgumu, izpildīt manu
iepriekšējo lūgumu dēļ Latvijas ārzemju pasas, ko jums iesnie-
dzu pū lūstot motiāciju un rādīt, jau tiku noņemti.
Tā kā mana vēlsānā, lūguma un protokola jomā bij svaidi izteikti,
tad nesaprotu rādīt tiku s. g. 9./E. diēvērtis un ievērot, Rīgas
centrālciētumā, jo iesnieku man vēlsāca. Lai jūmi lūdu jūsu
gādību lai mani atbrīvotu, vai arī, ja tas nebūtu jūms iespējams,
tad manu lūgumu sūtīt tālāk uz Arlitu Ministriju un mani
nosūtīt nomaiznes celā uz Amerikas Savienotām Valstīm (U. S. A.)
Tagad vēlsāca lai man iesnieka mana pūlsānā un lūta, ja nor-
is jū jūms atbrīvot, jo tas nor neta jū palūku

Ar cieņām:
A. Stūre

Artura Stūres 1940. gada 15. oktobra iesniegums
(LVA, 1986. f., 2. apr., P-5863. l., 27. lp.)

Nav zināms, vai A. Stūre uz kādu no saviem ieslodzījumā rakstītajiem iesniegumiem saņēmis atbildi.

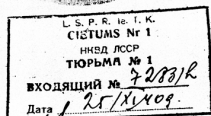
Atbildot uz LPSR IeTK Izmeklēšanas daļas priekšnieka pieprasījumu, 1940. gada 19. decembrī LPSR IeTK cietuma nr. 1 vecākais ārsts Spokoino atzina, ka ieslodzītais A. Stūre "savu stāvokli apzinās un par savu rīcību ir atbildīgs".⁸⁶ 1940. gada 20. decembrī LPSR IeTK cietuma nr. 1 slimnīca krieviski pārtulkoto Spokoino atzinumu par A. Stūri, kas oriģinālā bija uzrakstīts latviski, ar numuru 620 nosūtīja LPSR IeTK Izmeklēšanas daļas priekšniekam.

54

Arīetu Tautas Komisaram 31
caur P. S. S. R.

Dekšīetu Tautas Komisāriāta

Valsts Drošības Pārvaldes
Priekšnieku

Ieslodzītā Stūres Artura
Artura dēla Rīgas cietumā
№1 dzīvo vietā Rīgā Aldaru
ielā № 6 dz. 7.

Iesniegums

Laipmi lūdzšu atbrīvot mani no ieslo-
dījumā, kur tiku ievietots š.g. 9. jūn. un ieslodzot ma-
nā š.g. oktobra mēnešā iesniegto lūgumu dēļ
Latvijas atņemju pašas, ko vēl neesmu saņēmis, un
vēlos saņemt rēsi ar izceļošanas atļauju uz
valstīm kas atrodas ārpus P. S. S. R. robežām, un
nav okupētas no Vācijas, vai Itālijas.

24. 11. 1940. g.

Rīgā cietumā №1 27. kamera
(E. Korpussā)
A. Stūre

Artura Stūres 1940. gada 24. novembra iesniegums
(LVA, 1986. f., 2. apr., P-5863. l., 31. lp.)

Krieviski pārtulkotajam Spokoino atzinumam, tāpat kā pārtulkotajiem A. Stūres iesniegumiem, tika uzspiests trīsstūrainis LPSR IeTK Izmeklēšanas daļas zīmogs latviešu un krievu valodā.⁸⁷ Šī nebija ārsta un ieslodzītā pirmā tikšanās, jo jau 1940. gada 8. novembrī Spokoino, parakstoties kā Rīgas Centrālcietuma sanitārās daļas priekšnieks, deva standartveida slēdzienu, ka A. Stūre derīgs fiziskajam darbam.⁸⁸

1940. gada 24. decembrī LPSR IeTK Izmeklēšanas daļa sastādīja protokolu, ka iepriekšējā izmeklēšana pabeigta. Par to tika paziņots

apcietinājumā esošajam A. Stūrem, kurš pēc iepazīšanās ar lietas izmeklēšanas materiāliem paziņoja, ka neko nevēlas papildināt.⁸⁹

LPSR IeTK VDP Izmeklēšanas daļa sastādītajā apsūdzības slēdzienā, kuru 1941. gada 3. janvārī Rīgā apstiprināja LPSR iekšlietu tautas komisāra vietnieka Semjona Šustina (1908–1978) paraksts, rakstīts, ka A. Stūre apsūdzēts noziegumos pēc KPFSR KK 58. panta 10. punkta. Izmeklēšanas procesā tika noskaidrots, ka A. Stūre, “būdam naidīgi noskaņots pret Padomju varu, veda atklātu kontr-revolucionāru propagandu elektroiekārtu firmas “E. Zeltmanis” strādnieku vidū”.⁹⁰ Izmeklētāji uzskatīja, ka A. Stūre par vainīgu sevi atzinis pilnībā, kā arī atmāskots ar liecinieka H. Baumaņa 1940. gada 3. decembrī sniegtajām liecībām. Ņemot vērā iepriekš izklāstīto, tika nolemts A. Stūres izmeklēšanas lietu nosūtīt Latvijas PSR speclietu prokuroram slēdziena došanai un tālākai nosūtīšanai PSRS IeTK Sevišķās apspriedes izskatīšanai.⁹¹ Apsūdzības slēdzienam pievienotajā izziņā norādīts, ka arestētais A. Stūre tobrīd tika turēts ieslodzījumā LPSR IeTK cietumā nr. 1, lietisko pierādījumu lietā nebija, bet A. Stūres personīgie dokumenti bija nodoti LPSR IeTK 1. specdaļā.⁹²

1941. gada 29. janvārī Rīgā LPSR prokurora vietnieks speclietās Grigorijs Pohvalovs, iepazīs ar A. Stūres izmeklēšanas lietu, nolēma to ar LPSR IeTK starpniecību nosūtīt izskatīšanai PSRS IeTK Sevišķajai apspriedei.⁹³ 1941. gada 30. janvārī G. Pohvalovs nosūtīja A. Stūres izmeklēšanas lietu kopā ar savu 1941. gada 29. janvāra lēmumu LPSR IeTK 1. specdaļas priekšniekam nosūtīšanai izskatīšanai PSRS IeTK Sevišķajai apspriedei un paziņoja, ka arestētais A. Stūre kopš šī datuma (1941. gada 30. janvāra) pārskaitīts LPSR IeTK 1. specdaļas priekšnieka rīcībā. Dokumenta kopija tika nodota arī LPSR IeTK cietuma nr. 1 priekšniekam.⁹⁴

PSRS IeTK Sevišķās apspriedes sekretariāta darbinieka Majevska 1941. gada 4. marta rezolūcija un PSRS prokuratūras Specdaļas prokurora pienākumu pagaidu izpildītāja Jegorova 1941. gada 5. marta rezolūcija lika A. Stūres krimināllietu iesniegt izskatīšanai PSRS IeTK Sevišķajai apspriedei.⁹⁵ 1941. gada 8. martā PSRS IeTK Sevišķā apspriede par pretpadomju aģitāciju piesprieda A. Stūrem ieslodzījumu labošanas darbu nometnē uz 5 gadiem, skaitot termiņu no 1940. gada 9. oktobra.⁹⁶ 1941. gada 18. martā PSRS IeTK 1. specdaļa Maskavā, Džeržinska laukumā⁹⁷ 2, nosūtīja LPSR IeTK 1. specdaļas priekšniekam Rīgā izrakstus no PSRS IeTK Sevišķās apspriedes protokola par A. Stūrem piespriesto sodu, ar norādījumu par viņa etapēšanu uz PSRS IeTK labošanas darbu nometni “Vorkutlag”, kas atradās toreizējā Komi Autonomajā Padomju Sociālistiskajā Republikā (Krievija).⁹⁸

1942. gada 5. februārī A. Stūre mira ieslodzījuma vietā – “Vorkutlagā”, bet viņa nāves cēlonis dokumentos nav norādīts.⁹⁹

1989. gada 28. jūlijā Latvijas PSR Prokuratūra rehabilitēja A. Stūri, jo uz viņu bija attiecināms PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1989. gada 16. janvāra dekrēta “Par papildpasākumiem, kas veicami, lai atjaunotu taisnīgumu attiecībā pret trīsdesmito, četrdesmito un piecdesmito gadu sākuma represiju upuriem” 1. pants.¹⁰⁰ Savukārt 2004. gada 31. augustā Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūras Rehabilitācijas un specdienestu lietu prokuratūra rehabilitēja A. Stūri saskaņā ar 1990. gada 3. augusta Latvijas Republikas likuma “Par nelikumīgi represēto personu rehabilitāciju” 1. panta 2. punktu.¹⁰¹

A. Stūres rīcība pirmajos padomju varas mēnešos 1940. gadā, kad viņš nesamierinājās un protestēja pret Latvijā notiekošo, bija patiesa un drosmīga, bet, no šodienas viedokļa raugoties, naiva. Tomēr tā krasi atšķīrās no Latvijas Republikas pilsoņu vairākuma piekoptās klusējošās nogaidīšanas vai skaļās liekuļošanas taktikas, aklas ticēšanas tikko nodibinātās padomju iekārtas solījumiem vai nepamatoti cerīgu skatienu raidīšanas nacistiskās Vācijas virzienā. Uz VDP izmeklēšanas ierēdņa jautājumu “Kāpēc jūs vedat propagandu pret Padomju iekārtu?” A. Stūre pašsaprotami atbildēja: “Jo tādi bij mani uzskati.”¹⁰² Par atklātu savas pārliecības paušanu, ko demokrātiskā valstī darīt būtu loģiski, A. Stūre totalitārā padomju režīma apstākļos gāja bojā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Tautas Saeimas vēlēšanas Latvijā 1940. gadā norisēja divas dienas – 14. un 15. jūlijā. A. Stūre ne savā iesniegumā, ne arī vēlāk nopratināšanas reizēs neuzrādīja datumu, kurā viņš piedalījies vēlēšanās.
- ² Citētajos iesniegumos pilnībā saglabāts A. Stūres rakstības stils.
- ³ Latvija tika pievienota PSRS 1940. gada 5. augustā. Oficiāli Latvijas PSR tika uzņemta Padomju Savienības sastāvā Maskavā PSRS Augstākās Padomes 1. sasaukuma 7. sesijas laikā. – *Žagars Ē. Sociālistiskie pārveidojumi Latvijā 1940–1941.* – Rīga, 1975. – 57. lpp.
- ⁴ A. Stūre lietoja angļu valodas saīsinājumu no “The United States of America” (USA).
- ⁵ Valsts statistiskās pārvaldes 1940. gada izdevums rāda, ka Rīgas pilsētas 15. iecirkņa miertiesnesis bija Jānis Brūvers, Stabu ielā 20–4. Iespējams, ka viņš miertiesneša pienākumus pildīja arī 1940. gada augustā. – Valsts adrešu kalendārs 1940. gadam. Deviņpadsmitais gads / Sast. A. Maldups. – Rīga, 1940. – 388. lpp.
- ⁶ Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 1986. f., 2. apr., P-5863. l., 14. lp. (dokumenta tulkojums krievu valodā – 13. lp.).
- ⁷ Turpat, 14. lp.
- ⁸ Turpat, 1.a lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ⁹ Turpat, 2. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ¹⁰ Turpat, 1.a, 2. lp.

- ¹¹ Antonija Gipsle, dzim. Suta, kopš 1937. gada aprīļa dzīvoja Rīgā, Aldaru ielā 6–5. Viņas vīrs Pauls Gipslis (dzim. 1898. g. 15. februārī Rīgā) bija sētnieks. – Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 2942. f., 1. apr., 12631. l., 137., 138. lp.
- ¹² LVA, 1986. f., 2. apr., P-5863. l., 11. lp. Diemžēl A. Stūres Latvijas pase, karaklausības apliecība un pakete ar piezīmju burtnīcām un dažādiem izrakstiem krimināllietā neatrodas. A. Stūres dokumenti un piezīmes noteikti ir iznīcinātas vai arī gājušas bojā, jo padomju izmeklētāji bieži pavirši un nevērīgi izturējās pret lietiskajiem pierādījumiem, kas nebija iesieti krimināllietā. A. Stūres krimināllietā nav dokumentāla apstiprinājuma – akta par lietisko pierādījumu iznīcināšanu. Zināms tikai, ka 1941. gada 3. janvārī, kad Rīgā tika apstiprināts apsūdzības slēdziens, lietisko pierādījumu krimināllietā nebija, bet A. Stūres personīgie dokumenti bija nodoti LPSR IeTK 1. specdaļā. – LVA, 1986. f., 2. apr., P-5863. l., 41. lp.
- ¹³ LVA, 1986. f., 2. apr., P-5863. l., 3. lp.
- ¹⁴ Šis numurs (647) krimināllietai bija visu izmeklēšanas laiku, kā arī tiesāšanas laikā PSRS IeTK Sevišķajā apspriedē. Krimināllietai numurs 647 tika nomainīts pret citiem (782900, 29865, P-5863), tikai kad tā pēc A. Stūres notiesāšanas nonāca padomju represīvo orgānu pārziņā esošajos arhīvos.
- ¹⁵ A. Stūre vienu reizi (1940. gada 4. oktobrī) tika pratināts arī pirms sava aresta 1940. gada 9. oktobrī.
- ¹⁶ LVA, 1986. f., 2. apr., P-5863. l., 1.a, 2., 5., 6., 15., 18., 20., 23. lp.; uzraudzības lieta 1., 2. lp.
- ¹⁷ Ieraksts nr. 67 Rīgas pilsētas Jāņa II evaņģēliski luteriskās draudzes 1910. gadā dzimušo un kristīto reģistrā krievu un vācu valodā apliecina, ka Arturs Alfreds Stens Stūre bija dzimis Rīgā 1910. gada 7. februārī plkst. 22. Turklāt reģistrā ierakstītais pirmais vārds “Arturs” krievu valodā pārsvītrots, bet vācu valodā vārds “Arturs” vispār nav ierakstīts. A. Stūres tēvs bija Arturs Teodors Ferdinands Stūre un māte Anna Stūre, dzim. Grūbe. – Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Dzimtsarakstu departamenta arhīva nodaļas 2007. gada 10. oktobra izziņa; konsultācija 2007. gada 18. oktobrī Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Dzimtsarakstu departamenta arhīva nodaļā Rīgā, Kaļķu ielā 24.
- ¹⁸ Obligātā karadienesta anketās 1930. gadā A. Stūre gan norādīja, ka viņš beidzis arī 2 klases vidusskolā. – LVVA, 1495. f., 1. apr., 211. l., 240. lp.; 1516. f., 1. apr., 132. l., 107. lp.
- ¹⁹ Jau 1935. gada 2. martā, kad Rīgas apgabaltiesas Rīgas pilsētas 2. iecirkņa izmeklēšanas tiesnesis pratināja A. Stūri par kriminālnoziegumiem, anketā tika ierakstīts, ka viņa vecāki ir miruši. – LVVA, 1536. f., 37.a apr., 473. l., 80. lp.
- ²⁰ Tiesa, A. Stūre 1929. gada jūnijā, reģistrējoties mājas grāmatā pēc adreses Rīgā, Marijas ielā 29–23, un 1931. gada decembrī – mājas grāmatā pēc adreses Rīgā, Tērbatas ielā 14–16, uzrādīja, ka viņš ir ierēdnis. – LVVA, 2942. f., 1. apr., 8901. l., 191. lp.; 13739. l., 97. lp. Obligātā karadienesta anketās 1930. gadā A. Stūre norādīja, ka viņa nodarbošanās ir kurjers. – LVVA, 1495. f., 1. apr., 211. l., 240. lp.; 1516. f., 1. apr., 132. l., 107. lp. 1935. gada 12. februārī Ceturtās tautas skaitīšanas anketā rakstīts, ka A. Stūre tobrīd bija Hanzena ogļu transporta kantora strādnieks – kuģu krāvējs Rīgā, Kuģu ielā. – LVVA, 1308. f., 12. apr., 10117. l., 215. lp.

- ²¹ Bakelīts – termoreaktīvā plastmasa, ko lietoja kā izolācijas materiālu elektrotehniskās ierīcēs.
- ²² 1940. gada 25. oktobra pratināšanā A. Stūre, nosaucot divus savus darba kolēģus – strādnieku Ciemani un meistarību Herbertu Baumanu, minēja, ka viņi strādājis Aristida Briāna ielā 7. – LVVA, 1986. f., 2. apr., P-5863. l., 29. lp. A. Stūre kļūdījās, jo visi pārējie avoti apliecina, ka uzņēmums “Elektrobūve. E. Zeltmanis” nekad nav atradies Rīgā, Aristida Briāna ielā 7.

Rīgas apgabaltiesas Tirdzniecības reģistru nodaļas dokumenti parāda, ka uzņēmuma “Elektrobūve. E. Zeltmanis” darbība tika atklāta 1933. gada 1. septembrī Rīgā, Valdemāra ielā 36, un tā 1934. gada apgrozījums bija 35 000 Ls. – LVVA, 1536. f., 12. apr., 782. l., 1., 4., 5., 11.–14. lp.; Valdības Vēstnesis. – 1935. – 5. nov. – Nr. 252. – 5. lpp. 1937. gada 1. februārī “Elektrobūve. E. Zeltmanis” tika pārvietota uz Aristida Briāna ielu 8, bet 1940. gada 15. jūlijā – uz Aristida Briāna ielu 5. – LVVA, 1536. f., 12. apr., 782. l., 15., 17.–19., 22.–25., 30., 33.–35. lp.; Valdības Vēstnesis. – 1940. – 4. apr. – Nr. 75. – 5. lpp.; 25. jūl. – Nr. 166. – 10. lpp. Firmas īpašnieks bija Ernests Zeltmanis (dzim. 1886. g. 21. septembrī Suntažu pag.), kurš kopš 1924. gada jūnija dzīvoja Rīgā, Valdemāra ielā 71–21, bet 1940. gada maijā pārcēlās uz Vāgnera ielu 2–9. – LVVA, 1536. f., 12. apr., 782. l., 1.–3., 5.–7., 11.–14., 28., 30., 31., 33.–35., 39., 41.–43. lp.; 2942. f., 1. apr., 14245. l., 58., 59. lp.; 14402. l., 86., 87. lp.; 14403. l., 25., 26. lp.

No 1934. gada uzņēmumam Rīgā, Valdemāra ielā 36, bija telefons ar numuru 94777. – 1934. g. telefona abonentu saraksts. – Rīga, 1934. – 185. sl.; Latvijas 1935. g. telefona abonentu saraksts. – Rīga, 1935. – 194. sl.; Latvijas 1936. g. telefona abonentu saraksts. – Rīga, 1936. – 176. sl.; Latvijas 1937. g. telefona abonentu saraksts. – Rīga, 1937. – 186. sl. 1938., 1939. un 1940. gada telefonu grāmatās rakstīts, ka “Elektrobūve” atradās Rīgā, Aristida Briāna ielā 8, bet tās telefona numurs palika nemainīgs. – Latvijas 1938. g. telefona abonentu saraksts. – Rīga, 1938. – 199. sl.; Latvijas 1939. g. telefona abonentu saraksts. – Rīga, 1939. – 210. sl.; Latvijas 1940. g. telefona abonentu saraksts. – Rīga, 1940. – 204. sl.

“Elektrobūves” vispārīgajās strādnieku algas rēķinu grāmatās no 1933. līdz 1936. gadam, virsgrāmatā – žurnālā 1933./1934. gadam un kases grāmatā 1937./1938. gadam uzņēmumam bija uzrādīta adrese Rīgā, Valdemāra ielā 36, bet vispārīgajās strādnieku algas rēķinu grāmatās kopš 1937. gada – Rīgā, Aristida Briāna ielā 8. Strādnieku algas rēķinu grāmatās no 1933. līdz 1938. gadam A. Stūres vārds nav atrodams. Acīmredzot viņš uzņēmumā sāka strādāt pēc 1938. gada. – LVVA, 1762. f., 1. apr., 1.–6., 10. l.

Līdz 1933. gadam Aristida Briāna iela 8 bija Valdemāra iela 56, jo 1933. gada 18. maijā daļa toreizējās Valdemāra ielas par godu bijušajam Francijas premjerministram un Latvijas neatkarības atbalstītājam Aristidam Briānam (*Briand*, 1862–1932) tika pārdēvēta par Aristida Briāna ielu. Gruntsgabālā Aristida Briāna ielā 8 Latvijas Republikas laikā darbojās vairāki rūpniecības uzņēmumi. – Rīgas ielas: Enciklopēdija. – Rīga, 2001. – 1. sēj. – 171.–173. lpp.; LVVA, 2942. f., 1. apr., 14394. l.

Ar Latvijas PSR Ministru kabineta 1940. gada 25. jūlijā pieņemto likumu “Elektrobūve. E. Zeltmanis”, līdzīgi simtiem citu rūpniecības uzņēmumu, tika nacionalizēta. – Valdības Vēstnesis. – 1940. – 27. jūl. – Nr. 168. – 2. lpp.;

Likumu krājums. – 1940. – 10. aug. – 15. burtn. – Lik. nr. 171. – 187. lpp. Savukārt E. Zeltmani Latvijas PSR vietējās rūpniecības tautas komissārs Kārlis Karlsons (1907–1962) iecēla par uzņēmuma “Elektrobūve. E. Zeltmanis” atbildīgo vadītāju no 1940. gada 1. oktobra, ar atalgojumu 400 Ls mēnesī. – LVVA, 1536. f., 12. apr., 782. l., 38., 41.–43. lp.; Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija Ziņotājs. – 1940. – 26. okt. – Nr. 49. – 5. lpp.

²³ Tiesa, pilnīgi apolītisks A. Stūre arī nebija. A. Stūres 1928. gada 16. jūnijā izdotajā pasē ir atzīmes, ka viņš atbalstījis 1931. gada 6. maija ierosinājumu (“Likums par Māras baznīcu”) un 1933. gada 4. jūlija ierosinājumu (“Likums par nodrošināšanu vecumā un darba nespējas un bezdarba gadījumos”), piedalījies tautas nobalsošanā 1931. un 1934. gadā, kā arī balsojis 1931. gada Saeimas vēlēšanās Rīgas vēlēšanu apgabalā. Bez tam obligātā karadienesta laikā A. Stūre bija piedalījies Gulbenes pilsētas domnieku vēlēšanās 1931. gadā. – LVVA, 2996. f., 17. apr., 54164. l., 29., 30., 32. lp.

²⁴ LVVA, 2996. f., 17. apr., 54165. l., 1. lp.

²⁵ Pēc mobilizācijas 1930. gada februārī Latvijas armijā A. Stūre kā jaun-
kareivis dienēja Latgales divīzijas štābā Pļaviņās, 1930. gada 1. martā viņu nosūtīja ārstēšanai uz Rīgas kara slimnīcu, bet 1930. gada 1. maijā piekomandēja Latgales divīzijas 7. Siguldas kājnieku pulkam Gulbenē jaun-
kareivju apmācību kursa iziešanai. 1930. gada 1. jūlijā A. Stūri kā pārvietotu uz 7. Siguldas kājnieku pulku izslēdza no Latgales divīzijas štāba sarakstiem. 7. Siguldas kājnieku pulkā A. Stūre dienēja 8. rotā, un šīs rotas algas izmaksas sarakstos, saņemot katru mēnesi 6 latus, viņa vārds atrodams kopš 1930. gada 1. maija. – LVVA, 1516. f., 1. apr., 132. l., 107., 108. lp.; 1495. f., 1. apr., 210. l., 78. lp.; 211. l., 240., 241. lp.; 1857. l., 217.–219. lp.; 1858. l., 24., 26. lp.; 1859. l., 158., 160. lp.; 1860. l., 148., 149. lp.; 1861. l., 157., 158. lp.; 1862. l., 153., 154. lp.; 1863. l., 25., 26. lp.; 1864. l., 24., 25. lp.; 1865. l., 120., 122. lp.; 1866. l., 137., 138. lp.; 1867. l., 136., 137. lp.; 1868. l., 85., 86., 157., 158. lp.

Latgales divīzijas štāba obligātā dienesta kareivju un instruktoru dienesta gaitu žurnālā aizpildītajā anketā par A. Stūri atrodamas šādas ziņas:

“Uzvārds, vārds un tēva vārds: Stūre Arturs.

a) Dzimšanas gads, mēnesis un diena. b) Piederības vieta. c) Kur dzīvojis pēdējā laikā pirms iesaukšanas kara dienestā: a) 1910. g. 7. februārī; b) Rīgā; c) Rīgā, Lielā Maskavas ielā Nr. 12–2b [tā tekstā, A. Stūres pasē viņa pēdējā reģistrētā dzīvesvieta pirms mobilizācijas Latvijas armijā bija Rīgā, Lielā Miesnieku ielā 12–2].

Tautība, ticība, izglītība un nodarbošanās: latvietis, 2 kl. vidusskolas, kurjers.

Ģimenes sastāvs (Jāatzīmē sievas un bērnu vārdi, dzimšanas datums un dzīves vieta): Neprecējies.

Dienesta gaita:

a) Kad un kur iesaukts un pieņemšanas formulāra Nr. b) No kādas karaspēka daļas ieradies: a) 14. februārī 1930. g. Rīgas kara apr. p-dē, pieņemš. form. Nr. 4602. b) Rīgas kara apr. p-des.

a) Kad un ar kādu pavēli ieskaitīts daļā un ar kādu izdienu. b) Atzīme par svinīgā solījuma došanu: a) I.III. 30. g. ieskaitīts Latgales div. štābā ar izdienu no 1. marta. 1930. g. št.p. Nr. 17Š1-30. g.

a) Kādā vienībā un amatā ieskaitīts. b) Uz kādu vienību un amatu pārvietots. c) No kāda laika pārskaitīts virsdienestā: a) štāba komandā – saimniecības.

a) Paaugstinājumi, pārdēvējumi un apbalvojumi. b) Kādus kursus beidzis: –.

Dalība kaujās, ievainojumi, atvaļinājumi, patvaļīgas prombūtnes un dezertējumi: 1.III.30. g. nosūtīts ārstēšanai uz Rīgas kara slim. st.p. 18§11-30. g. 21.IV.30. g. atgriezies no kara slim-cas, st.p. 31§15-30. g. 1.V.30. g. piekomandēts 7. Siguldas k. pulkam Gulbenē jaunkar. apmācīb. kursa iziešanai st.p. 35§13-30. g.

Tiesas ceļā uzliktie sodi: a) Pirms iesaukšanas: –. b) Kara dienestā: –.

a) Kad un kādu apstākļu dēļ izslēgts no daļas. b) Kā rīcībā nosūtīts un c) kam, kad un pie kāda Nr. nosūtīti dokumenti: a) 1. jūlijā 1930. g. izslēgts no štāba sarakstiem kā pārvietots uz 7. Siguld. k. pulku, st.p. 49§12. c) 7. Siguldas kājn. pulka kram 4. jūlijā 1930. g. pie Nr. [nav norādīts].

Atsauksme par uzvešanos un dienesta pienākumu izpildīšanu un citas piezīmes: –” – LVVA, 1516. f., 1. apr., 132. l., 107., 108. lp.

Savukārt 7. Siguldas kājnieku pulka 1930. g. obligātā dienesta karavīru dienesta gaitu žurnālā aizpildītajā anketā par A. Stūri lasāma šāda informācija, no kuras jāizceļ rotas komandiera kapteiņa Jāņa Roziša (1891–1940) atzīme par A. Stūres kreiso politisko pārliecību, kuras 1940. gadā A. Stūrem vairs nebija:

“Uzvārds, vārds un tēva vārds: Stūre Arturs.

a) Dzimšanas gads, mēnesis un diena. b) Piederības vieta. c) Kur dzīvojis pēdējā laikā pirms iesaukšanas kara dienestā: a) 1910. g. 7. februārī; b) Rīgā; c) Rīgā, L. Maskavas ielā N 12, dz. 2b [tā tekstā, A. Stūres pasē viņa pēdējā reģistrētā dzīvesvieta pirms mobilizācijas Latvijas armijā bija Rīgā, Lielā Miesnieku ielā 12–2].

Tautība, ticība, izglītība un nodarbošanās: latvietis; 2 kl. vidusskolā; kurjers.

Ģimenes sastāvs (Jāatzīmē sievas un bērnu vārdi, dzimšanas datums un dzīves vieta): Neprecējies.

Dienesta gaita.

a) Kad un kur iesaukts un pieņemšanas formulāra Nr. b) No kādas karaspēka daļas ieradies: 1930. g. 25. februārī Rīgas kara apr. Pieņemšanas form. N 4602. Pase B.K. N 002162. Agrāk dienējis Latgales divīzijas štābā no 1.III.30.g. līdz 1.VII.30. g.

a) Kad un ar kādu pavēli ieskaitīts daļā un ar kādu izdienu. b) Atzīme par svinīgā solījuma došanu: 1930. g. 1. jūlijā p.p. 198§14. Izdienu no 1930. g. 1. marta.

a) Kādā vienībā un amatā ieskaitīts. b) Uz kādu vienību un amatu pārvietots. c) No kāda laika pārskaitīts virsdienestā: 8. rotā p.p. 198§14.

a) Paaugstinājumi, pārdēvējumi un apbalvojumi. b) Kādus kursus beidzis: –.

Dalība kaujās, ievainojumi, atvaļinājumi, patvaļīgas prombūtnes un dezertējumi: –.

Tiesas ceļā uzliktie sodi: a) Pirms iesaukšanas: –. b) Kara dienestā: –.

a) Kad un kādu apstākļu dēļ izslēgts no daļas. b) Kā rīcībā nosūtīts un c) kam, kad un pie kāda Nr. nosūtīti dokumenti: 1931. g. 23. V. kā atvaļināts

no kara dienesta l.t.r. Pav. p. 154§4 Rīgas kara apr. pr-ka ar izvēlēto dzīves vietu Rīgas pilsētu. Tam pašam pie № 7484 1931. g. 2. jūnijā.

Atsauksme par uzvešanos un dienesta pienākumu izpildīšanu un citas piezīmes:

Fiziskā attīstība: laba;

Garīgā attīstība: [loti] laba;

Uzvešanās un dienesta pienāk[umu] izpildīšana: apmierinoša;

Dienesta zināšanas:

ierindas: [loti] labas;

teorētiskās: [loti] labas;

apmācītāja: –.

Pienākumu apziņa un satīcība: apmierinoša;

Stingrība un noteiktība: apmierinoša;

Politiskā pārliecība: kreisi noskaņots;

Attiecības pret alkoholu: nav novērota;

Novērojumi priekšn. lomā: –.

(8. r[otas] k-ris kapt. Rozītis)

Karaklausības apl[iecība] N 6401.” – LVVA, 1495. f., 1. apr., 211. l., 240., 241. lp.

²⁶ Rīgas kara apriņķa pārvaldes 1910. gadā dzimušo atvaļināto karavīru reģistrācijas grāmatas liecina, ka 1935. gadā A. Stūre tika pārskaitīts rezervē līdz 1951. gada 1. janvārim. – LVVA, 3318. f., 1. apr., 1223. l., 20., 21. lp.; 1226. l., 116., 117. lp.; 1280. l., 504. lp.

²⁷ Savā 1924. gada 3. septembrī izdotajā pasē ar numuru 245687 A. Stūre bija uzrādīts kā Valmieras apriņķa Kauguru pagasta pilsonis. – LVVA, 2996. f., 17. apr., 54165. l., 1. lp. Nākamo A. Stūres pasi ar numuru BK 002162 bija izdevusi Rīgas prefektūra 1928. gada 16. jūnijā, ar numuru 155309. – LVVA, 2996. f., 17. apr., 54164. l., 7. lp.

²⁸ A. Stūres 1928. gada 16. jūnijā izdotajā pasē ir atzīmes, ka darba grāmatiņu Nr. R 147088 viņam 1933. gada 7. februārī izsniegusi Rīgas pilsētas valdes darba nodaļa, ar reģistra numuru 149000. Uzrakstītajam slīpi pāri ar sarkanās krāsas zīmogu uzspiests: “Darba grāmatiņa nolietota un tāpēc nav derīga.” Jaunu darba grāmatiņu Nr. R 189628 nolietotās vietā A. Stūrem 1936. gada 7. februārī izsniedza Rīgas pilsētas Aizgādības valde, ar reģistra numuru 185257. – LVVA, 2996. f., 17. apr., 54164. l., 28. lp.

²⁹ A. Stūres krimināllietas materiālos rakstīts, ka Rīgas apgabaltiesa 1936. gadā (citos dokumentos arī 1934. vai 1935. gadā) par šantāžas mēģinājumu notiesāja A. Stūri uz trim mēnešiem cietumā, savukārt 1937. gadā par nepierakstīšanos A. Stūre tika sodīts ar trim mēnešiem aresta. – LVA, 1986. f., 2. apr., P-5863. l., 5., 15., 18., 20., 23. lp.

Kriminālās pārvaldes ierēdnes V. Ābeles 1940. gada 22. novembra sastādītajā izziņā par sodiem, kurai, protams, ir daudz augstāka ticamības pakāpe nekā paša A. Stūres sniegtajām liecībām, redzams, ka Rīgas apgabaltiesa 1935. gada 20. novembrī sodīja A. Stūri ar četriem mēnešiem cietumā, bet 1932. un 1935. gadā lietas pret viņu izbeidza pierādījuma trūkuma dēļ vai arī sodu nosacīti atlaida. – LVA, 1986. f., 2. apr., P-5863. l., 9. lp.

Daudz pilnīgāku informāciju par A. Stūres kriminālnoziedzumiem var atrast LVVA, īpaši viņa 1935. gada krimināllietā.

Rīgas pilsētas 11. iecirkņa miertiesneša 1932. gada krimināllietu reģistrā ar numuru 1811 rakstīts, ka A. Stūre 1932. gada 7. jūlijā sodīts ar vienu mēnesi cietumā. – LVVA, 1553. f., 4. apr., 1128. l., 142. lp. Rīgas apgabaltiesas III kriminālnodeļas 1935. gada lietu alfabētā atrodams ieraksts “Stūre Arturs Artura d. [numurs] 550”. – LVVA, 1536. f., 56. apr., 1347. l., 23. lp.

1932. gada 7. jūlijā Rīgas XI iecirkņa miertiesnesis piesprieda A. Stūrem vienu mēnesi cietumā par naudas zādzību no telefona automātiem 1932. gada jūnijā, piedzenot no viņa 11,60 Ls par labu Pasta un telegrāfa departamentam. 1932. gada 16. augustā Rīgas apgabaltiesas II kriminālnodeļa atklātā tiesas sēdē nosprieda miertiesneša spriedumu apstiprināt, bet uzlikto sodu nosacīti atlaist. – LVVA, 1536. f., 37.a apr., 473. l., 51., 85., 89. lp.

1935. gada 3. vai 4. februārī A. Stūre savā dzīvoklī Rīgā, Lāčplēša ielā 62/66–47, salīmējot uz baltas līniju papīra lapiņas no laikrakstiem izgrieztus drukātus vārdus un burtus, izveidoja šādu draudu vēstuli (saglabāta vēstules oriģinālrakstība):

“god. kungs!

Mūsu organizācija pavēl Jums līdz š. gada 7. februārim nolikt 600 latu telefon[a] automāta būdiņā, kas atrodas Tērbatas un Elizabetes ielu stūrī, virs kastītes, kura atrodas zem plauktiņa, uz kā stāv tel. Abon. grām.

nauda ne[dr]ikst būt [lie]lākos par 50 ls ga[b.], un jāliek nevienam neredzot.

Ja Jūs kādam par to ziņosiet, tad mūsu organizācija J[ūs] nogalinās, [tā]pat kā Mums bij jānogalina arķibīskaps Janis Pommers, kas arī iedomājās par daudz gudris būt un ziņoja policijai.”

Uz konverta A. Stūre uzlīmēja vienu 10 santīmu Latvijas pastmarku un ar tinti uzrakstīja: “Personīgi. L. g. Direkt. Jūrgensona kgm. Z. Meierovica bulv.” Vēstuli, iemetot pasta kastītē Rīgā, Rātslaukumā vai K. Barona ielā Ģertrūdes ielas tuvumā, A. Stūre nosūtīja a/s “Ch. Jürgenson–Otto Schwarz” direktoram Arvedam Jirgenšonam (dzim. 1891. g. 7. jūnijā). Draudu vēstuli 1935. gada 5. februārī Rīgā, Z. Meierovica bulvārī 2–4 (mūsdienās Zigfrīda Annas Meierovica bulvāris 18), saņēma un atvēra A. Jirgenšona māte a/s “Ch. Jürgenson–Otto Schwarz” valdes priekšsēdētāja Dora Jirgenšone, dzim. Cimмерmane (1866–1940), jo pats A. Jirgenšons dzīvoja Rīgā, Vaļņu ielā 20–6. A. Jirgenšons naudu norādītajā vietā nenolika, bet tūlīt par vēstuli ziņoja Rīgas prefektūras 1. iecirkņa priekšniekam Oļģertam Mārtiņam Viļumsonam (arī Viļumsons-Vilemons, vēlāk Vārpa, 1890–1977). 1935. gada 7. februārī A. Stūre nemaz minētajā telefona būdiņā nebija pārbaudīt, vai pieprasītā nauda tur nolikta, jo, kā pats vēlāk paskaidroja izmeklētājam, domājis, ka “varbūt līdz termiņam nauda vēl nebūs sadabūta”. A. Stūre apmeklēja telefona būdiņu pēc divām vai trīs dienām plkst. 7 no rīta, kad atrada tur noliktu nelielu laikrakstā “Jaunākās Ziņas” ietītu paciņu, kurā bija iesaiņots cits laikraksts. Lai ierikotu slazdus, šo paciņu ar A. Jirgenšona ziņu 7. februārī ap plkst. 18 nolika a/s “Ch. Jürgenson–Otto Schwarz” valdes loceklis un galvenais kasieris Jānis Blūms (1869–1942), kurš dzīvoja Rīgā, Vaļņu ielā 28b–18. A. Jirgenšons 1935. gada 14. februārī izbrauca no Rīgas uz Parīzi un mājās atgriezās tikai 1935. gada 13. aprīlī.

Tajā laikā A. Stūre nosūtīja līdzīga satura draudu vēstules vēl trim personām, viņu vidū arī Viktoram Kalniņam. Tas visticamāk bija kuģniecības sabiedrību līdzīpašnieks Viktors Kalniņš (1896–1941), kurš dzīvoja Rīgā, Volgundes ielā 114. Sakarā ar naudas izspiešanas mēģinājumu no V. Kalniņa 1935. gada 26. februārī ap pulksten 20 pie tās pašas telefona automāta būdiņas Tērbatas un Elizabetes ielas stūrī A. Stūri aizturēja Rīgā, Matīsa ielā 9–3, dzīvojošais kriminālās policijas pārvaldes uzraugs Kārlis Jegers (dzim. 1891. g. 16. februārī), kurš būdiņā naudas vietā bija nolīcis paciņu ar avīzēm, bet A. Stūre šo paciņu paņēma. 1935. gada 26. februārī K. Jegers izdarīja kratīšanu A. Stūres dzīvoklī Rīgā, Lāčplēša ielā 62/66–47, bet kā lietisko pierādījumu tur atrada vienīgi līmes tūbiņu, ko A. Stūre bija izmantojis draudu vēstuļu sastādīšanai.

Naudu A. Stūrem neizdevās saņemt arī nevienā citā šantāžas gadījumā, par kuriem diemžēl krimināllietā nav materiālu. Ar Latvijas pareizticīgo baznīcas arhibīskapa Jāņa Pommera (1876–1934) slepkavību A. Stūrem nebija nekāda sakara, un arī nekādā organizācijā viņš nesastāvēja. A. Stūre paskaidroja, ka viņš par J. Pommera slepkavību zināja tikai no laikrakstiem un to minēja “tikai nolūkā atstāt ar vēstuli lielāku iespaidu”. A. Stūre liecināja, ka vēstuli rakstījis tāpēc, ka atradies grūtos materiālos apstākļos. Strādājot Rīgas ostā par gadījuma darbu strādnieku, viņš sadauzīja kāju un tāpēc nebija darbspējīgs. Atprošināšanas sabiedrības pabalstu A. Stūre saņēma tikai divas nedēļas, bet pēc tam, nesastāvēdams slimokasē, palika bez jebkādiem līdzekļiem. A. Stūre iedomājās rakstīt A. Jirgenzonam, kad telefona grāmatā atrada viņa ieņemamo amatu. Vairāk A. Stūre par A. Jirgenzonu neko nezināja. Valsts papīru spiestuves eksperts Kārlis Vilsons (dzim. 1885. g. 9. martā Rīgā), kurš dzīvoja Rīgā, Karlīnes ielā 25–7 (mūsdienās Miera iela 27), atzina, ka A. Stūre uz konverta adresi rakstījis ar savu roku.

No 1935. gada 26. februāra līdz 30. martam A. Stūre bija apcietinājumā Rīgas Centrālcietumā (RCC), bet pēc tam atradās policijas uzraudzībā. Par A. Stūres aizstāvi tika iecelts zvērināts advokāts Arsēnijs Sūna (1889–1944). 1935. gada 7. augustā Rīgas apgabaltiesas III kriminālodaļa piesprieda A. Stūrem trīs mēnešus cietumā. 1935. gada 20. novembrī Rīgas apgabaltiesas III kriminālodaļa, savienojot Rīgas pilsētas XI iecirkņa miertiesneša 1932. gada 7. jūlija spriedumu, kuru Rīgas apgabaltiesas II kriminālodaļa apstiprināja 1932. gada 16. augustā, ar Rīgas apgabaltiesas III kriminālodaļas 1935. gada 7. augusta spriedumu, sodīja A. Stūri pēc kopības ar cietumu uz četriem mēnešiem. Soda A. Stūre izcietā RCC no 1935. gada 20. septembra līdz 1936. gada 18. janvārim. – LVVA, 1536. f., 37.a apr., 473. l., 1.–125. lp.; 1536. f., 37.a apr., 4. sēj., 3., 4. lp.; 2942. f., 1. apr., 93. l., 24., 25. lp.; Jaunākās Ziņas. – 1940. – 8. apr. – 12. lpp.; 9. apr. – 12., 14. lpp.; 10. apr. – 12. lpp.; Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca. – Rīga, 1939. – 223., 239., 529. lpp.; Latvijas Republikas Ministru kabineta sēžu protokoli. 1940. gada 16. jūnijs–19. jūlijs. – Rīga, 1991. – 113., 114. lpp.; Rīgas ielas: Enciklopēdija. – Rīga, 2008. – 2. sēj. – 40., 41. lpp.

Par A. Stūres notiesāšanu 1935. gada 20. novembrī atrodams arī ieraksts ar numuru 9677 Tieslietu ministrijas ikgadējā izdevumā par Latvijas tiesās sodītajām personām: “Stūre, Arturs Artura d., dz. 1910. gada 7. febr. Rīgā; Rīg. apgbt. III. kr. nod. 1935. gada 20. nov., 61. p., 4 mēn. ciet. Spr.

- pēc savien.: 1) ar Rīgas apgbt. III. kr. nod. 1935. gada 7. aug. spr., 47. p., 551. p. I. d., noz. izd. 1935. gada 4. febr., 3 mēn. ciet., un 2) ar Rīgas XI. iec. miert. 1932. gada 7. jūl. spr., apstipr. no Rīgas apgbt. II. kr. nod. 1932. gada 16. augustā, 1903. gada s. l. 581. p. I. d., noz. izd. 1932. gada 15. jūn., 1 mēn. ciet. Uzd. izp. 1935. gada 13. dec. (Akts № 550/35. g.)” – Tieslietu ministrijas Sodū ziņu krājums par sodītiem Latvijas tiesās 1935. g. Sešpadsmitā grāmata. II. daļa. M–Ž. № № 5989–11900. – Rīga, 1936. – 962. lpp. Tieslietu ministrijas Sodū ziņu krājumi par laika posmu no 1936. līdz 1939. gadam neapstiprina liecību, ka A. Stūre būtu tiesāts arī ap 1937. gadu. Sk.: Tieslietu ministrijas Sodū ziņu krājums par sodītiem Latvijas tiesās 1936. g. Septiņpadsmitā grāmata. II. daļa. M–Ž. № № 5595–10350. – Rīga, 1937. – 527.–975. lpp.; Tieslietu ministrijas Sodū ziņu krājums par sodītiem Latvijas tiesās 1937. g. Astonpadsmitā grāmata. II. daļa. M–V. № № 5882–11300. – Rīga, 1938. – 567.–1099. lpp.; Tieslietu ministrijas Sodū ziņu krājums par sodītiem Latvijas tiesās 1938. g. Deviņpadsmitā grāmata. II. daļa. M–V. № № 5303–10200. – Rīga, 1939. – 532.–1016. lpp.; Tieslietu ministrijas Sodū ziņu krājums par sodītiem Latvijas tiesās 1939. g. Divdesmitā grāmata. II. daļa. M–V. № № 5513–10400. – Rīga, 1940. – 557.–1037. lpp.
- ³⁰ LVVA, 2996. f., 17. apr., 54165. l., 1. lp. 1939. gadā mājas numerācijas maiņas rezultātā nams Līves ielā 7 bija ieguvis adresi Līves ielā 9. Diemžēl mājas grāmata namam Līves ielā 7 nav saglabājusies, bet, spriežot pēc ierakstiem šīs ielas citu namu mājas grāmatās, numerācijas maiņa notika 1936. gadā. – LVVA, 2894. f., 3. apr., 613. l., 9. lp.; 2942. f., 1. apr., 8599., 8603. l.
- ³¹ LVVA, 1536. f., 37.a apr., 473. l., 104. lp.; 2996. f., 17. apr., 54164. l., 12. lp.
- ³² Turpat, 2942. f., 1. apr., 8901. l., 191., 192. lp.; 2996. f., 17. apr., 54164. l., 12. lp. 1939. gadā mājas numerācijas maiņas rezultātā nams Marijas ielā 29 ieguva adresi Marijas ielā 31. – Turpat, 2942. f., 1. apr., 8901. l., 1. lp. Mūsdienās tā ir Aleksandra Čaka iela, jo 1989. gadā Marijas ielai vēsturisko nosaukumu atjaunoja tikai līdz krustojumam ar Avotu ielu, bet tālākajā posmā ielu pārdēvēja dzejnieka Aleksandra Čaka (1901–1950) vārdā. – Rīgas ielas: Enciklopēdija. – Rīga, 2001. – 1. sēj. – 108.–110. lpp.; Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs (no 18. gs. līdz mūsdienām). – Rīga, 2001. – 14., 100. lpp.
- ³³ LVVA, 2942. f., 1. apr., 981. l., 74., 75. lp.; 2996. f., 17. apr., 54164. l., 13. lp. 1939. gadā mājas numerācijas maiņas rezultātā nams Avotu ielā 5 ieguva adresi Avotu ielā 3. – Turpat, 2942. f., 1. apr., 981. l., 1. lp.
- ³⁴ Turpat, 2942. f., 1. apr., 4799. l., 391.–393. lp.; 2996. f., 17. apr., 54164. l., 13. lp.
- ³⁵ Turpat, 2996. f., 17. apr., 54164. l., 14. lp. Mūsdienās tā ir Miesnieku iela.
- ³⁶ Turpat.
- ³⁷ Turpat, 2942. f., 1. apr., 10713. l., 183. lp.; 3318. f., 1. apr., 1223. l., 20. lp. A. Stūres 1928. gada 16. jūnijā izdotās pases ailē “Atzīmes par pases piešķiršanu” gan šī adrese nav atrodamā. – Turpat, 2996. f., 17. apr., 54164. l., 12.–21. lp.
- ³⁸ Turpat, 2942. f., 1. apr., 10713. l., 182., 183. lp.; 2996. f., 17. apr., 54164. l., 15. lp. Mūsdienās šim 1885.–1886. gadā celtajam namam adrese ir Alfrēda Kalniņa ielā 6, jo 1951. gada 26. decembrī Parka ielu pārdēvēja komponista

- Alfrēda Kalniņa (1879–1951) vārdā. – Rīgas ielas: Enciklopēdija. – Rīga, 2001. – 1. sēj. – 125., 126. lpp.
- ³⁹ LVVA, 2996. f., 17. apr., 54164. l., 15. lp. Kaļķu ielas namu numerācija 20. gadsimta 30. gados bija pretēja mūsdienās esošajai, jo tā sākās no Brīvības bulvāra un beidzās pie Rātslaukuma. Nams Kaļķu ielā 35 atradās Kaļķu un Tirgoņu ielas stūrī netālu no rātsnama.
- ⁴⁰ LVVA, 2942. f., 1. apr., 13739. l., 97., 98. lp.; 2996. f., 17. apr., 54164. l., 16. lp.
- ⁴¹ Turpat, 2996. f., 17. apr., 54164. l., 16. lp.
- ⁴² Turpat, 17. lp.
- ⁴³ Turpat. 20. gadsimta 30. gadu vidū mājas numerācijas maiņas rezultātā nams Vilandes ielā 7 ieguva adresi Vilandes ielā 11. – Turpat, 2942. f., 1. apr., 15370. l.
- ⁴⁴ Turpat, 2942. f., 1. apr., 906. l., 141., 142. lp.; 2996. f., 17. apr., 54164. l., 17. lp.
- ⁴⁵ Turpat, 2942. f., 1. apr., 1037. l., 40., 41. lp.; 2996. f., 17. apr., 54164. l., 18. lp. 1939. gadā mājas numerācijas maiņas rezultātā nams Avotu ielā 37 ieguva adresi Avotu ielā 39. – Turpat, 2942. f., 1. apr., 1037. l., 1. lp.
- ⁴⁶ Turpat, 2996. f., 17. apr., 54164. l., 18. lp.
- ⁴⁷ Turpat, 2942. f., 1. apr., 6926. l., 130., 131. lp.; 2996. f., 17. apr., 54164. l., 19. lp.
- ⁴⁸ Turpat, 2996. f., 17. apr., 54164. l., 19. lp. 1939. gadā mājas numerācijas maiņas rezultātā nams Marijas ielā 8a ieguva adresi Marijas ielā 12. – Turpat, 2942. f., 1. apr., 8848. l., 1. lp.
- ⁴⁹ Turpat, 1536. f., 37.a apr., 473. l., 93., 118., 120. lp.; 2942. f., 1. apr., 7942. l., 319., 320. lp.; 2996. f., 17. apr., 54164. l., 20. lp.
- ⁵⁰ Turpat, 1536. f., 37.a apr., 473. l., 23., 24., 121. lp.; 2996. f., 17. apr., 54164. l., 20. lp.
- ⁵¹ Turpat, 1536. f., 37.a apr., 473. l., 7. lp.; 2942. f., 1. apr., 9515. l., 52., 53. lp.; 2996. f., 17. apr., 54164. l., 20. lp.
- ⁵² Turpat, 1536. f., 37.a apr., 473. l., 20. lp.; 2996. f., 17. apr., 54164. l., 21. lp.
- ⁵³ Turpat, 2942. f., 1. apr., 651. l., 70. lp.; 2996. f., 17. apr., 54164. l., 21. lp.
- ⁵⁴ Turpat, 2942. f., 1. apr., 651. l., 69., 70. lp.
- ⁵⁵ Turpat, 6988. l., 331., 332. lp.
- ⁵⁶ Turpat, 148. l., 45., 46. lp.
- ⁵⁷ Turpat, 4774. l., 425., 426. lp.
- ⁵⁸ Turpat, 4026. l., 21., 22. lp. 1938. gadā Lielāsmuižas iela tika pārdēvēta par Dzirciema ielu. – Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs (no 18. gs. līdz mūsdienām). – Rīga, 2001. – 43., 93. lpp. Iela mainīja ne tikai nosaukumu, bet arī namu numerāciju, un mājai Lielāsmuižas ielā 28 kopš 1938. gada adrese bija Dzirciema ielā 113, ko mājas grāmatā apstiprināja Rīgas prefektūras 11. iecirkņa priekšnieka 1938. gada 30. septembra paraksts. – LVVA, 2942. f., 1. apr., 4026. l., 1. lp.
- ⁵⁹ LVVA, 2894. f., 3. apr., 719. l., 3. lp.; 2942. f., 1. apr., 10308. l., 240., 241. lp.
- ⁶⁰ Turpat, 2942. f., 1. apr., 9032. l., 82., 83. lp. Mūsdienās šim 1912. gadā celtajam īres namam ir adrese Aleksandra Čaka ielā 109. – Rīgas ielas: Enciklopēdija. – Rīga, 2001. – 1. sēj. – 121. lpp.
- ⁶¹ LVVA, 2894. f., 3. apr., 58. l., 10. lp.; 2942. f., 1. apr., 787. l., 115., 116. lp. Mūsdienās tā ir ēka Aspazijas bulvārī 28, jo 1989. gadā, atjaunojot Aspazijas bulvārim vēsturisko nosaukumu, tika saglabāta namu padomju laika numerācija, kas bija vienota ar Basteja bulvāra numerāciju. 1950.

- gadā Aspazijas bulvāri iekļāva Padomju bulvārī (t.i., kopš tā laika Aspazijas bulvāris un Basteja (Zigfrīda Annas Meierovica) bulvāris, kas jau 1941. gadā un atkārtoti 1944. gadā bija pārdēvēts par Padomju bulvāri, veidoja vienotu Padomju bulvāri) un tāpēc bulvārim tika izveidota vienota namu numerācija. – Rīgas ielas: Enciklopēdija. – Rīga, 2001. – 1. sēj. – 182., 191., 192. lpp.; Rīgas ielas: Enciklopēdija. – Rīga, 2008. – 2. sēj. – 34. lpp.; Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs (no 18. gs. līdz mūsdienām). – Rīga, 2001. – 19., 25., 120. lpp.
- ⁶² LVVA, 2942. f., 1. apr., 12631. l., 179., 180. lp. Namam Aldaru ielā 6 agrāk adrese bija Lielā Smilšu ielā 12. Savukārt Aldaru ielas agrākie nosaukumi līdz 1936. gadam bija Lielā Aldaru un Lielā Brūveru iela. – LVVA, 2942. f., 1. apr., 12631. l., 1. lp.; Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs (no 18. gs. līdz mūsdienām). – Rīga, 2001. – 13., 32., 90. lpp.; Rīgas ielas: Enciklopēdija. – Rīga, 2001. – 1. sēj. – 104. lpp.
- ⁶³ LVVA, 2942. f., 1. apr., 12631. l., 1. lp.; Rīgas ielas: Enciklopēdija. – Rīga, 2001. – 1. sēj. – 105. lpp.
- ⁶⁴ LVVA, 2942. f., 1. apr., 12631. l., 130., 131. lp.
- ⁶⁵ Turpat, 179., 180. lp.
- ⁶⁶ Turpat.
- ⁶⁷ Turpat, 173., 174. lp.
- ⁶⁸ Turpat, 179., 180. lp.
- ⁶⁹ LVA, 1986. f., 2. apr., P-5863. l., 27. lp.
- ⁷⁰ Turpat, 15., 19. lp.
- ⁷¹ Turpat, 21., 25. lp.
- ⁷² Turpat, 16., 19. lp.
- ⁷³ Turpat, 21., 25. lp.
- ⁷⁴ Turpat, 15.–17., 19.–22., 24.–26. lp.
- ⁷⁵ Latvijas PSR teritorijā KPFSR Kriminālkodekss oficiāli stājās spēkā tikai 1940. gada 26. novembrī. KPFSR Kriminālkodeksa 58. panta 10. punkts bija šāds:
- “58-10. Par propagandu vai aģitāciju, kurā uzaicina gāzt, graut vai vājināt Padomju varu vai izdarīt atsevišķus kontrrevolucionārus noziegumus (šā Kodeka [tā tekstā, nevis Kodeksa. – *Dz. Ē.*] 58-2.–58-9. p.), kā arī par tāda paša satura literatūras izplatīšanu, izgatavošanu vai glabāšanu, noteikta – brīvības atņemšana uz laiku, ne mazāku par sešiem mēnešiem.
- Par tiem pašiem nodarījumiem masu nemieros vai izlietojot masu reliģiskos vai nacionālos aizspriedumus, vai kara apstākļos, vai apvidos, kuros izsludināts kara stāvoklis, noteikti –
- šā Kodeka 58-2. pantā norādītie sociālās aizsardzības līdzekļi.” – KPFSR Kriminālkodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 15. novembrim. Oficiāls teksts ar pielikumiem un sistematizētiem materiāliem pantu kārtībā. – Rīga, 1940. – 27. lpp.
- ⁷⁶ LVA, 1986. f., 2. apr., P-5863. l., 28. lp.
- ⁷⁷ Turpat, 29. lp.
- ⁷⁸ Turpat.
- ⁷⁹ H. Baumanis bija ilggadējs uzņēmuma “Elektrobūve. E. Zeltmanis” darbinieks (uzņēmuma strādnieku algas rēķinu grāmatas apliecina, ka jau kopš 1933. gada). Viņš bija beidzis amatnieku skolu, kopš 1935. gada sastāvēja Metālrūpnieku arodbiedrībā, kā arī no 1935. līdz 1940. gadam – Zaķusalas

- ugunsdzēsēju biedrībā. Pirms pārcelšanās 1935. gadā uz Zaķusalas krastmalu (mājas grāmatā – Zaķu sala, Krastmalas iela) 19–7 H. Baumanis ar ģimeni dzīvoja Jumpravas salas krastmalā (mājas grāmatā – Jumpravas krastmala) 4a–5. Zīmogs mājas grāmatā un Rīgas Kārtības dienesta 6. iecirkņa priekšnieka palīga (oriģinālā – Vertreter d. Führers d. 6. Reviers d. Schützmannschaft Riga) paraksts apliecina, ka vēlāk nacistu okupācijas laikā 1943. gada maijā H. Baumanis Rīgā bija Gaisa aizsardzības darbinieks. H. Baumaņa sieva Irma, dzim. Lakners (dzim. 1907. g. 5. decembrī Rīgā), 1940. gadā arī strādāja uzņēmumā “Elektrobūve. E. Zeltmanis” par darbvedi. – LVA, 1986. f., 2. apr., P-5863. l., 34. lp.; LVVA, 1762. f., 1. apr., 1. l., 1.–4. lp.; 2. l., 1.–3. lp.; 3. l., 1., 2. lp.; 4. l., 1., 2. lp.; 5. l., 1. lp.; 2942. f., 1. apr., 7350. l., 5.–7. lp.
- ⁸⁰ H. Baumanis minēja vairākus piemērus, kāpēc, pēc viņa domām, A. Stūres izturēšanos varēja dēvēt par ļoti savādu: A. Stūre mazgāja maizi, darbavietā kāra mušpapīrus, zem darba blūzes nēsāja visādas mantas un zīmītes un teica, ka tās ir piezīmes no algebras, ko viņš mācās, u.c. – LVA, 1986. f., 2. apr., P-5863. l., 32., 33., 35. lp.
- ⁸¹ LVA, 1986. f., 2. apr., P-5863. l., 32.–36. lp.
- ⁸² Turpat, 8. lp.
- ⁸³ A. Stūre šajā iesniegumā kļūdaini divās vietās PSRS vietā uzrakstīja PSSR.
- ⁸⁴ 1940. gada novembrī Vācijas un Itālijas okupācijā bija nonākušas šādas Eiropas valstis: Austrija, Čehoslovākija, Albānija, Polija, Dānija, Norvēģija, Beļģija, Nīderlande, Luksemburga, Francija, bet Grieķijā norisinājās karadarbība.
- ⁸⁵ LVA, 1986. f., 2. apr., P-5863. l., 31. lp. (dokumenta tulkojums krievu valodā – 30. lp.).
- ⁸⁶ Turpat, 38. lp.
- ⁸⁷ Turpat, 37. lp.
- ⁸⁸ Turpat, 10. lp.
- ⁸⁹ Turpat, 39. lp.
- ⁹⁰ Turpat, 40. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ⁹¹ Turpat.
- ⁹² Turpat, 41. lp.
- ⁹³ Turpat, 42. lp.
- ⁹⁴ Turpat, P-5863. l., uzraudzības lieta, 4. lp.
- ⁹⁵ Turpat, P-5863. l., 40., 41. lp.
- ⁹⁶ Turpat, 43. lp.; uzraudzības lieta, 9. lp.
- ⁹⁷ Lubjankas laukums (*Лубянская площадь*) Maskavā no 1926. līdz 1990. gadam saucās Dzeržinska laukums, jo bija pārdēvēts par godu VĀK (Viskrievijas Ārkārtējā komisija cīņai pret kontrrevolūciju, sabotāžu un spekulāciju) priekšsēdētājam Feliksam Dzeržinskim (1877–1926). 1990. gadā laukums atguva savu vēsturisko nosaukumu. – Улицы Москвы. Старые и новые названия. Топонимический словарь–справочник. – Москва, 2003. – С. 159.
- ⁹⁸ LVA, 1986. f., 2. apr., P-5863. l., uzraudzības lieta, 11. lp.
- ⁹⁹ Turpat, 44.c, 44.d lp.
- ¹⁰⁰ Turpat, 44. lp. 1989. gada 16. janvārī Maskavā, Kremli, pieņemtā un PSRS Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētāja Mihaila Gorbačova (1931) un PSRS Augstākās Padomes Prezidija sekretāra Tengiza Mentešašvili (1928)

parakstītā PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēta “Par papildpasākumiem, kas veicami, lai atjaunotu taisnīgumu attiecībā pret trīsdesmito, četrdesmito un piecdesmito gadu sākuma represiju upuriem” 1. pants bija šāds:

“Lai atjaunotu sociālo taisnīgumu un likvidētu trīsdesmito, četrdesmito un piecdesmito gadu sākuma nelikumību sekas, PSRS Augstākās Padomes Prezidijs nolemj:

1. Atcelt līdz šā PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēta izdošanas brīdim neatceltos ārpustiesas spriedumus, kurus trīsdesmitajos un četrdesmitajos gados un piecdesmito gadu sākumā pasludināja IeTK–IeTKP “trijnieki”, AVPP kolēģijas un PSRS IeTK–VDM–IeM “sevišķās apspriedes”, kas tolaik darbojās. Uzskatīt par reabilitētiem visus pilsoņus, kas tika represēti saskaņā ar šo orgānu spriedumiem.

Šis noteikums neattiecas uz Lielā Tēvijas kara laika Dzimtenes nodevējiem un represīvo vienību dalībniekiem, nacistiskajiem noziedzniekiem, nacionālistisko bandformējumu dalībniekiem un viņu atbalstītājiem, uz darbiniekiem, kas viltoja krimināllietas, kā arī uz personām, kas izdarīja tišas slepkavības un citus kriminālnozieģumus. Attiecībā uz šādām personām ir spēkā likumā noteiktā pasludināto spriedumu un citu lēmumu pārsūdzēšanas kārtība.

Strīdīgos jautājumus, kas rodas šā panta noteikumu piemērošanā, izskata PSRS ģenerālprokurors, savienoto un autonomo republiku, novadu, apgabalu, Maskavas un Ļeņingradas pilsētu prokurori.” – Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Augstākās Padomes Ziņotājs. Ведомости Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик. – 1989. – 18. janv. – Nr. 3. – 36. lpp.

1989. gada 31. jūlijā Maskavā, Kremli, PSRS Augstākās Padomes priekšsēdētāja M. Gorbačova parakstītajā Padomju Sociālistisko Republiku Savienības likumā “Par PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrētu apstiprināšanu par grozījumiem un papildinājumiem PSRS likumdošanas aktos” bija rakstīts:

“Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Augstākā Padome nolemj:

Apstiprināt šādus PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrētus:

[..] 1989. gada 16. janvāra dekrētu “Par papildpasākumiem, kas veicami, lai atjaunotu taisnīgumu attiecībā pret trīsdesmito, četrdesmito un piecdesmito gadu sākuma represiju upuriem”, izsakot minētā dekrēta 1. panta pirmo daļu šādā redakcijā:

“1. Nosodīt staļinisma perioda ārpustiesas masu represijas, atzīt par antikonstitucionāliem trīsdesmitajos un četrdesmitajos gados un piecdesmito gadu sākumā darbojušos IeTK–IeTKP “trijniekus”, AVPP kolēģijas un PSRS IeTK–VDM–IeM “sevišķās apspriedes” un atcelt to pasludinātos ārpustiesas spriedumus, kas nav atcelti līdz šā PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēta izdošanas brīdim. Uzskatīt par reabilitētiem visus pilsoņus, kas tika represēti ar minēto orgānu spriedumiem, ieskaitot personas, kas vēlāk sodītas par bēgšanu no nelikumīga speciālā nometinājuma vietām”, bet šā panta otrajā daļā izslēgt vārdu “nacionālistisko” [..]” – PSRS Tautas Deputātu Kongresa un PSRS Augstākās Padomes Ziņotājs. Ведомости Съезда Народных Депутатов СССР и Верховного Совета СССР. – 1989. – 9. aug. – Nr. 9. – 315. lpp.

¹⁰¹ LVA, 1986. f., 2. apr., P-5863. l., 44.b lp. 1990. gada 3. augustā Rīgā pieņemtā un Latvijas Republikas Augstākās Padomes priekšsēdētāja Anatolija Gorbunova (1942) un Latvijas Republikas Augstākās Padomes sekretāra Imanta Daudiša (1945–2002) parakstītā Latvijas Republikas likuma “Par nelikumīgi represēto personu rehabilitāciju” 1. pants un tā 2. punkts ir šāds: “Latvijas Republikas Augstākā Padome nolemj:

1. Rehabilitēt visas personas, kuras, pamatojoties uz KPFSR kriminālkodeksu, represētas bez tiesu nolēmumiem, notiesātas vai pret kurām krimināllietas izbeigtas, pamatojoties uz nereabilitējošiem apstākļiem:

[..] 2) par darbībām, kas paredzētas KPFSR kriminālkodeksa 58.1 – 58.14 pantā, izņemot personas, kuras starptautiski tiesiskajā izpratnē vainīgas noziegumos pret mieru, genocīda noziegumos, noziegumos pret cilvēci, kara noziegumos un kriminālnoziegumos pret nekombatantiem, kā arī personas, kuras vainīgas krimināllietu viltošanā.”

1990. gada 3. augustā Rīgā tika parakstīts arī Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums “Par Latvijas Republikas likuma “Par nelikumīgi represēto personu rehabilitāciju” spēkā stāšanās kārtību”:

“Sakarā ar Latvijas Republikas likuma “Par nelikumīgi represēto personu rehabilitāciju” pieņemšanu Latvijas Republikas Augstākās Padome nolemj:

1. Noteikt, ka Latvijas Republikas likums “Par nelikumīgi represēto personu rehabilitāciju” stājas spēkā ar tā pieņemšanas dienu. [..]” – Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. Ведомости Верховного Совета и Правительства Латвийской Республики. – 1990. – 23. aug. – Nr. 34. – 1742., 1743. lpp.

¹⁰² A. Stūres 1940. gada 18. oktobra pratināšanas protokols. – LVA, 1986. f., 2. apr., P-5863. l., 22., 26. lp.

Materiālu publicēšanai sagatavojis *Dzintars Ērglis*

Daina Bleiere

VĒSTURNIEKI UN 1958. GADA DISKUSIJA PAR JAUNLATVIEŠIEM*

1958. gada aprīlī četras dienas toreizējā Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas zāle kādreizējā Muses biedrības ēkā (tagad Vāgnera zāle) bija pārpildīta – notika ZA Sabiedrisko zinātņu nodaļas rīkotā konference par jaunlatviešiem. Katru dienu konferencē piedalījās ap 400–450 klausītāju, un droši var teikt, ka neviens cits vēsturnieku pasākums līdz pat 80. gadu otrās puses diskusijām par vēsturi pēckara periodā nebija izraisījis tik dzīvu publikas interesi. Diskusijai bija sava priekšvēsture un pēcvēsture, kura ļauj apgalvot, ka jaunlatviešu jautājuma traktējums nopietni un visumā negatīvi ietekmēja vēstures zinātnes attīstību Padomju Latvijā.

Jāatzīmē, ka pēckara gados jautājumā par jaunlatviešu kustības novērtējumu no marksistiski ļeņiniskā viedokļa pastāvēja zināma uzskatu dažādība. Vienu viedokli pārstāvēja 1948. gadā publicētais pirmais mēģinājums Latvijas padomju historiogrāfijā aplūkot jaunlatviešu kustības devumu – Viļa Samsona un Gustava Naana raksts par jaunlatviešu un jaunigauņu kustību,¹ faktiski nodaļa no publicēšanai sagatavotā PSRS ZA Filozofijas institūta darba “Filozofijas vēsture”. Autori latviešu un igauņu nacionālo kustību 19. gadsimta 60.–70. gados vērtēja šādi: “Savā šķiriskajā būtībā tā ir apspiesto nāciju (latviešu un igauņu) dzimstošās lauku buržuāzijas cīņa pret valdošās nācijas muižnieku (vācu baronu) ekonomisko un politisko uzkundzēšanos. Latviešu un igauņu nacionālajai buržuāzijai izdodas zem nacionālās kustības karoga apvienot plašās zemnieku masas tāpēc, ka kustības galvenais saturs bija cīņa pret feodāli dzimtbūtnieciskajām paliekām, kuru likvidācijā bija ieinteresēta v i s a z e m n i e c ī b a [retinājums tekstā. – D. B.]”² Autori galvenokārt pievērsās jaunlatviešu un jaunigauņu apgaismotāju darbībai. Viņi uzsvēra, ka “nacionālās atmodas laikmeta progresīvie domātāji [...] nebija revolucionāri, bet Baltijā valdošās kārtības apstākļos viņu prasības šķita neparasti revolucionāras, un valdošo šķiru pārstāvji saskatīja tanīs pat sociāldemokrātismu”.³ V. Samsons un G. Naans

* LETONIKA Publikācija sagatavota Valsts pētījumu programmas “Letonika” ietvaros.

¹ Naans G., Samsons V. Baltijas tautu progresīvā sabiedriskā un filozofiskā doma 19. gadsimtā // Padomju Latvijas Boļševiks. – 1948. – Nr. 9. – 56.–63. lpp.

² Turpat. – 56., 57. lpp.

³ Turpat. – 57. lpp.

secināja, ka 80. gados nacionālā kustība zaudēja savu progresīvo raksturu un tās ideologi vairs neizteica visas zemniecības intereses.

No 1958. gada diskusijas viedokļa būtiskākais ir minēto autoru secinājums, ka jaunlatviešu kustība bija visas latviešu zemniecības nacionāla kustība un ka tālaika kontekstā tā šķita pat revolucionāra. No marksistiski ļeņinskās paradigmas viedokļa jautājums par to, vai tā vai cita kustība bija progresīva, bija tās novērtējuma pamatkritērijs. Šajā versijā tā bija progresīva kustība sava laika vēsturiskajā kontekstā.

Otra tendence bija vērtēt jaunlatviešu kustību atkarībā no tā, vai tā bija vai nebija ietekmējusies no krievu revolucionārās kustības, par mērauklu izmantojot V. Ļeņina izteikumus par narodņiku kustību. 1946. gadā kādā publikācijā vēsturnieks Jānis Krastiņš pat apgalvoja, ka jaunlatviešu kustība noritējusi zem narodņicisma karoga,⁴ šādam apgalvojumam, tāpat arī citiem mēģinājumiem iekļaut jaunlatviešus krievu revolucionārās kustības kontekstā nebija pilnīgi nekāda faktoloģiska pamatojuma. 50. gadu sākumā izstrādāja trīssējumu Latvijas PSR vēstures izdevumu, kas tika publicēts 1952.–1959. gadā akadēmiķu Jāņa Zuša, Jāņa Krastiņa un Kārļa Strazdiņa redakcijā. 1954.–1956. gadā tika izdots arī Latvijas PSR vēstures saīsinātais kurss krievu un latviešu valodā K. Strazdiņa redakcijā. Tādējādi tika izveidota oficiālā Latvijas vēstures versija. J. Krastiņš un K. Strazdiņš bija tie, kas izstrādāja jaunlatviešu kustības vērtējumu šai versijai. “Latvijas PSR vēstures” II sējumā, kas tika publicēts 1955. gadā, nodaļu par jaunlatviešiem rakstīja J. Krastiņš, tomēr jāņem vērā, ka sējums faktiski bija kolektīvs darbs – tā iztirzāšanai bija sasaukta speciāla PSRS ZA, Igaunijas, Latvijas un Lietuvas ZA vēstures institūtu konference 1953. gadā, turklāt notika vēl citas apspriedes, lai radītu pilnīgi “nevainojamu” versiju. II sējumā jaunlatviešu kustība tika nosaukta par “buržuāzisku nacionālu kustību”, kura “jau pašā sākumā [...] ieguva liberāli reformistisku raksturu”.⁵ “Jaunlatvieši bija topošās jaunās latviešu pilsētas un lauku buržuāzijas ideologi.”⁶ Tika gan atzīts, ka jaunlatviešu vidū esot bijuši arī radikālāki elementi – Juris Alunāns un Kaspars Biezbārdis, “kas zināmā mērā pauda latviešu sīkburžuāzijas intereses”.⁷ Tomēr kopumā tā bija reformistiska buržuāzijas kustība, kas neaptvēra plašus pilsētas strādnieku un bezzemnieku slāņus. Jaunlatviešiem tika pārņemta sadarbība ar cariskās Krievijas administrāciju un slavofiliem. Tajā

⁴ Citēts pēc: *Liebermanis G.* Jaunlatvieši. No latviešu ekonomiskās domas vēstures. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1957. – 15. lpp.

⁵ Latvijas PSR vēsture. II sēj.: No 1861. gada līdz 1917. gada martam / Atb. red. J. Krastiņš. – Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1955. – 81., 82. lpp.

⁶ Turpat. – 85. lpp.

⁷ Turpat. – 86. lpp.

pašā laikā J. Krastiņš atzina, ka jaunlatviešu kustība 19. gadsimta 50.–70. gados bija arī “samērā progresīva parādība”,⁸ jo jaunlatvieši iestājās pret vācu muižniecības un buržuāzijas privilēģijām, izkopa latviešu valodu, darbojās kultūras un izglītības laukā. Kopumā tomēr tika noliegts jaunlatviešu kustības “progresīvais” raksturs, jo viņi neesot pārstāvējuši sabiedrības proletārisko slāņu intereses un neesot aicinājuši uz revolucionāru cīņu.

Pilnīgi iespējams, ka J. Krastiņa un K. Strazdiņa skatījumā tas bija akadēmiski izsvērts jaunlatviešu vērtējums, jo viņiem nācās rēķināties kā ar ortodoksālo Maskavas vēsturnieku, tā arī vietējo reakcionāru iebildumiem, no pēdējiem ar vislielāko konsekvenci izcēlās bēdīgi slavenais ortodoksālais staļinists Jānis Bumbiers, kurš, piemēram, kādā diskusijā esot nosaucis Krišjāni Valdemāru par “nīcināmo buržuāzisko nacionālistu”.⁹ Jāatzīmē, ka ne visi vēsturnieki pilnībā atbalstīja centienus izraut jaunlatviešu kustības vērtējumu no vietējā konteksta, tomēr visumā viņu rakstos vērojama tendence reducēt kustību uz šķiru pretrunām un neiedziļināties kustības nacionālajā komponentē. Savukārt tieši tā tika uzsvērtā divos literatūrzinātnieka Ēvalda Sokola rakstos žurnālā “Karogs” 1955. un 1956. gadā, izdalot latviešu nacionālajā kustībā divas tendences – buržuāziski demokrātisko (“progresīvo”) un buržuāziski liberālo (“neprogresīvo”), turklāt jaunlatviešu kustība tika pieskaitīta pie buržuāziski demokrātiskā, tātad progresīvā posma. Tādējādi “Latvijas PSR vēstures” II sējuma “oficiālā” akadēmiskā versija, pie kuras visiem būtu jāpieturas, 50. gadu vidū netika pilnībā respektēta. Pastāvēja pietiekami liela viedokļu dažādība, protams, marksistiski ļeņiniskās vēstures koncepcijas ietvaros.

1957. gadā iznāca ekonomista Georga Libermaņa grāmata “Jaunlatvieši. No latviešu ekonomiskās domas vēstures”.¹⁰ Tajā G. Libermanis aplūkoja 19. gadsimta 50.–60. gadu jaunlatviešu J. Alunāna, A. Spāga, K. Valdemāra ekonomiskos uzskatus. Ne visai pamatoti viņiem bija piepulcināts arī Jūlijs Kalējs-Kuzņecovs, kurš faktiski nekad nebija saistīts ar nacionālās atmodas kustību. G. Libermaņa grāmatā jautājumam par jaunlatviešu kustības “progresīvo” vai “neprogresīvo” raksturu bija atvēlēta pietiekami liela vieta, jo tā arī bija uzrakstīta marksistiski ļeņiniskās paradigmas ietvaros. Autors uzsvēra, ka “jaunlatvieši raksturojami ne tikai kā buržuāziski apgaismotāji, kas nepacēlās līdz tautas masu aktīvai iesaistīšanai

⁸ Latvijas PSR vēsture. II sēj.: No 1861. gada līdz 1917. gada martam. – 87. lpp.

⁹ Samsons V. Kā zinātnisku diskusiju pārvērtis par politisku farsu // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1989. – Nr. 4. – 4. lpp.

¹⁰ Libermanis G. Jaunlatvieši. No latviešu ekonomiskās domas vēstures. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1957.

revolucionārajā cīņā, bet [...] arī kā buržuāziski demokrāti – reformisti”, viņi bija “pirmie latviešu tautas pārstāvji, kas savos darbos izvirzīja un pamatoja nacionālās atbrīvošanas ideju, to nesaraujami saistot ar vācu baronu feodālās kundzības laušanu”.¹¹ Atšķirība no akadēmiskās vēstures versijas bija tā, ka autors aplūkoja problēmu tālaika vēsturiskajā kontekstā, kas, jāatzīmē, ir daudz pamatotāk no marksistiskās pieejas viedokļa nekā Latvijas specifisko apstākļu mērīšana ar V. Ļeņina Krievijas politiskā diskursa ietvaros pausto polemisko izteikumu mērauklu. Tādējādi tas, ka jaunlatvieši Adama Smita mācību un brīvās konkurences propagandu izmantoja, lai apkarotu vācu baronu privilēģijas, kā arī bija latviešu buržuāzijas ideologi, sava laika vēsturiskajos apstākļos bija apstiprinājums viņu uzskatu progresīvajai dabai, turklāt “latviešu buržuāziski nacionālajai kustībai tās pirmajā posmā bija spēcīgs vispārdemokrātisks raksturs”.¹²

“Latvijas PSR ZA Vēstis” 1957. gada pēdējā numurā bija publicēta akadēmiķa J. Krastiņa recenzija par grāmatu.¹³ Akadēmiķis norādīja, ka “pēdējā laikā Padomju Latvijas presē ir parādījušies daži raksti un darbi, kas nepareizi novērtē jaunlatviešu buržuāzisko kustību, idealizē to par demokrātisku, visas tautas kustību”. Arī G. Libermana grāmatā, “tāpat kā latviešu buržuāzijas presē, jaunlatviešu vadoņi tiek idealizēti kā pirmie visas tautas pārstāvji, latviešu tautas brīvības cīnītāji, demokrāti un kvēli antifeodālās cīņas karognesēji”.¹⁴ Pēc recenzenta domām, G. Libermana darbā bija nopietnas metodoloģiskas kļūdas (galvenokārt – ka autors vērtējot kapitālismu un tā ideju paudējus – jaunlatviešus kā progresīvu parādību, bet aizmirstot kapitālisma pretrunas, šķiru antagonismu, ekspluatāciju u.tml.) un pretrunas, pat faktu sagrozišana. Īpaši lieli iebildumi J. Krastiņam bija pret K. Valdemāra darbības pozitīvu novērtējumu, tāpat arī “Pēterburgas Avīžu” “nepareizu” izvērtējumu. G. Libermanis uzskatīja, ka “Pēterburgas Avīzēm” dažkārt bijusi pat revolucionāra nozīme, bet patiesībā tā bija “mērena progresīvi buržuāziska avīze, kura dažos jautājumos [...] pauda pat reakcionārus ieskatus”. Arī agrārajā jautājumā jaunlatvieši esot bijuši pret “muižnieku varas un zemes iznīcināšanu”.¹⁵

J. Krastiņš asi uzbruka G. Libermana viedoklim, ka jaunlatviešu kustībā ir bijuši divi posmi – progresīvais un reakcionārais (“Jaunlatviešu kustība, kā augošās buržuāzijas kustība, atšķiras no

¹¹ *Libermanis G.* Jaunlatvieši. No latviešu ekonomiskās domas vēstures. – 280., 281. lpp.

¹² Turpat. – 9. lpp.

¹³ *Krastiņš J.* Jaunlatviešu idealizēšana // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1957. – Nr. 12 (125). – 185.–191. lpp.

¹⁴ Turpat. – 185. lpp.

¹⁵ Turpat. – 186., 188. lpp.

turpmākās latviešu buržuāzijas kustības ar saviem progresīvajiem ieskatiem un prasībām. Kad šie centieni izzūd, tad izbeidzas arī jaunlatviešu kustība, un nekāda otra posma vairs viņā nebija, jo nevar taču par jaunlatviešu kustību saukt reakcionāro buržuāziski nacionālistisko kustību¹⁶), kā arī tēzei, ka jaunlatvieši bijuši latviešu sociāldemokrātijas, Jaunās strāvas priekšteči. Tāpat norāde uz Latvijas specifiskajiem apstākļiem, kas nosaka to, ka nevar likt vienlīdzības zīmi starp krievu buržuāzijas liberālo kustību (kadeziem) un jaunlatviešiem, izpelnījās nosodījumu. Galīgais J. Krastiņa secinājums bija tāds, ka “no proletariāta šķiru cīņas viedokļa [...] tā nekādā ziņā nav demokrātiska kustība, bet progresīva nacionāli liberāla buržuāziska kustība, no kuras proletariāts ir saņēmis zināmu sevišķi kultūras mantojumu”.¹⁷

Iespējams, ka J. Krastiņš pat pilnībā neapzinājās, cik stipri viņš ir aizskāris vienu no galvenajām latviešu vēsturiskās apziņas sastāvdaļām. Turklāt šo aizskārums sāpīgi uztvēra ne tikai nacionāli domājoši cilvēki, bet arī komunisti. Visai kļiedzoša bija arī akadēmiķa ignorance daudzos Latvijas vēstures jautājumos.

Nedēļas laikrakstā “Literatūra un Māksla” 1958. gada 15. martā tika publicēts pretraksts J. Krastiņa recenzijai. Tas nebija parakstīts, tādējādi to var uzskatīt par redakcijas viedokli.¹⁸ Spriežot pēc tālākās polemikas, raksts atspoguļoja galvenokārt Voldemāra Kalpiņa un Arvida Griguļa domas. Rakstā bija norādīts, ka “mūsu” domstarpības ar J. Krastiņu ir principiālas un “akadēmiķa Krastiņa nostāja kvalificējama kā vulgāri socioloģiska un viņa attieksme pret latviešu tautas progresīvās kultūras mantojumu nav saucama citādi kā vien par klaji nihilistisku”.¹⁹ Atsaucoties uz V. Ļeņina rakstiem, autors/i norādīja, ka pēc viņa klasifikācijas jaunlatvieši pieskaitāmi apgaismotājiem, taču “jaunlatviešu apgaismes centienus J. Krastiņš, šķiet, apzināti, pat nepiemin”.²⁰ Akadēmiķis arī atzīstot par pareizu latviešu buržuāzisko nacionālistu nostādni par jaunlatviešiem kā revolucionārās cīņas pretiniekiem un ka viņi ir “rāpojuši” cara priekšā (cita starpā, viņš atsaucoties uz E. Blanķu un E. Silzemnieku, bet nezino, ka tas ir viens un tas pats autors), tādējādi lejoj ūdeni uz “latviešu buržuāzisko nacionālistu urrāpatriotisma dzirnavām”. Krastiņam tika pārņemta arī P. Stučkas izteikumu viltošana, lai pierādītu, ka “jaunlatviešu darbība latviešu tautai atnesusi vairāk ļauna

¹⁶ *Krastiņš J.* Jaunlatviešu idealizēšana. – 190. lpp.

¹⁷ Turpat. – 191. lpp.

¹⁸ “Literatūras un Mākslas” redkolēģija bija šāda: V. Kalpiņš (redaktors), I. Gerocka, A. Grigulis, N. Grinfelds, M. Ivanovs, I. Kreituse, J. Laganovskis, I. Muižnieks, K. Plūksne, J. Sudrabkalns.

¹⁹ Kurš maldās? // *Literatūra un Māksla.* – 1958. – 15. marts. – 3. lpp.

²⁰ Turpat.

nekā laba”.²¹ Vēl iebildumus izraisīja akadēmiķa mēģinājumi likt vienlīdzības zīmi starp K. Valdemāru, K. Ulmani un J. Veinbergu, kā arī “tendence apgalvot, ka ikkatram demokrātam jābūt revolucionāram”.²² Secinājums bija tāds, ka jaunlatvieši 19. gs. 50.–60. gados nebija revolucionāri, bet bija demokrāti, tāpat arī nav noliedzama viņu vadošā loma nacionālajā atbrīvošanas cīņā.

Šis polemikas rezultāts bija jau minētā konference 1958. gada aprīlī (sk. 1. dokumentu). Konferences ievadreferātā K. Strazdiņš, polemizējot kā ar G. Libermani, tā arī ar “Literatūru un Mākslu” un “atsevišķiem literatūrzinātniekiem”, centās pamatot tēzi, ka 1) jaunlatvieši bijuši buržuāziski liberāli, kas atšķirībā no demokrātiem ir bijuši pret revolucionāro ceļu, tādēļ nav vērtējami kā progresīva kustība, un 2) jaunlatviešu kustība nav bijusi visas tautas kustība.²³ K. Strazdiņa viedokli atbalstīja J. Krastiņš un J. Bumbiers. Viņu runas “pavadīja svilpieni u.c. veida protesti”.²⁴ Savukārt ar atzinību tika uztvertas ZA Ekonomikas institūta direktora Paula Dzēves, A. Griguļa, Ē. Sokola, J. Zuša un LPSR Augstākās Padomes priekšsēdētāja Kārļa Ozoliņa uzstāšanās, tāpat arī Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas sekretāra Arvīda Pelšes mēģinājums rast kompromisu.²⁵ “Latvijas PSR ZA Vēstis” tika dots iss konferen- ces atreferējums, kas neko daudz neatšķirās no šeit publicētā proto- kola. Tajā bija teikts, ka “konferences spējais vērtējums bija tas, ka jaunlatviešu kustība pēc savas šķiriskās būtības bija augošās latviešu buržuāzijas kustība, kurai konkrētajos vēsturiskajos apstākļos bija liela progresīva nozīme”.²⁶

Konference šķietami beidzās ar “neizšķirtu”, tomēr morālais pārsvars acīmredzami bija J. Krastiņa, K. Strazdiņa un J. Bumbiera pretinieku pusē. Savukārt akadēmiķu noskaņojumā pēc konferences ieskatu sniedz šeit publicētais anonīmā vēsturnieka sacerējums (sk. 3. dokumentu). Nenoliedzami, interesanti būtu uzzināt, kas bija vēstules autors – vai tas bija kāds no akadēmiķiem, vai arī tā bija kolektīvs sacerējums, vai arī to patiešām bija uzrakstījis kāds cits vēsturnieks, visticamāk, J. Krastiņa un K. Strazdiņa uzdevumā? Tā ir neatrisināma un faktiski arī otršķirīga problēma. Daudz nozīmīgāks

²¹ Kurš maldās? – 4. lpp.

²² Turpat.

²³ Latvijas Zinātņu akadēmijas arhīvs, 1. fonds, 9. apraksts, 22. lieta, 3.–84. lp.

²⁴ Latvijas enciklopēdija. 3. sēj.: I–LATV. – Rīga: SIA “Valērija Belokoņa izdevniecība”, 2005. – 151., 152. lpp.

²⁵ Turpat.

²⁶ *Magone J.* Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Sabiedrisko zinātņu nodaļas zinātniska konference // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1958. – Nr. 6 (131). – 159. lpp.

ir pats vēstules teksts, tajā izteiktās domas un polemikas kultūra, kas labi raksturo sava laika kontekstu. G. Libermaņa monogrāfijas nosaukšana par “grāmateli”, kā arī uzbrukumi nevēsturniekiem kā apriori nekompetentiem apliecina, ka akadēmiķi un viņu atbalstītāji bija nopietni aizkaitināti, tomēr arī jutās diezgan bezspēcīgi konfrontācijā ar sabiedrības viedokli. Tādēļ nācās ķerties pie pārbaudīta līdzekļa – politisku birku piekāršanas oponentiem un slēptiem vai arī atklātiem mājieniem par tām politiskajām sekām (arī CK darbiniekiem), kas būs, ja brīdinājumi netiks ņemti vērā. Būtībā vēstule bija akadēmiskā formā ietērpta politiska denunciacija. Tomēr grūtības radīja tas, ka akadēmiķu pretinieku nometnē bija daudzi, kas ieņēma pietiekami augstu sabiedrisko stāvokli un kuru nopelnus vismaz tajā brīdī neviens neņēmas apšaubīt, tādēļ politiskie mājieni izteikti diezgan aizplūvuroti.

Visai interesanta ir arī anonīmās vēstules autora/u tēze par to, ka atklāta diskusija līdz komunisma uzcelšanai vispār nav iespējama. Respektīvi, jebkāda polemika, kas izgāja ārpus Latvijas vēstures interpretācijas, kuru pārstāvēja J. Krastiņš un K. Strazdiņš, objektīvi bija kaitīga “proletariāta” interesēm un atbalstīja buržuāzisko nacionālistu viedokli. (J. Bumbiera viedoklis bija pārlieku reakcionārs arī uz J. Krastiņa un K. Strazdiņa uzskatu fona.)

Pēc konferences cīņa ap jaunlatviešiem turpinājās. Žurnālā “Karoogs” 1958. gada 12. numurā bija publicēts P. Dzērves, J. Zuša, V. Samsona un G. Libermaņa raksts “Par jaunlatviešu kustības raksturu”, savukārt Maskavas žurnālā “Voprosi istorii” 1958. gada 10. numurā K. Strazdiņš publicēja rakstu, kurā nosodīta tendence “uzskaistināt” jaunlatviešu kustību, kas izpaužoties G. Libermaņa grāmatā, kā arī “Literatūras un Mākslas” 15. marta rakstā un konferencē 24.–28. aprīlī.²⁷ Konferencē oponenti esot pārspilējuši Latvijas attīstības īpatnības salīdzinājumā ar Krieviju, centušies parādīt, ka tēze par diviem atbrīvošanas cīņas ceļiem (liberāļi *versus* demokrāti, reforma *versus* revolūcija) esot dogmatiski no citurienes pārņemtas shēmas, kas neesot lietojamas Latvijas specifisko apstākļu pētniecībā.²⁸

Tomēr gala akordu diskusijā ienesa nevis zinātnieki, bet gan politiskā vara. 1959. gada beigās pēc nacionālkomunistu sagrāves par LKP CK 1. sekretāru kļuva A. Pelše. Kā 1989. gadā rakstīja V. Samsons (tobrīd vienīgais notikuma aculiecinieks), 1959. gada beigās A. Pelše uz Latviju ataicinājis no Maskavas komisiju, kas sastāvēja no mazpazīstamiem filozofiskās un ekonomiskās domas pētniekiem filozofijas zinātņu kandidāta I. Ščipanova vadībā. Šai

²⁷ Академик АН Латвийской ССР К. Я. Страздинь. О младолатышском движении 60–70-х годов XIX века // Вопросы истории. – 1958. – № 10. – С. 113–122.

²⁸ Turpat. – 114. lpp.

komisijai uzdots sagatavot rakstu, kas noslēgtu diskusiju par jaunlatviešiem. Uz Centrālo Komiteju izsaukti deviņi zinātnieki – pa trim no katras nometnes (J. Bumbiers, J. Krastiņš, K. Strazdiņš un V. Samsons, Ē. Sokols, J. Zutis) un trīs “centristi”, kas faktiski nemaz nenodarbojās ar jaunlatviešu problēmu (Kārlis Graudiņš, “LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstu” atbildīgais redaktors, Voldemārs Miške, Pēteris Valeskalns). Viņi iepazīstināti ar raksta tekstu, un tas pēc tam publicēts “Padomju Latvijas Komunistā” ar viņu parakstiem, “autoriem” to pat formāli nevizējot.²⁹

Tiešām, 1959. gada beigās Latvijā darbojās PSKP CK atsūtīta komisija, kuru vadīja Maskavas Valsts universitātes Filozofijas un vēstures katedras vadītājs I. Ščipanovs un kurā ietilpa ekonomisti, filozofi un vēsturnieki. Komisijas uzdevums bija izvērtēt LPSR ZA Ekonomikas institūta darbu, faktiski palīdzēt izrēķināties ar P. Dzēvi.³⁰ Man nav īstas pārlicības, ka šī komisija patiešām sagatavoja rakstu, kas tika publicēts “Padomju Latvijas Komunistā” 1960. gada janvāra numurā.³¹ Ļoti iespējams, ka autors bija pats A. Pelše, bet komisija ar savu autoritāti apstiprināja galīgo versiju. Diemžēl LKP CK fondā man neizdevās atrast nekādus materiālus par minēto vēsturnieku apspriedi.

Redakcijas vārdā dotā raksta preambula ir tik daiļrunīga, padomju vēstures zinātnes stāvokli raksturojoša, ka to nepieciešams citēt pilnībā: “Šo rakstu uzrakstījusi mūsu republikas zinātnisko darbinieku grupa, kam agrāk bija dažādi viedokļi par 19. gadsimta otrās puses jaunlatviešu kustības raksturu. Raksts izbeigs pārmērīgi ietilgušo diskusiju šajā jautājumā.

Šo rakstu apsprieduši zinātnieku aprindu pārstāvji Latvijas Komunistiskās partijas Centrālajā Komitejā un atzinuši to par pareizu, jo tajā dots patiess, zinātniski pamatots jaunlatviešu kustības vēsturiskās lomas un šķiriskās būtības novērtējums. Žurnāla “Padomju Latvijas Komunisti” redakcijas kolēģija pilnīgi pievienojas šā raksta secinājumiem un ir pārliecināta, ka turpmākie šīs zinātniskās problēmas atsevišķo aspektu pētījumi ritēs autoru norādītajā virzienā.”³² Tādējādi tā bija oficiāla LKP CK apstiprināta koncepcija, kuru varēja tikai tālāk detalizēti izstrādāt, nevis kaut ko mainīt tās vispārējās aprisēs.

²⁹ Samsons V. Kā zinātnisku diskusiju pārvērta par politisku farsu // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1989. – Nr. 4. – 4.–6. lpp.

³⁰ Sk.: Latvija padomju režīma varā. 1945–1986: Dokumentu krājums / Atb. red. I. Šneidere. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. – 228.–241. lpp.

³¹ Bumbiers J., Graudiņš K., Krastiņš J., Miške V., Samsons V., Sokols E., Strazdiņš K., Valeskalns P., Zutis J. Par jaunlatviešu kustības raksturu un par diskusiju šajā jautājumā // Padomju Latvijas Komunisti. – 1960. – Nr. 1. – 15.–21. lpp.

³² Turpat. – 15. lpp.

Rakstā bija atzīts, ka diskusijas dalībnieki “faktiski sadalījās divās savstarpēji naidīgi noskaņotās nometnēs”. Lai gan tika atzīts, ka sava daļa taisnības ir bijusi arī G. Libermana nometnei un ka viņa oponenti ar “jaunlatviešu kustības progresīvo faktoru nepietiekamu novērtēšanu, to notušēšanu aizskar latviešu tautas nacionālās jūtas”, tādējādi abu pušu nostāja diskusijā esot bijusi nepareiza,³³ tomēr faktiski “jaunā” koncepcija bija tā pati J. Krastiņa un K. Strazdiņa pieeja, tikai nedaudz retušējot tās dogmatiskās pārmērības.

Jaunlatviešu kustības “progresīvās” un “negatīvās” iezīmes rakstā bija rezumētas pa punktiem. Pie jaunlatviešu progresīvajām iezīmēm bija pieskaitīta:

- 1) cīņa par Latvijas buržuāzisku, kapitālistisku attīstību;
- 2) cīņa pret vācu baronu laukos un vācu buržuāzijas pilsētās jēgu;
- 3) darbība latviešu valodas un kultūras attīstībā;
- 4) orientācija uz Krieviju.

Savukārt par negatīvām iezīmēm tika atzīta:

- 1) jaunlatviešu kustības un tās ideologu šķiriska aprobežotība;
- 2) nostāšanās pret revolucionāras cīņas metodēm, paļaušanās uz reformām;

3) atteikšanās no cīņas pret cara patvaldību un par muižnieku latifundiju sadalīšanu.³⁴

Oficiālā koncepcija bija spēkā līdz pat 1989. gadam, kad tika organizēta konference par jaunlatviešiem. Tajā nolasītie referāti ir publicēti “Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis” 1989. gada 11. numurā. Tomēr tie arī parāda, ka otrreiz vairs tajā pašā upē iekāpt nav iespējams. 1989. gadā diskusija marksistiskās paradigmas ietvaros bija zaudējusi jēgu, tāpat kā šīs diskusijas centrālais jautājums – vai jaunlatvieši bija “progresīvi”. Arī nepieciešamību pētīt problēmu tās vēsturiskajā kontekstā neviens vairs neapstrīdēja.

Ir pilnīgi skaidrs, ka 1960. gadā panāktā “vienprātība” jaunlatviešu novērtējumā negatīvi ietekmēja problēmas pētniecību. 1960. gadā tika izdots rakstu krājums “Pret jaunlatviešu kustības idealizāciju”, kurā, balstoties uz šo koncepciju, tika precizēti un detalizētāk izpētīti dažādi jautājumi.³⁵ Kaut gan nevar teikt, ka arī turpmākajos gados nebūtu pētīti atsevišķi jaunlatviešu darbības aspekti, pamata koncepcija nemainījās. Faktiski visos Latvijas PSR vēstures izdevumos, ieskaitot pēdējo – 1986. gada, pamata versija, uz kuru balstījās problēmas izklāsts, bija 1955. gada “Latvijas PSR vēstures” II sējuma teksts. Jāatzīmē gan, ka 1986. gada variantā ir saskatāmas liberālākas

³³ *Bumbiers J., Graudiņš K., Krastiņš J., Miške V., Samsons V., Sokols E., Strazdiņš K., Valeskalns P., Zutis J.* Par jaunlatviešu kustības raksturu un par diskusiju šajā jautājumā. – 15., 16. lpp.

³⁴ Turpat. – 21. lpp.

³⁵ Против идеализации младолатышского движения. – Рига, 1960.

pieejas pazīmes, jo ir uzsvērts, ka jaunlatviešu kustība “bija viens no nacionālās atbrīvošanas kustības veidiem”, tomēr neatsakoties no tēzes, ka tai bija šķirisks raksturs un pamatā tā izteica pilsētas un lauku buržuāzijas intereses.³⁶

1960. gadā panāktā “vienprātība” un tas, ka tā bija panākta laikā, kad notika intensīva nacionālkomunistu apkarošana, ļoti negatīvi ietekmēja vēstures zinātnes attīstību Latvijas PSR kopumā. LKP CK izrādījās vienīgais arbitrs, kas izlēma, kurš viedoklis ir “pareizais”, protams, balstoties uz tādu vēsturnieku viedokļiem, kas bija daļa no politiskās varas un izmantoja to sava viedokļa aizsargāšanai. Turklāt noteicošā ietekme uz diskusijas iznākumu bija nevis kādam spiedienam no “Maskavas”, bet gan vietējo ideoloģisko un vēstures funkcionāru dogmatismam un bailēm no liberalizācijas tendencēm.

1. dokuments

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Sabiedrisko zinātņu nodaļas

ZINĀTNISKĀS KONFERENCES P R O T O K O L S Nr. 1

1958. g. 24. aprīļa līdz 28. aprīlim.

Konferenci atklāj 24. aprīlī plkst. 10.15.

Konferencē piedalās ap 400 dalībnieki.

Prezidijā: Latv. KP CK sekretārs A. PELŠE,³⁷ akadēmiķis
K. STRAZDIŅŠ,³⁸ akadēmiķis J. KRASTIŅŠ,³⁹ akadēmi-

³⁶ Latvijas PSR vēsture no visnenākajiem laikiem līdz mūsu dienām. Trešais pārstrādātais un papildinātais izdevums Latvijas PSR ZA akadēmiķa A. Drīzuļa redakcijā. 1. sējums. – Rīga: Zinātne, 1986. – 188. lpp.

³⁷ Arvīds Pelše (1899–1983), 1941.–1959. g. LKP CK sekretārs propagandas un aģitācijas jautājumos. 1959.–1966. g. LKP CK 1. sekretārs. 1966.–1983. g. PSKP CK Politbiroja loceklis, PSKP CK Partijas kontroles komisijas priekšsēdētājs.

³⁸ Kārlis Strazdiņš (1890–1964), 1934. g. beidzis Sarkanās profesūras institūtu Maskavā. 30. gados strādājis par docētāju dažādās PSRS augstskolās. LPSR ZA akadēmiķis kopš 1951. gada. 1941. g. atsūtīts uz Latviju par izglītības tautas komisāra (ministra) vietnieku. 1944.–1950. g. LPSR izglītības ministrs. 1946.–1953. g. LPSR ZA Vēstures institūta direktors, 1951.–1963. g. arī LPSR ZA Sabiedrisko zinātņu nodaļas akadēmiķis sekretārs.

³⁹ Jānis Krastiņš (1890–1983), 1930. g. beidzis Sarkanās profesūras institūtu Maskavā, pēc tam līdz 1933. g. strādājis Komunistiskās Internacionāles Izpildu komitejā. 1933.–1937. g. Starptautiskā agrārā institūta līdzstrādnieks. 1940.–1946. g. PSRS ZA Vēstures institūta zinātniskais līdzstrādnieks. 1946.–1981. g. LPSR ZA Vēstures institūta sektora vadītājs.

ķis P. VALESKALNS,⁴⁰ akadēmiķis J. ZUTIS,⁴¹ korespondētājloceklis J. BUMBIERS,⁴² Valodas un literatūras institūta direktors filol. zin. kand. E. SVIMPULS-SOKOLS⁴³ un Ekonomikas institūta direktors ekon. zin. kand. P. DZĒRVE.⁴⁴

Darba kārtībā:

1. b. K. Strazdiņa referāts – “Par jaunlatviešu šķirisko būtību”
2. b. J. Bumbiera referāts – “Par jaunlatviešu politisko seju”
3. J. Krastiņa referāts – “Par jaunlatviešu vēsturisko nozīmi”
4. b. E. Sokola referāts – “Jaunlatvieši kā apgaismotāji”

Konferences pirmajā dienā dalībnieki noklausās b.b. Strazdiņa, Bumbiera un Krastiņa referātus.

⁴⁰ Pēteris Valeskalns (1899–1987), 1918.–1921. g. strādājis Vissavienības Ārkārtējā komisijā (čeka, VĀK). 1928. g. beidzis Sarkanās profesūras institūtu, 1930.–1940. g. atbildīgā arodbiedrību un partijas darbā Maskavā. 1941.–1944. g. LPSR izglītības tautas komisārs, 1944.–1950. g. LPSR ārlietu tautas komisārs (ministrs). 1946.–1951. g. LPSR ZA Sabiedrisko zinātņu nodaļas akadēmiķis sekretārs, 1951.–1960. g. ZA akadēmiķis sekretārs, 1960.–1975. g. ZA viceprezidents.

⁴¹ Jānis Zutis (1893–1962), 1924. g. beidzis Maskavas universitāti. 1929.–1937. g. Voronežas universitātes docētājs, 1938.–1941. g. profesora vietas izpildītājs Maskavas Filozofijas, literatūras un vēstures institūtā. 1940.–1949. g. PSRS ZA Vēstures institūta zinātniskais līdzstrādnieks, vienlaikus docētājs dažādās mācību iestādēs. No 1945. g. katedras vadītājs LVU, no 1946. g. arī LPSR ZA Vēstures institūta sektora vadītājs. Pētījis Latvijas 18. un 19. gs. agrāro vēsturi.

⁴² Jānis Bumbiers (1890–1968), 1919.–1923. g. strādājis VĀK. 1928. g. beidzis Sarkanās profesūras institūtu Maskavā, 1924.–1940. g. darbojies PSRS Valsts plāna komitejā, PSRS ZA, Maskavas augstskolās. No 1944. g. strādājis Latvijā, bijis Radiokomitejas priekšsēdētājs, “Padomju Latvijas Boļševika” redaktors, LPSR ZA Ekonomikas institūta direktors (1946.–1947. un 1952.–1957. g.).

⁴³ Ēvalds Sokols (līdz 1921. g. Ēvalds Svimpuls; 1901–1965), 1930. g. beidzis Vissavienības Komunistisko žurnālistikas institūtu. Kara laikā strādājis armijas avīzēs. Pēc kara strādājis LKP CK aparātā, 1946.–1950. g. LVU žurnālistikas katedras vadītājs, 1951.–1962. g. LPSR ZA Valodas un literatūras institūta direktors.

⁴⁴ Pauls Dzērve (1918–1961), 1953.–1958. g. LPSR ZA Ekonomikas institūta direktora vietnieks zinātniskajā darbā. No 1958. g. janvāra līdz 1960. g. janvārim (faktiski 1959. g. decembrim) Ekonomikas institūta direktors. 1960. g. atņemts LPSR ZA korespondētājlocekļa nosaukums, atbrīvots no visiem amatiem un nosūtīts darbā Rīgas Autoelektroaparātu rūpnīcā par vecāko ekonomistu Galvenā tehnologa nodaļā. Gājis bojā autokatas-trofā.

25. aprīlī konferencē piedalās ap 450 dalībnieki. B. E. Sokola referāts un debātes. Debatēs uzstājas – rakstnieks A. Grigulis,⁴⁵ LPSR Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājs b. K. Ozoliņš,⁴⁶ akadēmiķis J. Zutis, filol. zin. kand. A. Vilsons,⁴⁷ vēst. zin. kand. M. Kozins⁴⁸ un LVU profesors filoz. zin. kand. Dr. E. Karpovics.⁴⁹

26. aprīlī konferencē piedalās ap 400 dalībnieki. Debatēs uzstājas: ek. zin. kand. P. Dzērve, LVU lektors Salmiņš,⁵⁰ akadēmiķis P. Valleskalns, Igaunijas PSR ZA pārstāve Lone, LVU lektore vēst. zin. kand. A. Zīle,⁵¹ Daugavpils ped. inst. pasniedzējs Sočņevs⁵² un vēst. zin. kand. A. Drīzulis.⁵³

28. aprīlī konferencē piedalās ap 400 dalībnieki. Debatēs uzstājas LVU pasniedzējs b. Levitāns,⁵⁴ prof. Loja,⁵⁵ LKP CK sekretārs

⁴⁵ Arvīds Grigulis (1906–1989), dzejnieks, literatūrzinātnieks. LVU docētājs no 1945. g., profesors no 1973. gada.

⁴⁶ Kārlis Ozoliņš (1905–1987), 1951.–1952. un 1960.–1961. g. LPSR Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētāja vietnieks, 1952.–1959. g. LPSR Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājs, vienlaicīgi PSRS Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētāja vietnieks.

⁴⁷ Alfons Vilsons (1917–1993), literatūrzinātnieks, filoloģijas zinātņu kandidāts.

⁴⁸ Mihails Kozins (1918–2008), vēsturnieks, kopš 1951. g. līdz aiziešanai pensijā 1990. g. strādājis Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūtā, vecākais zinātniskais līdzstrādnieks. Vēstures zinātņu kandidāts (1953).

⁴⁹ Ernsts Karpovics (1892–1976), filozofs. 1931. g. beidzis Sarkanās profesūras institūtu Maskavā. No 1945. g. Latvijā. No 1957. g. LVU profesors.

⁵⁰ Arvīds Salmiņš (1914–1984), vēsturnieks, skolu vēstures pētnieks.

⁵¹ Alma Zīle, vēsturniece, vēstures zinātņu kandidāte, LVU Vēstures un filoloģijas fakultātes docētāja.

⁵² Marģers Sočņevs (1925), 1950. g. beidzis Maskavas Valsts universitātes Filozofijas fakultāti. 1950.–1954. g. pasniedza filozofiju Latvijas Valsts universitātē, pēc tam līdz 1958. g. beigām Daugavpils Pedagoģiskā institūta pasniedzējs. 1959.–1961. g. ZA Ekonomikas institūta filozofijas sektora, pēc tam līdz 1963. g. Vēstures institūta jaunākais zinātniskais līdzstrādnieks. No 1963. līdz 1990. g. pasniedza filozofiju ZA Kadru sagatavošanas daļas Filozofijas katedrā, 1978.–1989. g. bija arī katedras vadītājs. Pētījis jaunalatvieša Kaspara Biezbārža pasaules uzskatu un dzīvi. 1963. g. publicējis monogrāfiju par K. Biezbārdi.

⁵³ Aleksandrs Drīzulis (1920–2006), 1949.–1963. g. LPSR ZA Vēstures institūta direktora vietnieks zinātniskajā darbā, 1963.–1970. g. institūta direktors un LPSR ZA Sabiedrisko zinātņu nodaļas akadēmiķis sekretārs. 1970.–1975. g. LKP CK sekretārs, pēc tam ZA viceprezidents.

⁵⁴ Samuils Levitāns, vēsturnieks, LVU Vēstures un filoloģijas fakultātes docētājs.

⁵⁵ Jānis Loja (1896–1969), valodnieks. 1925. g. beidzis Ļeņingradas universitāti, pēc tam docētājs un zinātniskais līdzstrādnieks Krievijā. 1941. g. un 1944.–1949. g. LVU katedras vadītājs, 1950.–1955. g. Latvijas Valsts pedagoģiskā institūta, 1955.–1957. g. Liepājas Valsts pedagoģiskā institūta profesors.

A. Pelše, E. Andersone⁵⁶ un Libermanis.⁵⁷ Pēc debatēm gala vārdu dod b. E. Sokolam un b. K. Strazdiņam.

Konferenci slēdz 28. aprīlī plkst. 14.00.

LATV. PSR ZA
SABIEDRISKO ZINĀTŅU NODAĻAS
AKADĒMIĶIS-SEKRETĀRS

[paraksts]
(K. Strazdiņš)

ZINĀTNISKĀ SEKRETĀRE

[paraksts]
(V. Luriņa)

[Mašīnraksts, oriģināls. Saglabāta oriģināla rakstība. Avots: Latvijas Zinātņu akadēmijas arhīvs, 1. f., 9. apr., 22. l., 1.–2. lp.]

2. dokuments

Jūsu nodaļā, biedri Muravjov,⁵⁸ jādodomā, tagad interesējas par jaunlatviešiem. Es nosūtu Jums viena mūsu konferences dalībnieka vēstuli. Viņa novērtējumam par konferences sasaukšanu es nevaru pilnībā piekrist. Mēs bijām spiesti to sasaukt. Domāju, ka arī Jums būs interesanti iepazīties ar vēstules saturu.

Kā varēja redzēt konferencē, gandrīz visi, kas uzstājās, nesaprata, kas ir demokrātisms un liberālisms. Daudzi domā, ka, ja liberāļi izvirza tās vai citas demokrātiskas prasības, tad viņi jau ir demokrāti, bet nesaprot, ka liberāli galvenokārt definē viņa miermīlīgā reformistiskā taktika, viņa izlīgšanas politika ar monarhiju. (Par liberāļu un sociāldemokrātu prasību līdzību vai vienveidību un par viņu atšķirībām skat. V. I. Ļeņina kopoto rakstu 7. sēj., 92.–95. lpp.).

Ar komunistisku sveicienu

14. V – 1958. g.

J. Krastiņš

[Tulkojums no krievu valodas. Vēstule rakstīta ar roku, ar tinti. Uz vēstules uzraksts ar sarkanu zīmuli: “Акад. наук”. Avots: Latvijas Valsts arhīvs (LVA), PA-101. f., 20. apr., 125. l., 35. lp.]

⁵⁶ Emma Andersone (1900–1992), 1951.–1958. g. LPSR ZA Vēstures institūta jaunākā zinātniskā līdzstrādniece, 1958.–1965. g. vecākā zinātniskā līdzstrādniece, filoloģijas zinātņu kandidāte (1958).

⁵⁷ Georgs Libermanis (1924), 1950. g. beidzis LVU Ekonomikas fakultāti, 1950.–1951. un 1964.–1999. g. LVU docētājs, profesors (1987), 1952.–1962. g. Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas docētājs, 1961.–1962. g. Politekonomijas katedras vadītājs. Kopš 2001. g. dzīvo Vācijā.

⁵⁸ Nikolajs Muravjovs (1909–?), 1953.–1961. g. LKP CK Zinātnes un augstāko mācību iestāžu nodaļas vadītāja vietnieks.

3.dokuments

b. Strazdiņ!

“Strādnieku šķira Krievijā pratusi iekarot varu, bet to izmantot vēl nav iemācījusies, jo pretējā gadījumā viņa tādus audzinātājus un zinātnisko biedrību biedrus jau sen būtu pieklājīgi aizvadījusi uz buržuaziskās “demokratijas” zemēm.”

V. Ļeņins. 33. sēj. 202. lpp.

Šie vārdi, izteikti 1922. g. (“Par karojošā materialisma nozīmi”) neviļus nāk atmiņā šogad, lasot Libermaņa grāmateli, “Literatūru un Mākslu”, noskatoties “Rīgas”⁵⁹ dramatizējumu, bet it sevišķi šeit, diskusijā. Dot avīzi, turklāt vizizplatītāko tieši vēl svārstīgās inteliģences (kas mūsu republikas apstākļos v i s a vēl nav gluži brīva no burž. nacionalisma atliekām) aprindās; dot vārdu publiskā diskusijā cilvēkiem, kas mīda kājām vēstures partejiskuma principu – tas ir apvainojums proletariata diktatūrai.

Latviešu socialistiskā nacija neciestu, ja diskusiju atliktu uz gadiem 10–15, kad burž. nacionalisms būs likvidēts visās tās izpausmēs.

Jaunā latviešu socialistiskā nacija v ē l c i e š no burž. nacionalisma atliekām. Pašreiz, cilājot šī “mantojuma” pirmavotus, tiek aizkavēta, vājināta cīņa pret šo “kultūras mantojumu”. Libermaņa grāmatele, “Literatūras un Mākslas” pieglaimošanās inteliģences daļas sīkburžuaziskajam svārstīgumam, libermaniešu pļāpāšana diskusijā – o b j e k t ī v i ir vērsta pret partejiskumu zinātnē.

Vai pašreiz ir i z d e v i g i runāt, rakstīt un diskutēt par jaunlatviešiem? Noteikti nē! Burž. nacionalisti izmantoja un izmanto carisma politiku Krievijas nomalēs, lai mēģinātu sēt naidu pret krievu tautu. Runājot par jaunlatviešiem, mēs nevaram neminēt, ka šos “visas tautas kustības vadoņus” represēja krievu ierēdņi. Vairāk: Libermanis un K° apvaino mūsu vēsturniekus falsifikacijās. Bet burž. nacionalisti kopš padomju vēstures zinātnes rašanās nemitīgi klaigā, ka tā – komunistisks viltojums. Ar šo diskusiju, sevišķi nepārdomāto b. Ozoliņa uzstāšanos, mēs viņiem piebalsojam – jā, viltojam vēsturi. Lai gan patiesībā nevienam neizdosies, operējot ar vēstures faktiem, pierādīt jaunlatviešu demokratismu (runājot par visiem). Šo diskusiju noteikti izmantos savā labā burž. nacionalisti, taisot tālejošus secinājumus, izvēršot kaitīgu propagandu. Droši vien t i k a i t a d mēs atjēgsimies, ka diskusija bija n e s a v l a i c ī g a un k a i t ī g a. Nelaipe ir tā, ka jautājumu par jaunlatviešiem sāka “pētīt” (ja par pētīšanu var saukt faktu un faktiņu izķeršanu ārpus to vēsturiskās sakarības, ārpus laikmeta un žonglēšanu ar marksisma-ļeņinisma klasiķu citātiem) n e v ē s t u r n i e k i. Un šajā pētīšanā nespēj vēstu-

⁵⁹ Domāts Augusta Deglava romāna “Rīga” dramatizējums.

riski aplūkot jautājumu. Atļaušos atgādināt V. I. Ļeņina norādījumus lekcijā par valsti: “Sabiedriskās zinātnes jautājumā visdrošākais un visnepieciešamākais, lai tiešām iegūtu prasmi pareizi pieiet šim jautājumam un neļautos nomaldināties daudzajos sīkumos vai uzskatu cīņas milzīgajā dažādībā, – vissvarīgākais, lai šim jautājumam pieietu no zinātniskā viedokļa, ir neaizmirst galveno vēsturisko sakarību, skatīties uz katru jautājumu no tā viedokļa, kā zināma parādība vēsturē radusies, kādus galvenos posmus šī parādība pārdzīvojuši savā attīstībā, un no šās viņas attīstības viedokļa skatīties, par ko attiecīgā parādība kļuvusi tagad” (29. sēj. 424. lpp., pasvītrojums mans). Ja vēsturnieki-marksisti, kas pētīja jaunlatviešu darbību, tikpat rūpīgi būtu izpētījuši tos apstākļus, kādos P. Stučka,⁶⁰ Fr. Roziņš,⁶¹ Landers⁶² u.c. devuši savus vērtējumus par jaunlatviešiem, kā arī ņemtu vērā mūsdienu apstākļus, kad mūsu pretinieki par katru cenu cenšas atdzīvināt burž. nacionalismu, to veicot ļoti pārdomāti un uzmanīgi, maskējoties ar “radošu” pieeju marksismam, tad viņi atzītu, ka nav īstais laiks diskutēt par šo jautājumu, ja vēsture pieskaitāma mūsu soc.-ek. iekārtas virsbūvei. Neapšaubāmi, ka Kalpiņš,⁶³ Libermanis un K^o cenšas revidēt svarīgākos vēstures principus: vēsturisko (id est dialektisko) pieeju un partejiskumu. Atliek vien nožēlot, ka viņiem “primknuļi”⁶⁴ arī daži sabiedriskie darbinieki, kas apliecina savas ārkārtīgi trūcīgās zināšanas vēsturiskā materiālismā. Vai nav

⁶⁰ Pēteris Stučka (1865–1932), viens no Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas dibinātājiem, “Dienas Lapas” atbildīgais redaktors 1888.–1891. un 1895.–1897. gadā. 1917.–1918. g. KPFSR tieslietu tautas komisārs, 1918.–1920. g. Latvijas Padomju valdības priekšsēdētājs. No 1920. g. vadījis LKP CK ārzemju biroju. Vienlaikus no 1923. g. KPFSR Augstākās tiesas priekšsēdētājs. Aktīvi darbojies padomju tiesību teorijas izstrādāšanā.

⁶¹ Fricis Roziņš (1870–1919), darbojies Jaunās strāvas kustībā, viens no pirmajiem latviešu marksistiem. 1899.–1905. g. emigrācijā Lielbritānijā un Šveicē, rediģējis laikrakstu “Sociāldemokrāts”. No 1905. g. Latvijā. 1908. g. arestēts un notiesāts katorgā. 1913. g. izbēdzis un emigrējis uz ASV. No 1917. g. decembra Iskolata priekšsēdētājs, vēlāk Padomju Krievijas nacionālo lietu tautas komisāra vietnieks. 1919. g. P. Stučkas Latvijas Padomju valdībā zemkopības komisārs. Ievērojamākais sacerējums – “Latviešu zemnieks”, kurā Latvijas vēsturi pirmo reizi aplūkoja no vēsturiskā materiālisma pozīcijām.

⁶² Kārlis Landers (1883–1937), viens no pirmajiem latviešu vēsturniekiem – marksistiem. 1905. g. revolūcijas dalībnieks. Aktīvi piedalījies Krievijas revolūcijā. No 1925. g. docētājs Maskavas, Ļeņingradas un Kijevas augstākajās mācību iestādēs. Gājis bojā Staļina terorā 1937. gadā.

⁶³ Voldemārs Kalpiņš (1916–1995), 1953.–1958. g. Latvijas PSR kultūras ministra vietnieks, 1958.–1962. g. kultūras ministrs. 1949.–1952. un 1954.–1958. g. arī radošo savienību laikraksta “Literatūra un Māksla” redaktors.

⁶⁴ Pievienojās – krievu val.

raksturīgi, ka nav neviena vēsturnieka, kas atbalstītu Libermani? Vai nav zīmīgi, ka auditorija, kas aplaudē Libermanim un K°, parāda klasisku sīkburžuāziskās inteliģences nedisciplinētību, kad jānoklausās zinātniski argumenti, kurus izvirza vēsturnieki-marksisti? Vai nav raksturīga vecās, tikai ārēji mūsu, inteliģences sajūsma?

Tikai vienā jautājumā var pievienoties b. Ozoliņam: diskusija nav sagatavota un ir lieka. Ja to nevar saprast šodien, tad nāksies to atzīt tad, kad tās sekas sāks pieņemt mums nevēlamu virzienu. Attiecībā uz pagātnes kļūdām – jālabo nevis jāpļāpā par tām.

Jaunlatviešu patieso devumu mūsu kultūras vēsturei žurkas nesa-grauzīs. Arhīvu materiāli saglabāsies arī līdz komunisma uzvarai. Tad varēsim pēc patikas diskutēt, nebaidoties par to, ka tas var kaitēt komunisma celtniecības interesēm. Taču līdz bezšķiras sabiedrības uzvarai vēsture bija, ir un paliks šķiriska, partejiska.

Diskusija rāda, ka ir nopietni trūkumi atsevišķu sab. zinātņu darbinieku sagatavotībā – daudzi darbinieki vāji orientējas marksismā-ļeņinismā. Vai nebūtu lietderīgi periodiski pārbaudījumi (ik 2–3 gadus) filozofijā?

Vai nevajadzētu arī stingrāk recenzēt izdodamās grāmatas un nodrošināt “Literatūras un Mākslas” idejiskumu, lai preses brīvību ne tieši, ne netieši nevarētu izmantot pret darba tautas interesēm?

Vēsturnieks.

P.S. Sirsnīgi pateicos par galavārdu diskusijā. Ozoliņš tikai “jauc gaisu”, nespējot vēsturiski pieiet jautājumam.

[Mašīnraksts. Saglabāta autora rakstība. Izlabotas tikai acīmredzamas pār-rakstīšanās kļūdas. Avots: LVA, PA-101. f., 20. apr., 125. l., 36.–38. lp.]

ZINĀTNES DZĪVE

STARPTAUTISKAIS VIDUSLAIKU UN JAUNO LAIKU ARHEOLOĢIJAS STUDENTU KOLOKVIJS BAMBERGĀ

Bambergas (Vācija) Oto Fridriha Universitātes Arheoloģijas, kultūras mantojuma zinātņu un mākslas vēstures institūta viduslaiku un jauno laiku arheoloģijas nozares studenti 2009. gada 5.–7. jūnijā jau otro reizi rīkoja starptautisku kolokviju. Tā mērķis bija pulcināt dalībniekus no Eiropas augstskolām, lai rosinātu domu apmaiņu, kā arī veicinātu starptautiskus kontaktus un prezentētu maģistrantu un doktorantu pētījumus. Šī gada kolokvijā tika mēģināts iepazīstināt ar dažādu Eiropas universitāšu studentu izmantotām pētniecības metodēm, akcentējot interdisciplināru pieeju. Kolokvijā piedalījās jaunie zinātnieki no Vācijas, Nīderlandes un Zviedrijas, pirmo reizi piedalīties tika uzaicināti arī pētnieki no Latvijas. Divās dienās tika nolasīti 10 referāti, bet trešajā notika iepazīšanās ar Bambergas pilsētas vēsturisko apbūvi.

Kolokvijā nolasīto referātu tematiskie ietvari bija plaši – ziņojumi tika veltīti arheoloģijas teorijai, arheoloģiskajiem pieminekļiem, kā arī artefaktuālā materiāla analīzei. Konferenci atklāja Bambergas Universitātes viduslaiku vēstures profesors Klauss van Eikelss (*van Eickels*), nolasot referātu par viduslaiku arheoloģijas un vēstures saskarpunktiem un meklējot kopīgo vēstures un arheoloģijas izpētes metodoloģiju. Pārējos referātos bija sagatavojuši maģistranti un doktoranti. Divi referāti bija veltīti historiogrāfijai un arheoloģijas teorijai. Ķeltiem veltīto diskusiju 20. gs. historiogrāfijā analizēja Endijs Reimans (*Reymann*, Leipciga), savukārt Stefans Šreibers (*Schreiber*, Berlīne) referēja par kultūrkontaktu pētījumu aktualitāti arheoloģijas zinātnē, dziļāku ieskatu sniedzot patēriņa pētniecības nozīmībā.

Arheoloģisko pieminekļu pētniecības metodēm bija veltīts visvairāk ziņojumu. Maksī Marija Placa (*Platz*, Bamberga) aplūkoja pētniecības metodes, kas izmantotas, analizējot 8.–15. gs. apdzīvotību Loršas (*Lorsch*, Vācija) klostera apkārtnē. Džonijs Renngrens (*Rönngren*, Gotlande) apskatīja akmens baznīcas Vermlandē (*Wermland*, Zviedrija), secinot, ka nabadzīgajā novadā to mazo izmēru dēļ baznīcas celtas un paredzētas galvenokārt vietējās aristokrātijas vajadzībām. Par 14. gs. vidus zvanu lietuvī Marburgā referēja Alisa Teisa (*Theiß*), analizējot gan liešanas tehnoloģijas šajā darbnīcā, gan ikonogrāfisko materiālu, kā arī šīs darbnīcas produkcijas izplatību. Johans Verspejs (*Verspay*, Amsterdamā) referēja par arheoloģiskajiem lauka pētījumiem Brabantē, atspoguļojot gan metodes, gan to piedāvātās iespējas sociālās un ainavas arheoloģijas pētījumos. Arheoloģijas un būvēstures pētniecības metožu lietošanas iespējas 18. gs. Baireitas (*Bayreuth*) ūdenssūkņa ēkas izpētē analizēja Klaudija Auersvalda (*Auerswald*, Bamberga).

Divi ziņojumi bija veltīti viduslaiku senlietu izpētei. Ēriks Sanzens (*Sanzen*, Gotlande) apskatīja 10.–14. gs. numismātisko materiālu un Gotlandes monētu kalšanas tiesības Ziemeļeiropas kontekstā. Savukārt šī ziņojuma autors iepazīstināja ar Latvijas teritorijā arheoloģiski atrasto 13.–16. gs. autors pētniecības metodēm.

Vācu studenti, organizējot kolokviju, katram referātam bija paredzējuši pusstundu ziņojuma lasīšanai un piecpadsmit minūtes diskusijai. Plānotais reglaments tika ievērots diezgan precīzi, tāpat studenti aktīvi iesaistījās diskusijās, uzdodot cits citam visdažādākos jautājumus. Tā, piemēram, par Latvijas materiālu interesēja gan arheoloģiski atrasto ieroču funkciju noteikšana, gan datēšana ar numismātiskā materiāla palīdzību, gan antropoloģiskās liecības par kaujas ievainojumiem, gan iespējas ieroču pētījumos izmantot Latvijas viduslaiku ikonogrāfisko materiālu. Konferences gaitā bija iespējams ne tikai iepazīties ar tematiski plašu jautājumu loku viduslaiku un jauno laiku arheoloģijā, bet arī gūt jaunas ierosmes pētniecības metodoloģijā. Te minamas arheoloģisko lauka pētījumu metodes, piemēram, agrāk pētītu pieminekļu atkārtota izpēte ar jaunu tehnoloģiju (pieminekļu aerofotografēšana, ģeoradara un GPS izmantošana, izrakumu rezultātu datorapstrādes paņēmieni) sniegtajām iespējām, kā arī starpnozaru pētījumu nepieciešamība.

Īpaši jāatzīmē Bambergas studentu kolokvija organizēšanas augstais līmenis. Organizatori bija divi maģistranti – Laura Krite (*Kriete*) un Hendriks Rolands (*Rohland*). Viņi bija sameklējuši sponsorus gan universitātē, gan ārpus tās, lai nodrošinātu viesus ar finansiālu atbalstu ceļa un uzturēšanās izdevumu segšanai, kā arī iespieduši nolasīto referātu paplašinātus kopsavilkumus brošūrā “*Internationales Studienkolloquium Mittelalter- und Neuzeitarchäologie – ISMANZ 2009*”, par ko dalībnieki izteica lielu pateicību. Jāuzsver, ka vērtīgi bija konferences laikā iegūtie kontakti ar citu Eiropas augstskolu arheoloģijas studentiem. Kaut arī turpmāku starptautisku studentu kolokviju organizēšana Bambergā vēl nav skaidra, tomēr kolokvija dalībnieki kuluāru sarunās un nobeiguma diskusijā izteica vēlēšanos tikties arī turpmāk.

Rūdolfs Brūzis

EUROPA NOSTRA ZINĀTNISKĀS PADOMES 45. KONFERENCE RODĀ

Kultūras mantojuma aizsardzību veicinošās organizācijas *EUROPA NOSTRA* nozīmīga sastāvdaļa ir Zinātniskā padome, kuras mērķis ir sekot un koordinēt zinātniskos pētījumus kasteloloģijā, tas ir, par Eiropas senajiem nocietinājumiem, pilīm un vēsturiskām ēkām vai to drupām un to tuvāko apkārtni. Zinātniskās padomes ikgadējās konferencēs apspriežot ar pieminekļiem saistītas aktuālas problēmas un nolasītos referātus regulāri publicējot, radīts nozīmīgs pamats Eiropas vēsturiskās militārās arhitektūras un tai apkārt izveidotās ainavas saglabāšanai un zinātniski pamatotai restaurācijai.

EUROPA NOSTRA Zinātniskās padomes 45. konference notika 2009. gada 9.–14. oktobrī Grieķijā, Rodā, kur pulcējās gan pašas padomes locekļi – da-

žādu valstu eksperti arheoloģijā, arhitektūrā, vēsturē un mākslas vēsturē, gan pieaicināti viesi. Konferences galvenā organizatore bija arhitekte Joanna Steriotou (*Steriotou*), Grieķijas Kultūras ministrijas Pieminekļu nodaļas goda kuratore un *EUROPA NOSTRA* Zinātniskās padomes viceprezidente. No konferences gandrīz pusimt dalībniekiem sevišķi plaši bija pārstāvēta Grieķija, bet pa vienam vai dažiem delegātiem bija arī no Spānijas, Itālijas, Francijas, Turcijas, Kipras, Īrijas, Lielbritānijas, Dānijas, Vācijas, Rumānijas, Čehijas un Latvijas. Šīgada konference bija veltīta pieminekļu un to apkārtnes izmantošanai un piemērošanai mūsdienu vajadzībām, īpaši uzsverot viduslaikos nocietinātās Rodas pilsētas piemēru. Konferencē tika nolasīti 29 referāti. Oficiālās darba valodas bija angļu vai franču, tāpēc grieķiski lasītajiem referātiem bija nodrošināts sinhronais tulkojums angļu valodā.

Zinātniskās padomes prezidenta arhitektūras profesora Džanni Perbellīni (*Perbellini*) ievadreferāts bija veltīts Ziemeļitālijas pieredzei vēsturiskās ainavas un viduslaiku pilsētu saglabāšanā. Viņš uzsvēra, ka ikvienas restaurācijas idejas realizācija cieši saistīta ar pieejamo budžetu, tāpēc vispirms nepieciešams izvirzīt prioritātes un izvērtēt apdraudējumu piemineklim, kas rodas gan to restaurējot, gan neatjaunojot. Bez tam vienmēr nepieciešams jau restaurācijas projektā apzināties atjaunotā objekta turpmākas izmantošanas iespējas, kas var gan veicināt, gan kavēt pieminekļa aizsardzību.

Grieķu arhitekti, restauratori un pieminekļu pārvaldes sistēmas vadītāji 11 referātos aplūkoja gan savas valsts kultūras mantojumu kopumā, gan pašas Rodas nocietinājumus. Tika analizēta Grieķijas pieminekļu aizsardzības sistēma un attiecīgā likumdošana, uzsvērta gan antīkās, bizantiešu un viduslaiku arhitektūras palieku dokumentēšana, saglabāšana, restaurācija un mūsdienu izmantošanas formas, gan problēmas, ko izraisa tādas dabas katastrofas kā zemestrīces un klinšu nogruvumi, gan to novēršanas vai mazināšanas iespējas. Referenti runāja arī par pieminekļu apkārtnes saglabāšanu un piemērošanu pieaugošai tūristu plūsmai, seno ceļņu iesaistīšanu pilsētas dzīvē un revitalizāciju, t.i., jaunu funkciju nodrošināšanu, saglabājot vecās arhitektūras kvalitātes. Daudzos referātos tika uzsvērts, ka tikai pareizi izmantots piemineklis var nodrošināt tā saglabāšanu nākamajām paaudzēm, tāpēc jāveido sociāli aktīvi pieminekļi, kuru nozīmi saprot un aizsardzību veicina vietējie iedzīvotāji.

Par Rodas pieredzi senās arhitektūras saglabāšanā, restaurācijā un mūsdienu izmantošanā referēja vairāki arhitekti, atjaunošanas projektu izstrādātāji un administratori. Pilsētas nozīmīgākais arhitektūras mantojums radies laikā no 1309. līdz 1522. gadam, kad Rodu pārvaldīja Sv. Jāņa bruņinieku ordenis. Pieaugot turku uzbrukuma briesmām, 15. gs. otrajā pusē un 16. gs. sākumā izveidota tolaik ļoti moderna nocietinājumu sistēma, kas ar diviem un vietām pat trim aizsardzības mūriem un starp tiem ierīkotiem dziļiem aizsarggrāvjiem apjoza pilsētu. Senās militārās būves gandrīz pilnībā ir saglabājušās līdz mūsdienām. Vēsturiski nozīmīga ir arī Rodas viduslaiku pilsētas apbūve, kaut arī to postījušas gan turku (1522–1912), gan itāļu (1912–1948) okupācijas laika pārbūves, gan bombardēšana Otrā pasaules kara laikā. Tā kā Rodas sala atrodas Egejas jūrā un subtropu klimats no marta beigām līdz novembra sākumam nodrošina peldsezonu ar milzīgu tūristu pieplūdumu, tad Rodas pilsētas arhitektūras pieminekļu saglabāšanai un revitalizācijai kopš 1985. gada veltīta Grieķijas Kultūras

ministrijas speciāla programma. Tās galvenie sasniegumi ir aizsargmūru un ostas nocietinājumu restaurācija, pastaigu takas izveide kādreizējā aizsarggrāvja teritorijā, ielu noklāšana ar dekoratīvu divkrāsu akmeņu bruģi vecpilsētā un tās tuvākajā apkārtnē, pils atjaunošana un vairāku ēku pārveidošana par muzejiem, kā arī nelielu veikalu un krodziņu tīkla radīšana senās viduslaiku apbūves atdzīvināšanai.

Vairākos referātos tika atzīmēti tie Rodas arhitektūras pieminekļi, kas 2007. gadā saņēmuši *EUROPA NOSTRA* balvas par restaurāciju, – te minama 14. gs. celtās Burgas Dievmātes katedrāles drupu konservācija un telpiskā apjoma atjaunošana, Sv. Georga klostera piemērošana mūsdienu izmantošanai un Suleimana mošejas restaurācija. Bez tam 2009. gadā *EUROPA NOSTRA* balva piešķirta par Egejas pieminekļu ilgtspējīgas attīstības programmu, kas veicina plašu iedzīvotāju slāņu izglītošanu, speciālistu apmācību, savstarpējas sapratnes un reliģiskas iecietības sekmēšanu, kā arī kultūras mantojuma mūsdienīgas izmantošanas nodrošināšanu.

Tomēr vairāk nekā 20 gadu laikā Rodā ir ne tikai sasniegumi, bet arī problēmas pieminekļu izmantošanā. Diemžēl esot atjaunotas daudzas vēsturiskas ēkas, kurām nav atrasts mūsdienu pielietojums, tāpēc to uzturēšana kļuvusi problemātiska. Vienlaikus neskaitāmus pilsētas vecos namus apdzīvo nabadzīgi ļaudis, kas nespēj tos uzturēt, un vēsturiski nozīmīgās ēkas pakāpeniski iet bojā. Referātos un diskusijās tika priests par turpmākām iespējām saglabāt Rodas viduslaiku arhitektūras mantojumu, mazinot sociālo spriedzi vecpilsētas nabadzīgākajos rajonos. Tādā nolūkā, piemēram, tika ieteikts piedāvāt iedzīvotājiem dažādus atvieglojumus veco ēku uzturēšanā, kā arī dot regulāru un daudzveidīgu informāciju par atjaunoto arhitektūras pieminekļu un arheoloģisko atradumu nozīmību, lai pilsētnieki pieminekļus uztvertu kā svarīgu kultūras mantojuma sastāvdaļu un pilsētas ienākumu avotu, nevis saistītu tos ar apgrūtinājumiem, ko rada pastāvīgie izrakumi un restaurācijas darbi, tūristu plūsmas aizsprostotās ielas un automašīnu stāvvietu trūkums iekšpilsētā.

Līdzīgiem pieminekļu uzturēšanas un izmantošanas jautājumiem konferencē nolasītajos referātos pievērsās citu Eiropas valstu pārstāvji. Vairāki referenti atspoguļoja pieminekļu piemērošanu tūristu apmeklējumam. Tā, piemēram, spāņu vēsturnieks un žurnālists Antonio Sančess Hihons (*Gijon*) uzsvēra Toledo viduslaiku nocietinājumus kā nozīmīgāko pilsētas atrakciju, arhitektūras vēsturnieks Džefrijs Stells (*Stell*) iepazīstināja ar hospitāliešu ordeņa celtni palieku izpēti un dažādām interesentu grupām paredzētu publikāciju izdošanu Skotijā, angļu arhitekts Džonatans Koeds (*Coad*) referēja par 18.–19. gs. britu jūras bāzu konservācijas projektu, itāļu arhitekta Patricija Valle (*Valle*) demonstrēja māsterplānu Čitadellas mūru saglabāšanai, vācu būvpētnieks Joahims Ceine (*Zeune*) uzsvēra Ceiles pie Mainas (*Zeil am Main*) pilsētas vides problēmas sakarā ar tūrisma izvērsanos, čehu arheologs Tomāšs Durdīks (*Durdík*) iepazīstināja ar projektu radīt viduslaiku atmosfēru Bečovas pili utt. Par dažādu tautību atstātā kultūras mantojuma saglabāšanas problēmām sadalītajā Kiprā referēja turciete Nacije Doratli (*Doratli*), pievērsoties Famagustas pilsētai salas ziemeļdaļā, un grieķiete Naija Savidesa (*Savvides*), atspoguļojot restaurācijas procesu Nikosijā. Kaut arī sēdes vadītājs uzsvēra *EUROPA NOSTRA* nostāju, ka pieminekļiem nav tautības un jāsiglabā viss kultūras mantojums, tomēr diskusijās neiztika

bez asākas vārdu pārmaiņas un Kipras politiskās realitātes pieminēšanas. Latvijas pārstāve bija šīs informācijas autore, kas referēja par viduslaiku pils izmantošanu par muzeju, kā piemēru aplūkojot Turaidas muzejrezervātu.

Konferences referātus papildināja Rodas nocietinājumu un *EUROPA NOSTRA* apbalvoto pieminekļu apskate. Vēl divas dienas bija veltītas ekskursijām. Lindas pilsētā tika iepazīta akropole ar sengrieķu tempļa, bizantiešu cietokšņa un Sv. Jāņa bruņinieku nocietinājumu paliekām, bet Simi salā aplūkotas baznīcas un pilsētas restaurētās ēkas.

Tāpat kā iepriekšējos gados, arī *EUROPA NOSTRA* Zinātniskās padomes 45. konferences laikā nolasītie referāti tiks publicēti.

Ieva Ose

VĒLĀ PALEOLĪTA PROBLĒMĀM VĒLTĪTA KONFERENCE KOPENHĀGENĀ

Ziemeļeiropas vēlā paleolīta problēmām veltīta konference 2009. gada 13.–16. oktobrī norisinājās Kopenhāgenā Dānijā. UISPP (*Union Internationale des Sciences Pre- et Protohistorique*) organizācija pašlaik apvieno 46 apakškomisijas, kas darbojas patstāvīgi, reizi pāris gados sanākot kopīgos aizvēstures kongresos. Viena no šīm komisijām – XXXII – nodarbojas ar vēlā paleolīta pētniecību Lielajā Ziemeļeiropas līdzenumā. Tā jau bija astotā tikšanās, kas tika organizēta desmit gadu laikā kopš komisijas dibināšanas. Šoreiz rūpes par komisijas paplašināto sanākumi bija uzņēmies pazīstamais daņu akmens laikmeta pētnieks Eriks Brinks Petersens (*Erik Brinch Petersen*, Kopenhāgenas Universitāte).

Vislielākais dalībnieku skaits konferencē, protams, bija no pašas daņu zemes, tad sekoja angļi, vācu un poļu pētnieku grupas, bet pa vienam pārstāvim bija no Norvēģijas, Šveices, Beļģijas, Nīderlandes un Latvijas.

Lai gan visi referāti bija veltīti leduslaikmeta beigu posmam Ziemeļeiropā, var izdalīt vairākas dominējošās tēmas: 1) paleolīta beigu posma hronoloģija; 2) apkārtējā vide un apmetņu izvietojums tajā; 3) telpas organizācija apmetnēs; 4) krama industrijas, kaula un raga rīku tipoloģiskā un funkcionālā analīze; 5) problēma par pāreju no leduslaikmeta beigu posma uz pēcduslaikmetu, t.i., no paleolīta uz mezolītu.

Runājot par senākā akmens laikmeta hronoloģiju, tiek precizēti jau zināmie dati, kā arī zinātniskajā aprītē ieviestas jaunas metodes un jauni datējumi. Turpinās ledus urbumu paraugu pētniecība Grenlandē, izstrādājot laika skalu par pēdējiem 60 000 gadiem (GICC05). Pēc šiem datiem precizēta arī jaunākā driasa – preboreāla robeža, kur pāreja no viena posma uz otru notika ļoti strauji (11 703±99 gadi no mūsu dienām). Jauniegūtie dati tiek salīdzināti ar citām neatkarīgām laika skalām, lai novērstu nesakritības (A. Svensons, Dānija). Salīdzinoši jauna un vēl maz lietota metode ir vulkāniskās tefras (no grieķu *tephra* – pelni) mikrodaļiņu meklēšana vēlā paleolīta apmetņu slāņos Eiropā, uz ziemeļiem no Alpiem (Dienvidpolijā, Vācijā, Austrumfrancijā). Tiek salīdzināti tefras atradumi apkārtējā vidē un apmetņu slāņos. Pētnieki domā, ka šie atradumi varētu kalpot kā apmetņu horizontus datējoša pazīme (*R. Housley*, Lielbritānija).

Dānijas vēlā paleolīta veģetācijas raksturojumam bija veltīts M. F. Mortensena (Dānija) ziņojums, uzsverot, ka svarīgi izmantot ne tikai putekšņu analīzes, bet arī augu makropaliekas. Vides raksturojumam un paleolīta apmetņu izvietojumam dabā ļoti svarīgi pētīt seno upju un ezeru tīklus un ūdens līmeņu maiņas tajos, kā tas noticis Šveices centrālajā daļā, pētot mūsdienu ezeru nogulsnes un purvus (*E. H. Nielsen, Šveice*).

Pirmajiem iedzīvotājiem ziemeļu arktiskajos apgabalos bija veltīti vairāki referāti. Tā par muskusvēršu medniekiem Grenlandes ziemeļaustrumu glaciālajā ainavā stāstīja J. F. Jensens (Dānija), uzsverot, ka senās apdzīvotības pēdas šajā ainavā vēl tagad labi saskatāmas un piederējušas kā lielām bāzes apmetnēm, tā arī nelielākām, sezonālām telšu vietām. Par leduslaikmeta beigu apmetnēm un ziemeļbriežiem kā vērtīgu medību objektu runāja S. Bangs-Andersens (Norvēģija), izmantojot Norvēģijas dienvidrietumdaļas vēlā paleolīta materiālus. Mūsdienu arktiskās kultūrainavas un karībū medības ziemeļrietumu Grenlandē raksturoja otrs Grenlandes pētnieks – B. Grenovs (*Grønnow*). Viņš aprakstīja ne tikai apmetnes, bet vērsa uzmanību uz veselu medību sistēmu – takām, novērošanas celtnēm, pārtikas glabātāvām u.c. objektiem. Šos arktiskos novērojumus viņš aicināja izmantot senā akmens laikmeta sabiedrības raksturojumam.

Virkne ziņojumu tika veltīta paleolīta apmetņu izvietojumam dabā dažādās ainavās – ielejās, kalnos, jūras piekrastē un pat zem ūdens, kā arī iegūtā arheoloģiskā materiāla raksturojumam (*G. Neon, P. Pettit, E. Rensik, S. H. Andersen, M. Masjoc, T. Møbjerg*). Tuvāk par apmetnes telpas organizāciju un dažādu objektu izpēti iespējām, ietverot tādus rādītājus kā apmetnes lielums, topogrāfiskais izvietojums, rīku skaits, to funkcionālā analīze, degušu rīku daudzums, runāja K. Buks-Pedersens (Dānija). Kā piemērs tika minētas Dānijas plašās Brommes kultūras bāzes apmetnes un nelielās Ārensburgas kultūras apmetņu vietas, kas raksturo vien īslaicīgas medību epizodes. Par telpas organizāciju un senajām mītnēm Salaspils Laukskolas apmetnē, kā arī par pirmo reizi Latvijā krama materiāla izvērtējumā lietoto trasoloģijas metodi bija runa M. Viņarskas-Kabacīnskas (Polija) un I. Zagorskas (Latvija) kopīgi sagatavotajā referātā. Arī Dānijā pirmo reizi vēlā paleolīta krama kasīkļu raksturojumā izmantota trasoloģijas metode, kas ļaus tuvāk noteikt aktivitāšu zonas senajās paleolīta apmetnēs (*S. T. Christensen, Dānija*). Jāatzīmē, ka dažādu speciālistu kopdarbiem un vispusīgākam arheoloģiskā materiāla izvērtējumam tiek pievērsta arvien lielāka uzmanība.

Uzmanība tika veltīta arī atsevišķu vēlā paleolīta kultūru – Madlēnas, Hamburgas, Federmeseru un Ārensburgas – jaunā arheoloģiskā materiāla izvērtējumam. Tā E. Rensinks raksturoja situāciju Nīderlandē, kur vēlajā paleolītā valdīja Hamburgas (ziemeļos) un Madlēnas (dienvidos) kultūras iespāidi. Jaunu apmetņu atklāšanā tiek izmantotas apkārtnes reljefa īpatnības, tās reģistrējot un digitāli apstrādājot. Īpaša uzmanība pievērsta krama materiāla atlasei, nukleju formām, to izmantošanai un nažveida šķīļu izpētei. M. J. Vēbere (Vācija) savukārt tuvāk raksturoja Hamburgas kultūras nobeiguma posmu, t.s. Haveltē etapu pēc jaunākajiem pētījumiem Ārenshofas (*Ahrenschoft*) apmetnē. Viņa iegūto krama materiālu analizēja ciešā saistītā ar apkārtējo vidi, secinot, ka pārmaiņas dabā stipri ietekmēja arī krama rīku, it īpaši bultu un šķēpu galu izveidi un lietojumu. Lielbri-

tānijas pārstāve Š. Konelera (*Ch. Conneller*) ziņoja par jaunatklātajām vēlā paleolīta apmetnēm Britānijā un to nozīmi krama apstrādes un izmantošanas stratēģijas pētniecībā. Ja agrāk vēlā paleolīta apmetnes raksturoja kā īslaicīgu, mobilu grupu apmešanās vietas, kas galvenokārt izmantoja zemākas kvalitātes krama izejmateriālu, tad jaunākie pētījumi liecina par lielāku variabilitāti apmetņu starpā. Savukārt Federmeseru kultūrai piederīgās apmetnes Elbas senleņķa raksturoja F. Turners (Vācija). Jau agrāk Veičes (*Weitsche*) apmetnē tika atrasta dzintara figūriņa un dzintara piekars. Tagad šajā rajonā upju senleņķās smilšmālu nogulumos atsegta vairākas apmetnes, kuru kultūrlāņi saturēja krama rīkus un dzintara priekšmetus, to apstrādes paliekas, degušus kaulus un oglītes.

Ziemeļeiropas seno kaulu un raga harpūnu raksturojumu sniedza S. H. Andersens un P. V. Petersens (Dānija). Apkopojot visas pašreiz Dānijas, Zviedrijas un Vācijas ziemeļos zināmās lielzobu harpūnas, kā galveno tipoloģiski raksturīgāko pazīmi autori izvirzījuši rīka pamatnes veidojumu. Pēc datējumiem tikai daži eksemplāri saistāmi ar vēlā paleolītu, citas harpūnas pieder jau nākamajam – mezolīta posmam. Autori atbalstīja arī pēdējā laikā izskanējušo uzskatu, ka harpūnas izmantotas jūras dzīvnieku, galvenokārt roņņu, kā arī citu peldošu lielu dzīvnieku medībām. Palika tomēr neskaidrs, kāpēc tikpat sekmīgi šādas harpūnas nevarētu lietot arī medībās sauszemē.

Galvenā diskusiju tēma bija jautājums par pāreju no vēlā paleolīta uz vidējo akmens laikmetu – mezolītu. Svarīgākie aplūkoti jautājumi bija: kā glaciālā perioda pašās beigās, strauji pasiltinoties klimatam, mainoties apkārtējai videi un arī dzīvnieku valstij, uz to reaģēja senie ziemeļbriežu mednieki, cik ātri vai pakāpeniski notika izmaiņas cilvēku sabiedrībā. Poļu pētnieki (*M. Kobusiewicz, J. Kabacinski, P. Bobrowski*) uzsvēra pārejas procesa straujumu. Paleobotāniskās analīzes, ledus urbumu paraugi Grenlandē un citi dati liecina, ka pārmaiņas dabā glaciālā perioda pašās beigās notikušas ļoti ātri. Jautājumi, kas jārisina, ir: cilvēku adaptācijas spējas, kultūru kontinuitāte un sociālās izmaiņas sabiedrībā. M. Kobiševičs uzsvēra, ka Vidus- un Austrumeiropas līdzenumā paleolītiskās tradīcijas turpināja eksistēt vēl mezolīta perioda sākumā, par ko liecina Svidru–Ārensburgas kultūras pieminekļu datējumi Polijā, Lietuvā un Baltkrievijā. Jāpiebilst, ka šim areālam var pievienot arī Latvijas un Igaunijas teritorijas, kur senākie vidējā akmens laikmeta apmetņu slāņi ar radioaktīvā oglekļa metodes palīdzību datēti ar laiku pirms 9600 gadiem.

B. V. Eriksena savā uzrunā aicināja visus sadarboties ar jaundibināto Baltijas – Skandināvijas arheoloģiskās izpētes centru (*Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie*), kurš izvietojies Šlēsvīgas-Holšteinas novadpētniecības muzeja telpās Gotforas pilī Šlēsvīgā.

Divu dienu ekskursijās bija iespēja skatīt Zēlandes salas dabas ainavas – lēzeno reljefu, ledāju atstāto gala morēnu pēdas tajā, krasta kraujas ar krama iegulu svēdrām, piekrastes kāpu zonas un purvāju apgabalus. Tas viss, protams, bija saistībā ar senajām paleolīta un mezolīta apmetnēm – Lundbi I un II, Sverdborgu, Barmosi I un citām. Gari izstieptajā pussalā Zēlandes dienvidrietumos senās apmetnes jūras piekrastē virknējās cita aiz citas (*Rundebakken, Paradiset, Eskebjerg*). Nozīmīga bija iespēja apmeklēt slavenos akmens laikmeta kapulaukus pie Kēges līča (*Storby Egede*) un uz ziemeļiem no Kopenhāģenas (*Vedbeaka*). Vedbekas kapulauka izrakumiem

un citiem akmens laikmeta atradumiem pat veltīts speciāls muzejs, izvietots Holtegardas muižas teritorijā.

Kopenhāģenas sanāksmē UISPP XXXII komisijas ilggadējo prezidentu M. Kobuševiču amatā nomainīja B. V. Eriksena. Par komisijas viceprezidentu ievēlēts E. Rensinks, bet sekretāru – M. Strīts (*Street*). Komisijas pašreizējā sastāvā ir 13 valstu pārstāvji, arī Lietuvas un Latvijas paleolīta pētnieki.

Nākamo XXXII komisijas “Vēlais paleolīts Lielajā Ziemeļeiropas līdzenumā” konferenci nolemts sasaukt 2011. gadā Nīderlandē, Amersfortas pilsētā.

Ilga Zagorska

LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA DEVUMA ATSPUGUĻOJUMS LETONIKAS III KONGRESĀ

26. un 27. oktobrī Latvijas Zinātņu akadēmijā notika Letonikas III kongress. Kongresa organizatori bija Latvijas Zinātņu akadēmija, Latvijas Universitāte, LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, Rīgas Latviešu biedrība, valsts augstskolas, LU humanitārie institūti, tostarp arī Latvijas vēstures institūts.

Kongresa izvirzītā devīze bija “Pētījumi Letonikā: paveiktais un darāmais”, kas skaidri norādīja, ka Letonikas īstenotāji bija apņēmušies ne tikai izvērtēt, bet arī iezīmēt valsts programmas tālākās perspektīvas.

Kongresa darbs aizsākās ar programmas ietvaros tapušo publikāciju izstādes atklāšanu. Izstādē bija atspoguļots zinātnieku devums, kas kopš Letonikas programmas sākuma 2005. gadā ir realizējies 130 grāmatās, vairāk nekā 1100 rakstos un izdots CD Rom. Ārpus redzamās daļas palika referāti, kas nolasīti pirmajos divos Letonikas kongresos (2005. un 2007. gadā), konferencēs, izveidotās datubāzes.

Letonikas III kongresu atklāja LZA prezidents Juris Ekmanis, savā uzrunā uzsverot, ka valsts pētījumu programma Letonika, kas ietver sevī zinātņu kopu, kas pēta latviešu valodu, Latvijas vēsturi un kultūru no visnenākajiem laikiem līdz mūsu dienām, stabili turas 21. gadsimta Latvijas zinātnē. Kongresa atklāšanā tika nolasīts Valsts prezidenta Valda Zatlera apsveikums, bet klātienē kongresu uzrunāja LR Saeimas sekretārs Dzintars Rasnačs, Igaunijas vēstnieks Jāks Jērita, LR Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komitejas priekšsēdētājs Jānis Straziņš un Latvijas Universitātes rektors Mārcis Auziņš. Kultūras ministrs Ints Dālderis kongresu pagodināja ar rakstisku sveicienu.

Ziņojumus ievadīja akadēmiķe **Vaira Viķe-Freiberga** ar referātu *Dziesma, tauta, valoda*. Akadēmiķis **Jānis Stradiņš** referēja par tēmu *Latvijas intelektuālās un politiskās elites izveidošanās: problēmas un pretrunas (Latvijas Universitātes dibināšanas 90 gadu atskatā)*. Letonikas programmas koordinatore akadēmiķe **Ilga Jansone** rezumēja programmā paveikto ziņojumā *Letonika: no iecerēs līdz rezultātiem*.

Pēc tam atbilstoši kongresa organizatoru iecerei tika nolasīti projektu vadītāju un izpildītāju ziņojumi. Pētījumi Latvijas vēsturē ir būtiska Letonikas programmas daļa. Pārskata periodā aizsākta visjaunākās Latvijas

vēstures pētniecība, kurai veltīts projekts “**Latviskās apziņas atmoda un nevardarbīgās pretošanās pieredze (1945–1991)**”. Projekta vadītājs Dr. habil. sc. pol., Dr. iur. **Tālavis Jundzis** uzstājās ar referātu *Nevardarbīgās pretošanās pieredzes izpēte un tās nozīme starptautiskajā kontekstā*. Par projektā paveikto un gūtajām atziņām stāstīja arī Dr. habil. hist. **Heinrihs Strods** referātā *Netradicionāla pieeja padomju okupācijas perioda izpētē un Ph. D. Eduards Bruno Deksnis* priekšlasījumā *Trimdas loma Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā ārzemēs un tās izpētes problēmas*.

LU Latvijas vēstures institūta zinātnieki ir iesaistīti projekta “**Okupācijas režīmi Latvijā un to sekas: politiskie, ekonomiskie, tiesiskie, sociālie un ētiskie aspekti. 1940–1965**”, kuru vada Dr. hist. **Daina Bleiere**, bet realizācijā piedalās Irēne Šneidere, Ainārs Lerhis, Edvīns Evarts, Dzintars Ērglis, Kārlis Kangeris, Rudīte Viksne, Juris Pavlovičs, Zigmārs Turčinskis, Arturs Žvinklis, Elita Egle. Kongresā D. Bleiere nolasīja referātu *Padomju režīms Latvijā – izpētes problēmas un rezultāti*, bet Dr. hist. **Kārlis Kangeris** uzstājās ar referātu *Vācu okupācija Latvijā – tiesiskie aspekti*.

Projekta realizācijas gaitā tika veidota 1940. gadā arestēto personu datubāze – sastādīts represēto personu saraksts pa mēnešiem, izveidota uzskaites kartītes forma un elektroniskais katalogs, sastādītas uzskaites kartītes par 1192 personām. Projekta ietvaros publicētas trīs grāmatas un 22 zinātniski raksti, zinātniskās konferencēs nolasīti 27 referāti. Zigmāra Turčinska grāmata par nacionālo partizānu cīņu Valkas un Alūksnes apriņķī 1945.–1953. gadā sagatavota publicēšanai.

Projektu “**Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā**” realizējusi LU Vēstures un filozofijas fakultāte un LU Filozofijas un socioloģijas institūts, projekta vadītājs Dr. habil. hist. **Inesis Feldmanis**, kurš kongresā nolasīja ziņojumu *Latvijas ārpolitiskā stratēģija starpkaru periodā (1918–1940)*. Šajā projektā darbojusies arī LU Latvijas vēstures institūta pētniece Daina Bleiere, kura ir viena no grāmatas “*Latvija Otrajā pasaulē karā (1939–1945)*” autorēm (monogrāfijas autori D. Bleiere, I. Butulis, I. Feldmanis, A. Stranga, A. Zunda).

Vēstures institūta pētnieki darbojušies arī projektā “**Etniskie un sociāl-politiskie procesi Latvijā: stereotipu analīze**”, kuru vada Dr. hist. **Anete Karlsona** un kurā iesaistīti tādi pētnieki kā Ilze Boldāne, Linda Dumpe, Ēriks Jēkabsons, Leo Dribins, Ineta Lipša, Uldis Krēsliņš, Ilga Apine. Par šo projektu stāstīja arī Dr. habil. hist. **Ilga Apine** referātā *Identitāšu dažādība Latvijā*.

Projekta ietvaros izdotas divas grāmatas – “*Letonikas II kongress. Vēsture un identitāte: kongresa referāti*” un Lindas Dumpes sastādītais krājums “*Latviešu tautas ēdieni: Latvijas vēstures institūta etnogrāfisko ekspedīciju materiāli*”, publicēti 33 zinātniski raksti, referēts starptautiskās konferencēs.

LU Latvijas vēstures institūtā tika realizēts projekts “**Letonikas avotu izpēte un datorizācija**”, tā vadītāja Dr. hist. **Ieva Ose**, kura kongresā referēja par līdz šim paveikto. Projekta izpildītāju vidū ir pieredzējuši zinātnieki Jānis Stradiņš, Saulvedis Cimermanis, Andris Caune, Ēvalds Mugurēvičs, Ilze Loze, Renāte Blumberga, Lilita Vanaga, Roberts Spirģis u.c. Laikā no 2006. līdz 2008. gadam publicētas 10 grāmatas, 71 zinātnisks raksts, izveidotas 10 datubāzes, 2007. gadā organizēta Letonikas II kongresa sekcija un 2008. gadā – starptautiska zinātniskā konference “*Hanzas pilsēta Rīga kā starpniecība starp Austrumiem un Rietumiem*”, kura bija veltīta Rīgas arheoloģiskās

izpētes 70 gadiem. Letonikas kongresā par šo projektu bez I. Oses stāstīja Dr. hist. **Ilga Zagorska** referātā *Jauni avoti par vēlo paleolītu Latvijā*, kas uzskatāmi parādīja, ka avotu bāze izpētes gaitā tiek nemitīgi paplašināta, bet Latvijas avoti izraisa plašu starptautisku interesi, tajā pašā laikā jaunu, progresīvu metožu pielietojums ļauj iegūt daudz plašāku informāciju no tiem avotiem, kas nonāk zinātnieku rīcībā. Ar referātu *Etnogrāfisko materiālu krātuves datu digitalizācija* uzstājās arī Dr. h.c. hist. **Lilīta Vanaga**.

Kongresa nākamā dienā tika aplūkoti valodas, literatūras un kultūras jautājumi, kuri pētīti šādu projektu ietvaros: “Valoda un vide”, “Latviešu valodas struktūra, funkcijas un elementi: izpēte un sistematizācija”, “Vecuma grupu valodas īpatnības Latvijā: lingvistiskais, sociālais un kultūras aspekts”, “Latviešu valodas skaidrojošo vārdnīcu un jaunaizguvumu datubāze”, “Eiropas vērtības Latvijas kultūrā un intelektuālās tradīcijas veidošanās (no apgaismības līdz zināšanu sabiedrībai 21. gs.)”, “Starpkultūru komunikācija: Latgale–Latvija–Eiropa”, “Kultūra un vara: mijiedarbes latviešu valodā, literatūrā un folklorā”, “Kolektīvās un individuālās identitātes dzīvesstāstos”, “Latviešu rakstnieku daiļrades, latviešu teātra un mūzikas kultūras izpēte”, “Tradicionālā kultūra Latvijā: vēsturiskie un mūsdienas aspekti”, “Latvijas mākslas vēstures diskursi 21. gadsimtā”.

Kongresa noslēguma sēdē LZA goda loceklis **Jānis Streičs** priekšlasīja *Par Letonikas vietu un lomu mūsdienas sabiedrībā* iezīmēja nākotnes vīzijas, uzsverot, ka nacionālā identitāte ir rezultāts un kvalitāte, bet Letonika ir process, kas ir daudz senāks par valsti. Arī akadēmiķes, Letonikas programmas vadītāja vietnieces **Maijas Kūles** referāts *Nacionālās identitātes pētījumi: nākotnes ieceres* atbilda kongresa devīzes sadaļai “darāmais”. Nav šaubu, ka valstij, ja tā vēlas pastāvēt kā nacionāla valsts, īpaši mūsdienas globālajā pasaulē, ir jābūt zinātnes programmai, kas vēltā vēstures, valodas un kultūras pētījumiem. Var diskutēt par to, kādi jautājumi konkrētā programmā tiek izdalīti īpaši. Valsts programmā Letonika galvenais akcents, vismaz vēstures pētniecībā, tika likts uz vēstures avotu pētniecību. Kopīga bija tendence tuvināt humanitāro zinātņu atziņas sabiedrībai. Nākamo programmu paredzēts realizēt ar nosaukumu *Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)*.

Atskatu uz Letonikā paveikto sniedza Valsts pētījumu programmu uzraudzības padomes locekle **Agrita Ozola** ziņojumā *Letonikas programmas īstenošanas vērtējums: skats no malas*, visumā pozitīvi novērtējot Letonikas devumu, īpaši uzsverot sadarbību dažādu pētniecības, izglītības un kultūras iestāžu – augstskolu, institūtu, muzeju starpā.

Kongresu noslēdza akadēmiķis, Letonikas programmas vadītājs **Jānis Stradiņš**, kurš uzsvēra nepieciešamību turpināt pētījumus Latvijas vēsturē, valodā un kultūrā un vēlēja panākumus nākamajai pētījumu programmai.

Rezumējot valsts pētījumu programmu Letonika paveikto, nevar nepamanīt, ka, tieši pateicoties šai programmai, humanitārās un sociālās zinātnes pēdējo gadu laikā spējušas nodrošināt sekmīgu šo disciplīnu attīstību. Nevar nepamanīt, ka līdzās tradicionālajam zinātnieka darba galaproduktam – monogrāfijai, rakstu krājumam, zinātniskiem rakstiem izstrādātas datubāzes, izdoti CD Rom. Programmas ietvaros nostiprinājusies zinātnieku un reģionu pārstāvju sadarbība – var minēt Sēlijas kongresus, zinātnieku lasījumus ārpus Rīgas, kas guva jūtamu rezonansi sabiedrībā.

Protams, vienmēr var vēlēties vairāk. Taupības apstākļos finanšu samazinājums skāris visas sfēras, bet jo sevišķi zinātņi. Dienas presē ir izskanējušas šaubas arī par Letonikas programmas efektivitāti. Kongress uzskatāmi parādīja, ka runas par atdeves trūkumu ir bez pamata. Par to liecina kaut vai apjomīgā programmas ietvaros publicēto darbu izstāde. Cits jautājums ir, vai visi šos sasniegumus vēlas redzēt un izprot to nozīmi valsts attīstībā. Salīdzinājumā ar iepriekšējiem Letonikas kongresiem šis kongress netika pagodināts ar Valsts prezidenta klātbūtni, izpalika arī izglītības un zinātnes ministres uzruna. Varēja vēlēties arī plašāku apmeklētāju skaitu, īpaši kongresa otrajā dienā. Acīmredzot organizatoriem lielāka uzmanība jāpievērš tādiem jautājumiem kā saikne ar žurnālistiem un pasākuma reklāma. Tomēr kopumā kongresa gaisotne bija pozitīva. Zinātnieki aplicināja gan savu varēšanu, gan vēlēšanos strādāt. Jācer, ka nākamā valsts programma gūs gan apstiprinājumu, gan radošu piepildījumu.

Guntis Zemītis

PAR STARPTAUTISKO DENDROHRONOLOGU UN DENDROEKOLOGU KONFERENCI “EURODENDRO 2009”

Galvenokārt pateicoties Valsts pētījumu programmas “Letonika” sniegtajam finansiālajam atbalstam, šo rindu autoram bija iespēja piedalīties Eiropas valstu dendrohronologu un dendroekologu kārtējās konferences “EuroDendro 2009” darbā. Iepriekšējā konference “EuroDendro 2008” norisinājās pirms gandrīz pusotra gada Austrijā. Šajā reizē kolēģus no citām valstīm pulcināja Lielbritānijas dendrohronologi no Svonsijas (*Swansee*) Universitātes Koku gadskārtu izpētes grupas un no Mančestras Metropolitēna universitātes Dendrohronoloģijas laboratorijas. Viņi par šī gada konferences norises vietu bija izvēlējušies skaisto un vēl rudenī saules piesildīto Maljorkas salu (Spānija).

Konference notika 2009. gada 26.–30. oktobrī. Tajā bija ap 110–120 dalībnieku no 31 valsts, lai gan mutisko un stenda referātu sagatavošanā bija iesaistīti kopumā 240 līdzautori. Konferencē vēl piedalījās daži viesi arī no ASV, Argentīnas, Kanādas, Etiopijas, Ķīnas, Jaunzēlandes un Irānas. Atšķirībā no jau vairākiem pēdējiem gadiem šogad konferencē šo rindu autors bija vienīgais Latvijas pārstāvis. Jāatzīst, ka Latvijas Universitātes Bioloģijas fakultātē strādājošo dendroekologu līdzdalība konferencē būtu bijusi visnotaļ lietderīga, jo šajā reizē vairums referātu bija veltīts jautājumiem par koku gadskārtās esošās informācijas izmantošanu dendroklimatoloģiskiem pētījumiem, tostarp arī vēsturisko klimatu raksturojošo datu rekonstruēšanai. Šim nolūkam izmantotas gadskārtu platuma vai atsevišķi gadskārtu agrinās un vēlinās daļas platuma datu ilggadīgās laikrindas, taču pēdējos gados aizvien biežāk tiek sastādītas un izmantotas gadskārtu blīvuma, kā arī tajās esošo oglekļa vai skābekļa stabilo izotopu ikgadēji mainīgā sastāva datu laikrindas, pēc kurām var iegūt precīzāku pagātnes klimatu raksturojošu informāciju.

Raksturīgi, ka pēdējos gados “EuroDendro” konferences sāk daļēji līdzināties semināriem, jo referenti tiek aicināti vairāk pievērst uzmanību kādai konkrētai, šaurākai ar dendrohronoloģiju vai dendroekoloģiju saistītai tēmai. Šoreiz, salīdzinot ar iepriekšējām reizēm, referātu par vēsturiskās koksnes dendrohronoloģiskās datēšanas un kokmateriālu sagādes rajona noteikšanas rezultātiem bija relatīvi mazāk. Acīmredzot dendrohronologu un dendroekologu konferences pamattēma – “Notikumi. Attīstība. Problēmas” (*Developments, Advances, Challenges*) bija izvēlēta, ņemot vērā gan finansiālo, gan ekoloģisko krīzi un to ietekmes paplašināšanos jau globālā mērogā. Pamattēmas ietvaros nolasītie referāti bija iedalīti vairākās sekcijās:

1. Dendrohronoloģija un arheoloģija;
2. Dendroklimatoloģija: metodes un rekonstrukcijas (divas sekcijas);
3. Dendroekoloģija un meža dinamika;
4. Dendroklimatoloģija un koku augšanas reakcija;
5. Augšanas dinamika;
6. Dendroklimatoloģija Eiropā;
7. Dendroekoloģija un mežu stāvokļa pasliktināšanās;
8. Dendroģeomorfoloģija.

Savukārt stenda referāti pēc to satura bija iedalīti divās sekcijās:

1. Dendroklimatoloģija un dendrohronoloģija;
2. Dendroekoloģija, koksnes anatomija un augšanas dinamika.

Lai gan referātu tieši par dendrohronoloģisko datēšanu bija mazāk, dalībniekiem, kuri vairāk nodarbojas ar vēstures izpēti, ļoti nozīmīga bija arī jaunākā informācija par seno vides apstākļu rekonstruēšanas iespējām un rezultātiem. Rekonstruētie rādītāji par vēsturisko klimatu dažādās Eiropas valstīs tagad ļauj labāk izprast un izskaidrot vidi un tās ietekmi uz konkrētiem vēsturiskiem notikumiem līdz pat 2500 gadu ilgā laikposmā. Nākotnē šī informācija sagaidāma par vēl senākiem laikiem, un ir pamats uzskatīt, ka tā būs izmantojama arī vēsturisko klimatu raksturojošo datu precīzākai rekonstruēšanai Latvijā.

Ar vēstures izpēti bija saistīts arī šī pārskata autora sagatavotais stenda referāts “Senākās dendrohronoloģiski datētās koka konstrukcijas Latvijā”. Tajā sniegta īsa informācija galvenokārt par pēdējos gados LU Latvijas vēstures institūtā izstrādātajām priedes gadskārtu absolūtajām hronoloģijām, kuras attiecas uz laikposmu no 11. gs. sākuma līdz 14. gs. vidum un ir aprēķinātas no Vecrigā, kā arī Cēsu vecpilsētā atsegto seno koka konstrukciju būvelementu gadskārtu indeksu laikrindu vērtībām. Konferencē sniegtā informācija liecina, ka šobrīd Latvijā un Lietuvā izstrādātās priedes gadskārtu absolūtās hronoloģijas un indeksu laikrindas attiecināmas jau uz vismaz 1000 gadu ilgu laikposmu, bet Igaunijā – uz aptuveni 900 gadu ilgu laikposmu. Te jāatzīmē, ka Lietuvas un Igaunijas priedes gadskārtu absolūtās hronoloģijas attiecas galvenokārt uz senajiem vietējiem kokiem. Savukārt Latvijā izstrādātās 15.–18. gs. priežu gadskārtu hronoloģijas lielākoties attiecas uz Rīgas celtņu būvēšanā lietotajiem kokmateriāliem, kuri pa Daugavu savulaik atpludināti no Krievijas, Baltkrievijas un varbūt pat Ukrainas.

Referāti, kuros bija tuvāk aplūkota dendrohronoloģijas nozīme ar vēstures izpēti saistītu jautājumu skaidrošanā, kopumā vēlreiz apstiprināja, ka dendrohronoloģisko datēšanu var pielietot un tās rezultātus var interpretēt ļoti daudzpusīgi. Tā, piemēram, U. Bintgens (*Ulf Buntgen*, Šveice) skaidroja,

kā viduslaikos koku radiālo augšanu ietekmējuši sausuma periodi, pēc kuriem konkrētās zemēs bijis bads un tam sekojušas mēra epidēmijas. M. Bridžs (*Martin Bridge*, Lielbritānija) sniedza ziņas par pētījumu, kurā pēc koku gadskārtu platumu datu laikrindām noskaidrotas Tjudoru dinastijas karakuģa “*Mary Rose*” koka būvelementu izgatavošanai izraudzīto koku atšķirīgās, savstarpēji attālās augšanas vietas visā Lielbritānijas teritorijā. Atbilstošu, salīdzināšanai nepieciešamo gadskārtu absolūto hronoloģiju trūkuma dēļ cita – 2008. gadā Barselonā (Spānija) atsegtā aptuveni 14. gs. kuģa “*Barceloneta I*” vraka precīza absolūtā datēšana un koka būvelementu sagādes vietas noskaidrošana nav bijusi tik sekmīga. Tāpēc attiecīgā referāta autores M. D. Delmasa un E. Jansma (*Marta Dominguez Delmas* un *Esther Jansma*, Nīderlande) rosināja tālāk attīstīt un finansiāli atbalstīt starptautiskos projektus “Eiropas dendrohronoloģijas “balto lapu” aizpildīšanai un koka izstrādājumu – pasaules mērogā nozīmīga kultūras mantojuma multidisciplinārai izpētei”. Ar līdzīgu dendrohronoloģiskās datēšanas problēmu saskārušies arī kolēģi no Ungārijas, cenšoties precīzi noteikt absolūto vecumu ap 17. gs. izgatavotām apmēram 30 vienkoča laivām, kuru paliekas atklātas ap 100 m garā Dravas upes gultnes posmā un, domājams, attiecas uz vienu vai vairākiem peldošiem tiltiem (*András Grynaeus*, Ungārija).

Sarežģīta uzdevuma risināšanu ar dendrohronoloģiskās datēšanas metodes palīdzību uzsākuši Vācijas zinātnieki, sākot datēt vēlā neolīta un agrā bronzas laikmeta pāļu būves un vienkoča kanoe tipa laivu, kas atklātas pie Degeras ezera (Bodenezera tuvumā). Analizējot arī senās ezera nogulsnes, augu putekšņus, ogļu paraugus un ķīmisko elementu sastāva pārmaiņas, paredzēts ar augstu precizitātes pakāpi noskaidrot tā laika klimatiskos un vides apstākļus (*Sebastian Späth*, Vācija). Interesanti, ka Austrijas zinātniekiem izdevies sastādīt 149 gadiem atbilstošu gadskārtu absolūto hronoloģiju, kurai izmantoti sadegušas koksnes (ogles) gadskārtu platumu dati. Noteikts, ka relatīvi jaunākajai gadskārtai atbilstošā šīs hronoloģijas vērtība attiecas uz 707. gadu pr.Kr. (*Thomas Pichler*, *Kurt Nicolussi*, *Andrea Thurner*). Lai iegūtu dendrohronoloģisko informāciju par vēl senākiem laikposmiem, arī Čehijā uzsākta savulaik dabiski ar upes nosēdumiem aprakto ozolu stumbru datēšana. Senākajam no līdz šim Čehijā absolūti datētajiem šādiem ozola stumbriem gadskārtas veidojušās laikposmā no 2675. līdz 2295. gadam pr.Kr. (*Tomas Kolář*, *Michal Rybníček*). Te gan jāpiezīmē, ka Hohenheimas Universitātē (Vācija) izstrādāta koku gadskārtu absolūtā hronoloģija, kas sniedzas pagātnē līdz pat 10 461. gadam pr.Kr.¹

Kā dendrohronoloģiskajai datēšanai nozīmīgu darbu jāatzīmē dendroekoloģiskais pētījums, ko kopā veikuši Igaunijas un Lietuvas pētnieki K. Sohars, A. Lēnelaids un A. Vīts (*Kristina Sohar*, *Alar Läänelaids*, *Adomas Vitas*). Viņi konstatējuši, ka Austrumigaunijā, Latvijā un Lietuvā augošajiem ozoliem stumbra koksnes aplievas daļā sastopamas 6–19 gadskārtas, t.i., mazāk nekā tās aplievas daļā sastop Rietumeiropas zemēs augošajiem

¹ *Friedrich M., Remmele S., Kromer B., Hofmann J., Spurk M., Kaiser K. F., Orcel C., Küppers M.* The 12,460-Year Hohenheim Oak and Pine Tree-Ring Chronology from Central Europe – a Unique Annual Record for Radiocarbon Calibration and Paleoenvironment Reconstructions // *RADIOCARBON*. – 2004. – Vol. 46, no. 3. – P. 1111–1122.

ozoliem (līdz 26). Tas nozīmē, ka vēsturiskajiem koka izstrādājumiem, kas darināti no Baltijas valstu teritorijā augušo ozolu koksnes un kurai trūkst daļa no aplievas daļas gadskārtām, absolūto vecumu var noteikt relatīvi precīzāk nekā tiem, kas gatavoti no Rietumeiropas teritorijā augušo ozolu koksnes.

Ar iepriekš minēto, kā arī visu pārējo referātu kopsavilkumiem var tuvāk iepazīties, internetā apmeklējot konferences mājaslapu <http://www.swan.ac.uk/geography/Research/eurodendro2009/>.

Nobeigumā jāatzīmē, ka konferences rīkotāji tās dalībniekiem bija sagādājuši arī iespēju īslaicīgi iepazīt Maljorkas salas galvaspilsētu Palmu ar tur esošo ievērojamo Maljorkas katedrāli, kā arī apmeklēt plašo un fascinējošo, ar stalaktītiem un stalagmītiem bagāto Artas alu sistēmu.

Par nākamās konferences “EuroDendro” norises laiku un vietu šīs konferences dalībnieki vēl nevienojās. Tā noteikti nebūs drīzāk par 2011. gadu, jo 2010. gadā Somijā norisināsies plaša mēroga pasaules dendrohronologu 8. konference “World Dendro 2010”. Interesenti par to plašāku informāciju var atrast interneta mājaslapā <http://www.worlddendro2010.fi/>.

Māris Zunde

VALDĪBAS ATZINĪBAS RAKSTI PIEŠĶIRTI VĒSTURNIEKIEM

Par nozīmīgu ieguldījumu grāmatas “Latvijas vēsture. 20. gadsimts” veidošanā, kā arī par paveikto Latvijas vēstures skaidrošanā un popularizēšanā Ministru kabinets 2009. gada 10. novembrī piešķīris Atzinības rakstus vēsturniekiem – LU Latvijas vēstures institūta vadošajai pētniecei, Rīgas Stradiņa universitātes Eiropas studiju fakultātes Politikas zinātnes katedras docentei vēstures doktorei **Dainai Bleierei**, Latvijas Universitātes profesoram vēstures doktoram **Ilgvaram Butulim**, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenajam loceklim, LU Rietumeiropas un Amerikas jauno un jaunāko laiku vēstures katedras vadītājam profesoram habilitētajam vēstures doktoram **Inesim Feldmanim**, LZA korespondētājloceklim, LU Latvijas un Austrumeiropas jauno un jaunāko laiku vēstures katedras vadītājam profesoram habilitētajam vēstures doktoram **Aivaram Strangam** un LU profesoram habilitētajam vēstures doktoram **Antonijam Zundam**.

Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenajam loceklim politoloģijas doktoram un tiesību doktoram **Tālavam Jundzim** MK Atzinības raksts piešķirts par pētījumiem Latvijas neatkarības atjaunošanā un nevardarbīgās pretošanās lomā šajā procesā.

*

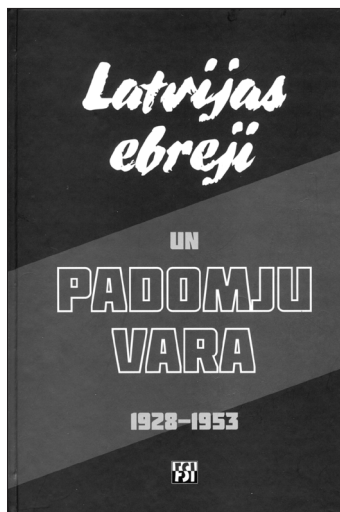
LU Latvijas vēstures institūta pētniecei **Inetai Lipšai** 2009. gada septembrī piešķirta Bernharda Holandera balva par promocijas darbu “Sabiedriskā tikumība Latvijā, 1918.–1940. g.”. Balva piešķirta par labāko Latvijas Universitātē 2008./2009. akadēmiskajā gadā aizstāvēto doktora/maģistra darbu.

RECENZIJAS

Dribins L., Žvinklis A., Stranga A., Bleiere D., Žagars Ē., Šteimans J., Šneidere I. Latvijas ebreji un padomju vara 1928–1953. Zinātnisks apcerējums. – Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2009. – 308 lpp.

Līdz ar marksisma un tā radikālā novirziena – komunisma ideoloģijas izplatīšanos parādījās un arvien lielāku popularitāti ieguva antisemitiski apgalvojumi, ka marksisms un komunisms esot uzskatāmi par ebreju radītu un uzturētu mācību citu tautu paverdzināšanai. Sevišķu ietekmi šis viedoklis ieguva pēc komunistiskās totalitārās diktatūras nodibināšanas Krievijā. Ebreju–komunistu saikne kļuva par vienu no nacistiskā antisemitisma vadmotīviem un, protams, tika attiecināta arī uz Latvijas ebrejiem. Tā radās leģendas par ebrejiem – padomju tanku bučotājiem 1940. gada 17. jūnijā Rīgā, ebrejiem, kuri esot bijuši Latvijai ļoti nelojāla tautība un visi kā viens 1940. gadā priecājušies par Latvijas valsts bojāeju un padomju režīma nodibināšanu, “žīdiem – čekistiem”, kuri nežēlīgi spīdzinājuši padomju represīvo orgānu arestētos Latvijas patriotus, un “žīdiem – komunistiem”, kuri pārvaldījuši Latviju 1940.–1941. gadā, utt. Šie mīti diemžēl ir dzīvi arī šodienas Latvijā un traucē latviešu un ebreju tautu kopējo sadarbību. Tieši tāpēc ļoti svarīga ir vēsturiskās patiesības noskaidrošana, ko pie lasītājiem šoruden nonākušajā rakstu krājumā centušies izdarīt tā autori.

Krājums turpina Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta uzskaito pētījumu sēriju par Latvijas mazākumtautībām, un tajā pirmo reizi iekļauti daudzi līdz šim nezināmi vēstures fakti. Pieredzējušie un kompetente grāmatas autori, kuri visi ir Latvijā labi pazīstami vēsturnieki, rakstījuši godprātīgi, neapejot un nenoklusējot pretrunīgās parādības un norises. Priekšvārdā sniegta atbilde, kāpēc grāmatā aplūkoti notikumi, sākot ar 1928. gadu, nevis, kā tas pirmajā acumirkli šķistu loģiskāk – astoņus vai desmit gadus ātrāk. Šī robežšķirtne izvēlēta tādēļ, ka 1928. gadā Latvijas komunisti pirmo reizi varēja piedalīties Saeimas vēlēšanās un vienlaikus arī trūcīgo ebreju vidū pieauga komunistiskās ideoloģijas ietekme, kas līdz tam bija visai niecīga. Savukārt hronoloģiskais beigu gads – 1953. – viegli saprotams, jo tas pēc paša Josifa Staļina nāves iezīmēja arī staļiniskā antisemitisma beigas (6., 7. lpp.).

Ievadrakstā LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks Dr. hist. Leo Dribins, kurš ir arī krājuma sastādītājs un zinātniskais redaktors, akcentē tēmas “Latvijas ebreji un padomju vara” vietu Latvijas historiogrāfijā. L. Dribins sniedz vispusīgu, faktiem bagātu un zinātniski ļoti precīzu minētās tēmas izpēti.

LU Latvijas vēstures institūta zinātniskais asistents Arturs Žvinklis apskata ebreju stāvokli Latvijā parlamentārās iekārtas laikā no 1928. līdz 1934. gadam. A. Žvinklis ar skaitļiem pierāda, ka nospiedošais ebreju vairākums gan 3. Saeimas vēlēšanās 1928. gadā, gan 4. Saeimas vēlēšanās 1931. gadā balsoja par pilsoniskajām ebreju partijām, nevis komunistisko Kreisās strādniecības un darba zemniecības sarakstu. Autors uzsver, ka Latvijā ebrejiem bija labvēlīgi apstākļi nacionālās identitātes saglabāšanai (izglītības sistēma, kultūras iestādes, reliģiskā dzīve utt.), tāpēc arī tāds balsojums. A. Žvinklis iztirzā vairākus maz zināmus notikumus. Piemēram, Birobidžānas kampaņas izgāšanos Latvijā 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā, kad, neraugoties uz padomju propagandas aktivitātēm, uz apgabalu Tālajos Austrumos pie Ķīnas robežas aizbrauca pavisam neliela ebreju grupa (43., 44. lpp.). Tāpat autors apkopojis statistikas datus par Latvijas tiesās par visdažādākajiem noziegumiem notiesāto ebreju skaitu (45.–48. lpp.). Kopējā noziedzības bilance rāda, ka noziedzība ebreju vidū nepārsniedza šīs tautības iedzīvotāju proporcionālo daļu Latvijas iedzīvotāju kopskaitā.

Smaga un neatrisināta problēma pirmskara Latvijā bija ebreju pārstāvniecības trūkums valsts dienestā. Piemēram, 1930. gadā Latvijā bija tikai viens ebreju tautības policists, nebija neviena tiesu darbinieka utt. (34. lpp.). Tas, protams, aizskāra ebreju pašcieņu un īpaši aizvainoja ebreju jaunatni, kas tikko bija ieguvusi labu izglītību, prata latviešu valodu, bet saņēma atraidījumu, cenšoties iegūt darbu valsts iestādēs. Viņu vietā darba vietas valsts iestādēs parasti saņēma latviešu tautības cilvēki, kuru profesionālās zināšanas bieži vien bija mazākas. Šī iemesla, kā arī antisemitisma un paaudžu konflikta dēļ daļa Latvijas ebreju jaunatnes pieslējās komunistiskajai kustībai. Tomēr skaitļi apgāz mītu par nospiedošo ebreju vairākumu Latvijas Komunistiskajā partijā. Piemēram, 1930. gadā Rīgas organizācijā 80,5% komunistu bija latvieši (50. lpp.). Turklāt LKP vadošajos amatos bija tikai daži ebreji.

Raksta nobeigumā A. Žvinklis akcentē patiesus vārdus: “No mūsdienu vēsturiskās pieredzes pozīcijām tagad nebūtu pareizi visus komunistisko uzskatu piekritējus uzskatīt par apzinātiem ļaunprāšiem. Šie cilvēki neizprata, ar kādu režīmu un kādām idejām saistījušies. Vēl nebija sācies arī drausmīgais staļinisko represiju vilnis, un daudzi patiesi ticēja Padomju Savienības miermīlibai un gādībai par visu zemju proletāriešiem. Vilšanās nāca vēlāk” (51. lpp.).

LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesors Dr. habil. hist. Aivars Stranga savā rakstā par ebreju darbību Latvijas Komunistiskajā partijā Kārļa Ulmaņa diktatūras laikā (1934.–1940. g.), balstoties uz ļoti plašu faktoloģisko materiālu, pārliecinoši pierāda, ka, tāpat kā parlamentārās demokrātijas laikā, arī pēc 1934. gada apvērsuma ne LKP, ne nelegālajā organizācijā Sarkanā Palīdzība ebreji neieņēma vadošus amatus. Autors pamatoti secina, ka tolaik ne ebreju, ne latviešu komunistu darbība nekādus reālus draudus Latvijas valstij nespēja radīt (65. lpp.).

Savukārt rakstā “Latvijas okupācija 1940. gada 17. jūnijā un ebreji” A. Strangam izdevies pilnībā atspēkot mītus, ka ebreji bijuši galvenie

1940. gada 17. jūnijā Rīgā sarīkoto nekārtību dalībnieki vai pat to organizētāji. Rūpīgi analizējot tā laika presē publicēto pie atbildības saukto huligānu sarakstu, profesors uzsver, ka no 26 tajā minētajām personām tikai deviņi bija ebreji (77., 78. lpp.). Tāpat autors atzīmē, ka neviens ebreju komunisti neietilpa pēc LKP vadības apcietināšanas izveidotajā LKP pagaidu orgkomitejā, kas, iespējams, bija iesaistīta nekārtību organizēšanā (78. lpp.). 1940. gada 17. jūnijā pūlī, kas visas dienas garumā atradās Rīgā Stacijas laukumā un tā tuvākajā apkārtnē, gan bija ebreji, bet tikpat daudz tajā bija arī latviešu un krievu. Profesors nepiemin, ka tajā dienā policisti Stacijas laukuma rajonā piekāva un sašāva arī ziņkārīgus notiekošā vērotājus un vienkāršus garāmgājējus, kuriem ar dauzoņām nebija nekāda sakara.

Ebreju komunistu un padomju tanku sveicēju lomas izcelšanu A. Stranga argumentēti saista ar komunistu avīzes "Cīņa" publikācijām (82., 83. lpp.). Pilnīgi iespējams, ka tieši tajās arī atrodams pamats nacistu un viņu vietējo līdzskrējēju radītajam "židu komunistu – Latvijas grāvēja un iznīcinātāja" tēlam. Reizē autors nebaidās paust skaudro vēstures patiesību, ka 1940. gada vasarā savas valsts nodevēji kuplā skaitā bija sastopami gan latviešu, gan ebreju vidū. Izvērtās pat konkurences cīņa par to, kuri būs lielāki, labāki un lišķīgāki pielīdēji, ko spilgti ilustrē rakstā citētā publikācija Liepājas avīzē "Komunisti". Šis Liepājas komunistu izdevums ķērās pie īsti antisemitiskiem izteiksmes līdzekļiem, pārmetot ebrejiem uzbāzību sarkanarmiešu rīkotajā koncertā un saskatot šeit "uzkundzēšanās mēģinājumu". Ļoti trāpīgs ir autora vērtējums, ka daudzi latvieši Liepājā vēlējās pielīst Sarkanajai armijai un padomju okupācijas varai vieni bez ebrejiem (92. lpp.). To, ka staļinistiskais režīms vienādi ienāda gan latviešu, gan ebreju tautu, uzskatāmi pierāda A. Strangas sniegtais apraksts, kā ar ebreju komunistiskās preses palīdzību sākās rīdīšanas kampaņa pret ievērojamo Latvijas ebreju līderi un humānistu Mordehaju Dubinu (103. lpp.).

Pilnībā jāpiekrit A. Strangas secinājumam, ka ne latviešu, ne Latvijas ebreju vidū nebija nekādas vienotas nostājas pret padomju okupācijas režīmu, toties vairākums ebreju un latviešu 1940. gada vasarā saskatīja padomju režīmā mazāko ļaunumu salīdzinājumā ar bailēm no nacistiskās Vācijas. Profesors arī atzīmē, ka ļoti daudziem Latvijas iedzīvotājiem līdz pat 1940. gada augustam nebija izpratnes, kas īsti notiks Latvijā (106. lpp.).

LU Latvijas vēstures institūta vadošās pētnieces Dr. hist. Dainas Bleiere raksts par ebreju vietu Latvijas sovetizācijas sākumposmā pirmajā padomju okupācijas gadā ir bāzēts uz rūpīgām arhīvu dokumentu studijām.

Izvērtējot ebreju lomu 1940.–1941. gada notikumos, autore ir noskaidrojusi, kāds bija ebreju īpatsvars LKP un komjaunatnē 1940. gada jūnijā un kā tas mainījās laika posmā līdz Vācijas–PSRS kara sākumam. D. Bleiere atzīmē, ka lielāks ebreju īpatsvars bija komjaunatnē jeb Latvijas Darba jaunatnes savienībā un Sarkanās Palīdzības savienībā (vēlāk LPSR MOPR). LKP virsotnē 1940.–1941. gadā bija tikai daži ebreji. Savukārt komjaunatnē, kur ebreju proporcionāli bija vairāk, jūtamāks bija arī viņu īpatsvars vadošajos amatos. Autore secina, ka ebreju skaits, kas pēc 1940. gada jūnija iestājās LKP, bija ļoti neliels. Ļoti maz ebreju bija arī to komunistu vidū, kurus 1940.–1941. gadā atsūtīja no PSRS (118. lpp.). Precīzākus datus varēsīm uzzināt, kad D. Bleiere pilnībā pabeigs veidot LKP nomenklatūras datubāzi.

D. Bleiere aplūko arī ebreju lomu un darbību republikas pārvaldes institūcijās, pagaidu izpildkomitejās, tiesu un prokuratūras iestādēs, bankās, presē un arodbiedrībās. Autore atzīmē šādu likumsakarību: jo svarīgāka attiecīgā joma bija no padomju režīma viedokļa, jo mazāks bija ebreju īpatsvars vai arī viņu relatīvās pozīcijas varas sistēmā. D. Bleiere to pamatoti vērtē kā apzinātu padomju politiku, kas bija vēsta uz to, lai neļautu ebrejiem ieņemt pārāk spēcīgas varas pozīcijas (146. lpp.).

Pensionētais vēsturnieks Ēriks Žagars iepazīstina, kā 1940. gadā tika pārveidota Latvijas armija, tiesu sistēma, radīta milicija un Strādnieku gvarde. Autors sīki analizē ebreju lomu un darbību Strādnieku gvardē un NKVD (IeTK) un secina, ka nekādas ebreju dominantes Padomju Latvijas varas struktūrās nebija, tikai neliels ebreju skaits bija šo struktūru darbinieki.

Ē. Žagars veicis ļoti precīzu Strādnieku gvardes sastāva analīzi katrā tā bataljona griezumā visā Latvijā (161.–167. lpp.). Autors secina, ka daudzās šī formējuma vienībās nebija neviena ebreja, bet tajos bataljonos, kuru rindās atradās ebreji, viņi nekad neveidoja gvardistu vairākumu. Tādējādi Ē. Žagars visā pilnībā atspēko atsevišķu publicistu aktualizēto un no nacistiskās propagandas pārņemto mītu par “židisko strādnieku gvardi”. Tāpat Ē. Žagara raksts izgaisina leģendu par ebreju plašu un aktīvu darbību Valsts drošības pārvaldē jeb čekā. Ļoti vietā ir arī autora precizējošā norāde, ka, piemēram, tādi čekisti kā Rozenšteinš vai Rozenšteins pēc tautības bija latvieši, nevis ebreji (171. lpp.). Tas lieku reizi apstiprina, cik maldinoši mēdz būt spriedelējumi par cilvēka tautību, zinot tikai viņa uzvārdu.

Daugavpils Universitātes emeritētais profesors Dr. hist. Josifs Šteimans rakstā “Latvijas ebreji Padomju Savienībā un PSRS bruņotajos spēkos (1941. g. 22. jūnijs – 1945. g. 9. maijs)” skaidri un precīzi, bet vienlaikus arī vienkārši izskaidro ebreju motivāciju cīnīties pret nacismu Sarkanās armijas rindās, uzsverot, ka viņi cīnījās par savas un visu ebreju dzīvības glābšanu (188. lpp.). Tieši tādēļ padomju armijā cīnījās visdažādāko uzskatu ebreji: komunisti, bundisti, cionisti, ticīgie un pret reliģiju pilnīgi vienaldzīgie, kuri gan frontē, gan aizmugurē piedzīvoja antisemitisma izpausmes. Autors arī atgādina, ka Otrā pasaules kara laikā dažādās Sarkanās armijas vienībās karoja ap 5000 Latvijas ebreju (189. lpp.). Kādam var šķist, ka J. Šteimans savā rakstā min pārāk daudz ebreju – vienkāršu ierindas karēivju vai partizānu – vārdus un pārāk sīki apraksta viņu gaitas, bet viņi visi ir pelnījuši šo godu. Autors pasvītro, ka vairākums ebreju tomēr kara sākumā bija spiests palikt Latvijā šāda iemesla dēļ – viņiem tobrīd valdošā haosa apstākļos nebija pieejami transporta līdzekļi, lai aizbēgtu uz Padomju Savienības aizmugures rajoniem (181. lpp.).

Rezumējot kara bilanci, J. Šteimans atgādina labi zināmu patiesību, kuru šodien daļa latviešu sabiedrības mīl noklusēt un nevēlas atcerēties: “Turklāt, ja uzvarētu hitleriskā Vācija, tad latviešus pārvācotu vai pārvietotu uz Krieviju, Latvijas teritorijā iepļūstu vācu kolonisti, latviešu valoda un kultūra izzustu” (210. lpp.).

LU Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece Dr. hist. Irēne Šneidere izvērtē laika posmu no 1944. gada, kad ebreji sāka atgriezties Latvijā, līdz 1953. gadam, kad beidzās staļiniskais antisemitisms. Viņa secina, ka, par spīti visiem ebreju centieniem, pēc Otrā pasaules kara padomju vara neļāva Latvijā atjaunot ebreju kopienu. Tomēr ebreji, kuru skaits pieauga, patei-

coties ebreju migrācijai no citiem PSRS reģioniem, bija nozīmīgs faktors dažādās Latvijas sabiedrības dzīves jomās – kultūrā, izglītībā, medicīnā, zinātnē, ekonomikā u.c.

Autore sniedz ziņas par ebreju tautības komunistu skaitu LKP, kas bija salīdzinoši augsts un veidoja 5–6% no visu komunistu īpatsvara (222., 223. lpp.), tomēr vienlaikus arī akcentē, ka nomenklatūrā ebreju, tāpat kā 1940.–1941. gadā, bija maz un viņi ieņēma otršķirīgu lomu. Bez tam 1953. gadā antisemitiskās kampaņas rezultātā, kas gan nepaspēja izvērsties, ebreji tika arī izslēgti no LKP.

I. Šneidere pasvītro, ka vairāku faktoru dēļ Latvijas PSR dzīvojošo ebreju attieksme pret padomju režīmu laika posmā no Otrā pasaules kara beigām līdz Staļina nāvei 1953. gadā bija ļoti dažāda. Tam pamatā bija atšķirīgā izcelsme: Latvijas Republikā dzīvojošie ebreji un iebrāucēji no Padomju Savienības, politisko uzskatu dažādība, Izraēlas valsts radīšana, Staļina iniciētā antisemitisma kampaņa un citi faktori. Ebreju vidū bija šīs varas principiāli piekritēji, kuri izauga padomju varas apstākļos, veidoja veiksmīgu karjeru un tādēļ nevarēja sevi iedomāties citā valstī ar citu iekārtu. Pie padomju režīma pretiniekiem var pieskaitīt cionistus, kuri savu un savu bērnu nākotni redzēja ārpus Padomju Savienības. Cionistu attieksme pret PSRS pastāvošo režīmu izpaudās kā nelegāla emigrācija no valsts. Protams, bija arī ebreji, kuri pakļāvās apstākļiem un ārēji izrādīja lojalitāti padomju varai, bet turpmākajos gados likumīgā ceļā emigrēja no PSRS.

Autore norāda, ka antisemitisma izpausmes Latvijas PSR bija daudz maiģākas nekā daudzus citos PSRS reģionos un tas, kā arī labāki darba un sadzīves apstākļi lielā mērā noteica ebreju pieplūdumu aplūkojamā laikposmā. Tomēr Staļina valdīšanas laikā represijas Latvijas PSR konkrēti tika vērstas tikai pret vienu etnisko minoritāti – ebrejiem. Ne pret vienu citu nacionālo minoritāti Latvijā padomju režīms ar īpašām represijām nevērsās (250. lpp.).

L. Dribina pēcvārda secinājumi pamatā skar laika periodu jau pēc 1953. gada. Autors pasvītro, ka padomju režīms līdz pat savam sabrukumam konsekventi piekopa zem anticionisma lozungiem un propagandas klišejām maskētu antisemitisma politiku, no kuras smagi nācās ciest arī ebrejiem Latvijā (256., 257. lpp.).

Krājumu papildina pieci pielikumi. Trīs no tiem ir pārpublicējumi no citām grāmatām, bet divi – jauns pienesums vēstures historiogrāfijā: Ē. Žagara pēc 30. gadu statistikas materiāliem sastādītā izziņa par ebreju lomu Latvijas ekonomiskajā dzīvē, kā arī LKP un komjaunatnes organizatoru saraksts LU fakultātes 1940./1941. mācību gada sākumā 1940. gada novembrī (260., 261., 275. lpp.).

Apsveicami, ka grāmatas beigās ievietots personu rādītājs, kas atvieglo lasītājiem darbu, meklējot informāciju par kādu konkrētu cilvēku.

Kā gandrīz jebkuras grāmatas tekstā, arī šajā sastopamas atsevišķas paviršības vai drukas kļūdas. 1941. gadā Latvijas iedzīvotāju masveida deportācija notika naktī no 13. uz 14. jūniju, nevis naktī no 14. uz 15. jūniju (104. lpp.). Ap 500 komunistu Latvijā bija 1940. gada 17. jūnijā, nevis 1941. gada 17. jūnijā (116. lpp.). Vairums Latvijas komunistu atradās cietumos līdz 1940. gada 17. jūnijam, nevis līdz 1941. gada 17. jūnijam (122. lpp.). PSRS aizsardzības tautas komisārs Semjons Timošenko dzimis 1895., nevis 1995. gadā (153. lpp.). Grāmatas tekstā IeTK darbinieks Mihails Farbtuhs neprecīzi nodēvēts par Farbtuhu (171. lpp.), tiesa, personu rādītājā gan šī kļūda nav pieļauta.

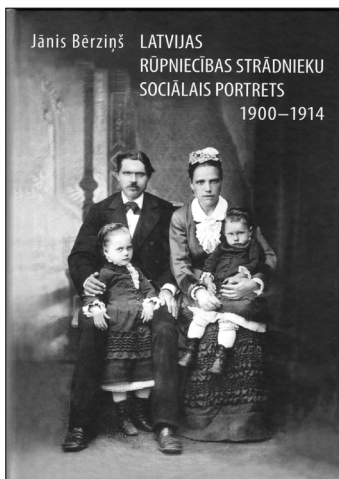
Neņemos spriest, īsti kuras: literārās redaktore, korektore vai maketētājas virzienā jāvelta pārmetumi, bet grāmatā ir akadēmiskam izdevumam nepiedodami daudz gramatisko kļūdu, īpaši jau vārdu pārnesumos. Lasot vietām šīs kļūdas nepārtraukti “griež” acīs.

Krājuma nobeigumā publicēts svarīgāko atziņu apkopojums angļu valodā, tomēr tas ir ļoti īss – tikai viena lappuse (307. lpp.). Diemžēl katra raksta nobeigumā, kā tas ir Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu sējumos, nav kopsavilkuma angļu vai vācu valodā. Pētījumi ir ļoti aktuāli un svarīgi, tādēļ žēl, ka ar to galvenajām atziņām apjomīgu kopsavilkumu trūkuma dēļ ārzemju lasītājiem pagaidām liegts iepazīties. Tiesa, grāmatu plānots izdot arī krievu valodā, un, protams, būtu ļoti labi, ja nākotnē klajā nāktu arī izdevuma angliskā versija.

Vairākas problēmas krājumā nav apskatītas vai arī ir atspoguļotas nepietiekami, bet grāmatas autori arī neuzskata, ka viņi būtu pilnībā izpētījuši sarežģīto jautājumu par ebreju attiecībām ar padomju varu Latvijā. Tā D. Bleiere savā rakstā norāda, ka praktiski nepētīts ir palicis jautājums par LKP politiku pret ebreju komunistiem 20.–30. gados (146. lpp.). Tāpat krājumā būtu iederējies pētījums par to, kā nacistu okupācijas laikā tapa mīti par ebreju noteicošo lomu pirmajā padomju okupācijas gadā. Lai gan vairāki autori savu tēmu ietvaros ir rakstījuši par padomju režīma represijām pret Latvijas ebrejiem, īpaši jau pēc Otrā pasaules kara, varbūt grāmatā būtu nodrējis atsevišķs raksts, kurā padziļināti tiktu analizēta šī represīvā politika.

Neraugoties uz minētajām nepilnībām, grāmata neapšaubāmi atzīstama par vērtīgu un nozīmīgu devumu Latvijas historiogrāfijā, kā arī latviešu un Latvijas ebreju savstarpējo attiecību vēstures izpratnes veidošanā, kas turpmāk, iespējams, kļūs brīvāka no okupācijas varu radītajiem noklusējumiem un apzinātiem meliem. Jācer, ka arī tie publicisti, kuri vēl šodien mēdz runāt par Latvijai “nelojālām” tautībām, iepazīsies ar šo darbu un spēs pārvērtēt savu nostāju grāmatā paustās vēsturiskās patiesības gaismā.

Dzintars Ērglis

Bērziņš J. Latvijas rūpniecības strādnieku sociālais portrets.

1900–1914. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009. – 335 lpp.: il. ISBN 978-9984-824-08-6

Akadēmiķis Jānis Bērziņš ir viens no Latvijas redzamākajiem un pamatīgākajiem vēsturniekiem. Nu jau četrus gadus desmitus J. Bērziņa zinātniskās intereses saistās galvenokārt ar 19. gs. beigām – 20. gs. sākuma Latvijas vēsturi, kuras pētnieku lokā viņam ierādāma vadošā vieta. Tuvas akadēmiķim ir saimniecības vēstures un sociālās vēstures problēmas, jo īpaši Latvijas strādniecības veidošanās

vēsture. Viņa jaunākā, šeit recenzējamā grāmata ir loģisks turpinājums agrāk publicētajiem vēsturnieka darbiem.¹ Tādēļ tā, no vienas puses, ir tradicionāla. No otras puses, J. Bērziņa grāmata iezīmīga Latvijas vēsturnieku daudzo jaunāko, pārsvarā politiskai vēsturei, notikumu vēsturei veltīto pētījumu vidū ar savu interesi par noteiktu sabiedrības struktūru. Prominentais zinātnieks nav baidījies rūpniecības strādnieku vēstures atainojumā iet Latvijas historiogrāfijai jaunus, līdz šim nemītus ceļus.

20. gadsimta otrajā pusē Eiropā izmainījās sociālās vēstures pētniecības objekts. Atsakoties no “ražošanas spēku un ražošanas attiecību” dominantes, uzmanība tika pievērsta cilvēku jeb īpaši “mazo cilvēku” vēsturei. G. Iggers atzīmē, ka “vēsturei nācās pagriezties ar seju pret ikdienas dzīves apstākļiem, tādiem, kādus tos izjuta vienkāršie ļaudis”.² Arī J. Bērziņš sava pētījuma ievadā uzsver, ka, pētot strādnieku sociālo portretu, priekšplānā nav izvirzītas sabiedriskās kategorijas, bet uzsvērts personības faktora nozīmīgums (9. lpp.). Sociālajā vēsturē vispār, sākot ar pagājušā gadsimta 70.–80. gadu miju, kultūras antropoloģijas ietekmē pētnieku interese pārvietojās no makrolīmeņa struktūrām pie kultūras. Vienlaikus mainās arī paša termina “kultūra” izpratne, tam kļūstot plašākam. Antropoloģiskā izpratne iekļāva “kultūrā” mentālos priekšstatus, simbolu sistēmas, paradumus un vērtības, psiholoģiskās nostādnes, uzveres stereotipus, uzvedības modeļus. Jānis Bērziņš savā darbā pievienojas vācu vēsturnieka Tomasa Niperdeja atzinumam, ka “strādnieku kultūra” ir subkultūras daļa, kas aptver visas iespējamās aktivitātes un visas grupas – vīriešus, sievietes, jauniešus.³ Recenzējamās grāmatas autors teicami orientējas mūsdienu Vācijas sociālās vēstures skolas (*Sozialgeschichte*) teorijās un atziņās, no kurām viņš, šķiet, ir guvis būtiskas inspirācijas un radošus impulsus. Līdztekus jau minētajam T. Niperdejam J. Bērziņš plaši atsaucas uz citu “*Sozialgeschichte*” korifeju Jirgenu Kocku, modernās sociālās vēstures darba grupas rakstu krājumiem “Industriālā pasaule” (“*Industrielle Welt*”), panākumiem bagāto žurnālu “Vēsture un sabiedrība” (“*Geschichte und Gesellschaft*”).⁴

Ši pētījuma mērķis ir bijis veidot priekšstatu par Latvijas rūpniecības strādniekus 20. gadsimta sākumā vienojošajiem sociālajiem faktoriem,

¹ *Bērziņš J.* Ar akmeni pret šauteni. Strādnieku ekonomiskais stāvoklis un streiku kustība 19. gs. 90. gados. – Rīga, 1976; *Bērziņš J.* Latviešu rūpniecības strādnieku dzīves līmenis 1900–1914. – Rīga, 1997.

² *Iggers G.* Historiography in the Twenties Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge. – Hanover; London: Wesleyan University Press, 1997. – P. 102.

³ *Nipperdey T.* Deutsche Geschichte 1866–1918. Bd. 1: Arbeitswelt und Bürgergeist. – München: Verlag C. H. Beck, 1990. – S. 314.

⁴ *Kocka J.* Lohnarbeit und Klassenbildung. Arbeiter und Arbeiterbewegung im Deutschland 1800–1875. – Berlin; Bonn: Verlag J. H. W. Diete, 1983; *Kocka J.* Arbeitsverhältnisse und Arbeiterexistenzen. Grundlagen der Klassenbildung im 19. Jahrhundert. – Bd. 2. – Bonn: Verlag J. H. W. Diete, 1990; *Industrielle Welt.* Schriftenreihe des Arbeitskreises für moderne Sozialgeschichte / Hrsg. von W. Conze. – Bd. 33: Arbeiterexistenz im 19. Jahrhundert. – Stuttgart, 1981; *Geschichte und Gesellschaft.* Zeitschrift für historische Sozialwissenschaften. – 11. Jahrgang. – 1985. – Heft 1.

ietverot to kopumā strādnieku personību, ražošanas attiecības, aktivitātes sabiedrībā. Visnovatoriskākos ceļus J. Bērziņš iet tieši personības faktora izpētē – analizējot strādnieku izglītību, kultūras aktivitātes, ģimenes un seksuālo dzīvi, akcentējot dzimumu, vecumu, piederību dažādām strādnieku struktūrām un ražošanas nozarēm, sociālo un teritoriālo izcelsmi, nacionalitāti, mentalitāti, elementāro izglītību vai analfabētismu, kvalifikāciju, apmešanās apstākļus, atšķirību kultūras līmenī, morālos uzskatus un reliģisko pārliecību. Šiem jautājumiem veltīta grāmatas pirmā, visgarākā (100 lpp.) un oriģinālākā nodaļa “Rūpniecības strādnieks”, kā arī vairāki paragrāfi citās nodaļās – pavisam ap 46% pētījuma teksta. Pārējās piecās nodaļās raksturotas darba līgumattiecības, ražošanas apstākļi, darbaspēka saglabāšanas faktori, strādnieku apdrošināšana, strādnieku legālās organizācijas. Arī šos jautājumus aplūkojot, autors demonstrē profesionalitāti, skrupulozu avotu analīzi, centienus, cik iespējams, akcentēt strādnieka personības faktoru.

20. gadsimta sākumā Latvijas rūpniecības strādnieki uz Viskrievijas strādniecības fona ir etalons un avangards, vienlaikus pastāvot būtiskām atšķirībām dažādu tautību Latvijas strādnieku sociālajā portretā. Reizē latviešu strādniekiem zināms etalons ir vācu strādniecība ar tās tradīcijām, organizāciju, vācu strādnieku kustības pieredzi. To nosaka vēsturiskie sakari ar Vāciju, zināmas līdzības mentalitātē, iespaidīgais “vācu faktors” tā plašā izpratnē Latvijas pilsētās, industrijā, strādniecības dzīvē. To respektējot, Jānis Bērziņš kā vienu no pamatmetodēm pētniecībā un reizē arī kā pieeju izmanto vēsturisko salīdzināšanu. Jebkurš strādniecības sociālā portreta elements, rādītājs, aspekts Latvijā tiek salīdzināts ar Krieviju, Vāciju, neaizmirstot aplūkot diferences arī pašā Latvijas strādniecībā. Šāda pieeja gan uzsver nacionālo savdabību, gan nodrošina vēsturiskā konteksta izpratni, gan ļauj pētījumam nezaudēt intrigu un spriedzi.

Autors secina, ka, attīstoties ražošanai, paaugstinot savu profesionalitāti un darba ražīgumu, Latvijas rūpniecības strādniecība, kaut arī ar nogurdinošu un smagu darbu, pakāpeniski paaugstināja savu dzīves līmeni. Pieauga reālā darba alga, nedaudz samazinājās darbdienu garums, uzlabojās dzīvokļu un sadzīves apstākļi. Gluži pamatoti vēsturnieks arī norāda, ka Krievijas apstākļos visa šī progresa tendence, kapitālisma modernizācijas tendence attīstījās lēni un strādniekus noteikti neapmierināja.

Grāmatas veiksmēm noteikti pieskaitāmas 39 tabulas, 9 grafiki un, protams, 82 attēli. No attēliem 20 rāda dažādus dokumentus, apliecības, pārējie – strādniekus darbā, atpūtā, ģimenes lokā vai vienkārši atsevišķu strādnieku portretus. Fotoattēli izvēlēti ļoti veiksmīgi un, neraugoties uz tā laika statisko fotografēšanas manieri, dod interesantu un rosinošu ieskatu Latvijas strādnieku ārējā veidolā, dzīves līmenī, apģērbā, manierēs, pozās, paradumos. Kā noderīgs darba zinātniskā aprāta elements atzīmējams arī grāmatā minēto rūpniecības uzņēmumu rādītājs. Gluži neparasts šķiet pētījuma kopsavilkums vācu valodā, kurš vispirms jau apjoma ziņā (ap 86 000 zīmju) tālu pārsniedz kopsavilkuma mērogus. Pēc būtības tas ir plašs, ļoti saturīgs un informatīvi bagāts raksts, kurš noteikti pelnījis kļūt pieejams vāciski lasošai publikai.

Grāmatā ir 335 lapaspuses, tā iespiesta uz spoži balta, bieza, augstas kvalitātes papīra. Pabiezais, diezgan iespaidīga izmēra sējums ietverts

brūngani tonētos vākos. Uz pirmā vāka redzama strādnieku ģimenes fotogrāfija, orientējot lasītāju uz grāmatas saturisko ievirzi.

Pret recenzējamā pētījuma struktūru, saturu, zinātnisko aparātu, noformējumu recenzentam būtisku iebildumu nav, un piezīmēm galvenokārt ir ieteikuma un vēlējuma raksturs.

1. Tas, ka grāmatā nav īpašas, vēstures avotu apskatam veltītas nodaļas, pētījumu mazliet, turklāt nepelnīti noplicina. Manuprāt, kritiku tomēr neiztur J. Bērziņa atruna par to, ka šai tēmai radniecisku vēstures avotu izvērtējums jau sniegts autora agrāk izdotajā monogrāfijā.⁵

2. Darba priekšvārds nenoliedzami ir ļoti saturīgs un lietpratīgi veidots. Vietā gan būtu arī plašāks ieskats sociālās vēstures mezgla problēmās vispār. Vēsturniekiem un vēstures interesentiem saistošs un pamācošs liktos arī ieskats vēstures meistara radošajā laboratorijā, tuvāk parādot pētniecības gaitu, pētnieka ietos izziņas ceļus.

3. Šķiet, ka grāmatā ievietoto tabulu un grafiku numurēšana par jaunu katrā nodaļā ir bez pamatojuma un apgrūtina lasītājam tabulu un grafiku uztveri. Noteikti lietderīgāka būtu vienlaidus numerācija, vēl jo vairāk ņemot vērā, ka grāmatas attēli tieši tā ir arī numurēti.

4. Fotoattēliem darbā ir nozīmīga, bet ilustratīva loma, dodot lasītājiem iespēju vizuāli papildināt priekšstatu par Latvijas rūpniecības strādnieka vēsturisko personību. Interesanta un iespējama būtu šo fotoattēlu kā vēstures avotu neliela analīze. Skatoties perspektīvā, interesants pētniecības rakurss šķiet, piemēram, Latvijas, Krievijas, Vācijas rūpniecības strādnieku fotoattēlu salīdzinošā analīze no vizuālās vēstures (*Visual History*) skatpunkta.

5. Lasot J. Bērziņa grāmatu, iešaujas prātā doma, ka ne tikai Latvijas strādniecība kopumā ir pelnījusi pētnieka veidotu sociālo portretu. Īpašas uzmanības vērts Latvijas 19. un 20. gadsimta vēsturē ir tāds sociāls fenomens kā "latviešu strādnieks". Liekas, ka Jānis Bērziņš ir tas vīrs, kurš arī šajā jautājumā varētu teikt savu biezo vārdu.

Recenzējamā pētījuma autors akadēmiķis Jānis Bērziņš ar savu grāmatu ir pierādījis, ka, paliekot augstas raudzes profesionālis, fundamentālists šī vārda labā nozīmē, viņš reizē atzīstami respektē modernitāti, spēj būt moderns uztverē, pieejā, analīzē. Grāmata, kuru lasīt ir pārsteidzoši viegli, rāda pamatīgu, mazliet episku, bet reizē bezgala interesantu, detaļām un faktiem bagātu Latvijas strādniecības dzīves ainu 20. gadsimta sākumā. Te – tekstā un vizuāli – dažādos rakursos atpazīstam savu vecvētīņu un vecvecvētīņu paaudzes, Latvijas zemi un tās ļaudis pirms 100 gadiem. Patiesa, humāna un talantīga grāmata!

Pazīdams vēsturnieku Jāni Bērziņu dzīvē un darbā, priecājos par viņa jaunāko veikumu un esmu pārliecināts, ka no krampīgā pētnieka sagaidīsim ne vienu vien pārsteidzošu opusu.

Ilgvars Butulis

⁵ *Bērziņš J.* Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis 1900–1914. – 8.–17. lpp.

Zelče V. Latviešu avīžniecība.

Laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā. 1822–1865. – Rīga, 2009. – 488 lpp.

Lasītāja rokās nonākusi kārtējā Vitas Zelčes grāmata, šoreiz par latviešu avīžniecības vēsturi. Jau pavisma grāmatas pāršķirstīšana liecina, ka atkal autore ir meklējusi jaunas pieejas un risinājumus savu pētniecības rezultātu piedāvāšanai sabiedrībai, kaut arī atrodamas dažas šai pētniecei jau tradicionālas iezīmes.

Nenoliedzami, latviešu avīžniecības vēsture, kuru autore piedāvā skatīties caur attiecīgā laikmeta – 1822.–1865. gads – un sabiedrības prizmu, ir ļoti svarīgs aspekts, jo tas lielā mērā ir

saistīts ar nacionālās atmodas vienu no nozīmīgākajiem posmiem. Tie, iespējams, ir pat gadi, kad izšķīrās, vai tikko no sēklas izdīgušais augs noturēšies pret pirmajiem vējiem un vētrām un spēšs uzsākt ceļu pretī saulei. Pētniecei visnotaļ interesanti ir izdevies parādīt gan pretrunīgo sabiedrību ar tās visdažādāko uzskatu un viedokļu spektru, gan latviešu avīžniecības virtuvi, kas ne vienmēr bija orientēta uz viena kopīga mērķa sasniegšanu, gan savrupos ceļa gājējus, kuri, lai arī bija īpatņi, tomēr spēja ietekmēt kopīgo situāciju un neapšaubāmi rada krāsaināku laikmeta ainu.

V. Zelčes pētnieciskās un publicistiskās aktivitātes vienmēr bijušas saistītas ar specifisku kultūrvēsturisku aspektu atklāšanu. Patī grāmatas autore gan, šķiet, jau pārāk bieži sāk koķetēt ar šo savu ampluā, pastiprināti uzsverot, ka tā ir t.s. marginālā vēsture. Tas akcentēts gan viņas pirmajās monogrāfijās, gan turpmākajos pētījumos, vienam pat nosaukumā ieliekot šo svešvārdu (“Marginālās jeb 1376. fonds”). Lai lasītājs to neaizmirstu, tas atkal ir atgādināts – jau ievadnodaļas pirmajā sadaļā “Mediju vēsture” 13. lpp. tiek piedoklināts: “Tomēr mediju vēsture ilglaicīgi pieder pie maznozīmīgām un *marginālām* [kursīvs mans. – G. S.] tematiskajām jomām vēstures zinātnē.” Tomēr netop skaidrs, kāpēc tad jānodarbojas ar maznozīmīgām, turklāt vēl marginālām tēmām – vai tā ir pētnieces pieticība, kautrība vai atzišanās bezspēcībā un bailēs ķerties klāt nozīmīgām un centrālām tēmām. Konkrētais pētījums gan liek domāt pretēji – šaubos, vai bailīgs un pētnieciski vāji sagatavots vēsturnieks spētu tikt galā ar to, ko ir paveikusi V. Zelče. Acīmredzot tā ir tikai koķetērija, jo ikviena tēma tās pētītājam ir centrāla, nevis margināla un maznozīmīga.

Grāmata pamatā uzbūvēta pēc loģiskā jeb hronoloģiskā principa, un to veido trīs galvenās nodaļas. Pirmās centrā ir pirmās latviešu avīzes, kur pionieri bija vācbaltu luterāņu mācītāju dibinātie izdevumi, bet šī posma augstākais sasniegums bija “Latviešu Avīzes”, otrajā nodaļā blakus tai uz skatuves uzņāk arī “Mājas Viesis”, bet trešajā galvenā vieta ierādīta “Pēterburgas Avīžēm”.

Jau ierasts, ka V. Zelče radoši pieiet savu grāmatu veidošanai un gan drīz vai katrs izdevums ir atšķirīgs pēc uzbūves, materiāla izkārtojuma, struktūras. Šajā darbā blakus tradicionālam tekstam atrodam savdabīgus un lasītājam visnotaļ noderīgus enciklopēdiskus materiālus par konkrētām personām, respektīvi, biogrāfijas, kā arī attēlus un avotu kopijas. Attiecībā uz pēdējām jāatzīmē, ka to kvalitāte ir ļoti augsta un tās var kalpot ne tikai kā ilustrācija, bet arī kā reāls dokuments, kas ir izlasāms ikvienam interesentam.

Šķiet, ka tā autorei jau ir tradīcija savu darbu sākumu veltīt nosacīti teorētiskām lietām. Tomēr, manuprāt, šī sadaļa (1. nodaļa) ir darbā vispretrunīgāk vērtējamā un daļa no tur pateiktā ir lieka. Kāda jēga ir tērēt lasītāja uzmanību ar vēstures skolu paviršu uzskaiti, jo par Leopoldu fon Ranki un viņa pētījumiem vien var uzrakstīt vairākas grāmatas, tas pats sakāms par annāļu skolu. Ja nu vienīgi, lai dziļdomīgi konstatētu, ka šīs skolas ir faktiski ignorējušas autorei tik tuvo mediju vēsturi (15. lpp.). Bet, kad tiek sasniegts tas brīdis, kad mediju vēsture jau ir realitāte, lasītājam tiek piedāvāts samērā komplikēts teksts, kas pārbagāts svešvārdiem, kur dažbrīd kādam vidusmēra lasītājam tā normālai uztveršanai nāktos ņemt talkā svešvārdu vārdnīcu. Tā, piemēram, 16. lpp. ir no sešiem vārdiem sastāvošs palīgteikums, kur tikai saiklis un viens vārds ir ar latvisku cilmi, kamēr pārējie svešvārdi (“... kas *akcentēja komunikāciju tehnoloģiju determinējošo* lomu..”). Lidzīgā stilā ieturēta arī otrā apakšnodaļa ar virsrakstu “19. gadsimts: *laikritma izpratnes*” (vēl viens no daudzajiem jaunvārdiem, kuru mans dators negrib akceptēt par korektu latviešu valodai. – G. S.), kur vienviet intensīvi sakoncentrētas šī gadsimta pētnieku skaļākās un populārākās atziņas. Te sastapsim gan Normenu Deivisu, gan Teodoru Hamerovu un Ēriku Hobsbaumu, gan Karlu Doiču un Miroslavu Hrohu. Lai cik skaļi ir uzvārdi, tie tomēr ievēd mūs savā (viņu) pasaulē, kas gan ir pasveša mūsējai, tāpēc šīs izpratnes bez tālākas analīzes un salīdzināšanas ar Latvijas realitātēm būs vienīgi viņu izpratnes, līdz ar to lasītājs iegūst priekšstatu par norisēm ārpus Latvijas, bet pati Latvija viņam vēl paliek aizslēgta aiz deviņām atslēgām (bet var jau pieņemt, ka tāds bijis autores nodoms).

Šī daļa tomēr beidzas, un 50. lappusē beidzot autore ar lasītāju sāk runāt abām pusēm saprotamā valodā – un stāstījums kļūst interesants un pat aizraujošs, jo tas beidzot ir cilvēcis. Izrādās, ka gudri cilvēki māk runāt arī normāli.

Pirmā pamatnodaļa jau ir šīs grāmatas istā ievaddaļa, kas savdabīgā un simpātiskā veidā iepazīstina lasītāju ar Latviju 19. gadsimtā. Draudzīgais un it kā vieglais stils padara lasīšanu par zināmu baudu. Materiāla uztveri atvieglo arī samērā daudzie attēli, shēmas un statistika. Tomēr šķiet, ka atsevišķi secinājumi un raksturojumi ir jau ierakstīti vēsturē un par dažiem procesiem un notikumiem šodien pieejami jauni viedokļi. Tā, piemēram, izvērtējot zemniecību un agrāro vēsturi, tomēr vajadzēja ieskatīties igauņu vēsturnieka Juhana Kahka lieliskajā monogrāfijā “*Bauer und Baron im Baltikum*”,¹ kas ienes jaunas idejas un pieejas. Attiecībā uz īso piezīmi par 1812. gadu un Krievijas–Francijas karu tomēr vajadzētu

¹ *Kahk J. Bauer und Baron im Baltikum.* – Tallinn, 1999. – 200 S.

izvairīties no nepamatotās ģenerālgubernatora Esena apvairošanas Rīgas dedzināšanā, turklāt pieminot baumas kā viņa informācijas avotu. Jaunās vēsturnieces Anitas Čerpinskas pētnieciskās aktivitātes šī kara norišu Latvijā izpētē ir atvērušas jaunas lappuses, bez tam visu jauno laiku karu retrospekcija autorei dotu lielisku vielu pārdomām, proti, ik reizi, kad kāda pilsēta tiek aplenkta, lai sekmīgi cīnītos pret aplencējiem, priekšpilsētas vienmēr vai gandrīz vienmēr tiek nodedzinātas, turklāt plānveidīgi. Tā notika gan 1812. gadā, gan simt gadu agrāk Lielā Ziemeļu kara laikā, gan arī 17. gadsimtā. Acīmredzot šīs un vēl dažas citas Latvijas vēstures pētniecības jaunās vēsmas ir palikušas autorei nepamanītas aiz tipiskās norobežošanās pa “cunftēm”. Pārāk melnās krāsās tiek arī zīmēta zemnieka ikdiena, atsaucoties uz vēsturnieces A. Mieriņas viedokli – “.. darbs, darbs, smags, fizisks, nogurdinošs, no saules lēkta līdz saules rietam pavasarī, vasarā, rudenī muižas tirumā vakara uzraudzībā un pa brīviem brīžiem savos laukos, klausām pieaugot pat svētdienās ..” (62. lpp.). Šāda regresīva dzīve gan nevar sekmēt pašas autorei jau nākamajā rindkopā izdarīto secinājumu, ka “19. gs. 30.–50. gados visai strauji, pārvarot “klausu laiku” ietvaru, veidojās latviešu jaunlaiku sabiedrība. Tās pirmais raksturlielums bija saimnieciski aktīvo un izglītoto ļaužu sociālās grupas tapšana – tajā ietilpa tirgotāji, dzirnavnieki, krodzinieki, muižu arendatori, mežziņi, sikie ierādņi, skolotāji u.c.” (62. lpp.). Bet no kurienes tad rekrutējās šie ļaudis, ja ne lielākoties no tiem pašiem zemniekiem?

Ļoti interesanta ir apakšnodaļa “Informācijas vide”. Autore ir centusies analizēt drukātā vārda izplatību un ietekmes efektivitāti. Laikam visnotaļ pamatota ir V. Zelčes skepse, runājot par lielas daļas 19. gs. pirmo desmitgažu avīžu, kalendāru un žurnālu sociālo lomu, raksturojot to kā mazu vai nelielu, sevišķi, ja runa ir par latviešu izdevumiem. Interesanti ir daži no autores viedokļiem par cēloņiem – lasīt neprasmē, nabadzībā, noslēgtais dzīvesveids (70. lpp.).

Pievēršoties latviešu avīžniecības pirmajam posmam, oriģināla ir V. Zelčes pieeja saistīt šo “sākotni” ar dzimtbūšanas atcelšanu, un argumenti ir visnotaļ pārliecinoši. Izpaliek heroika un patriotisms, un visa pamatā ir salts aprēķins jeb mērķis – sagatavot sabiedrību jaunajiem dzīves apstākļiem pēc brīvlaišanas. Tomēr negribas ticēt, ka 1821. gada nogalē K. Vatsons vēstuli rakstīja Karlam Zontāgam, kurš bijis “ģenerālsuperintendants” (105. lpp.). Ir zināms, ka virs ar tādu pašu vārdu un uzvārdu šajā laikā bija *ģenerālsuperintendants* un līdz ar to bija Vidzemes evaņģēliski luteriskās baznīcas augstākā garīgā amatpersona, kamēr cilvēks, kas pilda intendanta pienākumus, ir saimnieciska rakstura ierēdnis. Tajā pašā laikā gribas uzteikt autorei konsekvento personu vārdu lietošanas sistēmu, stingri pieturoties pie to oriģināla un atsakoties no latviskošanas, kas brīžiem padara dažu cilvēku neatpazīstamu.

Lietderīga ir avīžu tekstu analīze, identificējot tēmas un izceļot starp tām populārākās, kā arī apzinot lasītāju viedokļus, kas parāda viņu ieinteresētību vienā vai citā izdevumā, arī līdzdalību tā tapšanā. Gan caur avīžu izdevēju portretējumu, gan avīžu saturisko analīzi autore pamazām parāda, kā 19. gs. gaitā pakāpeniski mainījās avīžu vieta un nozīme sabiedrībā, kā evolucionēja avīžu politiskais briedums un nacionālās pašapziņas elementi.

Rakstot par otro posmu latviešu avižniecībā, V. Zelče uzsver, ka 1856. gads un “Mājas Viesis” iezīmēja šī jaunā posma sākumu, kad laikraksts kļuva par zināmu pagrieziena punktu latviešu nacionālās kustības vēsturē. Zīmīgi, ka šajā laikā samērā ātri notika sabiedrības un viedokļu polarizēšanās un aprītē parādījās tādi kontrahenti jēdzieni kā “savējie” un “svešie”.

1862.–1865. gads jeb, kā raksta pētniece, ““Pēterburgas Avižu” laiks” bija īpašs latviešu avižniecībā un nacionālajā atmodā (333. lpp.). Ja avižu tematika un specifika ir labi saprotama, tad tomēr samērā grūti ir apjaust konkrētā izdevuma efektivitāti un popularitāti. Neapšaubāmi “Pēterburgas Avīzes” ir krietni populārākas par citiem izdevumiem, tomēr piedāvātie skaitļi ir absolūti, bet atsaukšanās uz atsevišķu personu izteikumiem, lai arī tas būtu pat rakstnieks Augusts Deglavs (425. lpp.), nav tas visdrošākais un pārliecinošākais arguments. Nepieciešams kāds cits algoritms, kas sniegtu precīzāku attiecīgās avīzes izplatības ainu, un te acimredzot būtu jāoperē ar kādiem salīdzinošiem skaitļiem, kuri balstīti uz plašāku pieredzi, ne tikai Latvijas telpā. Tiem vajadzētu būt datiem par relatīvo abonentu skaitu uz 1000 iedzīvotājiem, un tikai pēc tam varētu runāt par izdevuma reālo popularitāti.

Kopumā jāsecina, ka Vitas Zelčes monogrāfija “Latviešu avižniecība”, kuras pamatā ir viņas doktora disertācija, ir vērtīgs pienesums Latvijas vēstures un tai skaitā arī “marginālās” vēstures, kāda, viņasprāt, ir mediju vēsture, attīstībā. Ir paveikts liels darbs, un ir lieliski parādīts, ka vēsturnieki var un prot rakstīt arī interesantus darbus, kurus lasīt ir patīkami un pat aizraujoši.

Gvido Straube

Felder Björn M. Lettland im Zweiten Weltkrieg. Zwischen sowjetischen und deutschen Besatzern 1940–1946. – Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2009. – 400 S., Abbild. (*Felders B.* Latvija Otrajā pasaules karā. Starp padomju un vācu okupācijām 1940–1946)

2009. gada aprīlī klajā nākusi vācu vēsturnieka Bjerna Feldera grāmata “Latvija Otrajā pasaules karā. Starp padomju un vācu okupācijām 1940–1946”. Tās pamatā ir B. Feldera 2006. gadā Tībingenes universitātē aizstāvētā disertācija. Grāmatā autors centies sniegt vispārēju Otrā pasaules kara izraisīto problēmu apskatu,

kas neapšaubāmi ir nozīmīgs darbs, kaut vai no tā viedokļa raugoties, ka pēdējos gados vācu vēsturnieku uzmanību vairāk saistījuši tikai šauri šī laika problēmu loki Latvijā, īpaši holokausta norises.¹

Faktiski B. Feldera grāmata ir pirmais apkopojošais darbs par Otro pasaules karu Latvijā, kas izdots ārpus valsts robežām.² Latvijas vēsturniekiem daudzi tajā iztirzātie jautājumi var likties pašsaprotami un dažbrīd varbūt pat pārlietu fragmentāri izskatīti, tomēr jāatceras, ka darba potenciālā mērķauditorija par šiem notikumiem neko daudz nezina. Arī recenzents pēc iespējas to centies ņemt vērā.

Grāmatu veido trīs pamatnodaļas, kas veltītas padomju okupācijai 1940.–1941. gadā, nacistu okupācijai 1941.–1945. gadā un padomju varas atgriešanās laikā 1942.–1946. gadā. Jāatzīmē, ka šāda struktūra ir tuva tai, ko izmanto Latvijas vēsturnieki, apskatot šo periodu. Iebildumus var radīt tikai hronoloģiskās robežas. Otrais pasaules karš sākās 1939. gada 1. septembrī, un šis notikums skāra ne tikai karojošās puses – arī Latviju, neskatoties uz pašpasludināto neitralitāti. Faktiski no autora uzmanības loka pazudušas 1939. gada norises Latvijas iekšpolitikā un ārpolitikā. Jau faktiski 1939. gada 5. oktobra pakts par savstarpējo palīdzību Latviju pārvērta par daļēju PSRS protektorātu, kas nenoliedzami atviegloja Latvijas okupāciju 1940. gada vasarā.³

Dīvaina var šķist arī autora vēlme Otrā pasaules kara norises Latvijā beigt ar 1946. gadu. Diemžēl darbā neatradu nekādu ne teorētiski, ne faktoloģiski pamatotu kritēriju šādai pieejai. Arī pēdējā nodaļā doto pēckara situācijas aprakstu autors pamatoti nodēvējis par “apskatu” (355. lpp.), un tas aptver laikposmu līdz pat 1953. gadam. Tādējādi, kādēļ pētījuma robeža ir nosprausta ar 1946. gadu, nav skaidrs.

Padomju okupācijas periodu autors atsedzis astoņās apakšnodaļās, kurās apskatījis padomju “anšlusu” Latvijā 1940. gadā, staļinisma etnopolitiku un latviešu kā “ienaidnieku nācijas” uztveri padomju politikā, padomju okupācijas režīma un Latvijas nacionālo minoritāšu attiecības un to reakciju uz okupāciju. Atsevišķas nodaļas veltītas latviešu komunistiem⁴ un “baigajam gadam” kā padomju demogrāfiskās politikas izpausmei. Šīs nodaļas noslēgumā, aplūkojot latviešu sabiedrības uztveri un reakciju uz “krievu laiku”, autors pievēršas arī latviešu pretestības formām ikdienā un organizētajai pretestībai.

¹ Piemēram: *Kugler A. Scherwitz. Der jüdische SS-Offizier. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2004; Angrick A., Klein P. Die “Endlösung” in Riga. Ausbeutung und Vernichtung 1941–1944. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006.*

² 2004. gadā iznāca skotu vēsturnieka Dž. Sveina darbs, kas bija veltīts šim periodam, bet problēmjautājumi tajā tika izskatīti mikrolīmenī. Sk.: *Swain G. Between Stalin and Hitler: Class War and Race War on the Dvina. – London: Routledge Curzon, 2004.*

³ *Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). – Rīga: Jumava, 2007. – 125., 126. lpp.*

⁴ Respektīvi, vairāk tiem slāņiem, kas izvēlējās sadarbību ar padomju režīmu, t.i., sociāldemokrātiem un liberāļiem no “Jaunāko Ziņu” aprindām. Pašiem komunistiem jeb, kā autors tos nodēvējis, latviešu staļinistiem atvēlēja salīdzinoši mazāka vērība.

Rakstot par pirmo padomju okupācijas laiku (1940.–1941. g.), B. Felders izvēlējies apskatīt J. Staļina t.s. etniskuma jeb rusificēšanas politikas aspektus kopsakarībās ar norisēm Latvijā. B. Felders aizstāv uzskatu, ka J. Staļins nedomāja tikai šķiriskajās kategorijās, bet arī etniskajās, kas daudzas nekrievu tautas, to skaitā latviešus, atļāvis stigmatizēt kā “ienaidnieku nācijas” (*Feindnation*). Tas lielā mērā noteicis arī padomju politiku un represijas pret latviešu sabiedrību pēc okupācijas (55. lpp.). Izejot no šādas koncepcijas, autors padomju okupācijas perioda analīzi aizsāk ar nacionālā jautājuma evolūciju boļševiku ideoloģijā, ar etniskā ienaidnieka tēla veidošanu, kas noslēdzies ar 1937. gadu – ar t.s. latviešu akciju sākšanos (54.–75. lpp.). Tas, ka latviešu komunistus Staļins uzskatījis ja ne par naidīgiem vai kontrrevolucionāriem, tad vismaz par aizdomīgiem, noteicis arī padomju okupācijas sistēmu, kuras stratēģija *divide et impera* balstījies uz dažādu etnisko grupu pretnostādīšanu. Pret latviešiem esot opozicionēti ebreji un krievi, kuri līdz tam oficiālajā līmenī netika atzīti par boļševikiem naidīgām nācijām (75.–76. lpp.). Autora piedāvātais modelis runāt par iecerēto “Latvijas PSR bez latviešiem” un padomju režīmu kā “mazāk ebreju, vairāk krievu kundzību” (91., 93. lpp.) tomēr šķiet pārspīlēts, lai gan B. Feldera izklāstītais faktoloģiskais materiāls šo koncepciju labi atsedz. Tomēr vēl strīdīgs ir jautājums – kad īsti Padomju Savienībā nostiprinājās t.s. lielkrievu nacionālisms? Tā, piemēram, pēc britu vēsturnieka Dominika Līvena domām, forsēts krievu nacionālisms padomju ideoloģijā nostiprinājās tikai Otrā pasaules kara laikā, tādējādi iekšpolitikā realizējoties tikai pēckara gados.⁵ Šāda koncepcija labi attaisnotos, raksturojot PSRS pēckara politiku, bet, runājot par 1940.–1941. gada sovetizācijas procesiem Latvijā, šāda pieeja varētu dot ne visai objektīvu situācijas novērtējumu. Tāpat Latvijā pēdējā laikā tapušie pētījumi nepie-rāda, piemēram, etnisko minoritāšu aktīvo lomu 1940. gada notikumos un iesaistīšanos padomju pārvaldē.⁶

Lasot grāmatā par padomju okupācijas periodu, man radās iespaids, ka autors vai nu pārlietu pieslēgjes Staļina politikas etniskuma koncepcijai, tādēļ tālaika padomju politikā dominējošo šķirisko principu atstājis novārtā, vai arī nonācis latviešu vēsturiskās atmiņas ietekmē.

Par nacistiskās Vācijas okupācijas laiku lasāms sešas apakšnodaļās, kurās autors apskata Latvijas nākotni nacistu plānos, holokaustu, latviešu kolaborāciju, “nacionālos projektus”, ko mēģināja realizēt caur t.s. zemes pašpārvaldi, un latviešu leģionu.⁷ Atsevišķas apakšnodaļas atvēlētas arī iedzīvītības higiēnai (*Erbhygiene*) un eigēnikai un pretestības kustībai.

Šajā nodaļā būtu bijis vēlams dot plašāku ieskatu, sekojot iepriekšējā nodaļā izvēlētai koncepcijai, nacistu etniskajai politikai okupētajā Latvijā,

⁵ Ливен Д. Российская империя и ее враги с 16 века до наших дней. – Москва: Европа, 2007. – С. 461, 462.

⁶ Sk.: *Stranga A.* Latvijas okupācija 1940. gada 17. jūnijā un ebreji; *Bleiere D.* Latvijas sovjetizācijas sākumposms. Ebreju loma. 1940. gada jūnijs – 1941. gada jūlijs // Latvijas ebreji un padomju vara 1928–1953 / Sast. L. Dribins. – Rīga: LU FSI, 2009. – 69.–115.; 116.–153. lpp.

⁷ Faktiski autors gan vairāk pievērsies 1941.–1943. gada militārās kolaborācijas atspoguļojumam, pašai leģiona formēšanai un pašpārvaldes lomai tajā veltot, domāju, par maz vērības. Sk. 266.–275. lpp.

kurā etniskuma principi spēlēja lielu lomu.⁸ Autors šajā sakarā vairāk apskatījis tikai nacistu veikto holokaustu kā vietējo iedzīvotāju “pašattīršanās” akciju. B. Felders atklāj, ka jau no paša sākuma Latvijas ebreju iznīcināšana bija Einzacgrupas A projekts, kas tikai inscenēja “pašdarbību” no latviešu puses (205.–223. lpp.). Varētu gan vēlēties, lai autors pilnīgāk atsegtu t.s. pašattīršanās akcijas, jo bez ebrejiem šajās akcijās cieta arī citas iedzīvotāju kategorijas: padomju varas aktīvie atbalstītāji, cilvēki, kas bija guvuši labumu no padomju režīma,⁹ un vērmahta aizmugurē palikušie sarkanarmieši.¹⁰

Jāsaka, ka šajā darbā B. Felders atstājis novārtā virkni tēmu, kas palīdzētu izprast nacistiskās okupācijas laiku un arī autora piedāvāto tematiku. Šajā gadījumā varētu vēlēties detalizētākus nacistu saimnieciskās, administratīvās, represīvās, kā arī kultūrpolitikas iztirzājumus.

Lai raksturotu pašpārvaldes interpretācijas nacistu okupācijas politikai, viena no apjomīgākajām nodaļām veltīta iedzīvotības higiēnai un eigēnikai (275.–297. lpp.). Nodaļa nenoliedzami ir interesants un nozīmīgs pētījums šā perioda vēsturē, tomēr neskaidra ir autora izvēle parādīt tieši šo tajā laikā latviešu pašpārvaldē perifēru jautājumu.

Grāmatas trešo nodaļu, kas veltīta padomju režīma atgriešanās un sovetizācijas problemātikai, veido divas apakšnodaļas: pirmajā aplūkota padomju pagrīde nacistu okupētajā Latvijā, otrajā – Latvijas sovetizācija pēc 1944. gada. Autors ieskicē arī nacionālo partizānu kara un padomju represīvās politikas norises Latvijā (340., 342.–344. lpp.). Viņaprāt, pēckara gados Staļina plānus atvieglāja tas apstākļi, ka latviešus varēja apvainot kā “fašistus” un tādējādi netraucēti veidot LPSR kā padomju – krievu koloniju, veicot etnisko un kulturālo rusifikāciju (338. lpp.).¹¹ Faktiski B. Feldera piedāvātais skatījums ir līdzīgs 20. gs. 90. gadu Latvijas historiogrāfijai, kurā bija nostiprinājies uzskats par padomju politiku Latvijā kā genocīda formu pret latviešu tautu.¹² Jebkurā gadījumā šāda pieeja ir diskutējama, bet ne noliedzama.

⁸ Sk., piemēram: *Kangeris K.* “Latgales jautājums” vācu okupācijas laikā (1941–1944): nacionālsociālistiskās rases politikas aspekti // Latvijas Okupācijas muzeja gada-grāmata, 2004. Ciņa par Baltiju. – Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2005. – 89.–108. lpp.; *Kangeris K.* Baltvācieši Latvijas ģenerālapgabalā (1941–1945): labi okupācijas varas “kalpi” vai Latvijā nevēlamas vācu tautības grupas piederīgie? // Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 21. sēj. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. – 84.–121. lpp.; *Равдин Б.* На подмоцках войны: русская культурная жизнь Латвии времен нацистской оккупации (1941–1944) // *Stanford Slavic Studies*. Vol. 26. – Stanford, 2005; u.c.

⁹ Piemēram, t.s. komjaunsaimnieki vai 10 hektārniece.

¹⁰ *Zellis K.* Nacionālsociālistiskās Vācijas propaganda okupētajā Latvijā (1941. gada jūlijs–decembris) // Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 16. sēj. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005. – 153., 154. lpp.

¹¹ Jāsaka, ka līdzīga sovetizācijas taktika tika lietota arī virknē Austrumeiropas valstu, kuras nonāca padomju ietekmes sfērā, kuras mērķis bija atbrīvoties no reālās un iedomātās opozīcijas komunistu varas nostiprināšanai.

¹² Sk.: *Kotts M., Šneidere I., Nollendorfs V.* Par genocīdu pret latviešiem: trīs viedokļi // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata, 2004. Ciņa par Baltiju. – Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2005. – 323.–329. lpp.

Darbā dažviet atrodamas neuzmanības kļūdas, kas vairāk saistās ar latviešu īpašvārdu rakstību gan tekstā, gan atsaucēs, kā arī konsekventi netiek respektēts izvēlētais oriģinālrakstības ievērošanas princips,¹³ tāpat atrodamas dažas nebūtiskas kļūdas,¹⁴ kuras tomēr nemazina darba vērtību.

Kopumā vērtējot, grāmata sniedz labu, faktoloģiski pamatotu priekšstatu par Otrā pasaules kara norisēm Latvijā, kuras sabiedrība pret savu gribu kļuva par divu diktatoru ideoloģisko un politisko eksperimentu objektu. Cerams, ka lasītājiem Eiropā, kas neizprot Latvijas un Baltijas vēsturi kopumā, šis darbs dzēsīs daudzus mūsu vēstures “baltos (un arī melnos) plankumus”.

Kaspars Zellis

¹³ Piemēram, Emīlijas un Antona Benjamiņu vārdi sniegti vāciskajā transkripcijā (sk. 127. lpp.), Jūlijs Lācis pārvērties par Jūli (sk. 126. lpp.).

¹⁴ Piemēram, autoru maldinājuši Viļa Lāča un Jūlija Lāča vienādie uzvārdi, kā rezultātā viņi minēti kā “brāļi” (sk. 125., 128. lpp.).

Atsaucoties uz publicēto

Vēsturisko mītu PAstāvēšana un latviešu vēsturiskā apziņa

Recenzija par: *Kļaviņš K.* apStāvēšana. – Rīga: Mansards, 2009.

Ar vēsturnieka Kaspara Kļaviņa publikāciju krājuma “apStāvēšana” neseno nākšanu klajā un vēsturnieka Kaspara Zeļļa recenziju par šo darbu, kas publicēta “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” 2009. gada 2. numurā, pagaidām gan neskaidri, tomēr iezīmējas Latvijas historiogrāfijā jaunas un aktuālas pētnieciskā darba un diskusiju tēmas – ideoloģija un tautas vēsturiskā apziņa.

Acimredzot šo tēmu novitātē, plašums un neskaidrība nosaka pētnieku nespēju vienoties par to saturu. Pēc krājumā ievietoto rakstu satura spriežot, K. Kļaviņš pārstāv viedokli, ka vēsturi nav iespējams atdalīt no etnisko vai sociālo grupu pasaules uzskata un vērtību sistēmas, ko var dēvēt arī par ideoloģiju. Bez šādas nostājas bezjēdzīga šķistu K. Kļaviņa darba misija – latviešu nācijas vēsturiskās apziņas attīrīšana no stereotipiem, kas traucē pašvērtības apzināšanos un līdz ar to – pastāvēšanu. Šāda pieeja pētniecisko darbu padara dzīvu un aktuālu, vienīgi būtu gribējies, lai K. Kļaviņš jau ievadā sīkāk paskaidrotu vēsturiskās apziņas un ideoloģijas saturu, kā arī plašāk iztirzātu šo tēmu mūsdienu aktualitāti, kas lasītājam atvieglotu krājuma rakstu uztveri.

Vēsturnieka, vācu nacisma propagandas okupētajā Latvijā pētnieka K. Zeļļa nostāja ir pretēja. Viņš uzskata, ka vēsture ir strikti nošķirama no ideoloģijas, ar ideoloģiju saprotot, cik noprotams, 20. gadsimta Latvijas

teritorijā pastāvējušo politisko režīmu leģitimitātes stiprināšanu.¹ Visticamāk, šāda aprobežošanās noteikta laika un reģiona konkrētās vēstures reālījās viņam traucē uztvert K. Kļaviņa veikto ideoloģijas un vēsturiskās apziņas kā gadsimtiem ilgas, mainīgas un kontinuējošas kultūrvēsturiskās parādības atainošanu. K. Zellis uzsver, ka ne vienmēr un visur ir saprotama K. Kļaviņa vēlme uzsvērt eiropeisko Latvijas pagātnē, uzsverot “mūsdienu Latvijas tumsonību”.² Ja recenzents būtu uztvēris apstākli, ka K. Kļaviņš aplūko Latvijas kultūrvēsturiskās parādības pastāvīgā mijiedarbībā ar Rietumeiropas kultūras procesiem, viņam nesaprotams nešķīstu nedz jezuītu izglītošanas darba Latvijā pozitīvais vērtējums, nedz kabalistikas elementu latviešu hernhūtiešu kultūrā aplūkošana.

Uzreiz gan jāatzīst, ka K. Kļaviņš pats ir netieši veicinājis neskaidrības, palikdams krājuma lasītājam anonīms, neiepažīstinādams viņu ar savu pētniecisko darbu un tajā gūtajām atziņām. Lai būtu iespējams adekvāti izprast K. Kļaviņa rakstu krājuma mērķus un saturu, nepieciešams īsi raksturot autora zinātniskā darba vispārīgās nostādnes un pašizvēlēto misiju. K. Kļaviņa pētnieciskā darba nozīmīgākais objekts ir ideju un mentalitātes vēsture Latvijā 13.–21. gadsimtā. Viņa akadēmisko darbu raksturo ne tikai Latvijas kultūrvēstures izpēte Eiropas kontekstā, atklājot kultūrvēsturisko procesu intensīvu mijiedarbību jau kopš viduslaikiem, bet arī savu pētījumu konsekvēnta iekļaušana Eiropas zinātniskajā aprīvē. Vairums autora darbu tikuši publicēti ārzemju zinātniskajos un populārzinātniskajos izdevumos,³ viņš intensīvāk nekā Latvijas vēsturnieku vairums iesaistās starptautiskos projektos,⁴ tādējādi gan pats iedzīvojoties savu pētījumu objektā – Eiropas kultūru mijiedarbības procesā, gan popularizējot Latvijas kultūrvēstures vērtības pasaulē.

Diemžēl Latvija šajā procesā nav spējīga pilnvērtīgi iekļauties, jo sabiedrības vēsturiskajā apziņā vēl aizvien prevalē vairāki vēsturiski mīti, ko apzināti kultivējušas dažādu varu ilgstoši veidotas ideoloģijas. Visnoturīgākie no tiem ir mīti par gadsimtiem ilgo latviešu verdzību, izolētību

¹ Zellis K. [Recenzija par K. Kļaviņa rakstu krājumu “apStāvēšana”] // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2009. – Nr. 2. – 181. lpp.

² Turpat.

³ No pēdējo gadu publikācijām, kas veltītas latviešu mentalitātei un Rietumeiropas kultūrvēsturisko procesu ietekmei uz to, var minēt: *Kļaviņš K. Le rôle de l'Inde dans l'identité lettonne du 19e au 21e siècle. Regards occidentaux sur l'Inde // Actes du Colloque international des 1er, 2 et 3 mars 2007 a Amiens. Médiévale 43. Amiens, 2007*; kā arī *Kļaviņš K. Das mittelalterliche Livland und der christliche Westen: Symbiosen deutscher und baltischer Lebensformen nach der 'Jüngeren Livländischen Chronik' des Bartholomaeus Hoeneke // Jahrbuch der Oswald von Wolkenstein Gesellschaft. 2006/2007. Vol. 16.*

⁴ K. Kļaviņš ir zinātnisko komentāru līdzautors A. Pumpura eposa “Lāčplēsis” A. Kropļija tulkojumam angļu valodā *Bearslayer. The Latvian Legend* (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007). Šobrīd K. Kļaviņš raksta ievadu un zinātniskos komentārus pirmajam brāļu Kaudzišu “Mērnietu laiku” pilnajam tulkojumam vācu valodā (tiks publicēts Vācijā 2009. gadā), piedalās Eiropas Savienības projektā “*Cuius regio. Reģionālās kohēzijas veidošanās un funkcionēšana mainīgajā Eiropas pasaulē, 1250 – mūsdienas*”, kā arī līdzdarbojas dažādos zinātniskos projektos Pikardijas Žila Verna Universitātē (*Université de Picardie Jules Verne*) Amjēnā, Francijā.

un provinciālismu. Latviešu vēsturiskā apziņa, kā uzsver autors, varbūt der vienīgi mazvērtības kompleksu veicināšanai. Apzinoties draudus, ko latviešu nācijai rada vēsturiskās pašapziņas kopšanas atstāšana novārtā, autors savam darbam paredz divus scenārijus, kas arī izskaidro dīvainā rakstu krājuma nosaukuma divējādu izskaidrojumu: “Pirmkārt: cerībā uz Latvijas nākotni veikt kultūras un vēstures mantojuma revīziju un aktualizāciju, **stāvēt** par mūsu vērtībām un attīstīt tās tālāk Latvijā, vienlaikus pilnvērtīgi iekļaujoties starptautiskā aprītē. Otrkārt: nelabvēlīgāka scenārija gadījumā – mūsu kultūrvēstures mantojumu ar godu **apstāvēt**. Tas nozīmētu fiksēt, tulkot un popularizēt mūsu pagātnes vērtības, kamēr tas vēl ir iespējams, lai tās nezustu līdz ar mums, bet dzīvotu tālāk cilvēcē. Un tas ir ne mazāk cildens uzdevums. Faktiski, abi uzdevumi būtu jāveic vienlaikus, cerot uz iespējami labāko variantu.” (6. lpp.)

Ar šādu cerību krājums “apStāvēšana”, kurā iekļauti pēdējo piecu gadu laikā tapuši piecpadsmit raksti un referāti, ir adresēts par akadēmiskajām aprindām plašākam interesentu lokam. Tematiski dažādajos darbos, kuros aplūkoti dažādu Latvijā 13.–20. gadsimtā pastāvējušu idejisko strāvojumu izpausmes, iezīmējas trīs kopīgas tendences: atklāt Latvijas un Eiropas kultūras saiknes kopš 13. gadsimta, iedragāt mītus par latviešu “septiņsimtgažu verdzību” un provinciālismu, kā arī ieskicēt latviešu vēsturiskās pašapziņas galvenās iezīmes un apstākļus, kas to veidojuši.

Pirmos divus mērķus ļoti veiksmīgi ir izdevies sasniegt ar viena līdzekļa palīdzību: analizējot ar Latviju un latviešiem saistītus Eiropas autoru darbus, sākot ar viduslaiku hronikām, turpinot ar 19. gadsimta literārajiem darbiem un beidzot ar pēdējos gados klajā nākušiem Rietumeiropas kultūrvēsturnieku pētījumiem. Ideju un mentalitātes pētniekam vienlīdz svarīgi avoti ir gan hronikas, gan literāri darbi, jo tie pauž noteiktu attieksmi pret noteiktām parādībām un vērtībām. Ar plaši citētu, latviešu pētniekiem mazpazīstamu vai pilnīgi nezināmu darbu palīdzību K. Kļaviņš pierāda, ka Vācijā, Francijā, Anglijā un citās Rietumeiropas valstīs jau kopš 14. gadsimta pastāvējusi interese par Baltijas reģionu, tai skaitā Latviju, un ka tā nav tikusi uzskatīta par barbarisku provinci, bet gan neatraujamu Eiropas sastāvdaļu. Savukārt Livonijas vietējie iedzīvotāji eiropiešu skatījumā nav bijuši truli pagāni, bet līdzvērtīgi katoliskās sabiedrības locekļi un sabiedrotie cīņās pret pagānisko Lietuvu un šizmatisko Krieviju. Tādēļ ir pamats uzskatam, ka mūsu zemošanās Eiropas priekšā un mazvērtības sajūta ir pilnīgi lieka, jo Eiropas zemes Livoniju par sev piederīgu atzinušas jau sen. Šīs atzišanas atdzimšana un aktualitāte vērojama Francijas, Anglijas un Skandināvijas valstu kultūrvēsturnieku intereses par Livonijas viduslaiku sociālo vēsturi pieaugšanā pēdējos gados. Rietumeiropas pētnieki vietējo iedzīvotāju lomu Livonijas saimniecībā un aizsardzībā ir novērtējuši daudz pozitīvāk nekā Latvijas vēsturnieki, nemaz nerunājot par latviešu vairumu, kam viduslaiki Latvijā vēl aizvien ir “tumšie verdzības gadsimti”. Šie pētnieki ir minēti gan K. Kļaviņa krājuma rakstu tekstā, gan atsaucēs, tādēļ K. Zeļļa vēlme, lai autors uzskaitītu mūsdienu autorus, kas uzskata, ka Livonija bijusi nevis province, bet Eiropas sastāvdaļa,⁵ jau ir piepildīta.

⁵ *Zellis K.* [Recenzija par K. Kļaviņa rakstu krājumu “apStāvēšana”]. – 182. lpp.

“Septiņsimt gadu verdzības” mīts ir viens no noturīgākajiem latviešu vēsturiskajā apziņā. Lai gan autors “apStāvēšanā” iekļautajos rakstos detalizēti izgaismo tā tālāko attīstību jaunlatviešu ideoloģijā, sevišķi slavofiliskā Andreja Pumpura daiļradē, kurš šo mītu turklāt apvienojis ar Austrumu glorificēšanu un Rietumu dēmonizēšanu, lasītājam samērā neskaidra paliek 18. gs. beigu vācbaltu apgaismotāju veiktā “latviešu verdzības” mīta radīšana. Šo jautājumu K. Kļaviņš ir pētījis samērā detalizēti, ir bijušas vairākas publikācijas,⁶ un kādas no tām ievietošana krājumā mīta rašanās apstākļus būtu padarījusi lasītājam saprotamākus.

Krievijas impērijas netieši atbalstītās, pret vācbaltiešiem vērstās ideoloģijas popularitāti 19. gs. beigu Eiropā apliecina autora veiktais pasauleslavenā franču rakstnieka Žila Verna 1904. gadā izdotā, latviešiem nezināmā romāna “Drāma Livonijā” apskats. Romāna darbība noris 19. gadsimta Baltijā, un tajā latvieši un igauņi tēloti kā pozitīvie varoņi pretnostatījumā “ļ jaunajiem ģermāņiem” – vācbaltiešiem.

K. Kļaviņš savos pētījumos neieņem vācbaltiešu aizstāvja pozīciju, bet gan aplūko vēsturisko mītu rašanos un pastāvēšanu kā dažādu ideoloģiju cīņu konkrētas vēsturiskās situācijas apstākļos. Vēsturiskajai īstenībai neatbilstošais Livonijas laika latviešu un vāciešu kā apspiesto un apspiedēju pretnostatījums 19. gadsimta nacionālromantiķu (arī vācbaltiešu un poļu) darbos spēlēja visnotaļ būtisku lomu nacionālās pašapziņas veidošanā, taču mūsdienās spēj izraisīt mazvērtības apziņu.

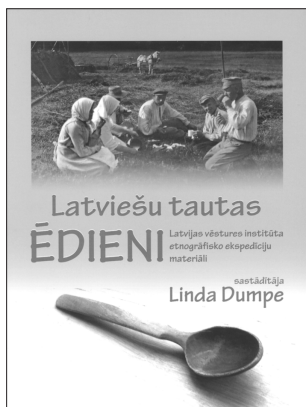
Mīts par septiņsimt gadu verdzību veido tikai dažus no latviskās vēsturiskās pašapziņas aspektiem. Analizējot gan vēstures avotus par senlatviešu ticējumiem, gan J. Raiņa un J. Ezeriņa literāros darbus, autors ir izgaismojis latviešu mentalitātes iezīmes, kas kultūru mijiedarbības gaitā ir saglabājušās un pārveidojušās: harmoniska attieksme pret dzīvi, sadzīvošana ar vidi, darba un dabas mīlestība, tolerance. Sākot ar hernhūtiešu kustību, latviešu mentalitātē sāka ieviesties racionālisms un tirgus aprēķins, kas kulmināciju sasniedza pirms Pirmā pasaules kara, kad latvieši bija kļuvuši par vienu no saimnieciski visaktīvākajām etniskajām kopām, bet Latvija – par otru visintensīvāk urbanizēto reģionu Krievijas impērijā. Tikai pēc kara latviešu sabiedriskajā domā sāka ieviesties ideja “Atpakaļ pie zemes!”, kas bija arī Eiropas intelektuāļu opozīcijas sauklis, pretsvars bezjēdzīgajam racionālismam, plēsonīgajai tirgus mentalitātei un dabas izsaimniekošanai.

Nenoliedzami, K. Kļaviņa rakstu krājumā skarto tēmu hronoloģiskais un dažādu kultūrvēsturisko aspektu spektrs ir milzīgs, tomēr darba nolūks nav tēmu detalizēta un vispusīga izpēte. Tas ir rosinājums detalizētāk izpētīt autora izgaismoto, latviešu sabiedrībā iesīkstējušu stereotipu rašanās vēsturi, tādējādi vairāk uzzinot par nacionālo mentalitāti un radot pamatu atsevišķu tautas rakstura iezīmju izvērtēšanai. Ideoloģiju, mentalitātes un to komponenta – vēsturiskās apziņas izpētes spektrs ir plašs un starpdisciplinārs, kurā bez vēsturniekiem būtu jāiesaistās arī sociologiem, psihologiem un politologiem.

Agris Dzenis

⁶ Tā “latviešu verdzības mīta” rašanās apstākļi 18. gs. beigu vācbaltiešu apgaismotāju vidē populārzinātniskā veidā parādīti rakstā: *Kļaviņš K.* Baltijas vāciešu un latviešu kopīgā pagātne // Diena. – 2003. – 19. marts. – 15. lpp.

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS

Latviešu tautas ēdieni: Latvijas vēstures institūta etnogrāfisko ekspedīciju materiāli / Sastādītāja L. Dumpe. – Rīga: Zinātne, 2009. – 287 lpp.

Ar Valsts pētījumu programmas “Letonika” atbalstu publicēts Dr. habil. hist. Lindas Dumpes veidotais Latvijas vēstures institūta rīkoto etnogrāfisko ekspedīciju materiālu krājums “Latviešu tautas ēdieni”. Uztura vēsture pieder pie “nenovecošām” etnoloģijas tēmām, kur labi izsekojama ilgstoša tradīciju noturība savienojumā ar mainīgo, inovatīvo, tāpēc ir tikai likumsakarīgi, ka pēdējo gadu laikā Latvijas pētnieki šai tematikai veltījuši īpašu uzmanību.¹

Jaunais izdevums ir atšķirīgs ar to, ka šoreiz pieredzējuši latviešu tradicionālā uztura pētniece L. Dumpe veidojusi plašam lasītāju lokam paredzētu materiālu kopojumu no 20. gadsimta otrajā pusē Latvijas lauku apvidos notikušo etnogrāfisko ekspedīciju laikā pierakstītajiem stāstījumiem, tos papildinot arī ar atsevišķiem materiāliem no Latvijas Nacionālā vēstures muzeja, Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja un Daugavas muzeja krājuma.

Sastādītājas nolūks nav bijis veidot sistemātisku tipoloģisku kopainu par latviešu ēdieniem vai precīzu recepšu krājumu, bet ar dažādos apvidos pierakstītajiem spilgtiem stāstījumiem sniegt priekšstatu par lauku cilvēku dzīvesveidu un vērtību kritērijiem saistībā ar uzturu. Publicēšanai izvēlēti kompakti fragmenti no pārsvarā 20. gadsimta 50.–80. gados pierakstītajiem vecākās paaudzes iedzīvotāju stāstījumiem, kur raksturota ēdienu gatavošana teicēju bērnībā vai jaunībā (pārsvarā 19. gs. beigās – 20. gs. pirmajā pusē), arī ar saglabātām atmiņām par senāku laiku vai kāda tradicionāli ierasta ēdiena gatavošanu stāstījuma pieraksta gadā. Jāatzīmē, ka pārsvarā izmantoti etnogrāfisko ekspedīciju dalībnieču B. Zundes, A. Krastiņas, M. Kazekas, B. Eglītes, L. Dumpes, V. Šteinbergas, V. Štikānes, D. Krūmiņas u.c. vākumi.

Ievaddaļā L. Dumpe sniedz konceptīvu pārskatu par latviešu zemnieku tradicionālo uzturu naturālās saimniecības apstākļos. Gadsimtu gaitā, kad ierobežotā uztura pamatā bija tikai pašu saražotie pārtikas produkti, veidojās un pastāvēja vietējiem ģeogrāfiskajiem un ekonomiskajiem apstākļiem raksturīgais uzturlīdzekļu pieejamības cikliskums, produktu garšas struktūra (pamatā sāļais un skābais), vārīto ēdienu pārsvars. Autore uzsver,

¹ Latviešu tradicionālā virtuve / Sastādītāja S. Stinkule. – Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2007. – (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, Nr. 13.)

ka senākā, neapšaubāmi trūcīgā ēdienkarte un ēdienu gatavošanas paņēmieni no mūsdienu diētu viedokļa lielā mērā uzskatāmi par veselīgiem. Jāpiebilst – ja vien uzturs nebija vienvēidīgs un bija pietiekams. Atsevišķi senākie zemnieku ikdienas un svētku ēdieni 20. gadsimtā un mūsdienās kļuvuši par latviešu tautas tradicionālās kultūras zīmēm. Nākamajā ievadnodaļā “Latviešu ēdieni laikmetu un kultūru krustcelēs” sniegts ieskats tradicionālā uztura pārmaiņu laikā no 18. gs. beigām un īpaši 19. gs., kad notika pāreja no naturālā uz industriālo saimniekošanas veidu. Līdz ar to izplatījās jauni uzturlīdzekļi (kartupeļi, cukurs), mazinājās produktu sezonālie ierobežojumi, turīgāko zemnieku uzturā ar toreizējās vietējās sabiedrības augšslāņa (vācbaltu) virtuves un tulkoto pavārgrāmatu starpniecību pārņemti un adaptēti aizguvumi no Rietumeiropas virtuves. Arī krājuma pamatnodaļu “Gaudaugu ēdieni”, “Dārzeņu, savvaļas augu ēdieni, garšaugi”, “Piena ēdieni”, “Gaļas ēdieni, olas”, “Zivju ēdieni”, “Dzērieni”, “Svētku ēdieni”, “Ēdienu izvēle, gatavošana un maltītes ieturēšana” ievadnodaļās sniegti vispārinoši attiecīgās ēdienu grupas kultūrvēsturiskās attīstības raksturojumi, kam seko pārskatāmi izkārtoti tēmai piemēroti stāstījumu vai rakstīto atmiņu fragmenti.

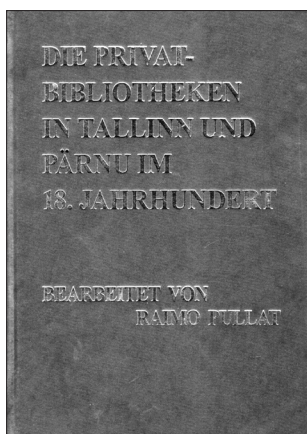
Tik plašā apjomā izvilkami no Etnogrāfisko materiālu krātuvē glabātajiem stāstījumiem – svarīga latviešu lauku iedzīvotāju sava laika ikdienas dzīves vēstures avota – tematiskā kopā tiek publicēti pirmo reizi, kas, bez šaubām, ir apsveicami. Kopumā sastādītājas veiktā redakcija fragmentāriem stāstījumiem veikta korekti, lai gan daudzos gadījumos aprakstu valoda tikusi tuvināta literārajai valodai, kas tomēr var mazināt publicētā stāstījuma kā avota vērtību. Dažkārt labskanības (?) dēļ stāstītāja teiktais apzīmējums aizstāts ar citu, piemēram, pašbrūvēta dzēriena vietējais nosaukums *samagonka* nomainīts ar *dzimtenīti* (223. lpp.). Visiem stāstījumu fragmentiem pievienotas atsauces ar teicēja vārdu, uzvārdu, dzimšanas gadu, adresi stāstījuma pierakstīšanas laikā, krātuves/muzeja uzskaites vienības numuru. Atsauces vietām gan parāda tās problēmas, kam, izmantojot Etnogrāfisko materiālu krātuves datus, kā arī jauno krājumu turpmākiem zinātniskiem pētījumiem būtu jāpievērš uzmanība. Ne vienmēr visas nepieciešamās ziņas ekspedīciju laikā un līdz ar to saglabātajos materiālos tikušas pilnībā pierakstītas, tāpēc saprotama dažu atsauču nepilnība. Lai gan uztura īpatnības atsevišķos Latvijas kultūrvēsturiskajos novados nav speciāli izceltas ne materiālu iedalījumā, ne nodaļu ievadtekstos, tās daļēji iespējams meklēt pēc stāstījuma atsauces. Stāstītāju dzīvesvietas adrese krājumā norādīta atbilstoši 20. gs. 40. gadu beigu – 80. gadu ekspedīciju pierakstiem: rajons, ciema padome (īsinot – c.), mājvārds. T.s. padomju varas gados notikušo ekspedīciju laikā fiksētajās adresēs ar saīsinājumu “c.” apzīmēts “ciems” gan kā administratīvā vienība (ciema padome), gan kā apdzīvota vieta. Iespējams, pierakstīto adresi saīsinot, radušies pārpratumi. Piemēram, adrese Daugavpils raj. Greižu c. Kandavniekos (209. lpp.) vedina domāt, ka 1962. gadā pastāvēja Greižu ciema padome, lai gan Greižu ciems (sādža) šajā laikā atradās Ambeļu ciema (padomes) teritorijā. Tāpat 1988. gada pierakstam minot adresi Liepājas raj. Papes c. Seķi (209. lpp.), pietrūcis norādes, ka Papes ciems atradās Rucavas ciema padomes teritorijā. 1948. gadā, kad vēl pastāvēja aprīņķi, dignājiešu adreses minētas gan Jēkabpils aprīņķī (164. lpp.), gan Jēkabpils rajonā (165. lpp.). Vietumis iezagušās neprecizitātes mājvārdu rakstībā (140. lpp.

stāstījums pierakstīts Sēlpils c. Spietiņos, nevis Sietiņos; 151. lpp. – Klāņos, nevis Klāķos; 181. lpp. – Rugāju c. Aizstirnē, bet ne Aiztirnē).

Toties labs orientieris publicēto stāstījumu bagātajā valodā lasītājiem būs grāmatā iekļautā teksto minēto reāliju vietējos apzīmējumus skaidrojošā vārdnīca, savukārt cittautu lasītājiem veltīts apjomīgs kopsavilkums angļu valodā. Grāmata ilustrēta ar līdzšīnējā nozares literatūrā neizmanto tiem, labas kvalitātes attēliem no Etnogrāfisko materiālu krātuves, minēto muzeju un Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas fondiem, kā arī 20. gs. pirmās puses periodiskajiem izdevumiem.

Jaunāko laiku “slavenību” pavārprasmei veltītie izdevumi pilda grāmatveikalu plauktus. Nav šaubu, ka arī savulaik pie lauku sievām un vīriem etnogrāfu pierakstītās “ekonomiskās virtuves” gudrības daudzi lasītāji pārlūkos ar interesi un atradīs gan vērtīgu izzīņas materiālu, gan praktiski noderīgas ierosmes izmēģināšanai savā virtuvē. “Bija prastāks ēdiens, bet stiprāki ļaudis,” kā teikusi 75 gadus vecā Anna Viķe 1952. gadā (101. lpp.).

Lilita Vanaga

Die Privatbibliotheken in Tallinn und Pärnu im 18. Jahrhundert / Bearbeitet von Raimo Pullat. – Tallinn: Estopol, 2009. – 160 S. (Privātās bibliotēkas Tallinā un Pērnavā 18. gadsimtā / Sastādījis Raimo Pullats)

2009. gada sākumā Igaunijas vēstures avotu publikāciju klāsts ir kļuvis bagātāks ar jaunu saistošu izdevumu. Pazīstamais pilsētu vēstures pētnieks Raimo Pullats ir nodevis lasītāju vērtējumam grāmatu, kas ataino Tallinas un Pērnavas iedzīvotāju grāmatu kultūru un lasīšanas intereses 18. gadsimtā. Grāmatā ir apkopoti mājas bibliotēku saraksti no profesora R. Pullata 1997.–2007. gadā sešos sējumos publicētiem Tallinas un Pērnavas iedzīvotāju mantojumu inventāriem.¹

Iedziļinoties inventāru ierakstu noteiktā tematiskā grupā, autors pārliecinoši demonstrē, cik nozīmīgs kopumā ir publikācijās ietvertais mantojumu sarakstu materiāls attiecīgā laikmeta dažādāko dzīves jomu izzināšanai.

Šajā gadījumā sastādītājs sniedz divu lielāko Igaunijas pilsētu iedzīvotāju grāmatu plauktos glabāto un tārad lasīto grāmatu pilnus sarakstus. Tie ne vien nepārprotami apliecina lasīšanas kultūras strauju kāpumu 18. – apgaismības gadsimtā Baltijā, bet arī detalizēti ataino tā laika pilsētnieku interešu pasauli. Kā rāda mantojumu saraksti, mājas bibliotēkas bija cieņā jau visai plašām pilsētnieku aprindām. Tās allaž bija izglītotu pilsētnieku, t.s. literātu – profesoru, skolotāju, juristu, ārstu, garīdznieku

¹ Sk.: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2006. – Nr. 3. – 189., 190. lpp.; 2007. – Nr. 4. – 189., 190. lpp.

un augstāku ierēdņu mājās, nebija retums arī tirgotāju un amatnieku – rotkaļa, seglinieka, pulksteņmeistara, melderā un parūku gatavotāja mājās. Mantojumu saraksti kopumā satur ziņas par 17 Tallinas literātu un ierēdņu, 33 amatnieku, 44 tirgotāju, kā arī 9 Pērnavas literātu un ierēdņu un tikpat daudz tirgotāju un amatnieku mājās glabātām grāmatām. Tie turklāt rāda, kā mājas bibliotēku apjoms atšķirās dažāda izglītības līmeņa pilsētniekiem. Amatnieku mājās grāmatu skaits bija pieticīgs, tas nepārsniedza 5–7 sējumus. Tirgotāju īpašumā vidēji bija 10–15 grāmatas. Bet izglīto to pilsētnieku mājas bibliotēkās uzskaitīti pat vairāki simti sējumu.

Īpaši interesanta ir mājas bibliotēku informācija par 18. gs. pilsētnieku interešu loku. Satura ziņā pirmajā vietā starp lasītām grāmatām vēl bija teoloģiska rakstura sacerējumi – dažādas bībeles, evaņģēliji, dziesmu un lūgšanu grāmatas. Samērā bieži minēti Mārtiņa Lutera darbi, daudz lasīts 17. gs. Tallinas teologs Johans Arnsts, populāri bija arī vācu teologi Gotfrīds Arnolds un Johans Francis Budeuss. Bet nozīmīgu vietu lasāmvielā ieņēma jau laicīgā literatūra. Atkārtoti minēti grieķu un romiešu klasiķi – Tacīts, Cicerons, Homērs, Ovidijs u.c. Pilsētnieku grāmatu skapjos bija atraduši vietu arī Moljēra un Šekspīra darbi. Starp izklaidējošas laicīgās literatūras izdevumiem inventāros vairākkārt minēti arī tā laika populārie vācu autoru darbi, piemēram, Kristiāna Gellerta grāmata “Zviedrijas grāfienes fon G*** dzīve”. Interešu priekšplānā bija tāpat vēsturiska satura sacerējumi par kara notikumiem un dažādu karaļu dzīvi un valdīšanu. Kopumā mājas bibliotēku saraksti ļauj secināt, ka 18. gs. Baltijas pilsētnieku interešu loks bija visai plašs. Lasīta literatūra par visdažādākajām nozarēm atbilstoši bibliotēkas īpašnieka izglītībai un darbošanās jomai. Uzskaitītas grāmatas par jurisprudenci, dabaszinātni, astronomiju, medicīnu, ģeogrāfiju utt. Iecienīta bija vispārīzglītojoša rakstura literatūra: ievērojamu cilvēku dzīves attēlojumi, ceļojumu apraksti, praktiskās rokasgrāmatas un leksikoni, valodu mācību grāmatas, vārdnīcas. Lasāmvielas lokā netrūka darbi par Baltijas vēsturi un saimniecību: Johana Arnolda Branda, Kristiāna Kelha, Solomona Guberta, Johana Neideburga, Johana Fišera u.c. autoru sacerējumi. Lasītas arī bērnu audzināšanas un labas uzvedības pamācības, piemēram, “Franču pieklājība”, pavārgrāmatas un kalendāri. Turklāt grāmatu saraksti liecina par Baltijas pilsētnieku labu valodu prasmi. Lasīta literatūra ne vien vācu, bet arī franču, angļu, zviedru un latīņu valodā.

Izdevumu papildina inventāros uzskaitīto grāmatu autoru reģistrs, ko sastādījis Lauri Sūrmā (*Suurmaa*). Nepilnīgi un kļūdaini ierakstīto autoru vārdi koriģēti. Tam ir būtiska nozīme, jo daudzi no minētajiem sacerējumiem līdz mūsdienām nav nonākuši. Precīzējumiem izmantoti agrāko gadsimtu bibliogrāfiskie izdevumi un leksikoni, kā arī starptautiskās seno grāmatu datubāzes un interneta katalogi.

Publikācija kopumā ir visai nozīmīga no 18. gs. kultūras pētniecības viedokļa. Tā būtiski papildina apgaismības gadsimta grāmatu pasaules kopainu, turklāt šajā aspektā maz apzinātā Eiropas daļā. Izdevums turklāt ļauj interpretēt jaunas tā laika pilsētnieku dzīvesveida un mentalitātes detaļas. Grāmata pārliecinoši apliecina, cik vispusīgs priekšstats iegūstams par attiecīgā laika Baltijas pilsētu kultūru, apkopojot tematiski Raimo Pullata publicētās avotu sērijas unikālo materiālu.

Kurland. Vom polnisch-litauischen Lehnsherzogtum zur russischen Provinz. Dokumente zur Verfassungsgeschichte 1561–1795 / Hrsg. E. Oberländer, V. Keller. – Paderborn; München; Wien; Zürich: Ferdinand Schöningh, 2008. – 331 S., Karte (Kurzeme. No Polijas-Lietuvas lēņa hercogistes līdz Krievijas provincē. Satversmes vēstures dokumenti 1561–1795)

Iznācis Kurzemes un Zemgales hercogistes dokumentu krājums, ko sadarbībā ar vairāku valstu (t.sk. Latvijas) speciālistiem sagatavojuši vācu vēsturnieki Ervīns Oberlenders un Folkers Kellers.

Krājumā ietverti 23 avoti – gan konstitucionālie akti, kas noteica Kurzemes hercogistes pārvaldes iekārtu ilgākā laikposmā vai pat visā hercogistes pastāvēšanas laikā, gan dokumenti, kuros atspoguļojas dažādi iekšpolitiskie un ārpolitiskie strāvājumi: muižniecības centieni nostiprināt savas pozīcijas, Polijas-Lietuvas vēlme inkorporēt hercogisti un, visbeidzot, Krievijas ietekmes palielināšanās, kā rezultātā Kurzemes hercogiste tika likvidēta un iekļauta Krievijas impērijā.

Starp publicētajiem dokumentiem minams Livonijas ordeņa mestra Gotharda Ketlera un Polijas karaļa Sigismunda II Augusta 1561. gada 28. novembrī noslēgtais Padošanās jeb Pakļaušanās līgums (*Pacta subjectionis*), ar ko tika izveidota hercogiste, hercogu Frīdriha un Vilhelma 1595. gada 23. maija līguma par kopīgu valsts pārvaldīšanu, 1617. gada 18. marta Pārvaldes formula (*Formula Regiminis*) – hercogistes konstitūcija, kas bija spēkā līdz 1795. gadam, Sigismunda Augusta privilēģija, Gotharda privilēģija un citi akti.

Vairākums dokumentu datēts ar 18. gadsimtu. Tajā laikā aktuāls kļuva jautājums par hercogistes iekārtu un pārvaldi, izbeidzoties Ketleru dinastijas vīriešu līnijai; hercogiste arī nonāca arvien lielākā Krievijas atkarībā, ko raksturo Krievijas imperatores Annas 1732. gada 1./12. augusta reskripts P. Goļicinam, 1793. gada Kurzemes hercogistes un Krievijas Tirdzniecības un robežu konvencija un citi dokumenti. Krājumu noslēdz divi Kurzemes muižniecības 1795. gada 18. marta manifesti par 1561. gada Padošanās līguma laušanu un pakļaušanos Krievijai, akts par hercoga Pētera atteikšanos no troņa, kā arī Kurzemes, Zemgales un Piltenes iedzīvotājiem adresēts Krievijas imperatores Katrīnas II manifests.

Lielākā daļa krājumā ietverto dokumentu iespējā veidā bijusi pieejama jau agrāk, taču galvenokārt senos, daļēji arī mazpazīstamos izdevumos. Vairākums tekstu atveidots pēc oriģināla, apstiprinātām kopijām vai oficiāliem izdevumiem. No dokumentiem, kas līdz šim nav bijuši publicēti, pieminams Gotharda Ketlera 1587. gada 23. februāra testaments, kurā noteikts, ka pēc viņa nāves hercogisti kopīgi jāpārvalda viņa dēliem Frīdriham

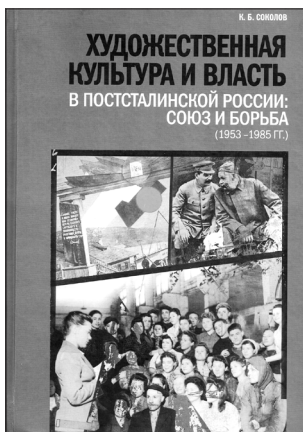
un Vilhelmam, hercogu Frīdriha un Vilhelma 1595. gada 23. maija līgums un 1791. un 1792. gada Kurzemes hercogistes konstitūcijas projekti.

Dokumenti iespiesti oriģinālvalodā (latīņu vai vācu), latīņu valodas tekstiem sniedzot arī tulkojumu vāciski. Katram dokumentam pievienots neliels vēsturiskā konteksta komentārs, ziņas par krājumam izmantoto avotu (arhīva dokumentu vai publikāciju), kā arī bibliogrāfiskas norādes par agrākiem dokumenta iespiedumiem un tam veltītiem analītiskiem pētījumiem.

Izdevuma ievaddaļā sniegts Kurzemes hercogistes 16.–17. gadsimta (F. Kellers) un 18. gadsimta (E. Oberlenders) politiskās vēstures pārskats. Pievienots bibliogrāfiskais, personu, vietu un lietu rādītājs, kā arī Kurzemes hercogistes karte.

Dokumentu krājums neapšaubāmi piesaistīs gan vēstures un tiesību vēstures speciālistu, gan plašāka interesentu loka uzmanību.

Muntis Auns

Соколов К. Б. Художественная культура и власть в постсталинской России: союз и борьба (1953–1985 гг.). – Санкт-Петербург, 2007. – 478 с. (Sokolovs K. Mākslinieciskā kultūra un vara pēcstaļina laika Krievijā: savienība un cīņa (1953.–1985. g.))

Pirms dažiem gadiem Krievijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts Sanktpēterburgā izdeva, iespējams, līdz šim apjomīgāko pētījumu par padomju varas un intelīģences attiecībām Krievijā laika posmā no J. Staļina nāves līdz pat M. Gorbačova nākšanai pie varas Kremlī. Ņemot vērā šī pētījuma plašo tematisko amplitūdu, tas

varētu izraisīt interesi arī citu valstu vēsturniekos, kas nodarbojas ar PSRS vēstures un it īpaši ar padomju kultūras politikas vēstures izpēti.

Grāmatas autors – filozofijas zinātņu doktors un Valsts mākslas zinātņu institūta (*Государственный институт искусствознания*) pētnieks Konstantīns Sokolovs¹ pieder pie mūsdienu Krievijā populārā, taču metodoloģiski visai pretrunīgā mākslas socioloģijas virziena,² kura pārstāvji mēģina apvienot padomju marksismam raksturīgo shematisko estētikas

¹ 2007. gadā tika izdota arī šī autora grāmata par Krievijas intelīģences vēsturi: *Соколов К. Б. Российская интеллигенция XVIII – начала XX вв.: картина мира и повседневность.* – Санкт-Петербург, 2007. – 512 с.

² Sk., piemēram: *Хренов Н. А. Социальная психология искусства. Переходная эпоха.* – Москва, 2005. – 623 с.; *Соколов К. Б. Искусствознание. Информационное и экспериментальное искусствознание.* Pieejams: http://www.rfbr.ru/default.asp?article_id=4884&doc_id=4419#id4884 [aplūkots 10.10.2009.].

izpratni ar Rietumu socioloģijas koncepcijām (piemēram, ar P. Sorokina sabiedrības attīstības ciklu teoriju u.c.). Viena no šīs pieejas īpatnībām ir dažu apzīmējumu pārmantojamība, kas raksturīga arī šim darbam un varētu radīt zināmu pārsteigumu tajos mūsdienu lasītājos, kas ir pieraduši pie citas terminoloģijas. Runa ir par K. Sokolova grāmatas nosaukumā minēto mākslinieciskās kultūras jēdzienu, kas bez būtiskām izmaiņām turpina padomju estētikas teorijas tradīcijas.³ Turklāt šeit tas ir ne tikai jēdziens, kas cieši saistīts ar pētāmo laikmetu un padomju ideoloģiju, bet darbojas arī kā metodoloģisks paņēmieni, ko autors izmanto grāmatā aplūkoto tēmu un procesu analīzes gaitā.

K. Sokolova pētījuma struktūra sastāv no trim galvenajām tematiskajām daļām, kas tālāk iedalītas nelielās apakšnodaļās, lai tuvāk raksturotu kādu noteiktu valsts varas un t.s. radošās inteliģences attiecību epizodi. Šāds teksta iedalījums vietām rada fragmentāru iespaidu un izraisa saturs atkārtojumus un pārstāstījumus. Jāpiebilst, ka autors līdzās padomju varas atzītās inteliģences daļas lomai aplūkojis arī puslegālās un nelegālās kultūras dzīves un politikas izpausmes PSRS, piemēram, pagrīdes izdevumus jeb "samizdatu", disidentu un cilvēktiesību aizstāvju kustību, rokmuģikas subkultūras ietekmi 70.–80. gadu mijā. Tomēr kopumā uzmanības centrā atrodas tieši literāto un mākslinieku daļa, kas iesaistījās spēlē ar varu, abām pusēm lietojot gan konflikta, gan kompromisa taktiku.

Ar terminu "inteliģence" un "mākslinieciskā inteliģence" šeit galvenokārt apzīmēti literāti un ar literatūru saistītie intelektuāļi, kā arī sabiedrībā pazīstamākie humanitāro un eksakto zinātņu pārstāvji. Atzīstot padomju inteliģences iekšējās pretrunas, autors šo sociālo slāni iedala trijās dažādās daļās – politiskā režīma atbalstītājos, kuru motīvi bija gan idejiskā pārliecība, gan sociālais prestižs un materiālās privilēģijas; nosacīti "liberālajā", taču faktiski svārstīgajā inteliģencē, kas uzsāka profesionālo darbību 60. gados, stagnācijas laikā visumā komfortabli pielāgojās režīma prasībām, bet pēc 1985. gada kļuva par "pārbūves brigadieriem", un tajos, kas vai nu ignorēja padomju īstenību, vai mēģināja tai pretoties, taču palika mazākumā.

Interesanta šķiet autora atziņa, ka leģendārā padomju inteliģences sešdesmito gadu paaudze un arī tai sekojošā disidentu kustība būtībā bija tikpat utopiska kā PSKP īstenotā politika, sākot ar piec gadu plāniem un kolektīvizāciju un beidzot ar solījumu uzcelt komunismu līdz 1980. gadam. Divdesmitā gadsimta sākuma krievu inteliģencei un arī vēlākajai padomju inteliģencei raksturīgais kopīgais sociālo un tikumisko utopiju mantojums tomēr neatceļ būtisko atšķirību, uz ko savulaik norādīja Viktors Franks: padomju politiskā teorija bija izteikti pragmatiska tajā nozīmē, ka tā noraidīja jebkādas, pat formālus ētiskus šķēršļus varas koncentrācijas ceļā.⁴ Tādēļ, lai arī cik utopiska bija disidentu vai t.s. nonkonformistu nostāja, tā pirmkārt balstījās uz morālo pārliecību un šajā ziņā patiesi turpināja iepriekšējā laikmeta inteliģentu tradīcijas.

Monogrāfijas pirmā daļa ir veltīta kultūras situācijas un kultūras politikas raksturojumam Padomju Savienībā kopumā. Autors šeit ierasti atgādina

³ Par mākslinieciskās kultūras jēdzienu sk.: *Борев Ю. Эстетика.* – Москва, 1988. – С. 202–218.

⁴ *Franks V. Ļeņins un krievu inteliģence // Avots.* – 1990. – Nr. 2. – 54. lpp.

par to, ka intelīģencei Krievijas un tāpat arī PSRS vēsturē ir bijusi īpaša loma: intelīģence bija vienīgā iespējamā legālā opozīcija valsts varai un vienlaikus arī tās galvenā sabiedrotā. K. Sokolovs te salīdzina padomju nomenklatūras attieksmi pret intelīģenci ar patvaldības attieksmi pret Krievijas pareizticīgo baznīcu. Abos gadījumos valsts uzskatīja mākslu vispirms par svarīgu sociālpsiholoģisku līdzekli savas varas nostiprināšanai: “Ar mākslas palīdzību vara centās mainīt svarīgākās pasaules uzskata sastāvdaļas, izkropļot un mitoloģizēt pasaules ainu” (7. lpp.). Tā kā šim nolūkam bija nepieciešami kultūras nozares profesionāļi, minētais apstāklis, pēc K. Sokolova domām, padarīja intelīģenci un PSKP nomenklatūru par galvenajiem politiskajiem spēkiem valstī. Tas noteica arī varas attieksmi pret intelīģenci, ko raksturoja cikliskas svārstības – no represijām līdz intensīvam atbalstam, turklāt pāreja no viena cikla uz otru bija situatīva un iepriekš grūti prognozējama.

K. Sokolova grāmatas otrajā un trešajā daļā hronoloģiskā secībā sniegts ieskats, pēc autora domām, nozīmīgākajās padomju kultūras dzīves norisēs un raksturotas galvenās valsts kultūras politikas attīstības tendences attiecīgi 50. un 60. gados un laika posmā no 1970. gada līdz 1985. gada PSKP Aprīļa plēnumam. Tiem lasītājiem, kas ir labi pazīstami ar “pārbūves” laika publikācijām par Padomju Savienību t.s. Hruščova atkušņa un tam sekojošajā stagnācijas periodā, šīs nodaļas diezin vai varēs piedāvāt pilnīgi jaunu, agrāk nezināmu informāciju. Tās vietā monogrāfijas autors sniedz daudzus faktoloģiskus precizējumus un papildinājumus, kas ļauj iezīmēt nedaudz atšķirīgus akcentus.

Piemēram, K. Sokolovs raksta par liberālo (reformistu) un konservatīvo intelīģences daļu, pēdējo turklāt iedalot neostaļinistos jeb ortodoksālajos padomju režīma un pirms PSKP XX kongresa pastāvējušās ideoloģijas atbalstītājos, un jaunajos slavofilos jeb krievu nacionālkomunistos. Konservatīvās “nometnes” virzieni laika gaitā no 60. gadu beigām līdz 80. gadu sākumam pakāpeniski tuvinājās un daudzos jautājumos vienoti pretojās reformistu iniciatīvām.

Šāda pieeja pati par sevi nedaudz atgādina vēlīno sociālistiskā reālisma praksi padomju literatūrā – saglabājot nemainīgu konceptuālo pamatu, detalizēti izstrādāt atsevišķas sižeta līnijas un motīvus. Grāmatas ievadā izteiktā pretenzija uz vispusīgu padomju kultūrpolitikas analīzi šeit pārvēršas par tematiski vairāk vai mazāk izvērstu un hronoloģiski struktūrētu kultūras politikas prakses piemēru aprakstu, kur dažādās proporcijās raksturoti notikumi literatūras, tēlotājas mākslas, teātra, mūzikas un kino nozarē. Līdz ar to “zelta vidusceļš” ļauj K. Sokolovam, tāpat kā padomju rakstniekiem, nepārkāpt spēles noteikumus un vienlaikus veiksmes gadījumā piedāvāt saistošu un interesantu lasāmvielu tiem, kas var un grib novērtēt detaļu skaistumu. Turklāt autora rīcībā vienmēr paliek atruna, ka secinājumi tiek atstāti lasītāju ziņā.

Šādu pieeju ir noteikusi ne tikai autora vēlēšanās būt objektīvam vai “apliecināt gatavību aizsargāt valsts pamatus” (M. Saltikovs-Ščedrins), bet arī monogrāfijā izmantotais avotu materiāls. Tā lielāko daļu veido pētāmā laika posma prese, ko papildina krievu emigrācijas publikācijas un laikabiedru atmiņu pieraksti. No arhīvu materiāliem K. Sokolova grāmatā ir sastopamas atsauces un bijušās PSRS Rakstnieku savienības arhīva (Maskavā) un Valsts Centrālā literatūras un mākslas arhīva (ЛІТЛІМ, Sanktpēterburgā) fondiem.

Grāmatā vietumis jūtams mūsdienu Krievijas politiskajam diskursam raksturīgais “labais tonis”, kas prasa uzsvērt Rietumu kaitīgo ietekmi uz padomju pilsoņu apziņu, tajā skaitā arī uz inteliģenci, kas 70.–80. gados esot nekritiski “pārņēmusi Rietumu vērtības” un idealizējusi dzīvi ārzemēs. Šādi norādījumi tekstā sastopami vairākkārt, turpretim krievu nacionālisma kustības atjaunošanās ieskicēta piesardzīgāk. Kā uzskata monogrāfijas autors, padomju sabiedrība, “kur katrs piektais bija partijas biedrs un katrs desmitais – VDK ziņotājs” (9. lpp.), bija iekšēji stabila un integrēta, tā tad atliek secināt, ka padomju valsti sagrāvuši ārēji, naidīgi spēki...

Tiesa, K. Sokolova grāmatai nevar pārmest dažiem citiem pētījumiem piemītošo sava veida politiskās restaurācijas tendenci, kas paredz uzsākt t.s. padomju fenomena rehabilitāciju.⁵ Tomēr arī šeit saglabājas zināma nostalgija pēc padomju laika kultūras politikas, kas, lietojot autora nereti publicistisko izteiksmes veidu, “devīgi apbalvoja lietantus un nežēlīgi sodīja neapmierinātos”, pēc padomju laika sociālajām garantijām, klasisko kultūras vērtību propagandas un kultūras iestāžu – muzeju, teātru un bibliotēku plānveida atbalsta.

Lai rehabilitētu stagnācijas perioda kultūras politiku (NB! – tieši valsts kultūras politiku, nevis kultūru), K. Sokolovs norāda, ka tā, neraugoties uz represijām, sagatavoja M. Gorbačova reformas un 1985. gada lūzums valsts politikā “skaidri parādīja, ka pašā sistēmā jau bija ielikti latentus kaut kādi iekšējās regulācijas mehānismi, kas padarīja briestošās pārmaiņas iespējamās” (15. lpp.). Nekādi precizējumi par šiem mehānismiem un to, kas un kā tos “ielika” padomju politiskajā sistēmā, netiek piedāvāti, tāpēc šajā jautājumā pārliecinošāka ir ekonomista J. Gaidara salīdzinošā analīze par dažādu autoritāro režīmu sabrukuma norisi un postimpērisko nostalgiju Krievijas sabiedrībā, kas noraida teoriju par Rietumu savzvērestību pret PSRS.⁶

Starp citu, salīdzinājums ar autoritārajiem režīmiem šajā gadījumā atbilst arī K. Sokolova tēzei par to, ka PSRS pēc 1953. gada sākās pakāpeniska pāreja no totalitāras uz autoritāru valsts iekārtu un šo procesu simboliski noslēdza J. Andropova iecelšana VDK priekšsēdētāja amatā (268. lpp.). Liberalizācijas tendences valsts politikā turpinājušas arī L. Brežņeva valdīšanas gados, un, samazinoties ideoloģiskajam spiedienam, notikusi pakāpeniska pāreja no vadāmas, sistēmu stabilizējošas (!) un attiecībā pret inteliģenci – aizbildnieciskas kultūras uz dialogisku, patstāvīgu, no Komunistiskās partijas administrēšanas brīvu kultūru (475.–476. lpp.).

Tādējādi K. Sokolova darbā ir izveidota ērta un formāli objektīva vēstures skaidrojuma shēma, kas sniedz priekšstatu par kopējiem procesiem padomju kultūras dzīvē un vienlaikus pasargā šo periodu no eventuāli pārāk aktīvas, “moralizējošas” kritikas. Līdzīgu *dējā vu* sajūtu rada monogrāfijā iekļautais Padomju Savienības salīdzinājums ar ASV attiecībā uz pilsonisko brīvību un tiesību ierobežojumiem abās valstīs (95.–97. lpp.). Acīmredzot padomju cilvēka sociālās psiholoģijas izpēte, kas aizsākās jau

⁵ Павловский Г. Учебник осторожности для героев. Предисловие // Левин М. Советский век. – Москва, 2008. – С. 10.

⁶ Гайдар Е. Гибель империи. Уроки для современной России. – Москва, 2007. – С. 5–20, 75–81.

pēdējos PSRS pastāvēšanas gados⁷ un tiek turpināta arī mūsdienās gan Krievijā,⁸ gan Rietumos,⁹ saglabās aktualitāti arī nākotnē.

Pats K. Sokolovs atzīmē tautas resp. sabiedrības un inteligences ideoloģisko atsvešināšanos: tautai noteicošā ideoloģija bija – kā izdzīvot un iedzīvoties (*выживай и обогатись*), un galvenās vērtības sabiedrībā bija materiālā labklājība, personiskā brīvība un izdevīgs darbs. Savukārt padomju kultūrpolitikas vēsturē bija gan liberalizācijas, gan politisko represiju periodi, taču tās pamats palika nemainīgs: tā bija slēgtas, no ār pasaules norobežotas sabiedrības veidošanas politika. Padomju kultūras politikas ideāls bija šķiriski ierobežota un monolīta, visu iespējamo subkultūru izpaušmes nivelējoša vai vēl labāk – tās noraidoša sabiedrība.

Kopumā Konstantīna Sokolova pētījums par inteligences un padomju varas pārstāvju attiecībām Padomju Savienības maksimālās varenības un pakāpeniska norieta laikmetā ir interesants un faktoloģiski nozīmīgs darbs, kas turklāt sniedz ieskatu arī jaunākajās Krievijas postpadomju historiogrāfijas tendencēs un metodēs. Tādēļ šī monogrāfija būs noderīga ikvienam, kurš interesējas par padomju politiskās sistēmas vēsturi un tās interpretācijas iespējām.

Mārtiņš Mintauris

⁷ Radzihovskis L. No psihologa redzes viedokļa // Avots. – 1990. – Nr. 3. – 47.–50. lpp.

⁸ Гудков Л. Д. Перерождение “советского человека” (об одном исследовательском проекте Левада-Центра) // Одиссей 2007. Человек в истории / Гл. ред. А. Я. Гуревич. – Москва, 2007. – С. 398–436.

⁹ Yurchak A. Everything was Forever, Until It was no More. The last Soviet Generation. – Princeton University Press, 2005. – 352 p.

LATVIJAS VĒSTURNIEKU KOMISIJAS RAKSTI
25. sējums

OKUPĀCIJAS REŽĪMI
BALTIJAS VALSTĪS
1940 – 1991

Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1991: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2008. gada pētījumi un starptautiskās konferences materiāli, 2008. gada 30.–31. oktobris, Rīga. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009. – 747 lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sēj.)

2009. gadā klajā nācis jau 25. Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu krājums. Šis krājums atšķiras no līdz šim iznākušajiem. Pirmkārt, jau apjoma ziņā tas ir visplašākais sējums, jo tajā ir apvienoti divu veidu raksti: 2008. gadā sagatavotie pētīnieku raksti un 2008. gada 30.–31. oktobrī notikušās

starptautiskās konferences referāti. Līdz ar to grāmata ir ļoti apjomīga – 747 lappuses. Otrkārt, šajā izdevumā nav ievērota līdzšinējā prakse, kad pētījumi par holokaustu ir izdoti atsevišķā krājumā, jo šeit ir iekļauts Dz. Ērgļa pētījums par ebreju slepkavošanu 1941. gadā Krustpils ebreju kapsētā. Treškārt, raksti aptver mazliet ilgāku laika posmu nekā līdz šim, un proti, līdz 1991. gadam, t.i., līdz Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanai.

Šī sējuma īpatnības liek neviļus domāt, ka tas varētu būt arī pēdējais rakstu krājums, ko izdod Latvijas Vēsturnieku komisija būtiski samazinātā finansējuma dēļ. Tas būtu ļoti sāpīgs trieciens Latvijas vēstures izpētē, jo, tieši pateicoties komisijas aktivitātēm, ir izpētītas daudzas Latvijas vēsturei būtiskas tēmas. Nepastāvēt finansējumam, daudzi aizsāktie darbi varētu palikt līdz galam nedarīti, kas nozīmētu arī vēstures izpētes tempa palēnināšanos. Jāatgādina visiem zināma patiesība, ka neviena cita valsts nav ieinteresēta maksimāli objektīvi pētīt Latvijas vēsturi. Šajā sakarā Latvijas Valsts prezidents Valdis Zatlers rakstu krājuma atklāšanā 2009. gada 30. septembrī gan izteica pārliecību, ka arī turpmāk Latvijas Vēsturnieku komisijai tiks piešķirti līdzekļi izpētei, gan neminot to apjomus.

Rakstu saturs gan pirmajā – rakstu, gan otrajā – konferences materiālu daļā ir ļoti dažāds gan pēc nozīmes, gan apjoma. Tādēļ tajā sev svarīgas tēmas atradīs daudzi vēstures interesenti.

Kopumā krājumā publicēts 41 raksts (pirmajā daļā 16 un otrajā daļā 25). Pirmā daļa iedalīta trijās grupās, kurās attiecīgi aplūkots pirmais padomju okupācijas periods, nacistiskās Vācijas okupācijas laiks, otrais padomju okupācijas periods.

Pirmo grupu ievada Dainas Bleieres raksts par Latvijas PSR nomenklatūras veidošanos 1940.–1941. gadā. Tā ir ārkārtīgi daudzšķautņaina tēma, par kuru savulaik ir veidojušies daudzi mīti. Kā jau autore raksta sākumā norādījusi, tieši “padomju režīma mazās skrūvītes ļoti bieži bija tās, kas veidoja priekšstatu” par padomju režīmu. Tāpēc izpētīt padomju nomenklatūras veidošanās īpatnības ir svarīgi, lai varētu objektīvāk izprast Latvijas sovietizāciju. No raksta kļūst skaidrs, ka padomju funkcionāri pilnībā pārņēma savā kontrolē tikai svarīgākās jomas, bet kadru trūkuma dēļ daudzās jomās iecēla arī nepārbaudītus ierēdņus.

Nākamais šajā grupā ir Aigara Urtāna raksts par padomju cenzūru Latvijā līdz 1990. gadam, kurā tiek analizēti dažādi cenzūras veidi. Tomēr šeit tiek uzsvērts, ka, pielāgojoties laikam, autori sāka plaši izmantot darbos zemtekstus, kuru jēgu cenzori nevarēja vienmēr uztvert. Jānis Viļums raksta par Latvijas Nacionālo leģionu, norādot, ka tas iestājās par bruņotu cīņu, lai atjaunotu Latvijas valstisko neatkarību, tomēr padomju vara organizāciju spēja ātri likvidēt tās biedru pagrīdes darba pieredzes trūkuma dēļ. Inesis Feldmanis aplūko Latvijas vāciešu pēcizceļošanu 1941. gadā, ko apgrūtināja nepieciešamība vienoties par prombraucēju tiesisko statusu un mantiskām pretenzijām. Pēdējais šajā grupā ir Kārļa Dambiša pētījums par represijām pret 24. teritoriālā strēlnieku korpusa virsniekiem, aplūkojot vienu (Noriļskas Lamas ezera) nometni un tajā ieslodzīto latviešu virsnieku stāvokli un likteņus.

Otrajā grupā publicēti pieci pētījumi. Kārlis Kangeris pievērsies Latvijas valststiesiskajiem, pilsonības un materiālo vērtību jautājumiem vācu okupācijas laikā, savukārt Dzintars Ērglis raksta par holokausta izpausmēm Krustpilī. Vislielāko uzmanību piesaistīja autoru grupas (Kārlis Kangeris, Uldis Neiburgs, Rudīte Viksne) raksts par Salaspils nometnes atspoguļojumu avotos un historiogrāfijā. Autori ir aplūkojuši iespējami daudz avotus un tomēr ir spiesti secināt, ka informācija nav un droši vien nekad nebūs pilnīga dažādu iemeslu dēļ, taču vismaz atsevišķas lietas ir pārbaudāmas, kas zinātniskajā literatūrā līdz šim nav darīts. Autori lieliski parāda, no

kurienes un kādā veidā ir radušās padomju laika “vispārzināmās patiesības” par Salaspils nometni. Šo grupu noslēdz Ulda Neiburga raksts par Latvijas Centrālās padomes izpētes aktualitātēm un rezultātiem, precizējot LCP dokumentu nonākšanas laiku demokrātisko valstu rokās, un Ojāra Stepena raksts par padomju propagandu Latvijā no 1944. gada jūlija līdz 1945. gada maijam, aplūkojot galvenos propagandas uzdevumus un sauļklus.

Trešajā grupā publicēti seši raksti par laikposmu no 1944. līdz 1990. gadam. Ēriks Jēkabsons aplūkojis vienu pretošanās kustības aspektu, proti, poļu līdzdalību nacionālajā pretošanās kustībā Latvijā 1944.–1950. gadā. Lai gan uz visas pretošanās fona visai nenozīmīga, tomēr arī tā ir svarīga pretošanās sastāvdaļa, ko nedrīkst aizmirst.

Ginta Brūmane iztirzājusi 327 Latvijas padomju politisko plakātu rašanos un raksturīgākās iezīmes pēckara pirmo divdesmit gadu laikā. Antonijs Zunda apskatījis starptautisko attiecību kontekstā Baltijas valstu jautājumu detantes periodā (1963–1969), secinot, ka būtisku izmaiņu Rietumvalstu nostājā nav bijis, neskatoties uz problēmām, kas radās sakarā ar baltiešu diplomātu novecošanu, misiju finansējuma avotu izsīkumu un baltiešu zelta piederību. Par Latvijas PSR historiogrāfijas attīstības īpatnībām 1987.–1990. gadā apkopojošu pārskatu sniedzis Aleksandrs Ivanovs. Lai gan vērtēts īss laika posms, tomēr tas ir pārmaiņu laiks, kad katram rakstam bija liela nozīme. Svarīgs ir secinājums, ka 1990. gadā pamatvilcienos jau bija izveidojušies konceptuālie rāmji Latvijas jaunākās vēstures izpētē. Jānis Taurēns aplūkojis Latvijas neatkarības atjaunošanas perioda (1988.–1991. g.) ārpolitiskās problēmas, Latvijas diplomātijas izveidi, kā arī nostājas izmaiņas šajā posmā. Pēdējais šajā daļā ir Aijas Kalnciema raksts par Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu 1991. gadā, kas balstīts uz atsevišķiem dokumentiem, kas glabājas Latvijas Valsts arhīva fondos.

Rakstu krājuma otro daļu veido 2008. gada 30.–31. oktobra starptautiskās konferences “Okupācijas režīmi Baltijas valstīs (1940–1990): izpētes rezultāti un problēmas” referāti, kas daļēji ir paplašināti un pārveidoti par rakstiem. No 30 konferencē nolasītajiem referātiem šeit publicēti 25 raksti. Par konferences gaitu un referātiem detalizētāks pārskats ir publicēts iepriekš “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā”.¹

Konferencē tika prezentētas dažādas tēmas. Paplašināto referātu saturs un nozīme atšķiras, jo referenti bija izvēlējušies dažādas pieejas to struktūrā. Vairāki referenti konferencē būtībā uzsvēra jau iepriekš izteiktās idejas, tādējādi tās padarīdami zināmas plašākai publikai, savukārt citi aplūkoja kādu konkrētu izpētes jautājumu. Tomēr vislielāko interesi raisa tieši Krievijas vēsturnieku devums (Jeļena Zubkova, Boriss Sokolovs) un nostāja daudzos jautājumos, kuros Latvijas un Krievijas vēsturnieku starpā principā valda atšķirīgi viedokļi. Tomēr šo vēsturnieku sniegums ļauj cerēt uz pozitīvām pārmaiņām kompromisa virzienā.

Kopumā Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 25. sējums sniedz ieskatu dažādās Latvijas vēstures tēmās un ir nozīmīgs turpinājums 1998. gadā iesāktajam komisijas darbam. Cerēsim, ka tas nebūs pēdējais.

Edvīns Evarts

¹ *Evarts E.* Starptautiskā konference “Okupācijas režīmi Baltijas valstīs (1940–1990): izpētes rezultāti un problēmas” // *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls.* – 2008. – Nr. 4. – 173.–176. lpp.

PERSONĀLIJAS

Šogad atceramies

ARHEOLOGAM FRANCIM ZAGORSKIM VELTĪTS ATCERES PASĀKUMS

Atceres pasākuma dalībnieki pie Franča Zagorska kapa Salaspils kapos
(A. Vilcānes foto)

Francis Zagorskis (18.09.1229.–04.08.1986.) ir pazīstamākais akmens laikmeta speciālists pēckara gados Latvijā un Baltijā, kura viss darba mūžs aizritēja Latvijas vēstures institūtā, veicot arheoloģiskos izrakumus akmens laikmeta pieminekļos un pētot senākā Latvijas vēstures perioda problemātiku, ilgus gadus pildot arī Arheoloģijas nodaļas sekretāra pienākumus (sk.: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1996, nr. 4; 1999, nr. 3).

Atzīmējot arheologa Franča Zagorska 80. gadskārtu, 18. septembrī notika atceres pasākums, ko organizēja institūta Arheoloģijas nodaļa. Pasākumā piedalījās arī arheologi no Latvijas Nacionālā vēstures muzeja un speciālisti no Valmieras novadpētniecības muzeja.

Pasākuma dalībnieki vispirms pulcējās pie zinātnieka atdusas vietas Salaspils kapos. F. Zagorskis bija sirsnīgs, atsaucīgs cilvēks, tādēļ ikviens, noliekot ziedus, viņam veltīja labus un pateicīgus vārdus. Viņš bija aizrautīgs dziedātājs, dziedājis korī, rakstnieka Alberta Bela vārdiem runājot,

“balss viņam bija kā taure”. Tāpēc kopējā sveicienā pie kapa izskanēja viņa mīļākā tautasdziesma “Zīdi, zīdi, rudzu vōrpa”.

F. Zagorska zinātniskā darbība apliecināta desmitos publikāciju, aizstāvētajā disertācijā (1967), kolektīvajā darbā “Latvijas PSR arheoloģija” (1974). Viņa zinātniskais devums augsti novērtēts, piešķirot LZA Prezidija pirmo prēmiju (1975) un Valsts prēmiju (1976). Tomēr neizzinātā virsotne palika neizzināta, dzīve aprāvās zinātniskās varēšanas pilnbriedā. Palika nepabeigta zinātniskā monogrāfija “Zvejnieku kapulauks”, publicēšanai to pilnībā sagatavoja dzīvesbiedre Ilga Zagorska. Ar viņas pūliņiem šī monogrāfija ir tulkota angļu valodā un pēc 20 gadiem nonākusi Eiropas zinātniskajā aprītē, pierādot, ka F. Zagorska izteiktie atzinumi nav zaudējuši savu nozīmi.

Pasākuma otrajā daļā F. Zagorskim veltītajos zinātniskajos lasījumos I. Zagorska iepazīstināja ar jaunākajiem pētījumiem Vecates pagasta Zvejnieku kapulaukā un pastāstīja par sadarbību ar Larsu Larsonu no Lundas Universitātes Zviedrijā, kas veicinājis Zvejniekiem starptautisko atpazīstamību. Savukārt par jaunatklātajām akmens laikmeta dzīvesvietām Burtņieku ezera apkaimē un jauno tehnoloģiju pielietojumu to zinātniskajā izpētē stāstīja Valdis Bērziņš.

Pasākums noslēdzās ar Antonijas Vilcānes sagatavoto virtuālo foto-stāstu par nozīmīgākajiem notikumiem F. Zagorska dzīvē un zinātniskajā darbībā. Laikabiedri atsaucā atmiņā daždažādus atgadījumus no zinātnieka dzīves – nu jau folklorizējušos notikumu par Kokneses zaļumballi, arī par pieminekļu apzināšanas braucienu, par liktenīgo iepazīšanos ar Zvejnieku senvietu un citiem piedzīvojumiem arheoloģiskajos izrakumos.

F. Zagorskis nāk no Latgales (dzimis Reinieku mājās tagadējā Riebiņu pagastā), ar šai pusei raksturīgiem centieniem pēc zināšanām, gribasspēku un tādām rakstura īpašībām kā labestība, sirsnība un izpalīdzība. Nenoliecām, šis pamatvērtības mantotas vai ieaudzinātas ģimenē. To apliecina plašākam arheologu lokam līdz šim nezināmi fakti par zinātnieka vecāku Antona un Eleonoras pašai dziedzīgo rīcību Otrā pasaules kara gados. Viņi divarpus gadus, riskējot ar savām un savu bērnu dzīvībām, slēpa no vācu okupantiem kādu ebreju. Diemžēl F. Zagorska mātes nesavtība beidzās traģiski. 1944. gadā mājas pārmeklēšanas laikā Eleonorai gan ar savu augumu izdevās aizsegt paslēpto ebreju, bet, izkāpusi no pagraba bedres, viņa no pārdzīvotā saīma. Par šo pašai dziedzību Izraēlas institūta *Yad Vashem* nodaļas “Pasaules taisnīgie” komiteja viņus nesen izvirzījusi apbalvojumam pēc nāves ar medaļu “Taisnīgais starp tautām”, kas ir augstākā atzinības zīme, ko Izraēlas valsts piešķir citu valstu pilsoņiem. Šo apbalvojumu saņēmušo vārdi tiek iegravēti Goda sienā Taisnīgo parkā Jeruzalemē.

F. Zagorska atcerei viņa dzimtajā pusē Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzejs sadarbībā ar Latvijas vēstures institūta arheologiem bija iecerējis organizēt konferenci. Diemžēl valsts finansējuma samazinājuma apstākļos plānoto neizdevās īstenot, tā vietā novadnīeki zinātniekam veltīja izstādi “Aizraujošā arheoloģijas pasaule”. Arī Valmieras novadpētniecības muzejā finansējuma trūkuma dēļ netika realizēta plānotā ceļojošā izstāde par Zvejnieku kapulauku. Stāsts par F. Zagorska nopelniem Burtņieku ezera apkārtnes un Zvejnieku arheoloģiskā kompleksa izpētē ietverts jaunatklātajā muzeja ekspozīcijā “Teic man, Gauja, Valmieras stāstu”.

Antonija Vilcāne

ARHEOLOGES EMĪLIJAS BRĪVKALNES 100 GADU ATCERES PASĀKUMS

1. augustā apritēja 100 gadu, kopš dzimusi arheoloģe Emīlija Brīvkalne.

LU Latvijas vēstures institūta arheologi, atzīmējot šo gadskārtu, sakopa E. Brīvkalnes atdusas vietu Jaunciema kapos Rīgā – tika uzstādīts akmeņkaļa Jāņa Matuzāles veidots kapakmens, bet 10. augustā Jaunciema kapos notika atceres brīdis, kas turpinājās institūtā, virtuālā veidā aplūkojot fotoattēlus un dokumentus no E. Brīvkalnes personiskā arhīva, kura viena daļa glabājas LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē, otra – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā. Tādējādi šis nebija tradicionālais sarīkojums ar zinātniskiem lasījumiem, bet gan pasākums, kurā arheologi, kas kopā ar viņu strādājuši, dalījās atmiņās, dodot iespēju jaunākajai arheologu paaudzei gūt priekšstatu par zinātnieces personību, viņas paveiktā darba nozīmību.

Emīlijas Brīvkalnes dzimšana reģistrēta Dobeles apriņķa Jaunsvirlaukas pagasta Salgales draudzes dzimšanas reģistrā (1909. g. 86. ieraksts). Tēvs Pēteris bija zemkopis, ģimene dzīvoja Dobeles apriņķa Jaunsvirlaukas pagasta Deņģeru mājās. Viņas dzimtas uzvārds bija Freiberga, bet 30. gadu beigās, sekojot patriotiskajam aicinājumam, E. Brīvkalne lūdza uzvārda latviskošanu, kas arī ar 1940. gada 2. aprīļa Iekšlietu ministrijas lēmumu viņai tiek atļauts.

Skolas gaitas E. Brīvkalnei sākas Jaunsvirlaukas I pakāpes pamatskolā (1920–1924) un turpinās Staļģenes sešgadīgajā pamatskolā (1924–1926), 1930. gadā viņa ar teicamām sekmēm beidz Jelgavas valsts sieviešu ģimnāziju. Tālāk seko mācības Latvijas Universitātes Vēstures fakultātē (1930–1941). Līdztekus studijām E. Brīvkalne uzsāk darba gaitas. 1934. gadā neilgu laiku strādā Latvijas vēstures muzejā, bet kopš 1935. gada ik vasaru piedalās pilskalnu izrakumos (Klaņģukalnā, Talsos, Mežotnē). No 1936. līdz 1939. gadam un 1941. gadā viņa strādā Pieminekļu valdē par fotogrāfi, bet no 1941. gada novembra līdz 1943. gadam – par sekretāri.

1942. gadā E. Brīvkalne veikusi apzināšanu Zemgalē Codes, Svitenes, Vecsaules, Jelgavas, Bauskas, Zālītes, Mežotnes pagastā, kā arī savā dzimtajā Jaunsvirlaukas pagastā, kurā apzinātas 29 senatnes pieminekļu un senlietu atradumu vietas.

1944. gadā E. Brīvkalne aizstāvēja maģistra darbu “Mežotnes pilskalna depoziāts”. Pētījumā aplūkots 1939. gada Mežotnes pilskalna izrakumos zem nodegušajiem zemaļu pils koka nocietinājumiem uzietais sievietes rotu depoziāts. Darbā izsekots depoziāta atrasto rotu formu attīstībai, hronoloģijai un izplatībai Baltijas reģionā. Lai gan tas rakstīts vairāk nekā pirms pusgadsimta, tā zinātniskā nozīme nav zudusi. Darbs glabājas Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā.

1945. gadā E. Brīvkalne sāk strādāt Centrālajā valsts vēstures muzejā – Arheoloģijas nodaļā par vecāko zinātnisko līdzstrādnieci, bet 1946. gada decembrī tiek iecelta par Senatnes pieminekļu aizsardzības nodaļas vadītāju. 1947. gada vidū sakarā ar muzeja darbības pārkārtošanu viņu

pārceļ atpakaļ uz Arheoloģijas nodaļu, bet drīz vien E. Brīvkalne kļūst par zinātnisko līdzstrādnieci Zinātņu akadēmijas Vēstures un materiālās kultūras institūtā.

Pētnieces zinātnisko interešu lokā bija zemgaļu kultūra un Latvijas pilskalni. Kopā ar Ādolfu Stubavu 1950. gadā sastādīta Latvijas pilskalnu karte, bet 1951. un 1952. gadā instrumentāli uzņēmās Dobeles pilskalns un senpilsēta. E. Brīvkalne vadījusi Kuldīgas pilskalna, priekšpils un plašās apmetnes robežu noteikšanu dabā. Viņa veikusi izrakumus nozīmīgākajās seno zemgaļu pilīs. 1949. gadā veikti pārbaudes izrakumi Mežotnes senpilsētā un noteikta tās platība. 1951. gadā aizsākas izrakumi Tērvetes senvietu kompleksā, kur desmit vasaras, rūpīgi norokot slāni pēc slāņa, pētniece centusies izprast varenākās zemgaļu pils – Tērvetes pilskalna nocietinājumus, apbūvi. Izrakumu gaitā viņa atsegusi unikālus priekšmetus – uz māla plāksnes iegravētu stabulētāja attēlu, krāšņu jostu depozi un vairākus tūkstošus bronzas rotu, darba un amatniecības rīkus, ieročus. Tērvetes izrakumi fiksēti vairāk nekā 1000 laukumumu, profilu un atsegto objektu plānu zīmējumos. Līdztekus izrakumu darbam zinātniece cīnījies un panākusi, ka Tērvetes arheoloģisko senvietu kompleksā netika veikti iecerētie celtniecības darbi.

Paralēli arheoloģisko izrakumu darbam E. Brīvkalne vāca materiālus un plānoja arī disertāciju, konsultējās ar Hariju Mooru par disertācijas tēmu, kas bija saistīta ar zemgaļu pilskalniem un pilskalnu apmetnēm. E. Brīvkalnes 16 publikācijas veltītas Mežotnes un Tērvetes pilskalna arheoloģiskajam materiālam.

E. Brīvkalne bijusi arī Latvijas Dabas un vēstures biedrības biedre.

Liktenīgs pagrieziens 1963. gadā arheoloģes dzīvē neļāva iesāktos pētījumus turpināt. Pēc nelaimīga kritiena un smaga insulta iemīļotais darbs bija jāpārtrauc. Zinātniece pati savās piezīmēs rakstījusi – “sākas manas dzīves epilogs”.

Nepietiekamā rehabilitācija un sliktie dzīves apstākļi nesekmēja pilnīgu atveseļošanos. Kā invalīdei dzīve pagāja lielākoties istabas sienās, kur “istabas dvēsele” bija radio. Ar nepacietību tika gaidīts pavasaris un vasara, kad bija iespējams rušināties pa dārzu, aprūpējot dažas puķu un dārzeņu dobes.

Mūža nogali E. Brīvkalne pavadīja Gaiļezera pansionātā, mirusi 1984. gada 26. janvārī.

Zinātnieka ieguldījumu raksturo viņa paveiktie un publicētie darbi, bet cilvēciskās īpašības gadu gaitā izplēn. Šodien mūsu vidū ir pavisam maz arheologu, kas kopā ar viņu strādājuši. Tajos gados viņi bija “jaunie”, kas sāka savas arheologa gaitas. Atceres pasākumā atmiņās dalījās akadēmiķis Ēvalds Mugarēvičs, Anna Zariņa, Ieva Cimermane, Stefānija Urtāne, Zigrīda Apala.

Akadēmiķis Ēvalds Mugarēvičs raksturoja Emīliju Brīvkalni kā kolorītu personību, kas ienākusi arheoloģijā ar pirmskara periodā iegūtām pamatīgām profesionālām zināšanām, labām arheoloģisko izrakumu metodikas zināšanām, ko apguvusi profesora F. Baloža semināros, izrakumos pie pirmskara redzamākajiem arheologiem V. Ģintera, A. Karnupa.

Arheoloģe A. Zariņa atcerējās, ka E. Brīvkalne allaž bijusi labestīga, smaidīga, laipna, arī pret jaunajiem labvēlīga, bet tai pašā laikā nereti ne-

piekāpīga, nebaidījusies izteikt savas domas un stingri aizstāvējusi savu viedokli. Raksturā E. Brīvkalne bijusi noslēgta, savrupa. A. Zariņa norādīja, ka zemgaļu problēmu nevar risināt bez Rietumu kontaktu izpētes, bet likumsakarīgi, ka padomju laikos akcents tika likts uz kontaktiem ar senajām slāvu zemēm, bez tam arī plānotā Pļaviņu hidroelektrostacijas celtniecība novirzīja visus Latvijas arheologu spēkus Daugavas krastu izpētei. Tādējādi zemgaļu izpēte tika atstāta novārtā.

A. Zariņa nereti apciemojusi E. Brīvkalni, stāstījusi par arheologu veikumu, nesusi grāmatas. E. Brīvkalnei iemīļotākā lasāmviela bijusi vēsturiskās grāmatas, Dž. Darela grāmatas par dzīvniekiem viņa atdevusi atpakaļ nelasītas.

Ar smeldzi tika atzīmēti arī nepiedienīgie dzīves apstākļi un dzīvokļa kaimiņu visai nedraudzīgā attieksme, kas nevarēja veicināt E. Brīvkalnes atlabšanu. Pēc kara E. Brīvkalne dzīvoja Pārdaugavā, Dīķa ielā, komunālā dzīvokļa vienā nelielā istabā. Māja bija avārijas stāvoklī – un tādējādi apstākļi bija gaužām nepiemēroti dzīvošanai un zinātniskajam darbam. Tā kā E. Brīvkalnei ģimenes nebija, dažkārt nācās gulēt nekurinātā istabā.

E. Brīvkalnes paveiktajam seno zemgaļu izpētē ir paliekoša vērtība Latvijas senākās vēstures historiogrāfijā. Detalizētais rakstīto ziņu un arheoloģisko liecību izklāsts par Mežotni, pilskalna apbūves un nocietinājumu rekonstrukcija, Tērvetes pilskalna vēsturiskā nozīme – tie vēl arvien ir nozīmīgākie un pamatīgākie pētījumi par senajiem zemgaļiem. Pētījums par Tērvetes pilskalna amatniecības darinājumiem (metāla, koka un kaula apstrādāšanai izmantotajiem darbarīkiem), atrasto saktu klasifikācija un hronoloģija arheoģiem joprojām ļoti noder.

E. Brīvkalnes vārds nesaraucjami simboliski saistīts ar “Tērvetes stabulētāju”. Tērvetes izrakumos uz māla apmetuma gabala atklātais visam Baltijas reģionam unikālais zīmējums ar stabulētāju rotā gan arheoloģijas nodaļai viņas dāvināto grāmatu vākus, gan nu ir iegravēts arī viņas kapakmenī.

Nobeigumā gribu teikt lielu paldies par atsaucību vēsturniekam Oļģertam Aunam, kurš veicis svētīgu darbu – savulaik apzinājis un atzīmējis kapu shēmās Latvijas ievērojamus cilvēkus un kurš sniedza tuvāku informāciju par E. Brīvkalnes kapa atrašanās vietu. Arheologi ir pateicīgi arī akmeņkalim Jānim Matuzālem, kurš ne tikai īsā laikā darināja piemiņas akmeni, bet arī organizēja tā uzstādīšanu kapsētā.

Antonija Vilcāne

RAKSTU AUTORI

- Muntis Auns** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Daina Bleiere** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Rūdolfis Brūzis** – arheologs, LU Latvijas vēstures institūts
- Ilgvars Butulis** – vēsturnieks, Dr. hist., prof., LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Linda Dumpe** – etnogrāfe, Dr. habil. hist., prof., LU Latvijas vēstures institūts
- Agris Dzenis** – mag. hist.
- Dzintars Ērglis** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Edvīns Evarts** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Anete Karlsonē** – etnogrāfe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Līga Lapa** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Mirdza Lendiņa** – vēsturniece, Dr. hist., Rēzeknes augstskolas Letonikas institūts
- Mārtiņš Mintauris** – vēsturnieks, Dr. hist., Daugavas muzejs
- Vitolds Muižnieks** – arheologs, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ieva Ose** – arheoloģe, Dr. hist., LZA īstenā locekle, LU Latvijas vēstures institūts
- Roberts Spirģis** – arheologs, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Gvido Straube** – vēsturnieks, Dr. hist., prof., LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Lilīta Vanaga** – etnogrāfe, LU Latvijas vēstures institūts
- Antonija Vilcāne** – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ilga Zagorska** – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Kaspars Zellis** – vēsturnieks
- Guntis Zemītis** – arheologs, Dr. hist., LZA korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts
- Māris Zunde** – dendrochronologs, Dr. biol., LU Latvijas vēstures institūts

2009. GADA ŽURNĀLU SATURA RĀDĪTĀJS

	Nr.	Lpp.
ZINĀTNISKIE RAKSTI		
<i>Auns Muntis</i> . Grobiņas iedzīvotāji pēc Grobiņas 16. gs. beigu – 18. gs. metriku grāmatu ziņām	4	64–70
<i>Berga Tatjana</i> . Daugavas lībiešu tirdzniecības inventārs. Atsvaņņu komplekti no kapulaukiem	3	28–48
<i>Bērziņš Jānis</i> . Pirmās Valsts domes vēlēšanu ietekme Latvijas sabiedrībā	3	71–92
<i>Bērziņš Valdis</i> , <i>Grasis Normunds</i> , <i>Vasks Andrejs</i> , <i>Ziediņa Egita</i> . Jauni ¹⁴ C datējumi arheoloģiskiem pieminekļiem Rietumlatvijā	1	5–20
<i>Bērziņš Valdis</i> . Zvejas sezonālitate akmens laikmetā	3	5–27
<i>Čerpinska Anita</i> . Kauja pie Ķekavas 1812. gada 10. (22.) augustā	1	33–52
<i>Dribins Leo</i> . Latvijas nacionālo minoritāšu historiogrāfija. II daļa. Latvijas nacionālo minoritāšu historiogrāfija atjaunotajā Latvijas Republikā 1990.–2008. gadā	2	95–117
<i>Jakovļeva Mārīte</i> . Karadarbība Kurzemes hercogistē un Lietuvas priebožā (1703. gada vasara – 1705. gads). (<i>Nobeigums</i>). Sākumu sk. žurnāla 2008. g. 2. nr.)	3	49–70
<i>Jansone Aija</i> . Rihards Zariņš un “Latvju raksti”	3	93–118
<i>Jēkabsons Ēriks</i> . Latviešu karagūstekņi un internētie sarkanarmieši Vācijā 1919.–1921. gadā	2	50–79
<i>Karlsone Anete</i> . Latviskā tērpa attīstība saistībā ar dziesmu un deju svētkiem Latvijā 20. gs. 40. gadu otrajā pusē un 50. gados	4	92–110
<i>Kļaviņš Kaspars</i> . Ģerboņu herolds Gelre kā 14. gadsimta Livonijas reprezentētājs Rietumeiropas kultūrā	1	21–32
<i>Krūmiņš Gatis</i> . Daži jauni fakti par 1949. gada marta deportācijas organizēšanu un kolektivizāciju	1	81–88
<i>Lapa Liga</i> . Mežabrāļi Vidzemē 1906. gadā	4	71–91
<i>Lazdiņa Inna</i> . Jostas latviešu folklorā	2	25–37
<i>Lipša Ineta</i> . Sabiedrības tikumība Latvijā demogrāfisko problēmu aspektā, 1918–1940	1	53–80
<i>Muižnieks Vitolds</i> . Arheoloģiskās liecības par 14.–18. gs. apbedīšanas tradīcijām mūsdienu Latvijas teritorijā	4	31–63
<i>Pavlovičs Juris</i> . Vidzemes latviešu komandantūru sistēma vācu militār pārvaldes darbības perioda sākumposmā	2	80–94
<i>Spirģis Roberts</i> . Bruņrupuču saktas Gaujas lejtecē 12.–13. gadsimtā	4	5–30
<i>Šiliņš Jānis</i> . Rīgas cietumi un lielnieku terors, 1919. gada janvāris–maijs	3	119–137
<i>Vanaga Lilita</i> . Eduards Volters (1856–1941) Latvijas etnoloģijas kopainā 19. gs. 80.–90. gados	2	38–49
<i>Zunde Māris</i> . Rīgas Doma baznīcas jumta un torņa koka konstrukciju datēšanas pirmie rezultāti	2	5–24
VĒSTURES AVOTI		
Anna Irene Ruciņa, dzimusi Taube (1910–1997), un viņas atmiņas par 1949. gada 25. marta deportāciju (atmiņas publicēšanai sagatavojis un komentējis <i>Dzintars Ērglis</i>)	1	104–119

<i>Anna Ruciņa</i> . Atmiņu ainas par 1949.–1957. g. izsūtījumā pavadītajiem gadiem (atmiņas publicēšanai sagatavojis un komentējis <i>Dzintars Ērglis</i>)	2	135–148
<i>Barzdeviča Margarita</i> . Senākie Rīgas skati un plāni Berlīnes Valsts bibliotēkā	3	147–153
<i>Bleiere Daina</i> . Vēsturnieki un 1958. gada diskusija par jaunlatviešiem	4	139–154
<i>Ciņanovs Juris</i> . Fotoliecības par 1919. gada Cēsu kaujām	2	118–127
<i>Ciņanovs Juris</i> . Fotomateriāli par bermontiādi Latvijas Kara muzeja krājumā	3	138–146
<i>Ciņanovs Juris</i> . Latvijas armija Atbrīvošanas cīņu pirmajos mēnešos	1	89–103
Eduarda Berklava aicinājums latviešiem papildināt LKP rindas: kāda raksta atskaņas (materiālu publicēšanai sagatavojusi <i>Irēne Šneidere</i>)	1	120–135
Eduarda Biriņa atmiņas (atmiņas publicēšanai sagatavojusi un komentējusi <i>Līga Lapa</i>)	2	128–134
<i>Lendiņa Mirdza</i> . Daugavpils Latviešu dramatiskā teātra trupas fotogrāfija 1927./1928. gada sezonā	4	111–113
<i>Neiburgs Uldis</i> . Jauni fakti par latviešiem ebreju glābējiem vācu okupācijas laikā	3	154–158
“... nevēlos būt Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas pilsonis”: Artura Stūres iesniegumi padomju varas iestādēm 1940. gada rudenī (materiālu publicēšanai sagatavojis <i>Dzintars Ērglis</i>)	4	114–138

ZINĀTNES DZĪVE

<i>Apala Zigrīda, Vilka Anda</i> . Starptautiskā projekta “liveARCH” 5. seminārs Latvijā	1	142–146
Arheologam Valdim Bērziņam – doktora grāds	2	184–188
<i>Barzdeviča Margarita</i> . Ziemeļu kara (1700–1721) atcerei veltītā konference Mogiļovā	2	173–175
<i>Bebre Viktorija</i> . Pārskats par LU Latvijas vēstures institūta darbu 2008. gadā	1	136–142
<i>Berga Tatjana</i> . Baltijas numismātu simpozījs Lietuvā	3	159–160
<i>Brūzis Rūdolfs</i> . Daugavpils Universitātes XIX zinātnisko lasījumu vēstures sekcijas darbs	1	167–169
<i>Brūzis Rūdolfs</i> . Starptautiskais viduslaiku un jauno laiku arheoloģijas studentu kolokvijs Bambergā	4	155–156
<i>Evarts Edvīns</i> . Starptautiska konference “Latvijas dzelzceļi: pagātne, tagadne, nākotne”	2	176–177
<i>Gerhards Guntis</i> . 4. starptautiskais Eiropas iedzīvotāju veselības vēsturei veltītais seminārs Francijā	1	164–167
<i>Karlsone Anete</i> . Vēstures, kultūras vēstures un filozofijas sekcijas darbs 12. starptautiskajā zinātniskajā konferencē “Sabiedrība un kultūra: citādība un mazākuma intereses” Liepājā	2	182–184
<i>Krēšlīņš Uldis</i> . Starptautiskā konference “Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija” Rīgā	1	155–161
Nacionālkomunisti 1959. gada notikumu kontekstā. Apaļā galda diskusija “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” redakcijā	2	149–173
<i>Ose Ieva</i> . EUROPA NOSTRA Zinātniskās padomes 45. konference Rodā	4	156–159

<i>Ose Ieva</i> . Konference "Castella Maris Baltici X" Somijā	3	162–166
<i>Pavlovičs Juris</i> . 11. starptautiskais festivāls "Tikšanās ar vēsturi"	1	153–154
<i>Spirģis Roberts, Celma Una</i> . Starptautiskā konference "Jaunākie arheoloģiskie pētījumi Lietuvā"	1	161–164
<i>Stradiņš Jānis</i> . 23. Baltijas zinātņu vēstures konference	1	146–153
Valdības Atzinības raksti piešķirti vēsturniekiem	4	168
<i>Vanaģa Lilita</i> . Gadskārtējā konference Latvijas etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā	1	169–170
<i>Vilcāne Antonija</i> . Akadēmiķa V. Sedova vārdā nosauktais starptautiskais seminārs Pleskavā	2	177–180
<i>Vilcāne Antonija</i> . Starptautiska konference "Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā"	2	180–182
<i>Zagorska Ilga</i> . Vēlā paleolīta problēmām veltīta konference Kopenhāgenā	4	159–162
<i>Zariņa Gunita</i> . Pirmā Baltijas bioarheologu konference Viļņā	3	160–162
<i>Zemītis Guntis</i> . LU Latvijas vēstures institūta devuma atspoguļojums Letonikas III kongresā	4	162–165
<i>Zunde Māris</i> . Par starptautisko dendrochronologu un dendrologu konferenci "EuroDendro 2009"	4	165–168

LATVIJAS UNIVERSITĀTES VĒSTURES NOZARES PROMOCIJAS PADOMĒ

<i>Evarts Edvīns</i> . Zemes pašpārvalde Latvijas ģenerālapgabalā (1941–1944)	1	170–177
<i>Lipša Ineta</i> . Sabiedriskā tikumība Latvijā, 1918.–1940. gads	3	166–174

RECENZIJAS

<i>Bērziņš J.</i> Latvijas rūpniecības strādnieku sociālais portrets. 1900–1914. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009. – 335 lpp.: il. ISBN 978-9984-824-08-6 (aut. <i>I. Butulis</i>)	4	174–177
<i>Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A.</i> Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). – Rīga: Jumava, 2007. – 582 lpp.: il. (aut. <i>A. Žvinklis</i>)	1	187–192
<i>Blūzma V., Jundzis T., Riekstiņš J., Strods H., Šārps Dž.</i> Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš (1945–1991). – Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2008. – 640 lpp. (aut. <i>A. Žvinklis</i>)	3	184–189
<i>Dribins L., Žvinklis A., Stranga A., Bleiere D., Zagars Ē., Šeimans J., Šneidere I.</i> Latvijas ebreji un padomju vara 1928–1953. Zinātnisks apcerējums. – Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2009. – 308 lpp. (aut. <i>Dz. Ērglis</i>)	4	169–174
<i>Felder Björn M.</i> Lettland im Zweiten Weltkrieg. Zwischen sowjetischen und deutschen Besatzern 1940–1946. – Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2009. – 400 S., Abbild. (<i>Felders B.</i> Latvija Otrajā pasaules karā. Starp padomju un vācu okupācijām 1940–1946) (aut. <i>K. Zellis</i>)	4	181–185
<i>Kļaviņš K.</i> apStāvēšana. – Rīga: Mansards, 2009. – 184 lpp. (aut. <i>K. Zellis</i>)	3	180–184
<i>Kruks S.</i> "Par mūziku skaistu un melodisku!" Padomju kultūras politika, 1932–1964. – Rīga: Neputns, 2008. – 224 lpp. (aut. <i>M. Mintauris</i>)	3	175–180

- Latvijas Kara muzeja gadagrāmata IX / Sast. J. Ciganovs. – Rīga:
Latvijas Kara muzejs, 2008. – 264 lpp.: il. (aut. *K. Zellis*) 2 194–197
- Latvijas PSR Ministru kabineta sēžu protokoli: 1940. gada 23. jūlijs –
24. augusts / Sast., koment. un priekšv. aut. I. Šneidere,
A. Žvinklis. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008. –
319 lpp. (aut. *A. Lerhis*) 1 183–186
- Lettlands viele Völker. Archäologie der Eisenzeit von Christi
Geburt bis zum Jahr 1200. – Brandenburg: Archäologisches
Landesmuseum im Paulikloster Brandenburg, 2009. – S. 191
(Latvijas daudzās tautas. Dzelzs laikmeta arheoloģija
no Kristus dzimšanas laika līdz 1200. gadam. Izstādes katalogs.
Teksta autors Arnis Radiņš, kataloga sastādītāji Jānis Ciglīs
un Folkers Hilbergs (*Hilberg*), tulkotāja Inga Aleinikova)
(aut. *G. Zemītis*) 2 189–194
- Spirģis R.* Bruņrupuču saktas ar krūšu važiņrotām un lībiešu
kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā. – Rīga:
Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008. – 511 lpp.: il.
(aut. *G. Zemītis*) 1 178–183
- Zelče V.* Latviešu aviāniecība. Laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā.
1822–1865. – Rīga, 2009. – 488 lpp. (aut. *G. Straube*) 4 178–181
- Zeme, vara un reliģija viduslaikos un jaunajos laikos Baltijas
jūras reģionā. – Rīga: Latvijas Universitāte, 2009. – 94 lpp.
(Latvijas Universitātes raksti, 725. sēj. Vēsture)
(aut. *M. Auns*) 3 190–191
- Зубкова Е.* Прибалтика и Кремль. – Москва: РОССРПЭ, 2008. –
351 с. (*Zubkova J.* Baltija un Kremlis) (aut. *G. Krūmiņš*) 2 198–201
- Чапенко А.* История стран Балтии (Эстония, Латвия, Литва)
в первый период независимости и годы второй мировой
войны. – Мурманск, 2008. – 205 с. (*Čapenko A.* Baltijas
valstu (Igaunijas, Latvijas, Lietuvas) vēsture pirmajā
neatkarības periodā un Otrā pasaules kara laikā)
(aut. *J. Ciganovs*) 1 193–196
- ATSAUCOTIES UZ PUBLICĒTO
- Dzenis Agris.* Vēsturisko mītu PASTĀVĒŠANA un latviešu
vēsturiskā apziņa. Recenzija par *Kļaviņš K.* apstāvēšana. –
Rīga: Mansards, 2009. 4 185–188
- JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS
- Arheologu pētījumi Latvijā 2006. un 2007. gadā / Sast. A. Vilcāne. –
Rīga: Zinātne, 2008. – 245 lpp. – ISBN 978-9984-808-49-9
(aut. *E. Guščika*) 1 201–204
- Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados: Latvijas
Vēsturnieku komisijas 2007. gada pētījumi un starptautiskās
konferences “Baltija Otrajā pasaules karā (1939–1945)” materiāli,
2007. gada 6.–7. novembris, Rīga. – Rīga: Latvijas vēstures institūta
apgāds, 2009. – 599 lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti,
24. sēj.) (aut. *J. Pavlovičs*) 3 196–198
- Die Privatbibliotheken in Tallinn und Pärnu im 18. Jahrhundert /
Bearbeitet von Raimo Pullat. – Tallinn: Estopol, 2009. – 160 S.
(Privātās bibliotēkas Tallinā un Pērnā 18. gadsimtā /
Sastādījis Raimo Pullats) (aut. *L. Dumpe*) 4 191–192

- Forschungen zur baltischen Geschichte. Bd. 1 / Hrsg. von Mati Laur und Karsten Brüggemann. – Tartu: Akadeemiline Ajalooselts, 2006. – 286 S.; Bd. 2 / Hrsg. von Mati Laur und Karsten Brüggemann. – Tartu: Akadeemiline Ajalooselts, 2007. – 309 S.; Bd. 3 / Hrsg. von Mati Laur und Karsten Brüggemann. – Tartu: Akadeemiline Ajalooselts, 2008. – 320 S. (Pētījumi par Baltijas vēsturi) (aut. *I. Ose*) 1 199–201
- Holokausta pētniecības problēmas Latvijā: 2006.–2007. gada pētījumi par holokaustu Latvijā un starptautiskās konferences materiāli, 2007. gada 6.–7. novembris, Rīga. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008. – 375 lpp.: il. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 23. sēj.) (aut. *Dz. Ērglis*) 2 202–203
- Kurland. Vom polnisch-litauischen Lehnsherzogtum zur russischen Provinz. Dokumente zur Verfassungsgeschichte 1561–1795 / Hrsg. E. Oberländer, V. Keller. – Paderborn; München; Wien; Zürich: Ferdinand Schöningh, 2008. – 331 S., Karte (Kurzeme. No Polijas-Lietuvas lēņa hercogistes līdz Krievijas provincei. Satversmes vēstures dokumenti 1561–1795) (aut. *M. Auns*) 4 193–194
- Latviešu tautas ēdieni: Latvijas vēstures institūta etnogrāfisko ekspedīciju materiāli / Sastādītāja L. Dumpe. – Rīga: Zinātne, 2009. – 287 lpp. (aut. *L. Vanaga*) 4 189–191
- Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1991: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2008. gada pētījumi un starptautiskās konferences materiāli, 2008. gada 30.–31. oktobris, Rīga. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009. – 747 lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sēj.) (aut. *E. Evarts*) 4 198–200
- Polijas ārējā politika 1918.–1937. gadā. Vēstures avotu krājums / Sast., tulk. un koment. Ē. Jēkabsons. – Rīga, 2009. – 256 lpp. (sērija “Vēstures avoti augstskolai”, V sēj.) (aut. *A. Lerhis*) 3 198–199
- Talonens J.* Baznīca staļinisma žņaugos: Latvijas Evanģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam. – Rīga, 2009. – 332 lpp. (aut. *R. Viksne*) 2 203–205
- The Danube script. Neo–Eneolithic Writing in Southeastern Europe. Exhibition catalogue. – Brukenthal National Museum, Institute of Archaeomythology, 2008. – 139 p.: ill. (Donavas raksts. Neolīta un eneolīta rakstība Dienvidaustrumu Eiropā. Izstādes katalogs) (aut. *I. Loze*) 1 205–207
- The Hansa Town Riga as mediator between east and west. Proceedings of an international scientific conference dedicated to 70 years of archaeological research in Riga, held in Riga, Latvia, on 23–25 September 2008 / Ed. by Andris Caune and Ieva Ose. – Rīga: Institute of the History of Latvia Publishers, 2009. – 231 p.: il. Hanzas pilsēta Rīgā – starpniece starp austrumiem un rietumiem. Rīgas arheoloģiskās izpētes 70 gadiem veltītās starptautiskās zinātniskās konferences referātu krājums. Rīgā, 2008. gada 23.–25. septembris / Sast. Andris Caune un Ieva Ose. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009. (aut. *I. Ose*) 3 192–193
- Vana Tallinn. XX (XXIV) / Vāljaandja Raimo Pullat. – Tallinn: Estopol, 2009. – 283 lk. (Senā Tallina, XX (XXIV). Izdevējs Raimo Pullats) (aut. *L. Dumpe*) 1 197–199

<i>Рыжакова С. И., Завьялова М. В.</i> Этнические образы и стереотипы: по результатам сравнительного исследования среди молодежи Латвии и Литвы (1999–2003 гг.). – Москва: Институт этнологии и антропологии РАН, 2008. – 176 с. (<i>Rižakova S., Zavjalova M.</i> Etniskie tēli un stereotipi: Latvijas un Lietuvas jauniešu viedokļu pētījuma rezultāti (1999–2003)) (aut. <i>I. Boldāne</i>) 3	193–196
<i>Соколов К. Б.</i> Художественная культура и власть в постсталинской России: союз и борьба (1953–1985 гг.). – Санкт-Петербург, 2007. – 478 с. (<i>Sokolovs K.</i> Mākslinieciskā kultūra un vara pēcstāļina laika Krievijā: savienība un cīņa (1953.–1985. g.)) (aut. <i>M. Mintauris</i>) 4	194–198

PERSONĀLIJAS

Vēsturniecei Dainai Bleierei – 60 (aut. <i>I. Šneidere</i>) 3	202–203
Vēsturniecei Ritai Brambei – 70 2	206
Etnogrāfam Saulvedim Cimermanim – jubileja (aut. <i>J. Stradiņš</i>) 2	207–208
Dižā novadnieka piemiņai. Jānim Čakstem – 150 (aut. <i>G. Zemītis</i>) 3	205–211
Ārstam, zinātniekam un rakstniekam Vilim Derumam – 110 1	208–209
LU profesoram Inesim Feldmanim – 60 (aut. <i>J. Taurēns</i>) 3	200–201
Vēstures profesoram Gvido Straubem – 50 (aut. <i>A. Čerpinska</i>) 3	203–204
<i>Vilcāne Antonija.</i> Arheologam Francim Balodim veltīts atceres pasākums 4	201–202
<i>Vilcāne Antonija.</i> Arheoloģes Emīlijas Brīvkalnes 100 gadu atceres pasākums 4	203–205

IN MEMORIAM

Profesors Kurts Verners Beks (1927–2008) (aut. <i>I. Loze</i>) 2	209–211
Vēsturnieku Pēteri Krupņikovu mūžībā aizvadot (19.03.1920. Florence – 20.02.2009. Rīga) (aut. <i>L. Dribins</i>) 1	210–211

Sastādījusi *Elita Egle*